

บทพระนิพนธ์ในองค์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ครั้งยังดำรงพระสมณศักดิ์เป็นพระสาสนโสภณได้ทรงเรียบเรียงไว้สำหรับอ่านออกอากาศทางสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิตในรายการ "การบริหารทางจิต" เป็นประจำทุกเช้าวันอาทิตย์ ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๑๓ ถึง ๒๕๑๕

"จิตตนคร นครหลวงของโลก"

บทพระนิพนธ์ในองค์สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คัดลอกจากหนังสือ...

จิตตนคร นครหลวงของโลก

และ

แนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗

[กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕]

พระนิพนธ์ในองค์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
แต่ครั้งยังดำรงพระสมณศักดิ์เป็นพระสาสนโสภณ
ได้ทรงเรียบเรียงไว้สำหรับอ่านออกอากาศทางสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต
ในรายการ "การบริหารทางจิต" เป็นประจำทุกเช้าวันอาทิตย์ ระหว่างปีพุทธศักราช
๒๕๑๓ ถึง ๒๕๑๕

สารบาญ

จิตตนคร นครหลวงของโลก

จะว่าถึง **จิตตนคร** ตามพระพุทธภาษิตว่า "พึงกั้นจิตที่มีอุปมาด้วยนคร" จิตตนคร เป็นนครที่แลไม่เห็นด้วยตา น่าจะคล้ายกับเมืองลับแล แต่ก็ไม่ถึงกับลี้ลับจนติดต่อไม่ได้เสียเลย จิตตนครมีทางติดต่อกับโลกแห่งวัตถุได้ ทั้งมีการติดต่อกันอยู่เสมอ น่าจะไม่ต่างกับเมืองไทยที่ติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ได้ทั่วโลกโดยทางอากาศ ทางบก และทางน้ำ จิตตนครเป็นเมืองที่ไม่สงบนัก ต้องทำสงครามอยู่เสมอ เพราะมีโจรผู้ร้ายข้าศึกศัตรูอันจำต้องป้องกันปราบปรามโดยไม่อาจประมาทได้ คล้ายกับเมืองทั่ว ๆ ไป

จิตตนคร เป็นนครหลวงของโลก เป็นแหล่งเกิดแห่งสุขทุกข์ ความเจริญความเสื่อม สมบัติวิบัติแห่งโลกทั้งสิ้น จะกล่าวว่า จิตตนครเป็นแหล่งเกิดแห่งนรกสวรรค์นิพพานทุกอย่างก็น่าจะไม่เกินไป แต่จิตตนครเป็นนครหลวงลับแล มองไม่เห็นด้วยตาอยู่นั่นเอง จะว่าตั้งอยู่ในแดนสวรรค์วิมานชั้นใดชั้นหนึ่งก็ไม่ใช่ เพราะตั้งอยู่ในเมืองมนุษย์นี้เอง แต่เป็นที่ซึ่งคนทั้งปวงไม่ค่อยจะสนใจไปเที่ยวดูชมที่เรียกว่าไปทัศนาจร คนทั้งปวงสนใจไปเที่ยวดูชมเมืองที่เห็นด้วยตาฟังได้ด้วยหูมากกว่า แม้จะไกลสักเท่าไรก็พยายามไป พยายามไปในโลกนี้รอบแล้ว ก็พยายามไปในโลกอื่นดังที่พยายามไปดวงจันทร์กันมาแล้ว น่าจะพยายามไปดูจิตตนคร ซึ่งเป็นนครหลวงอันแท้จริงของโลก หรือของทุก ๆ คน ถึงจะเป็นนครลับแลไม่เห็นได้ด้วยตาเนื้อ ก็อาจไปดูได้ด้วยตาใจ และจิตตนครนี้อยู่ไม่ไกล อยู่ใกล้ที่สุด เพราะตั้งอยู่ในจิตของทุกคนนี้แหละ เพียงทำความสงบจิตดูจิตของตนก็จะเห็นจิตตนครราง ๆ ซึ่งอาจยังไม่เห็นว่าจะเป็นนครที่น่าดูตรงไหน เพราะเมื่อดูก็จะพบแต่ความคิดที่ฟุ้งซ่านกับอารมณ์คือเรื่องต่าง ๆ จนไม่อยากจะดู สู้ดูโทรทัศน์หรือไปเที่ยวดูอะไรต่ออะไรไม่ได้ มานั่งดูจิตใจของตนเองไม่น่าจะสนุกที่ตรงไหน

เปรียบจิตตนครกับเมืองลับแลได้ก็เห็นจะตรงที่ว่ากันว่า เมืองลับแลนั้นคนที่เคยพลัดเข้าไปพบ ได้เห็นภูมิประเทศบ้านเรือนและผู้คนหญิงชายสวยงามน่าดูน่าชมกลับออกมาแล้วก็จำทางกลับไปอีกไม่ได้ แต่ก็ได้เที่ยวบอกเล่าใคร ๆ ถึงความสวยงามน่าดูน่าชมในเมืองลับแลนั้น และชี้บอกสถานที่ตั้งได้เพียงคร่าว ๆ บรรดาผู้ที่อยากเห็นเมืองลับแลก็พากันเดินทาง แต่ก็ไม่ได้พบเมืองที่ว่าสวยงามเหลือเกินนั้น พบแต่ทุ่งหญ้าป่าเขาที่ไม่น่าชมอย่างไร ซ้ำยังรุงรังตาเสียอีกด้วย นั่นก็เพราะบุคคลเหล่านั้นยังไม่พบทางเดินเข้าสู่เมืองลับแลให้ถูกต้อง จึงยังไม่ได้ชมความงามวิจิตรของเมืองลับแล

การจะไปชมจิตตนครก็เช่นกัน ถ้ายังเดินทางไปไม่ถึงจิตตนคร ก็ย่อมจะยังไม่ได้ชมความงามอย่างวิจิตรพิสดารของจิตตนคร จะได้พบแต่ความวุ่นวายฟุ้งซ่านของอารมณ์ยุ่ง ๆ ทั้งหลาย ที่ไม่น่าดูไม่น่าชม แต่กลับน่าเบื่อหน่ายเสียด้วยซ้ำ แต่จิตตนครจริง ๆ นั้นไม่เป็นเช่นนั้น จิตตนครจริง ๆ มีความพิสดารน่าดูน่าชม ท่านผู้เข้าถึงนครนั้นแล้วย่อมกล่าวเช่นนี้ ย่อมชักชวนแนะนำให้ใคร ๆ ทั้งหลายพยายามไปให้ถึงจิตตนคร โดยไปตามทางที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้บอกไว้แล้ว ด้วยวิธีที่ตรัสสอนไว้แล้วเช่นกัน

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายด้วยความตั้งใจจริง นับได้ว่าได้เริ่มก้าวเข้าสู่ทางที่จะนำไปถึงจิตตนครได้แล้ว แม้มีความตั้งใจจริงพยายามตลอดไป ก็ย่อมจะเดินไปได้ถึงจุดหมายปลายทาง ถึงจิตตนครได้เห็นความวิจิตรพิสดารของนครนั้นด้วยตนเอง

ลักษณะจิตตนคร

อันลักษณะแห่งจิตตนครนั้น ก็เช่นเดียวกับนครโบราณทั้งหลาย กล่าวคือ มีป้อมปราการ มีประตู ๖ ประตู มีถนน ๔ แพร่ง มีนครสามีคือเจ้าเมือง เจ้าเมืองแห่งจิตตนครสถิตอยู่ตรงที่รวมของถนน ๔ แพร่ง และมีนามว่า “วิญญาณ” หรือ “จิตต” มีประชาชนชาติต่าง ๆ ไปมาหาสู่เมืองนี้ก็มาก พากันอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองนี้ก็มี มาพักอยู่ชั่วคราวก็มี มาเที่ยวทัศนาจรแล้วไปก็มี เพราะประตูเมืองทั้ง ๖ มักจะเปิดอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน จะปิดก็เมื่อเจ้าเมืองหลับ เมื่อเจ้าเมืองยังไม่หลับก็เปิดประตูรับอยู่เสมอ ไม่ว่าจะดึกดื่นเที่ยงคืนเพียงไร ถึงจะค่ำมืดก็จุดไฟสว่างไสว ไม่ยอมแพ้ความมืดเหมือนอย่างกรุงเทพพระมหานครในยามราตรีนั่นเอง

จิตตนคร จึงเป็นเมืองที่พร้อมพรั่งด้วยผู้คนและสิ่งต่าง ๆ หลายหลากมากประการ เป็นต้นว่าพรั่งพร้อมไปด้วยรูปหลากหลาย อยากจะดูอะไรก็มักจะมีให้ดู พรั่งพร้อมไปด้วยเสียงหลากหลาย อยากจะฟังอะไรก็มักจะมีให้ฟัง พรั่งพร้อมไปด้วยกลิ่นหลากหลาย อยากจะดม จะลิ้มหรือจะบริโภครสเช่นไร ถ้าร่างกายไม่เป็นอัมพาต เป็นร่างกายที่สมประกอบอยู่ ก็มักจะสมประสงค์ ทั้งพรั่งพร้อมไปด้วยเรื่องราวต่าง ๆ สำหรับบำรุงบำเรอใจหลากหลาย ไม่มีหมดสิ้น เมื่อเข้ามาถึงเมืองนี้ จะมีเรื่องเสนอสนองทางใจตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับไปใหม่ ไม่มีเวลาว่างเว้น ดูก็น่าจะเหน็ดเหนื่อย หรือจะกลุ้มใจตาย หรือจะกลุ้มเป็นบ้า เพราะต้องพบเรื่องต่าง ๆ มากมาย ก็เหน็ดเหนื่อยกันจริงอยู่เหมือนกัน แต่เหนื่อยแล้วก็พักก็นอน ที่กลุ้มใจตายหรือที่กลุ้มเป็นบ้าไปก็มีอยู่ไม่น้อย เพราะจิตตนครมีสิ่งต่าง ๆ พรั่งพร้อม ประชาชนชาติต่าง ๆ จึงพากันมาจากที่ต่าง ๆ ทั่วโลก และจิตตนครนี้แม้จะมีลักษณะเป็นอย่างเมืองโบราณ ก็หาเป็นเมืองโบราณหรือเป็นเมืองล้าสมัยไม่ แต่เป็นเมืองที่ทันสมัย มีไฟฟ้า มีวิทยุ มีโทรทัศน์ มีสิ่งต่าง ๆ เหมือนอย่างเมืองที่ทันสมัยทั้งหลาย รวมความว่าเมืองในปัจจุบันนี้มีอะไร จิตตนครก็มีสิ่งเหล่านั้นครบถ้วน และอันที่จริงจะมีมากกว่าเมืองอื่น ๆ เสียอีก เพราะยังมีสิ่งวิเศษต่าง ๆ อยู่ในจิตตนครอีกมากที่คนทั่วไปยังไม่รู้ไม่เห็น เว้นไว้แต่พระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกผู้รู้ผู้เห็นทั้งหลาย

ตามที่พรรณนาถึงความพรั่งพร้อมต่าง ๆ ของจิตตนครนี้ น่าจะเห็นว่า จิตตนครเป็นนครที่น่าเป็นสุขสบาย ซึ่งก็เป็นเช่นนั้น คือเป็นสุขสนุกสบายอยู่ไม่น้อย แต่ก็ยังเป็นเมืองที่มีทุกข์ร้อนภัยพิบัติอยู่มาก ทั้งโดยเปิดเผย ทั้งโดยซ่อนเร้น อันเกิดจากภัยธรรมชาติก็มี เกิดจากภัยพลเมืองของจิตตนครนั้นก่อขึ้นก็มี ทั้งเจ้าเมืองเองบางคราวก็มีความหลงเข้าใจผิด คบคนผิด ใช้คนผิด ก็ยิ่งทำให้เกิดความวุ่นวายเดือดร้อนระส่ำระสาย และจะเป็นดังนี้จนกว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จมาโปรด นั่นก็คือจนกว่าจะรับพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเข้าไประงับดับความวุ่นวายเดือดร้อนทั้งหลาย ที่ย่อมมีอยู่ประจำจิตตนครทุกแห่ง

อันพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นสิ่งเดียวที่สามารถใช้เป็นเครื่องปราบ เครื่องขับไล่ เครื่องกำจัดบรรดาเหตุแห่งความเดือดร้อนวุ่นวายของจิตตนครทั้งหลายได้ เราทุกคนเป็นเจ้าของจิตตนครด้วยกันทั้งนั้น เราทุกคนจึงมีหน้าที่จะต้องนำธรรมของพระพุทธเจ้าไปปราบ ไปไล่ ไปกำจัดเหตุแห่งความเดือดร้อนไม่สงบสุขในนครของเรา บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายล้วนเป็นผู้เป็นเจ้าของจิตตนคร ที่กำลังพยายามจะทำนครของตนให้เป็นนครแห่งความร่มเย็นเป็นสุข แม้ยังมีความเดือดร้อนวุ่นวายบ้าง ก็ไม่มากมายเท่านครของบรรดาผู้ยังไม่สนใจกับการบริหารจิตเสียเลย

ภัยแห่งจิตตนคร

จิตตนคร ก็เช่นเดียวกับนครทั้งหลาย คือเป็นนครที่มีภัยธรรมชาติ ภัยธรรมชาติแห่งจิตตนคร ก็คือภัยที่เกิดจากธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ และลมนี่แหละ ดูก็คล้าย ๆ กับภัยธรรมชาติของโลก เช่น บางคราวดินถล่ม บางคราวไฟไหม้ บางคราวลมพายุเกิดน้อยหรือมากเป็นคราว ๆ ถ้าเป็นไปโดยปรกติ ก็ไม่เป็นภัย ทั้งกลับเป็นเครื่องเกื้อกูลชีวิตของสัตวโลกทั้งมนุษย์และดิรัจฉาน เพราะสัตวโลกทั้งหมดก็ต้องอาศัยธาตุทั้ง ๔ นี้เป็นเครื่องบำรุงเลี้ยงร่างกายที่ประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๔ เช่นเดียวกัน ต้องบริโภคอาหาร เช่น ข้าว น้ำ ต้องมีความอบอุ่น ต้องหายใจเอาอากาศเข้าไปบำรุงเลี้ยงร่างกายอยู่ทุกขณะ ชีวิตที่ประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๔ ก็ต้องอาศัยธาตุทั้ง ๔ บำรุงเลี้ยงให้ดำรงอยู่ ภัยของจิตตนครก็เกิดจากธาตุทั้ง ๔ เช่นเดียวกัน

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า จิตตนครมีถนน ๔ แพร่ง มีนครสามีคือ เจ้าเมือง ที่สถิตอยู่ตรงที่รวมของถนน ๔ แพร่ง ท่านผู้รู้ได้กล่าวบอกไว้ว่า ถนน ๔ แพร่งนั้น คือธาตุทั้ง ๔ คือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เจ้าเมืองคือจิต สถิตอยู่ตรงที่รวมของธาตุทั้ง ๔ นี้เอง ฉะนั้น เมื่อธาตุทั้ง ๔ ยังรวมกันอยู่เป็นปรกติ ที่อยู่ของเจ้าเมืองก็เป็นปรกติ ถ้าธาตุทั้ง ๔ เกิดผิดปรกติ เช่น มีจำนวนลดน้อยลงไปกว่าอัตราที่ควรมี หรือธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งน้อยหรือมากเกินไป จิตตนครก็ระส่ำระสายไม่เป็นสุข ทั้งเจ้าเมืองและพลเมืองทั้งปวงก็อยู่ไม่เป็นสุข

แต่เหตุที่ทำให้ธาตุทั้ง ๔ แห่งจิตตนครแปรปรวนนั้น บางทีก็เกิดจากเจ้าเมืองและพลเมืองทำขึ้นเอง เช่น พากันรื่นเริงสนุกสนานเกินไป ไม่คอยดูแลทำนุบำรุงทาง ๔ แพร่ง คือธาตุทั้ง ๔ ไว้ให้ดี ก็เหมือนอย่างถนนหนทางในบ้านเมืองเรานี้แหละ ถ้าไม่หมั่นทะนุบำรุงคือซ่อมแซมตบแต่งอยู่เสมอแล้ว ก็จะเสียหายไปโดยลำดับ บางทีเกิดจากธรรมชาติ เช่น บางคราวลมกำเริบ ทำให้จิตตนครหวั่นไหว บางคราวไฟกำเริบ ทำให้ร้อนรุมคล้ายกับเกิดลมพายุ เกิดไฟไหม้ ในบ้านเมืองเรานี้แหละ เจ้าเมืองและพลเมืองทั้งปวงก็หมดผาสุข ภัยเช่นนี้ชาวจิตตนครเรียกกันว่า “ภัยพยาธิ” อีกอย่างหนึ่งเรียกกันว่า “ภัยชรา” คือ ถนน ๔ แพร่งนั้นเก่าแก่ลงไปทุกวัน แสดงความชำรุดทรุดโทรมให้เห็นอยู่เรื่อย ๆ ทั้งเจ้าเมืองและพลเมืองต่างก็พากันแก้ไขซ่อมแปลงต่าง ๆ อย่างสุดฝีมือ บางทีก็ใช้ตัดต่อตบแต่ง บางทีก็ใช้สีทาให้แดงบ้าง ให้ดำบ้าง ให้ขาวบ้าง เป็นต้น สุดแต่จะเห็นว่าควรตบแต่งอย่างไรต่อสู้กับ “ภัยชรา” ที่มาเกิดขึ้นแก่จิตตนคร ก็พอแก้ไขปะทะปะทังไปได้ แต่ถนน ๔ แพร่งนี้ก็ทรุดชำรุดลงอยู่เรื่อย ๆ เจ้าเมืองเองที่ดำรงชีวิตอยู่ตรงที่รวมของถนน ก็เริ่มอ่อนเพลียเมื่อยล้า ไม่ว่องไวกระฉับกระเฉงเหมือนแต่ก่อน ยังอีกภัยหนึ่งที่ชาวจิตตนครกลัวนักหนาก็คือ “ภัยมรณะ” ซึ่งจะทำลายถนน ๔ แพร่งของจิตตนคร เท่ากับเป็นการทำลายเมืองกันทั้งหมดทีเดียว และต่างก็รู้ว่าภัยนี้จะต้องมาถึงในวันหนึ่งข้างหน้า แต่ก็พากันนอนใจเหมือนอย่างไม่มีภัย

ผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย คือผู้พยายามศึกษาปฏิบัติให้รู้จักวิธีจัดการกับภัยดังกล่าวแล้วทั้งหมดให้ได้ดีที่สุดในยามเมื่อภัยดังกล่าวนั้นเกิดขึ้นกับจิตตนครของตน ๆ ผู้บริหารจิต คือผู้ศึกษาธรรม และธรรมนั้นท่านเปรียบเป็นร่มใหญ่ที่กันแดดกันฝนได้ หรือจะกล่าวอีกอย่าง ธรรมก็คือเครื่องป้องกันรักษาเจ้าเมืองแห่งจิตตนครให้พ้นภัยทั้งหลายดังกล่าวแล้ว แม้ภัยจะเกิดขึ้นหนักหรือเบาเพียงไร เจ้าเมืองที่มีธรรมเป็นเครื่องป้องกันรักษาก็ย่อมไม่กระทบกระเทือนเพราะภัยนั้นหนักเกินไป ส่วนเจ้าเมืองที่ไม่มีธรรมจักต้องได้รับแรงกระทบกระเทือนเต็มที่เป็นธรรมดา ก็เหมือนคนไม่มีร่มใหญ่ เดินตากแดดตากฝนก็ย่อมร้อนย่อมเปียก ส่วนคนที่มีร่มใหญ่ แม้จะมีฝนตกแดดออกก็ย่อมพ้นจากความร้อนความเปียกได้โดยควร การมาบริหารจิตหรือการมาศึกษาธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นสิ่งควรกระทำทั่วกัน แม้ปรารถนาความพ้นภัยทั้งปวง

ผังเมืองแห่งจิตตนคร

จิตตนคร มีถนนสายสำคัญ ๔ สายที่มาบรรจบกัน แต่มิใช่หมายความว่าทั้งเมืองจะมีถนนอยู่เพียง ๔ สายเท่านั้น ยังมีถนนที่ตัดจากถนน ๔ สายนั้นออกไปในที่ต่าง ๆ อีกมายมายทั่วทั้งเมือง สำหรับเป็นทางคมนาคมของพลเมืองและสำหรับขนลำเลียงอาหาร ข้าวน้ำ สินค้าต่าง ๆ ไปเลี้ยงพลเมืองได้โดยสะดวกทั้งเมือง มีไฟฟ้าและน้ำใช้สมบูรณ์ ระบบจ่ายกระแสไฟและจ่ายส่งน้ำก็เรียบร้อย เพราะมีสายไฟต่อทั่วไปทุกซอกเล็กตรอกน้อย เปิดสว่างอบอุ่นอยู่เสมอ มีคลองส่งน้ำ และมีท่อน้ำใหญ่เล็กทั่วไปเช่นเดียวกัน มีลมพัดผ่านได้ทั่วไปทั้งหมด ไม่อับลม แผ่นดินก็ชุ่มชื้น เหมาะเป็นที่เพาะปลูกพืชผลทั้งปวง

และเมืองนี้จัดระบบเรื่องปากท้องของพลเมืองทั้งหมดไว้ดีมาก น่าจะไม่มีเมืองไหน ๆ ทำได้เหมือน คือตั้งโรงครัวใหญ่ไว้สำหรับเลี้ยงพลเมืองทั้งหมดไว้เพียงแห่งเดียว เรียกว่าเป็นท้องของเมือง และมีปากของเมืองเพียงปากเดียว สำหรับลำเลียงอาหารเข้าสู่ท้อง โดยวางท่อจากปากเมืองเข้าไปสู่ท้องของเมืองซึ่งเป็นโรงครัวใหญ่ ครั้นปรุงอาหารเสร็จแล้ว ก็ส่งอาหารไปเลี้ยงพลเมืองทั้งเมืองทางท่ออีกเหมือนกัน ไม่ต้องใช้รถหรือพาหนะอะไรบรรทุกทั้งนั้น ในคราวที่หาอาหารได้ไม่เพียงพอ ก็เฉลี่ยอาหารไปเลี้ยงกันทั่วทั้งเมืองเท่า ๆ กัน มีมากก็กินมาก มีน้อยก็กินน้อยเท่า ๆ กัน ไม่มีก็อดเหมือนกันทั้งเมือง พลเมืองทั้งหมดไม่มีใครกินน้อยหรือมากกว่ากัน ทั้งไม่มีใครกินดีหรือเลวต่างกัน ต่างกินเหมือน ๆ กันทั้งหมด นี้เป็นระบบการเลี้ยงพลเมืองของจิตตนคร

ระบบการถ่ายของเสียออกไป ก็จัดได้อย่างดีอีกเช่นเดียวกัน มีที่เก็บของเสีย มีที่เก็บน้ำทิ้ง และมีท่อระบายออกทั้งของเสียและน้ำทิ้ง และมีท่อระบายเล็ก ๆ อีกนับไม่ถ้วนทั่วทั้งเมือง น่าสังเกตว่า เมืองนี้ใช้ท่อเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งเมืองมีท่อฝังอยู่ทั่วไปหมด ทั้งใหญ่และเล็ก ดูน่าพิศวงที่สามารถจัดระบบท่อได้ถึงเช่นนั้น

นอกจากนี้ยังมีโรงงานต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น โรงงานปัปผาสะ (ปอด) โรงงานหทยะ (หัวใจ) โรงงานวักกะ (ไต) โรงงานยกนะ (ตับ) โรงงานปิหกะ (ม้าม) เป็นต้น ซึ่งต่างก็ทำงานกันอย่างเต็มที่ไม่มีหยุด ด้วยเครื่องจักรพิเศษ เพื่อความดำรงอยู่แห่งจิตตนคร น่าสังเกตว่าโรงงานเหล่านี้สามารถทำงานได้ทนทานที่สุด เพราะทำไม่มีเวลาหยุด ต่างจากโรงงานอื่น ๆ ทั่วไป ซึ่งยังต้องมีเวลาหยุดพัก และว่าถึงขนาดของโรงงานในจิตตนครแต่ละโรงก็เล็ก แต่สามารถทำงานได้ผลดีมาก อย่างที่ใคร ๆ ที่ไปเห็นก็คิดไม่ถึงว่าทำไมจึงทำงานได้ถึงเพียงนี้

รายละเอียดเกี่ยวกับจิตตนครยังมีอีก และจะได้นำมากล่าวถึงในรายการบริหารทางจิตครั้งต่อไป แต่ก่อนจะจบรายการบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่วันนี้ ขอย้ำว่า ในบรรดาสิ่งประณีตพิสดารต่าง ๆ แห่งจิตตนครนั้น นครสามีหรือเจ้าเมืองเป็นความสำคัญที่สุด ไม่มีสิ่งใดสำคัญเท่า และเจ้าเมืองแห่งจิตตนครก็คือจิตนี้เอง หรือใจนี้เอง ใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ คือการกระทำใด ๆ ก็ตาม คำพูดใด ๆ ก็ตาม จะดีหรือจะชั่ว จะเป็นการส่งเสริมหรือเป็นการทำลายจิตตนคร ก็ย่อมเนื่องมาจากนครสามีหรือจิต หรือใจนั่นแหละเป็นสำคัญ ถ้านครสามีดี คือถ้าใจดี การพูดการทำอันเกิดจากนครสามีหรือใจนั้นก็ย่อมดี ย่อมเป็นการส่งเสริมจิตตนคร ถ้านครสามีไม่ดี คือถ้าใจไม่ดี การพูดการทำอันเกิดจากนครสามีหรือใจนั้น ก็ย่อมไม่ดี ย่อมเป็นการทำลายจิตตนคร บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย คือผู้มาพยายามทำเจ้าเมืองแห่งจิตตนครของตน ๆ ให้ดี เพื่อให้เกิดผลสืบเนื่องไปถึงการพูดดีทำดีต่อไปด้วย จึงนับว่าเป็นผู้ไม่กำลังทำลายจิตตนครของตน แต่กำลังพยายามส่งเสริมซึ่งนับเป็นการกระทำที่ชอบ ที่จะนำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขขึ้นในจิตตนครของตนสืบไป

ระบบสื่อสารแห่งจิตตนคร

จิตตนคร มีระบบสื่อสารติดต่อกันโดยทางต่าง ๆ หลายทาง และมีจุดรวมเป็นที่รับข่าวสารทั้งปวงเพื่อรายงานแก่เจ้าเมือง ไม่ว่าจะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นที่จุดไหนของเมือง เจ้าเมืองจะทราบได้ทันทีทางระบบสื่อสารเหล่านี้ โลกในปัจจุบันนี้มีระบบสื่อสารที่วิเศษต่าง ๆ เป็นอันมาก มีการไปรษณีย์ การโทรเลข โทรศัพท์ มีวิทยุ มีโทรทัศน์ มีเรดาร์ มีเครื่องมือในการติดต่อตั้งแต่บนพื้นดิน จนถึงลอยเป็นดาวเทียมอยู่ในอากาศ ทำให้คนเราที่อยู่คนละมุมโลกพูดกันได้ เห็นกันได้ คล้ายกับอยู่ใกล้ ๆ กันแค่มือเอื้อมถึง เมื่อคราวที่คนไปถึงดวงจันทร์เมื่อไม่นานมานี้ ก็ติดต่อพูดกันกับคนในโลกนี้ได้ ทั้งที่อยู่ไกลแสนไกลจากกันและกัน การสื่อสารในจิตตนคร ก็น่าจะไม่ล้าสมัยกว่าในโลกดังกล่าว และมีระบบบางอย่างที่วิเศษพิสดารกว่าอย่างที่โลกจะเอาอย่างไม่ได้ จิตตนคร มีระบบการสื่อสารแบ่งออกเป็นสองชั้น คือ ชั้นนอก และ ชั้นใน

ระบบการสื่อสารชั้นนอก นั้น..

มีระบบตาเมือง มีหน้าที่เป็นดวงตาสำหรับดูสิ่งต่าง ๆ คล้ายเป็นเครื่องโทรทัศน์
มีระบบหูเมือง สำหรับฟังเสียงต่าง ๆ คล้ายกับเครื่องวิทยุ
มีระบบจมูกเมือง มีหน้าที่สำหรับดมกลิ่นต่าง ๆ
มีระบบลิ้นเมือง สำหรับลิ้มรสต่าง ๆ
มีระบบกายเมือง สำหรับรับสิ่งต่าง ๆ ที่มาถูกต้อง

ระบบต่าง ๆ เหล่านี้แยกออกจากกันเป็น ๕ ส่วน ต่างมีสายที่ละเอียดยิบมากมายโยงจากชั้นนอกของเมืองเข้าไปสู่ระบบชั้นใน ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของระบบสื่อสารทั้งหมด คล้ายกับสายโทรเลขโทรศัพท์ แต่ละเอียดพิสดารกว่ามากนัก อย่างเปรียบเทียบกันไม่ได้

ระบบชั้นใน อันเป็นจุดรวมนี้เรียกว่า ระบบใจเมือง หรือ สมองเมือง มีหัวหน้าควบคุมอยู่ที่ระบบศูนย์กลางชื่อว่า มโน ในสมัยปัจจุบันนี้ พวกแพทย์มักเรียกกันว่า สมอง เป็นหัวหน้าควบคุมระบบสื่อสารแห่งจิตตนครทั้งหมด และมีหัวหน้าควบคุมระบบสื่อสารภายนอกทั้ง ๕ เรียกว่า “ปสาท” หรือ “ประสาท” ทั้ง ๕ แต่ละคนมีชื่อเฉพาะ ตามชื่อของระบบงานดังนี้

คนที่ ๑ ชื่อ จักขุปสาท เป็นหัวหน้าระบบตาเมือง
คนที่ ๒ ชื่อ โสตปสาท เป็นหัวหน้าระบบหูเมือง
คนที่ ๓ ชื่อ ฆานปสาท เป็นหัวหน้าระบบจมูกเมือง
คนที่ ๔ ชื่อ ชิวหาปสาท เป็นหัวหน้าระบบลิ้นเมือง
คนที่ ๕ ชื่อ กายปสาท เป็นหัวหน้าระบบกายเมือง

ปสาททั้ง ๕ นี้ เป็นหัวหน้าเฉพาะระบบของตน ไม่ก้าวก่ายกัน คนไหนได้รับข่าวสารอะไรแล้วก็รีบรายงานไปยังหัวหน้าใหญ่คือ มโน ที่จุดศูนย์กลางอันเป็นจุดรวมทันที ฝ่ายมโนเมื่อได้รับรายงานจากระบบภายนอกก็รายงานแก่เจ้าเมืองในทันใดนั้น เจ้าเมืองก็ได้ทราบข่าวสารต่าง ๆ ทันที แม้จะสถิตอยู่กลางเมืองซึ่งเป็นที่รวมแห่งถนนใหญ่ ๔ สายดังกล่าวแล้ว แต่เมื่อได้ทราบข่าวสารแล้ว ก็เหมือนอย่างได้ออกไปเห็น ได้กลิ่น ได้ยิน ได้รส ได้ถูกต้องสัมผัสสิ่งภายนอกต่าง ๆ ด้วยตนเองวิเศษกว่าระบบสื่อสารทั้งปวงของโลก

เมื่อได้ฟังเกี่ยวกับระบบสื่อสารอันละเอียดพิสดารของจิตตนครแล้ว บรรดาผู้มาบริหารจิต ควรจะได้พิจารณาให้ประจักษ์ในความจริงประการหนึ่ง คือความจริงที่ว่า ยิ่งการสื่อสารหรือคมนาคม ติดต่อเจริญออกไปกว้างไกลเพียงใดในโลกเรานี้ ผู้คนก็ยิ่งต้องวุ่นวายเหน็ดเหนื่อยเพียงนั้น สมัยก่อน เมื่อการสื่อสารหรือการคมนาคมยังไม่เจริญ มีใครไม่กี่คนที่เดินทางออกไปพ้นบ้านเมือง ของตน มาบัดนี้ การคมนาคมเจริญขึ้นมาก ผู้คนมากมายพากันเดินทางไปต่างประเทศ ต้อง สิ้นเปลือง ต้องเหน็ดเหนื่อยไปตามกัน บางคนบางพวกก็ไปตกทุกข์ได้ยาก แม้ไปต้องโทษจองจำ อยู่ในต่างประเทศก็มี เรียกได้ว่าความลำบากติดตามความเจริญของการสื่อสารการคมนาคมมาเป็น อันมากด้วยเหมือนกัน

ระบบสื่อสารของจิตตนครก็เช่นกัน ยิ่งเจริญเพียงใด เจ้าเมืองคือจิตได้รับการติดต่อรู้ข่าวสารเรื่องราว ต่าง ๆ มากเพียงใด ก็ยิ่งจะได้รับความทุกข์ลำบากวุ่นวายเพียงนั้น นอกเสียจากว่า เจ้าเมืองคือจิต จะ มีสติปัญญารู้เท่าทันพอสมควร ว่าข่าวสารเหล่านั้นเป็นสักแต่เรื่องชั้นนอกเท่านั้น ถ้ารับเข้าไปเก็บไว้ ผิดที่ คือรับเข้าไปเก็บไว้ชั้นในคือจิต ก็ย่อมจะทำให้หนักให้แน่นไปหมด หาที่ว่างที่โปร่งที่สบาย ไม่ได้ หมดความเบาสบาย หมดความเป็นสุข กล่าวอีกอย่างก็คือ ถ้ามีสติปัญญารู้เท่าทัน ก็ต้องรู้ว่า เรื่องข้างนอกต้องปล่อยไว้ให้เป็นเรื่องอยู่ข้างนอก ต้องไม่เข้าไปยึดเอาไปเป็นเรื่องข้างใน พระพุทธ ดำรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ที่บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งปวงควรให้ความสนใจปฏิบัติตามให้ได้พอควรก็คือ พระพุทธดำรัสที่ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น” ความไม่ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง จะนำไปสู่ความสงบสุขอัน ควร เป็นยอดปรารถนาของทุกคน

ระบบสื่อสารแห่งจิตตนคร มีความรวดเร็วอย่างน่าอัศจรรย์ สื่อสารที่ส่งเข้าไปจากระบบชั้นนอก แม้ จะต้องผ่านระบบชั้นในก่อน จึงจะถึงเจ้าเมือง แต่ก็รวดเร็วมาก คือจะทราบถึงเจ้าเมืองในทันใด นั้นเอง ความรวดเร็วจากต้นทางทั้ง ๕ ถึงปลายทางชั้นในคือมโนนั้น มีอุปมาเหมือนอย่างความเร็ว แห่งเงาของนกที่ทอดจากยอดไม้ถึงแผ่นดิน คือเมื่อนกบินมาจับบนยอดไม้ เงาของนกจะทอดถึง พื้นดินทันที สื่อสารที่ส่งเข้าไปจากระบบชั้นนอกจะถึงมโนทันทีฉันนั้น และมโนก็รายงานเจ้าเมือง ทันที ข่าวสารอันใดที่ถึงมโนแล้ว ไม่มีที่มโนจะปกปิดเอาไว้ จะรายงานทันทีทั้งหมด แต่ก็มีเหตุ บางอย่างที่ทำให้ข่าวสารจากภายนอกเข้าไปไม่ถึง คือบางคราวเจ้าเมืองพิจารณาข่าวสารเก่าต่าง ๆ มโนต้องคอยรายงานเรื่องจากแฟ้มเก็บเอกสารต่าง ๆ อยู่ตามที่เจ้าเมืองต้องการ มโนจึงไม่ว่างที่จะ รับข่าวสารใหม่ ๆ ที่ทยอยกันเข้ามาอยู่ตลอดเวลา เมื่อมโนไม่ว่างที่จะรับเช่นนั้น ข่าวสารเหล่านั้นก็ เข้าไม่ถึงเจ้าเมือง จนกว่ามโนจะว่างและรับข่าวสารเหล่านั้น เจ้าเมืองจึงจะได้ทราบข่าวสารใหม่ ๆ ต่าง ๆ ต่อไปตามปรกติ

มโน ซึ่งเป็นหัวหน้าแห่งระบบสื่อสารทั้งหมด ขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองแต่ผู้เดียว นอกจากเป็นหัวหน้ารับ สื่อสารจากระบบสื่อสารชั้นนอกทั้ง ๕ แล้ว ยังเป็นเหมือนเลขานุการของเจ้าเมือง มีหน้าที่รวบรวม ข่าวสารที่ได้รับมาแล้วทุกอย่างเก็บไว้ เข้าแฟ้มไว้สำหรับเจ้าเมืองเรียกหา และเจ้าเมืองก็มักเรียกหา อยู่เสมอ มโนก็ต้องเป็นผู้เสนอเรื่อง บางคราวเจ้าเมืองตรวจตราเรื่องราวต่าง ๆ อยู่นาน เป็นเหตุให้ มโนไม่ว่าง และไม่อาจรับข่าวสารจากภายนอกอยู่นาน แต่ข่าวสารบางอย่างที่ส่งเข้ามาอาจแรง อาจ ทำให้เจ้าเมืองต้องชะงักการตรวจตราเรื่องเก่า ๆ ก็มี เช่น เสียงดังที่ระบบหูเมืองรับเข้ามา คลื่นของ เสียงเช่นนี้แรงมาก ทำให้กระเทือนถึงกับเจ้าเมืองต้องชะงักปล่อยมโนให้ว่าง มโนจึงรับข่าวสารของ เสียงนั้นรายงานแก่เจ้าเมืองได้ บางคราวก็รายงานด้วยว่าจำเป็นต้องทำให้เสียงดังเช่นนั้นเพื่อให้ถึง เจ้าเมือง คล้ายกับร้องเรียกปลุกคนหลับ เรียกเบา ๆ ไม่ตื่น ก็ต้องเรียกดัง ๆ ในขณะที่เจ้าเมืองตรวจ ตราเรื่องต่าง ๆ เพลินอยู่เช่นเดียวกัน เจ้าเมืองจะไม่เห็น จะไม่ได้ยินอะไร เพราะมโนไม่ว่างที่จะ รับเข้ามารายงานให้ทราบ จึงต้องใช้กระแสคลื่นอย่างแรงเข้ามาเตือนให้หยุดคิดอะไรเพลิน ๆ เสีย และรับข่าวสารปัจจุบันสักที

มโน เป็นผู้ทำงานมากกว่าหัวหน้าระบบสื่อสารภายนอกทั้ง ๕ แม้ในขณะที่ชาวจิตตนครนอนหลับ ประสาททั้ง ๕ พักหลับกันหมด แต่มโนก็ยังไม่หลับ เพราะเจ้าเมืองยังไม่ยอมหลับ ยังเรียกหามโนมารายงานเรื่องราวต่าง ๆ กันอีก โดยเฉพาะ ดังที่เรียกกันในภาษาจิตตนครว่า “ฝัน” เจ้าเมืองชอบฝันอยู่กับมโนเสมอ มโนจึงมีเวลาพักจริง ๆ วันหนึ่งไม่มากนัก

เพื่อให้เข้าใจง่าย จะขอเปรียบเจ้าเมืองที่รับข่าวสารจากมโนไปสะสมไว้มากมายไม่หยุดยั้ง กับแปลงทาสีที่มีอยู่อันเดียวและใช้จุ่มลงไปในสีต่าง ๆ กัน สีนั้นบ้าง สีนี้บ้าง โดยไม่มีเวลาหยุดเอาแปรงแช่น้ำมันล้างสีออกเสียบ้างเลย ผลจะเป็นเช่นไร ทุกท่านย่อมนึกได้ถึงแปลงทาสีอันนั้นว่าต้องสกปรกเลอะเทอะและใช้งานไม่ได้ผลดีจริง คือทาสีแดงก็จะไม่แดงแท้จะมีสีอื่นปนอยู่ด้วย ทาสีเหลืองก็จะเป็นสีเหลืองไปไม่ได้ เพราะจะมีสีอื่นปนด้วยนั่นเอง ทาสีอะไรก็จะไม่เป็นสีนั้นจริง ๆ ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ เมื่อจะใช้แปรงอันเดียวทาหลายสี เขาจึงต้องมีน้ำมันไว้แช่แปรงให้สีออกเป็นพัก ๆ ไป จะได้ทาสีอื่นให้เป็นสีนั้นแท้ ๆ ไม่มีสีที่ทาไว้ก่อนปนเปทำให้ไม่เป็นสีที่ต้องการ

เจ้าเมืองแห่งจิตตนครหรือจิตของเราทุกคนนี้ก็เช่นกัน หากให้รับเรื่องราวจากทวารทั้ง ๕ ที่ผ่านมโนเข้ามาถึงอยู่เรื่อย ๆ ไม่มีเวลาให้เจ้าเมืองได้คลี่คลายเรื่องแต่ละเรื่องออกเสียให้พ้น เหมือนเขาเอาแปรงทาสีลงแช่น้ำมัน เจ้าเมืองก็จะสกปรกเลอะเทอะไม่ผิดแปรงที่ทาสีไม่ได้แช่น้ำมันเลย แต่เปลี่ยนสีทาอยู่มากมายหลายสีนั่นเอง อันเรื่องทั้งหลายที่เข้าสู่จิตย่อมก่อให้เกิดอารมณ์หรือกิเลสเป็นธรรมดา จิตรับเรื่องไว้มากเพียงไร อารมณ์หรือกิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของจิตก็จะเพิ่มพูนมากขึ้นเพียงนั้น ทำให้จิตสกปรกเศร้าหมองยิ่งขึ้นเพียงนั้น

บรรดาผู้มาบริหารจิต คือผู้กำลังพยายามปฏิบัติต่อจิตของตนเหมือนช่างทาสีปฏิบัติต่อแปรงสำหรับทาสี คือพยายามล้างสีที่จับให้ออกไปเสมอ ๆ ความสกปรกแม้มีบ้างก็จะไม่มากมาย จิตก็เช่นกัน เมื่อเป็นจิตสามัญชนก็ต้องมีอารมณ์มีกิเลสเศร้าหมองเป็นธรรมดา แต่ถ้าพยายามใช้ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ทาน ศีล ภาวนา เข้าขัดเกลาไว้เสมอ กิเลสเครื่องเศร้าหมองก็จะไม่ท่วมท้นจนเกินไป แต่จะค่อยลดน้อยลงได้ทุกที โดยที่เจ้าตัวหรือเจ้าเมืองแห่งจิตตนครนั้นเองจะรู้ด้วยตัวเอง จิตที่มีอารมณ์หรือมีกิเลสเครื่องเศร้าหมองน้อย ย่อมเป็นจิตที่ผ่องใส มีความสุขมาก ส่วนจิตที่มีอารมณ์หรือมีกิเลสเครื่องเศร้าหมองมาก ย่อมเป็นจิตที่หม่นหมอง มีความสุขน้อย เจ้าเมืองแห่งจิตตนครทุกคนย่อมรู้จักตัวของตัวเองได้ดังนี้

ชื่อเจ้าเมืองแห่งจิตตนคร

เจ้าเมืองแห่งจิตตนคร หรือนครสามีนี้ เรียกกันทั่วไปว่า **“จิตต”** ตามชื่อของเมือง แต่มีนามอีก ๔ นาม ที่ขนานเรียกกัน คือ เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ เป็นการเรียกตามอาการที่แสดงออกของเจ้าเมือง เพราะเจ้าเมืองมีปรกติแสดงอาการกิริยาออกมาให้ใคร ๆ เห็นได้หลายอย่าง ที่เด่น ๆ ก็ ๔ อย่าง คือ แสดงความเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ร่วมกันไปกับชาวเมืองทั้งปวง จะเกิดสุขทุกข์ขึ้นที่ไหน เจ้าเมืองก็ต้องรับรู้และร่วมสุขทุกข์ด้วยเสมอ จึงได้นามว่า “เวทนา” เป็นภาษาของจิตตนคร แปลกันว่า “รับรู้สุขทุกข์”

และเป็นผู้ที่มีความจำดี โดยเฉพาะสิ่งอะไรที่มาทำให้เกิดสุขทุกข์ขึ้นในเมือง จะจำได้เสมอ ถึงบางอย่างจะลืมเร็วไปบ้างก็ยังได้นามว่า “สัญญา” เพราะความที่ช่างจำอะไรต่ออะไรได้ เป็นภาษาของจิตตนครเหมือนกัน แปลกันว่า “รู้จำ”

และยังเป็นผู้ช่างคิดอะไรต่าง ๆ แต่ก็มิใช่หมายความว่าจะคิดเรื่องที่ดี ๆ เสมอไป บางคราวก็คิดเรื่องที่ไม่ดีเป็นลม ๆ ไปเหมือนคนทั้งหลาย แต่เจ้าเมืองก็จำเป็นต้องคิด เพราะกิจการทั้งหลายที่ดำเนินไปอยู่ในเมืองเกิดขึ้นจากความคิดของเจ้าเมือง ถ้าเจ้าเมืองหยุดคิดเสียผู้เดียว กิจการทั้งปวงก็ชะงักหยุดหมด และโดยปรกติเจ้าเมืองก็หยุดคิดไม่ได้ ไม่คิดเรื่องนี้ก็ต้องคิดเรื่องนั้น เรียกได้ว่าขยันคิดมากที่สุด จนถึงชาวเมืองทั้งปวงหลับกันหมดแล้ว เจ้าเมืองยังไม่หลับ ยังตรวจบันทึกเรื่องต่าง ๆ อยู่กับมโน ทำให้มโนต้องปวดศีรษะไปบ่อย ๆ จึงได้นามว่า “สังขาร” เป็นภาษาของจิตตนคร ที่แปลกันว่า “ช่างปรุงคิด”

ทั้งยังเป็นผู้ชอบออกไปรับข่าวสารที่ส่งเข้ามาจากระบบชั้นนอกชั้นในอยู่ตลอดเวลา มีข่าวสารอะไรส่งเข้ามา ก็จะต้องรับในทันที เรียกว่ารับข่าวสดกันทีเดียว จะต้องออกไปดูให้รู้เห็นด้วยตาตนเอง จะต้องออกไปฟังให้รู้ด้วยหูตนเอง จะต้องไปดมให้รู้กลิ่นด้วยจมูกตนเอง จะต้องออกไปลิ้มให้รู้รสด้วยลิ้นตนเอง จะต้องออกไปถูกต้องให้รู้สิ่งที่มากระทบถูกต้องด้วยกายตนเอง ถ้าไม่ออกไปเช่นนั้นก็ตรวจตราเรื่องราวต่าง ๆ จากรายงานของมโนให้รู้ด้วยใจตนเองอีกเหมือนกัน จึงได้นามว่า “วิญญาณ” ซึ่งเป็นภาษาของจิตตนครอีกเหมือนกัน ที่แปลกันว่า “ช่างรู้ต่าง ๆ”

นามทั้ง ๔ นี้ ชาวจิตตนครใช้เรียกเจ้าเมืองกันเพราะเหตุที่เจ้าเมืองมีลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าว อันที่จริง การเรียกชื่อของใครว่าอะไรตามลักษณะพิเศษของผู้นั้นไม่ใช่เป็นของแปลก เหมือนอย่างคนเรานี่เอง ที่เป็นคนร้ายกาจมากต้องหลบหนีเจ้าหน้าที่เข้าไปอยู่ในป่าก็ถูกขนานนามว่า “เสือ” ส่วนที่เป็นคนดีมีเมตตากรุณาในคนทั้งหลายก็เรียกว่า “ผู้มีเมตตา” เป็นต้น สุทัตตะเศรษฐีในสมัยพระพุทธเจ้า คนเรียกกันว่า “อนาถปิณฑิกะ” เพราะเป็นผู้มีเมตตาให้อาหารแก่คนอนาถาอยู่เสมอ และเรียกชื่อนี้กันแต่ชื่อเดียว จนชื่อเดิมเกือบจะไม่รู้จักกัน บรรดานามของเจ้าเมืองทั้ง ๔ นามว่า “วิญญาณ” คนมักชอบเรียกกันในบางโอกาส จนถึงคล้ายกับเป็นนามที่สำคัญที่สุด อันที่จริงทั้ง ๔ เป็นนามรองทั้งนั้น

นามที่สำคัญที่สุดของเจ้าเมืองจิตตนครคือ “จิตต” คือจิตนั้นแหละเป็นตัวแท้ตัวจริง ส่วนนามอื่นทั้ง ๔ มี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเป็นเพียงอาการแสดง ได้กล่าวไว้แล้วว่า จิตเป็นที่รับอารมณ์หรือกิเลส เมื่อรับไว้มากก็ย่อมเศร้าหมองมาก มีความสุขน้อย แม้รับไว้น้อยก็ย่อมมีความผ่องใส มีความสุขมาก อาการแสดงออกของจิตทั้ง ๔ อย่างคือ “รับรู้สุขทุกข์” – “รู้จำ” – “ช่างปรุงคิด” - และ “ช่างรู้ต่าง ๆ” นั้น แม้เจ้าเมืองทุกจิตตนครจะมีเสมอกัน คือแม้จะสามารถรับรู้สุขทุกข์ รู้จำ ช่างปรุงคิด และช่างรู้ต่าง ๆ เสมอกัน แต่การรับอารมณ์หรือกิเลสเครื่องเศร้าหมองไว้ ไม่จำเป็นต้องเสมอกัน เหมือนคนหลายคนอยู่ในบ้านเดียวกัน แดดออกร้อนจ้า ทุกคนเห็นด้วยกัน เห็นเหมือนกัน คนไหนเดินออกไปรับแสงแดด คนนั้นก็ร้อน คนไหนเพียงแต่เห็น เพียงแต่มองดู ไม่เดินออกไปรับ คนนั้นก็ไม่ร้อน อาการของจิตทั้ง ๔ อย่างก็เหมือนกัน ถ้าจิตดวงใดปฏิบัติต่ออาการของจิตเหมือนคนเห็นแดดเดินออกไปรับแสดงแดด จิตดวงนั้นก็ร้อน ถ้าจิตดวงใดปฏิบัติต่ออาการของจิตเหมือนคนเห็นแดดไม่เดินออกไปรับแสดงแดด จิตดวงนั้นก็เย็น ความร้อนของผู้เห็นแดดมิได้เกิดจากที่เห็นแต่เกิดจากที่เดินออกไปรับฉันใด ความร้อนของจิตก็มิได้เกิดจากเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณแต่เกิดจากการที่จิตรับไว้ฉันนั้น

ถ้าเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เกิด จิตเพียงแต่เห็น แต่ดูให้รู้ว่ามีอาการอย่างไร เหมือนแดดออก คนเพียงแต่เห็น เพียงแต่ดูให้รู้ว่าแดดแรงแดดร้อน จิตก็จะไม่ได้รับความร้อนอันเนื่องจากอาการดังกล่าวทั้ง ๔ เช่นเดียวกับคนจะไม่ได้รับความร้อนอันเนื่องจากแสงแดด พูดง่าย ๆ ก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะเป็นไปเช่นไร จิตต้องมีสติเพียงรู้ว่า เป็นไปเช่นนั้น ต้องไม่เผลอสติปล่อยตัวออกไปคลุกเคล้าเหมือนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือไม่ไปยึดมั่นไว้นั่นเอง เวทนา

สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็จะสักแต่ว่ามีอยู่ตามปรกติวิสัยของผู้ยังมีชีวิต จะไม่เป็นเหตุแห่งความทุกข์ร้อนเศร้าหมอง

ลักษณะเจ้าเมืองจิตตนครและทวารเมือง

เจ้าเมืองแห่งจิตตนครกล่าวได้ว่าเป็นคนขยันมากที่สุด ยกให้เป็นบุคคลขยันตัวอย่างได้ทีเดียว ดังจะพึงเห็นได้ว่าขยันรับรู้สุขทุกข์ ขยันจำ ขยันคิด ขยันออกไปรู้สิ่งต่าง ๆ วันหนึ่ง ๆ จะหาเวลาหยุดพักจริง ๆ ได้ยาก จึงเป็นบุคคล "เจ้าอารมณ์" อีกตำแหน่งหนึ่ง ตำแหน่งเจ้าเมืองจิตตนครกับตำแหน่งเจ้าอารมณ์มักคู่กันอยู่เสมอ เพราะเมื่อขยันรับเรื่องราวต่าง ๆ มากเรื่อง ก็ต้องมากอารมณ์เป็นธรรมดา ไม่เป็นของแปลก แต่ที่แปลกก็คือ มีความผันแปรผิดแผกไปจากปรกติบางอย่างในจิตตนคร ดังจะกล่าวต่อไป

จิตตนคร เรียกได้ว่าเป็นเมืองเปิด ใครจะผ่านเข้าออกได้อย่างเสรี ไม่ต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับผ่านเข้าออกเหมือนเมืองทั้งหลาย อันที่จริงจิตตนครมีปราการล้อมรอบ มีทวารเมืองที่วางเป็นจังหวะชั้นนอก ๕ ทวาร ทั้ง ๕ ทวารนี้ใช้เป็นทวารแห่งระบบสื่อสารชั้นนอกทั้ง ๕ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วด้วย จะหาเมืองที่ไหนในโลกปัจจุบันที่มีปราการและทวารเรียบร้อยเป็นระเบียบเหมือนดังจิตตนครนี้ ทั้งยังมีทวารชั้นในซึ่งใช้เป็นทวารแห่งระบบสื่อสารชั้นในอีกด้วย แต่ถึงเช่นนั้นก็คล้ายกับไม่มีปราการไม่มีทวารเพราะไม่ได้ปิด ปล่อยให้ใคร ๆ เข้าออกได้ตลอดเวลา เว้นแต่เวลาที่หลับของจิตตนคร ทวารเหล่านี้จะปิด ส่วนเวลาตื่นของจิตตนคร ทวารเหล่านี้จะเปิดอยู่เสมอ จะเลยบอกชื่อทวารชั้นนอกทั้ง ๕ ไว้ด้วยทีเดียว มีชื่อต่าง ๆ กันดังนี้ จักขุทวาร ประตูตา ๑ โสตทวาร ประตูหู ๑ ฆานทวาร ประตูจมูก ๑ ชิวหาทวาร ประตูลิ้น ๑ กายทวาร ประตูกาย ๑ ส่วนชั้นในเรียกว่า มโนทวาร ประตูใจ รวมทั้งหมด ๖ ทวาร ซึ่งเป็นทวารสำคัญ

เพราะเหตุที่เป็นเมืองเปิดดังนี้ ผู้ที่เข้าไปในเมืองจึงมีหลายประเภท เป็นคนดีก็มี เป็นคนร้ายก็มี เข้าไปเที่ยวแบบที่เรียกว่ามาทัศนาจรแล้วก็กลับออกไปก็มี เข้าไปอยู่นาน ๆ จนถึงมาตั้งหลักฐานอยู่ประจำก็มี ความวุ่นวายจึงเริ่มมีขึ้นในจิตตนคร จิตตนครที่เคยสงบเรียบร้อยก็เริ่มไม่สงบเรียบร้อย แต่อาศัยที่เจ้าเมืองเป็นบุคคลพิเศษ พวกคนร้ายจึงไม่อาจก่อเหตุการณ์ร้ายได้ร้ายแรงโดยง่าย คือเจ้าเมืองเป็นบุคคลที่มีอำนาจ มีความฉลาด มีวรรณผ่องใส จนถึงใคร ๆ พากันเรียกเจ้าเมืองด้วยภาษาของชาวจิตตนครว่า "ปภัสสร" ตรงกับคำสามัญว่า "ผุดผ่อง" หรือ "ผ่องสว่าง" เจ้าเมืองยังมีลักษณะพิเศษกว่านี้อีกมาก เมื่อเรื่องดำเนินไปถึงตอนที่ควรจะกล่าวถึงจึงจะกล่าวเพิ่มเติม แต่สำหรับเรื่องที่ควรจะกล่าวต่อไปตรงนี้ก็คือ คู่บารมีของเจ้าเมือง เป็นผู้ที่มีความงดงามและความดีทั้งปวงอย่างน่าอัศจรรย์ เป็นคู่ที่ส่งเสริมเจ้าเมืองพร้อมทั้งจิตตนครให้มีความสุขความเจริญอยู่ตลอดเวลา เจ้าเมืองขณะที่อยู่กับคู่บารมีจะมีความผุดผ่อง งดงาม เหมือนอย่างมีรัศมีสว่างทั้งองค์ออกไปเป็นที่ปรากฏและจิตตนครก็มีความผาสุกด้วยกันทั้งหมด

อันความดีงามเป็นเหตุแห่งความร่มเย็นเป็นสุข ทั้งของเจ้าตัวเองและทั้งแก่บรรดาผู้เกี่ยวข้องทั้งปวงเหมือนยามใดเจ้าเมืองแห่งจิตตนครมีความใกล้ชิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับคู่บารมีซึ่งมีความดีงามยามนั้นเจ้าเมืองแห่งจิตตนครก็ร่มเย็นเป็นสุข ทั้งยังแผ่ความร่มเย็นเป็นสุขนั้นไปทั่วทั้งจิตตนครอีกด้วย ดังนั้น ความดีงามจึงเป็นความสำคัญที่ควรจะสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นทุกหนทุกแห่งทุกจิตใจ บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย คือผู้กำลังพยามยามสร้างความดีงามให้เกิดขึ้นในจิตใจตนยิ่ง ๆ ขึ้น ดังนั้น จึงเป็นที่หวังได้ว่าจะเป็นผู้มีความร่มเย็นเป็นสุข และสามารถแผ่ความร่มเย็นเป็น

สุขออกไปได้อย่างกว้างขวางอีกด้วย

สมุทัย เพื่อนคู่หูของเจ้าเมืองจิตตนคร

เจ้าเมืองแห่งจิตตนคร มีคู่บารมีที่มีความงดงาม และความดีอย่างน่าอัศจรรย์ เมื่อมีคู่บารมีที่ดีเลิศเช่นนั้น เจ้าเมืองแห่งจิตตนครก็น่าจะมีแต่ความเจริญสุข แต่หาใช่เช่นนั้นไม่ เพราะเจ้าเมืองแห่งจิตตนครยังมีเพื่อนคู่หูคู่คิดอีกหลายคน ผู้ที่น่าจะแนะนำให้รู้จักก่อนคนอื่น มีชื่อค่อนข้างจะไพเราะว่า "สมุทัย" เจ้าตัวสมุทัยเองอวดชื่อของตนเองเสมอว่าแปลว่า อุทัยสุขพรั่งพร้อม ได้ให้คำแนะนำเจ้าเมืองในสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้ปกครองจิตตนครให้มีความสุขสนุกสบาย เรียกว่าเป็นเพื่อนคู่หูคู่คิดได้ทีเดียว เพราะจะกระซิบเรื่องต่าง ๆ อยู่ที่หูที่ใจเสมอ สมุทัยผู้นี้มีลักษณะนิสัยที่อยากได้ใคร่ดีมาก คืออยากได้สิ่งต่าง ๆ ที่ดี ๆ ที่สวยงาม ที่เป็นเครื่องบำเรอสุข ใคร่จะได้ตำแหน่งที่สูงเด่น จะเพราะมีปมด้อยอยู่ในตัวมากหรือจะมีปมเด่นมากก็ยากที่จะพูดได้ ลักษณะนิสัยอีกอย่างหนึ่งของสมุทัยก็คือความอยากทำลายล้างใครหรืออะไรก็ตามที่มาขัดขวาง ดูก็เป็นธรรมดา เพราะเมื่อมีความอยากได้ใคร่ดี ถ้ามีใครหรืออะไรมาขัดขวางก็จะต้องเกิดความมุ่งทำลายล้างสิ่งที่มาขัดขวางนั้น อีกอย่างหนึ่งอยากได้อะไรก็ต้องอยากได้สิ่งที่ดี ถ้าได้ไม่ดีไม่ถูกใจก็ต้องอยากให้สิ่งนั้นถูกทำลายหมดสิ้นไป หรือได้ตำแหน่งอะไรที่ไม่ชอบก็ต้องอยากออก ไม่อยากดำรงอยู่

กล่าวโดยสรุปแล้ว สมุทัยมีลักษณะนิสัยเป็นไปทั้งทางสร้างและทางทำลาย ดูก็คล้าย ๆ กับลักษณะนิสัยของคนเราทั่ว ๆ ไปนี้เอง ที่เป็นไปทั้งสองทาง นิสัยในทางทำลายนั้นบางอย่างเห็นได้ชัด เช่นในเวลาเกิดไฟไหม้บ้าน มีคนชอบไปดูกันมากกว่าที่จะอยากไปดูการสร้างบ้าน ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ นักจิตวิทยาปัจจุบันบางท่านกล่าวว่า เพราะนิสัยของคนชอบการทำลายมากกว่าการสร้าง จะจริงอย่างไรก็ยากที่จะยืนยัน แต่ประจักษ์พยานที่ปรากฏออกมานั้นเวลาสร้างบ้านไม่ปรากฏว่ามีคนสนใจไปดูกัน ส่วนเวลาไฟไหม้บ้านกลับปรากฏว่ามีคนไปดูกันล้นหลาม จึงน่าให้ถูกกล่าวหาเช่นนั้น

สำหรับสมุทัยนั้นพูดอวดอยู่เสมอว่า เขาเป็นผู้ดำริสร้างขึ้นทุกอย่าง เมืองจิตตนครเองเขาก็คิดสร้างขึ้น และคิดจะสร้างเมืองขึ้นใหม่ ๆ ต่อไปอีก เขาเองนั่นแหละเป็นผู้คิดให้มีการประกวดความงามกันขึ้นในจิตตนคร เพราะสิ่งที่สวยงามนั้นทำให้เกิดความสุขมิใช่หรือ เขาได้เสนอขึ้นดังนี้ ชาวจิตตนครเห็นดีไปกับเขากันมาก พากันประกวดประขันความงามกันทั่วไป ไม่เลือกว่าเด็กผู้ใหญ่และคนแก่ ข้อที่แปลกกว่าชาวโลกทั่วไปอยู่ที่ว่า คนแก่ของจิตตนครชอบประกวดประขันความงามยิ่งกว่าคนหนุ่มสาวหรือเด็ก และประกวดประขันกันอยู่ทุกเวลา มิใช่ว่าปีหนึ่งมีหนึ่งครั้ง บางคราวสมุทัยก็แนะนำให้สร้างความดีเหมือนกัน เพื่อประโยชน์ทางการบ้านการเมือง สมุทัยมีลักษณะเป็นนักการบ้านการเมืองเต็มตัว คือมีความกระตือรือร้นอยากได้ใคร่ดีในทางสร้าง และมีความรุนแรงในทางทำลายพอ ๆ กัน หรือยิ่งกว่าอย่างชนิดที่เรียกว่าไม่ต้องกลัวบาปกรรม

ความอยากได้ใคร่ดีที่รุนแรง เป็นเหตุให้เกิดการทำลายดังกล่าวแล้วนั้น เป็นความจริง นิสัยอยากได้ใคร่ดีของสมุทัยจึงเป็นนิสัยฝ่ายไม่ดี ยังมีนิสัยฝ่ายดีของสมุทัยอยู่ประการหนึ่ง ซึ่งฟังเผิน ๆ ไม่พิจารณาให้ประณีต จะไม่อาจแยกความแตกต่างได้ นิสัยฝ่ายดีนี้ของสมุทัยคือ ความอยากดี ความอยากดี เป็นนิสัยฝ่ายดีของสมุทัย ในขณะที่ความอยากได้ใคร่ดี เป็นนิสัยฝ่ายไม่ดี ความอยากดีย่อมเป็นเหตุให้ทำแต่ความดี ไม่ทำความไม่ดี การทำลายล้างเป็นความไม่ดี ดังนั้นการทำลายล้างจึงจะไม่เกิดแต่ความอยากดี จะเกิดก็แต่จากความอยากได้ใคร่ดีเท่านั้น

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย คือบรรดาผู้อยากดี ไม่ใช่อยากได้ใคร่ดี ดังนั้น ก็ควรจะได้มุ่งพิจารณาจับจิตของตนเองให้รู้ว่า ความอยากได้ใคร่ดีเกิดขึ้นในจิตเมื่อใดเพียงไหน เมื่อเห็นหน้าตาความอยากได้ใคร่ดีอันเป็นนิสัยฝ่ายไม่ดีแล้ว ก็ให้พยายามข่ม พยายามดับ จนถึงพยายามทำให้สิ้นไปเสียด้วยการกระทำเช่นนั้น ความอยากดีจะเกิดขึ้นแทนที่ นับเป็นการเสริมสร้างนิสัยฝ่ายดีให้เกิดขึ้น เรียกได้ว่าเป็นการบริหารจิตใจโดยตรงที่จะนำให้เกิดความสุขแก่จิตใจยิ่ง ๆ ขึ้น

ลักษณะของสมุทัย

สมุทัยแห่งจิตตนครชักชวนให้ชาวจิตตนครเพลิดเพลินยินดีอยู่เสมอ ด้วยการแนะนำส่งเสริมให้สร้างให้ทำสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้เกิดความเพลิดเพลินยินดี แนะนำให้สร้างและให้ไปเที่ยวในสถานที่พักผ่อนหย่อนใจมากมายหลายอย่างหลายประเภท จิตตนครจึงมีโรงภาพยนตร์ โรงลิเกละครมากมาย มีโรงอะไรต่ออะไรอีกมากนัก สิ่งอะไรที่เป็นเครื่องบำเรอความเพลิดเพลินยินดีที่มีอยู่ในเมืองทั้งหลายในโลกจะต้องมีในจิตตนครด้วยทุกอย่าง จะมีล้ำหน้าเมืองต่าง ๆ ไปเสียอีกด้วย เพราะสมุทัยผู้เป็นต้นคิดของสิ่งเหล่านี้พำนักอยู่ในจิตตนคร สิ่งต่าง ๆ จึงมีสร้างขึ้นในจิตตนครก่อน แล้วเมืองต่าง ๆ ก็เอาอย่างตามกันไปทั่วโลก แต่ดังได้กล่าวแล้วว่า สมุทัยมีลักษณะนิสัยอยากได้ใคร่ดีแรง มุ่งทำลายล้างแรงต่อสิ่งที่ขัดขวาง และน่าจะต้องชี้แจงเพิ่มเติมอีกว่าความอยากได้ใคร่ดีของสมุทัยนั้น “ไม่มีอิ่ม ไม่มีพอ ไม่มีเต็ม” เช่นว่าอยากจะได้แก้วแหวนเงินทอง ทีแรกก็อยากจะได้เพียงสิ่งหนึ่งจำนวนหนึ่ง ครั้นได้แล้วก็อยากได้ให้มากขึ้นไปอีก และให้มากขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงสมมุติว่าได้ทองเท่าภูเขาทั้งลูกก็คงยังไม่อิ่มไม่พอ จะต้องอยากได้ภูเขาทอง ๒ ลูก ๓ ลูก ดังนี้เป็นต้น

เมื่อเป็นเช่นนี้ ความอยากของสมุทัยก็จะต้องพบกับสิ่งที่ขัดขวาง ทั้งที่เป็นสิ่งที่เรียกว่า กฎหมายศีลธรรม ทั้งที่เป็นบุคคลด้วยกัน เพราะสิ่งที่บุคคลอยากได้ด้วยความหิวกระหายเช่นนั้น บางสิ่งก็มีกฎหมายหรือศีลธรรมขัดขวางอยู่ เช่นไปอยากได้ในสิ่งที่ผิดหรือขัดต่อกฎหมายศีลธรรม บางสิ่งก็มีบุคคลด้วยกันขัดขวาง เช่นต่างก็อยากได้ด้วยกัน ต่างชิงได้ชิงดีกัน หรือแม้เป็นเจ้าของของสิ่งที่สมุทัยอยากได้ เมื่อสมุทัยต้องพบกับสิ่งขัดขวางเช่นนี้ ก็เกิดความมุ่งทำลายล้างสิ่งที่ขัดขวางทั้งปวง โดยไม่เลือกว่าจะเป็นอะไร สมุทัยไม่นับถือกฎหมายศีลธรรมหรือบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งถ้ารู้สึกว่าเป็นเครื่องขัดขวางต่อความอยาก ฉะนั้น เหตุการณ์จึงปรากฏว่าสมุทัยชักนำให้ชาวจิตตนครประพฤติหลีกเลี่ยงหรือฝ่าฝืนกฎหมายศีลธรรมอยู่เนือง ๆ ทั้งโดยปกปิด ทั้งโดยเปิดเผย และชักนำให้ทำโจรกรรมประทุษกรรมบุคคลผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ หรือบุคคลผู้ที่ไม่ชอบหน้า อันที่จริงถ้าจะตามใจสมุทัย ก็จะต้องเลิกกฎหมายศีลธรรมทั้งปวงบรรดาที่มีอยู่ในโลกเสียทั้งหมด เพราะกฎหมายศีลธรรมทั้งหลายที่ตั้งขึ้นไว้ก็เพื่อจำกัดหรือกำจัดความปรารถนาเกินส่วน

อันความปรารถนาอยากได้ของแต่ละบุคคลนั้น จำต้องมีจำกัดหรือมีขอบเขต เช่น แก้วแหวนเงินทองที่อยากได้กัน ก็จะต้องมีส่วนจำกัดสำหรับแต่ละบุคคล เพราะจะต้องมีเฉลี่ยกันไปแก่คนทั้งปวง ทุก ๆ คนจึงต้องจำกัดความอยากได้ของตนให้อยู่ในขอบเขตของกฎหมายและศีลธรรม แต่สมุทัยนั้นไม่ชอบอย่างยิ่งต่อระบอบจำกัดเช่นนี้ แอบบ่นเสมอว่าเป็นระบอบที่ขัดต่อเสรีภาพ ขัดต่อธรรมชาติของจิตใจ ควรจะต้องโยนทิ้งเสียให้หมด และอยากจะทำอะไรก็ทำตามที่ใจใคร่ปรารถนา เมื่อทำไปแล้วความอยากก็จะดับ การทำไปตามที่ใจอยากจึงเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อดับกิเลสอย่างหนึ่ง สมุทัยจะแนะนำอยู่ดังนี้

แต่คำแนะนำนี้ของสมุทัย เป็นการตรงกันข้ามกับความจริง เพราะที่สมุทัยแนะนำว่าเมื่ออยากทำสิ่งใดแล้ว ทำเสียตามที่อยากจะหายอยาก เรียกว่ากิเลสดับนั้นหาถูกไม่ ได้เคยกล่าวไว้ในรายการนี้หลายครั้งมาแล้วว่า อะไรก็ตามเมื่อเกิดขึ้นในใจแล้วไม่หายไปไหน ที่ว่าดับก็ไม่ได้ดับไปไหน เพียงแต่จมลงแอบซ่อนตัวอยู่ในส่วนหนึ่งของหัวใจ ซึ่งเป็นส่วนลึกและลี้ลับมิดชิดเท่านั้น ความคิดดีเกิดขึ้นครั้งหนึ่งเมื่อสงบลงหรือที่เรียกว่าดับไป ก็หาได้ดับไปไหน คงแอบฝังตัวอยู่ในใจนั่นเอง เกิดขึ้นกี่ครั้งก็ฝังตัวลงไปเท่านั้นครั้ง ดังนั้นหากความคิดดีเกิดขึ้นมากก็มีความดีฝังตัวอยู่ในใจมาก เป็นพื้นฐานที่ดีของใจ ในทางตรงกันข้าม ความคิดไม่ดีเกิดขึ้นมากก็มีความไม่ดีฝังตัวอยู่ในใจมาก เป็นพื้นฐานที่ไม่ดีของใจ ฉะนั้นหากเชื่อคำแนะนำของสมุทัย อยากได้อะไรปล่อยตามใจให้อยากไม่เลือกควรไม่ควร เมื่อได้สมอยากแล้วก็เท่ากับทำให้ดับกิเลสได้แล้ว เช่นนี้ก็เท่ากับส่งเสริมให้สมุทัยมีกำลังแรงขึ้น คอยชักนำให้เพลิดเพลินหลงติดอยู่ในสิ่งไม่เหมาะไม่ควร อันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ยิ่งขึ้นนั่นเอง เมื่อสมุทัยมีกำลังแรงไปในทางก่อทุกข์ เจ้าเมืองแห่งจิตตนครก็ย่อมจักได้รับทุกข์แรง พูดอีกอย่างก็คือผู้ใดปล่อยให้สมุทัยเหตุเกิดทุกข์ในตนมีกำลังแรง ตนเองนั่นแหละที่จะมีทุกข์แรง

หัวโจกของสมุทัยและลูกมือ

พรรคพวกของสมุทัยมีอยู่มากคนด้วยกัน คนที่เป็นหัวโจกสักหน่อยก็ได้แก่ **โลโภคนหนึ่ง โทโสคนหนึ่ง โมโหคนหนึ่ง** โลโภนั้นเป็นคนโลภ อยากได้อะไรต่ออะไรต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา สิ่งอะไรที่เห็นว่าเป็นของดีมีค่า ดังที่เรียกกันว่า “ทรัพย์” หรือ “เงิน” เป็นต้น ต้องอยากได้ทั้งนั้น โทโสนั้นเป็นคนเจ้าโทสะ เมื่อมีใครมาขัดคอขัดใจแม้นิดหนึ่งก็ต้องบันดาลโทสะเสมอ โมโหนั้นดูยาก เพราะมักแสดงตนเป็นคนเฉย ๆ หงิม ๆ ชอบนั่งโงกง่วงหรือไม่เช่นนั้นก็ชอบนั่งคิดฟุ้งซ่าน บางทีก็เป็นคนลังเลไม่แน่นอนว่าจะตกลงอย่างไร บางทีก็วางท่าเป็นคนฉลาดแต่ความจริงไม่รู้อะไรจริง แบบที่เรียกว่าโง่อวดฉลาด และโมโหยังชอบติดพันหรือพัวพันอยู่กับสิ่งต่าง ๆ ชักชวนโลโภโทโสให้ไปเที่ยวด้วยกันอยู่เสมอ

สมุทัยชอบใช้หัวโจกทั้งสามคนนี้ให้เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ เป็นสมุนที่ใช้ได้ดังใจ โลโภจะรู้ใจสมุทัยโดยจะพยายามรวบรวมสิ่งที่สมุทัยชอบหรือใคร่จะได้ไว้ให้เสมอ โลโภจะต้องอยากได้ในสิ่งที่สมุทัยใคร่จะได้เพื่อสนองความต้องการของสมุทัย หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง โลโภอยากได้เพื่อสนองความต้องการของสมุทัยเท่านั้น สมุทัยจึงไว้วางใจในโลโภให้ออกไปกว้านหาสิ่งต่าง ๆ เป็นคนที่หนึ่ง ครั้นพบบุคคลหรือสิ่งขัดขวาง ก็ใช้โทโสออกไปแสดงอำนาจข่มขู่จนถึงทำร้ายต่าง ๆ เมื่อยังไม่พบอะไรที่ต้องการหรือขัดขวาง ก็เป็นหน้าที่ของโมโหออกไปทำหน้าตาเฉย ๆ ดังที่กล่าวแล้วว่าโมโหนั้นเป็นคนที่ดูยาก คนทั้งปวงจึงพากันเข้าใจโมโหในลักษณะต่าง ๆ เช่นบางคนเข้าใจว่าโมโหนั้นเป็นคนขี้โกรธ เมื่อใครโกรธขึ้นก็มักจะพูดกันว่าคนนั้นคนนี้เกิดโมโหขึ้นมาแล้ว บางคนเข้าใจว่าโมโหเป็นคนมีอุเบกขาคือความวางเฉย เฉพาะคนที่รู้ถึงธาตุแท้ของโมโหเท่านั้น จึงจะเข้าใจว่าโมโหเป็นคนที่เรียกว่า “หลง” เพราะไม่รู้อะไรจริง

หัวโจกทั้ง ๓ คนนี้ มีลูกมือที่เป็นตัวผู้ลงมือทำตามคำสั่งอีก ๓ คน ชื่อ กายทุจริตคนหนึ่ง วจีทุจริตคนหนึ่ง มโนทุจริตคนหนึ่ง สามคนนี้เป็นนักเลงหัวมีดหัวไม้ร้ายกาจนัก ใช้ให้ไปลักของใคร ให้ไปทำร้ายใคร ให้ไปพูดหลอกลวงใคร หรือให้คิดวางแผนทุจริตต่าง ๆ เป็นได้การเสมอ ชาวจิตตนครจึงอยู่กันไม่ผาสุกนัก มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นเนือง ๆ เช่น มีการทำร้ายร่างกายกัน มีการลักขโมยปล้นสะดมกันเกิดขึ้นที่นั่นที่นี่ เชื่อถือคำพูดของกันไม่ค่อยจะได้ จะไว้วางใจกันก็ยากนัก

ขึนไว้วางใจกันง่าย ๆ ก็จะต้องถูกต้มถูกตุ๋นเปื่อยไป จนเป็นที่หวาดระแวงกันทั่วไป โดยไม่รู้ว่าใครเป็นคนดีคนร้าย ไม่ใช่แต่ในวงบ้านเท่านั้น ในวงเมืองก็มีทุจริตเกิดขึ้นในส่วนต่าง ๆ เพิ่มความทุกข์ร้อนให้เกิดขึ้นแก่เจ้าเมืองจิตตนคร ความทุกข์อันใดบังเกิดขึ้นในจิตตนคร เจ้าเมืองจะต้องรับทุกข์อันนั้นแทน หรือร่วมด้วยชาวจิตตนครทั้งสิ้น ในทางตรงกันข้าม ความสุขที่เกิดขึ้นในจิตตนคร เจ้าเมืองก็ได้รับร่วมกันไปกับชาวจิตตนครทั้งสิ้นเช่นเดียวกัน

ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า เจ้าเมืองแห่งจิตตนครหรือจิตนั่นเอง เป็นที่รับทั้งความสุข ทั้งความทุกข์ ทั้งความดี ทั้งความชั่ว ไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นแล้วในจิตตนครหรือในมนุษย์เราที่จะไม่เข้าถึงจิต ต้องเข้าถึงจิตทั้งนั้น ไม่ว่าสิ่งสะอาด ไม่ว่าสิ่งสกปรก และเมื่อเข้าไปแล้วก็จะกลับออกเองไม่ได้ด้วย เหมือนมีแต่ทางเข้าที่ใช้สำหรับเป็นทางเข้าแท้ ๆ แต่ไม่มีทางออกสำหรับให้ออกเองได้เลย นอกเสียจากว่าเจ้าเมืองจะมีปัญญา มีความเพียรพยายามสร้างทางออกขึ้น และนำเอาสิ่งที่ไม่ต้องการออกเท่านั้นจึงจะเอาออกได้ นั่นก็คือ เมื่ออารมณ์ใดเข้าถึงจิตแล้ว ก็จะจมฝังลงในจิตทั้งสิ้น จะไม่มีการกลับออกจากจิตโดยลำพังตัวเองเลย ดังนั้นการสั่งสมอารมณ์ของจิตจึงเป็นเรื่องธรรมดาที่สุด พูดง่าย ๆ ก็คือจิตเป็นที่สั่งสมอารมณ์ทั้งปวงทั้งดีทั้งชั่ว สั่งสมอารมณ์ที่ดีมากก็เป็นจิตที่ดี สั่งสมอารมณ์ชั่วมากก็เป็นจิตที่ชั่ว

คนดีหรือคนชั่วก็เกิดจากการสั่งสมอารมณ์นี้เอง ไม่ได้เกิดจากสิ่งอื่น จึงควรจะได้ระวังการสั่งสมอารมณ์เป็นอย่างยิ่ง แม้ไม่ปรารถนาจะเป็นคนไม่ดี ขณะเดียวกัน ควรมีความเพียรใช้สติใช้ปัญญาสร้างทางออกสำหรับสิ่งไม่ดีขึ้นให้จิต เพื่อนำเอาสิ่งไม่ดีที่เข้าไปครองจิตอยู่ออกเสียให้ได้ แม้จะทีละเล็กทีละน้อยก็ย่อมดีกว่าไม่มีการหาทางนำออกเสียเลย เพราะความไม่ดีนั้นถ้าปล่อยให้เพิ่มพูนขึ้นโดยไม่พยายามทำให้ลดน้อยลง สักวันหนึ่งก็จะท่วมท้นจนไม่มีที่สำหรับความดีเหลืออยู่เลย แม้เป็นเช่นนั้นเมื่อไร เมื่อนั้นเมืองจิตตนครก็จะกลายเป็นคนชั่วที่ไม่เป็นที่ปรารถนาในที่ใดเลย เพราะมีแต่จะนำความร้อนนำทุกข์โทษภัยไปสู่ทุกหนทุกแห่งที่ย่างเหยียบเข้าไป คนชั่วเป็นเหตุแห่งความทุกข์แห่งความร้อนของคนทั้งปวง และก็เป็นเหตุแห่งความทุกข์ความร้อนของตนเองด้วย

ดังนั้น ทุกคนจึงควรกลัวอย่างยิ่งที่จะต้องเป็นคนชั่ว จึงควรพยายามอย่างยิ่งที่จะทำทางนำความไม่ดีออกจากจิตให้สม่ำเสมอ

หัวไม้อีก ๑๖ คนของสมุทัย

อันที่จริงชาวเมืองจิตตนครเป็นคนมีความรู้ความฉลาด เป็นคนมีการศึกษา ในโลกมีการศึกษาถึงระดับไหน ในจิตตนครก็จะมีการศึกษาสูงถึงระดับนั้น การศึกษาทุกระดับตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงชั้นมหาวิทยาลัย มีอยู่ครบบริบูรณ์ในจิตตนคร การศึกษาด้วยการค้นคว้าก็ก้าวหน้าไปไกล ดูก็น่าจะรู้จักคนดีคนชั่ว และช่วยกันปราบปรามทุจริตต่าง ๆ ที่เที่ยวกวนบ้านกวนเมืองให้เดือดร้อน ตลอดถึงตัวหัวโจก แต่หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะสมุทัยเป็นตัวสำคัญที่แสดงตนเป็นเพื่อนสนิทของชาวเมืองจิตตนครทั้งปวง ชาวเมืองตลอดถึงเจ้าเมืองไว้วางใจขนาดที่เรียกว่าเพื่อนคู่หูคู่คิด ด้วยมีความเข้าใจและเชื่อในสมุทัยว่าเป็นผู้ช่วยสร้างความสุขความเจริญต่าง ๆ สมุทัยเป็นผู้สามารถครองใจคนทั้งเมืองไว้ได้ และสามารถในการใช้พรรคพวกที่เป็นหัวโจกดังที่กล่าวแล้ว คือ โลโภ โทโส โมโห หัวโจกทั้งสามนี้มิได้แสดงตัวเป็นหัวโจก วางท่าแก่ชาวเมืองโดยตรง แต่ไปแอบสิงใจชาวเมืองให้โลภอยากได้ ให้โกรธพยาบาท ให้หลงใหล โมโหเป็นหัวโจกสำคัญที่แอบสิงใจคนให้หลงให้เพลิดเพลินให้ติดคล้ายกับเป็นยาเสพย์ติด โมโหชอบสิงใจอยู่นาน ๆ โลโภ โทโส ชอบสิงใจเป็น

พัก ๆ แม้ทั้งสองจะออกไปแล้วโมโหก็ยังประจำอยู่ สมุทัยได้อาศัยโมโหนี้แหละเป็นเครื่องมือครองใจคนทั้งเมือง ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งก็คือ ในจิตตนครไม่มีการทรงวิญญาณหรือทรงเจ้า คือไม่มีวิญญาณหรือเจ้าหรือผีมาทรงหรือมาเข้าสิงคนเหมือนอย่างในบางเมือง มีแต่หัวโจกทั้งสามนี้แหละเป็นตัวมาสิงใจมาเข้าทรงชาวเมืองทั้งปวง

นอกจากนี้ หัวโจกทั้งสามยังมีพรรคพวกหัวมีดหัวไม้ต่าง ๆ อีก ๑๖ คน น่าจะแนะนำให้รู้จักไว้บ้าง เพื่อว่าเมื่อพบเห็นเข้าจะได้พอรู้จักว่าใครเป็นใคร คือ

๑. อภิชฌาวิสมโลภละโมบไม่สม่ำเสมอ คือความเพ่งเล็ง
๒. โทสะ ร้ายกาจ
๓. โกธะ โกรธ
๔. อุปนาหะ ผูกโกรธไว้
๕. มักขะ ลบหลู่คุณท่าน
๖. ปลาสะ ตีเสมอ คือยกตนเทียมท่าน
๗. อิสสา ริษยา
๘. มัจฉริยะ ตระหนี่
๙. มายา มารยา คือเจ้าเล่ห์ ได้แก่ปกปิดโทษที่มีอยู่
๑๐. สเถยยะ โอ้อวด คืออวดคุณที่ไม่มี
๑๑. ถัมภะ หัวดื้อ
๑๒. สารัมภะ แข่งดี
๑๓. มานะ ถือตัว
๑๔. อติมานะ ดูหมิ่นท่าน
๑๕. มทะ มัวเมา
๑๖. ปมาทะ เลินเล่อ

ทั้ง ๑๖ คนนี้ มีลักษณะต่าง ๆ กันเหมือนดังชื่อนั่นแหละ ล้วนเป็นพวกก่อกวนความสงบสุขของบ้านเมืองจิตตนครทั้งนั้น และวิธีการก่อกวนก็ด้วยการเที่ยวสิงใจคนเช่นเดียวกันกับหัวโจก ชาวเมืองจิตตนครถูกพวกหัวมีดหัวไม้เหล่านี้สิงใจ ก็แสดงออกต่าง ๆ กันตามสิ่งที่สิง เช่นถูกโกธะสิงใจก็แสดงอาการโกรธต่าง ๆ ถูกสาเถยยะสิงใจก็พูดจาโอ้อวดคุณที่ไม่มีนานัปการ การศึกษาระดับต่าง ๆ ช่วยไม่ได้ บางทีกลับนำความรู้มาคุยฟุ้งอวดรู้อวดฉลาดไปเสียอีก

แม้ชาวเมืองจิตตนครจะตกอยู่ในอำนาจของพวกหัวมีดหัวไม้ดังกล่าว จนแทบจะหาผู้ช่วยไม่ได้ ดังเช่นกล่าวแล้วว่าการศึกษาระดับต่าง ๆ ทุกระดับก็ช่วยไม่ได้ แต่ก็ยังมีอยู่หนึ่งอย่างที่ช่วยได้ และช่วยได้แน่ด้วย สิ่งนั้นคือ ปัญญา ปัญญาเป็นอาวุธสำคัญที่สุด มีอำนาจสูงสุด ปัญญามีอยู่ที่ไหน อย่าว่าแต่จะฟาดฟันพวกหัวมีดหัวไม้ให้แตกกระจัดกระจายไปได้เพียงพวกสองพวกเลย จะกี่ร้อยกี่พันพวก ปัญญาก็สามารถเอาชนะได้สิ้น เปรียบเหมือนแสงอาทิตย์ที่อาจขับไล่ความมืดให้หมดไปได้ไม่หลงเหลือนั่นแล

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ปัญญามิใช่แสงอาทิตย์ที่มีอยู่ประจำโลก ปัญญาเป็นสิ่งต้องสร้างขึ้น ต้องอบรมให้มีขึ้น บรรดาผู้มาบริหารจิตก็คือผู้กำลังอบรมปัญญาให้มีขึ้น ให้เจริญงอกงามขึ้น เพื่อให้ตนเองมีอาวุธสำคัญที่สุดประจำตน สำหรับปราบพวกหัวมีดหัวไม้ให้สิ้นไป ไม่อาจก่อความเดือดร้อนให้ได้ต่อไปนั่นเอง จึงนับได้ว่าบรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายจะได้เป็นเจ้าของจิตตนครอันร่มเย็นเป็นสุขยิ่งขึ้นตามวันเวลาที่ล่วงไป พร้อมกับความพากเพียรพยายามไม่ท้อถอยที่จะอบรมปัญญาให้เจริญงอกงาม ชั้นต้นก็ให้เกิดปัญญาเห็นชอบตามความจริงว่า ไหนดี ไหนชั่ว ไหนควรสงวนรักษาไว้ ไหนควรทำลายให้สิ้นไป

เครื่องปกปิดสัจจะในข่าวสาร ตัณหาร้อยแปด

สมุทัยมีวิธีการหลายอย่างที่จะผูกใจชาวเมืองจิตตนคร เพื่อที่จะเป็นผู้ครองใจชาวจิตตนครทั้งหมดตลอดไป นอกจากพรรคพวกที่เป็นหัวโจกทั้งสาม ลูกมือคือทุจริตทั้งสาม และพรรคพวกหัวไม้หัวมีดในลักษณะต่าง ๆ อีก ๑๖ ดังกล่าวแล้ว สมุทัยยังวางพรรคพวก นอกจากนั้นยึดครองจุดสำคัญต่าง ๆ ของจิตตนคร เพื่อที่จะรักษาอำนาจของตนไว้ให้มั่นคงคือ จุดระบบสื่อสารทั้งชั้นนอก ๕ ชั้น และชั้นใน ๑ ชั้น รวมเป็น ๖ จุด เพราะระบบสื่อสารเหล่านี้นำข่าวสารต่าง ๆ เข้าสู่เจ้าเมืองจิตตนคร

โดยปรกติเจ้าเมืองจะติดต่อทราบเรื่องต่าง ๆ ได้ก็แต่โดยทางสื่อสารนี้เท่านั้น ฉะนั้น สมุทัยจึงใช้เครื่องมือทางมายาศาสตร์อย่างหนึ่งเรียกว่า "**อารมณ์**" เป็นเครื่องแปลกปลอมปกปิด "สัจจะ" ในข่าวทั้งหลาย แต่แสดงเป็นอีกรูปหนึ่ง โดยแต่งตั้งพรรคพวกให้อยู่เฝ้าประจำระบบสื่อสารทั้ง ๖ นั้นแหละ แห่งละ ๓ คน ชื่อว่า "กามตัณหา" (ความทะยานอยากในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ [สิ่งที่กายถูกต้อง] ที่น่าปรารถนาพอใจ) คน ๑ "ภวตัณหา" (ความทะยานอยากเป็นนั่นเป็นนี่) คน ๑ "วิภวตัณหา" (ความทะยานอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่) คน ๑ มีชื่อตรงกันทั้ง ๖ แห่ง สามคนที่ประจำอยู่ที่ระบบตาเมืองก็ผสมอารมณ์เข้าไปกับรูปต่าง ๆ สามคนที่ระบบหูเมืองก็ผสมอารมณ์เข้าไปกับเสียงต่าง ๆ สามคนที่ระบบจมูกเมืองก็ผสมอารมณ์เข้าไปกับกลิ่นต่าง ๆ สามคนที่ระบบลิ้นเมืองก็ผสมอารมณ์เข้าไปกับรสต่าง ๆ สามคนที่ระบบกายเมืองก็ผสมอารมณ์เข้าไปกับสิ่งต่าง ๆ ที่กายถูกต้อง ทั้งอีก ๓ คนที่ระบบใจเมืองชั้นใน ก็คอยผสมอารมณ์เข้าไปกับเรื่องต่าง ๆ อีกชั้นหนึ่ง รวมเข้าตอนนี้ก็มี ๑๘ คนแล้ว

แต่มิใช่เท่านี้ สมุทัยมีความรอบคอบมากกว่านั้น คือ ได้จัดให้ประจำกาลทั้ง ๓ เหมือนอย่างจัดยามประจำทุกยาม คือ ประจำอดีตกาล ๑๘ คน อนาคตกาล ๑๘ คน ปัจจุบันกาล ๑๘ คน รวมเป็น ๕๔ คน ดูก็น่าจะพอ แต่ยังไม่พอสำหรับสมุทัยผู้รอบคอบถี่ถ้วนเป็นอย่างยิ่ง ยังจัดไว้สำหรับประจำกำกับตนเอง ๕๔ คน ประจำกำกับผู้อื่นอีก ๕๔ คน จึงรวมเป็น ๑๐๘ คน เรียกตามภาษาของชาวจิตตนครว่า "ตัณหา ๑๐๘" ฉะนั้น เจ้าเมืองและชาวจิตตนครทั้งปวง จึงได้รับข่าวที่ถูกอารมณ์เคลือบแคลงแล้ว เรียกได้ว่ามิใช่เป็นข่าวสารที่จริงแท้อยู่เสมอ เพราะสมุทัยได้วาง "ตัณหา ๑๐๘" ดังกล่าว ยึดระบบสื่อสารทั้งสิ้นไว้ทั้งชั้นนอกชั้นใน เจ้าเมืองจึงถูกลวงให้หลง คือให้เข้าใจผิด เห็นผิด อยู่เสมอ บางคราวก็แสดงความยินดีปรีดาอยากได้นั่นได้นี่ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ บางคราวก็หงุดหงิดขุ่นเคืองขัดแค้น อยากให้พินาศเสียหาย สุดแต่อารมณ์ที่สมุทัยและพรรคพวกส่งเข้ามา ชาวเมืองจิตตนครจึงมีจิตใจที่ดิ้นรนกวัดแกว่งอยู่เสมอ ไม่สงบ เป็นโอกาสให้หัวโจกทั้งสามเข้าสิงผสมได้โดยง่าย เพราะสมุทัยจัดให้คอยจ้องโอกาสอยู่ทุกขณะแล้ว ด้วยสังเกตเครื่องมือสำคัญคือ "อารมณ์" และลอบเข้ามากับอารมณ์ทันที การปฏิบัติงานของสมุทัยและพรรคพวกทั้งปวงรวดเร็วยิ่งนัก เท่ากับความเร็วของจิต หรือความเร็วของแสงก็น่าจะเทียบได้หรือยิ่งกว่า

อย่างไรก็ตาม ได้กล่าวแล้วในครั้งก่อนว่าอาวุธหรือผู้ที่จะปราบพวกหัวมีดหัวไม้ของฝ่ายสมุทัยมีอยู่ คือ **ปัญญา** และปัญญานี้เมื่ออบรมเสมอก็เหมือนอาวุธที่คมที่ลับอยู่เสมอ ย่อมใช้การได้ผลอย่างดียิ่ง คือฟันลงไปที่ใดก็ขาดลงไปที่นั้น ตัณหา ๑๐๘ ก็สามารถจะทำลายให้สิ้นได้ด้วยปัญญาที่ได้รับการอบรมบริบูรณ์เต็มที่แล้วเช่นกัน แต่สำหรับชาวจิตตนครที่เป็นสามัญชน การอบรมปัญญาเพียงให้สามารถรักษาใจไม่ถึงกับให้ตกเป็นทาสของอารมณ์จนเกินไป พอให้มีความร่มเย็นเป็นสุขมากกว่าร้อนรนทุกข์ ก็นับว่าดีแล้ว และการบริหารจิตนี้แหละคือการอบรมสติอบรมปัญญา ให้เกิดทันและให้สามารถรักษาจิตใจหรือจิตตนครให้ไม่ถูกอารมณ์อันเป็นสมุนฝ่ายร้ายของสมุทัยเข้ามีอำนาจเหนือจนถึงกับจะใช้อำนาจก่อให้เกิดความวุ่นวายเร่าร้อนได้เกินไป

บ้านเมืองใดมีกำลังอาวุธบริบูรณ์ ย่อมจะป้องกันข้าศึกศัตรูมิให้รุกรานก่อความเดือดร้อนได้ฉันใด ผู้ใดมีกำลังอาวุธคือปัญญาเพียงพอ ย่อมจะป้องกันอารมณ์มิให้รุกรานก่อความเดือดร้อนได้ฉันนั้น การอบรมปัญญาตามแนวทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงบริบูรณ์แล้วด้วยพระปัญญาคุณ จะเป็นสิ่งที่ผู้ปรารถนาความร่มเย็นเป็นสุขพึงกระทำทั่วกัน

กิเลสพันห้า

หัวโจกทั้ง ๓ นั้น เที่ยวหาพรรคพวกได้อีก ๗ คน รวมเป็น ๑๐ คนด้วยกันก่อน คือ

๑. โลโภ (ความโลภอยากได้ของของเขา)
๒. โทโส (ความโกรธประทุษร้ายเขา)
๓. โมโห (ความหลง)

ทั้ง ๓ นี้เป็นพรรคพวกชั้นหัวโจกของสมุทัยอยู่แล้ว

๔. มาโน (ความถือตัวดูหมิ่นผู้อื่น)
๕. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด)
๖. วิจิกิจฉา (ความลังเลไม่แน่นอนใจ)
๗. ถีนัง (ความง่วงเหงาเกียจคร้าน)
๘. อุทธัจจัง (ความฟุ้งซ่าน)
๙. อหิริกัง (ความไม่ละอาจใจไม่รังเกียจต่อความชั่ว)
๑๐. อโนตตัปปัง (ความไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว)

คน ๑๐ คนนี้ต่างไปหาพรรคพวกอีกคนละ ๑๕๐ คน โดยมาจัดแบ่งเป็น ๑๕๐ หมู่ หมู่ละ ๑๐ คน ประจำนามธรรมและรูปธรรมของชาวจิตตนครทุกคนโดยครบถ้วน คือสมุทัยได้ศึกษาสรีรวิทยาและจิตตวิทยารู้โดยถี่ถ้วน ว่าชาวจิตตนครทุกคนมีจิต ๘๙ ดวง นับเป็น ๑ มีเจตสิก (ธรรมที่เกิดในจิต) ๕๒ นี้เป็นส่วนจิต กับมีรูปที่เรียกว่า นิปผันนรูป (รูปที่สำเร็จมาแล้ว) ๑๘ พร้อมกับทุกข์ ๔ (คือชาติ ชรา พยาธิ มรณะ) นี้เป็นส่วนสรีระหรือรูป (ตามคัมภีร์อภิธรรม) จึงรวมเป็น ๗๕ แจกเป็นนามธรรม ๗๕ แจกเป็นรูปธรรม ๗๕ เพราะชาวจิตตนครทุกคนประกอบด้วยนามธรรมรูปธรรมรวมกันอยู่เป็นคนหนึ่ง ๆ จะแยกถือเอาเฉพาะอย่างเดียวไม่ได้ ฉะนั้น เพื่อมิให้ขาดตกบกพร่องเลยแม้แต่น้อย จึงได้นับจำนวนเป็นส่วนละ ๗๕ หน่วยเสียเลยทีเดียว เพื่อที่จะได้ส่งพรรคพวกไปคุมเป็นรายหน่วย หน่วยละหมู่ คือตามที่ได้กล่าวแล้ว ว่าจัดแบ่งเป็น ๑๕๐ หมู่ หมู่ละ ๑๐ คน เพื่อควบคุมนามรูปที่แบ่งออกส่วนละ ๗๕ เป็น ๑๕๐ หน่วยนั้นกระจายกำลังออกคุมหน่วยละหมู่ทีเดียว ดังนั้น ๑๕๐ คูณด้วย ๑๐ จึงรวมเป็น ๑๕๐๐ เรียกว่า "กิเลส ๑๕๐๐" เป็นพรรคพวกสมุทัยจัดไว้ให้มีหน้าที่ประจำกำกับภายในบ้านของชาวจิตตนครทุกคน ทุกกระเบียดนิ้วก็ว่าได้ ไม่ยอมให้ใครพ้นออกไปจากการควบคุมเลย จะคิดอะไร จะทำอะไร จะเดิน ยืน นั่ง นอนที่ไหน ก็อยู่ในสายตาของหมู่ใดหมู่หนึ่งแห่งกิเลสทั้ง ๑๕๐ หมู่นี้ทั้งสิ้น

สมุทัยจึงนับว่าเป็น "นักการโลก" ที่สามารถ เพราะต้องการที่จะครองโลกทั้งสิ้นไว้ในอำนาจ ไม่ประสงค์จะให้ใครผู้ใดพ้นไปจากอำนาจของตนเลย ลองนึกเขียนรูปภาพภายในบ้านของชาวจิตตนครแต่ละคน ก็คงจะเป็นภาพที่เต็มยั้วเยี้ยไปด้วยกิเลสตัณหาเดินไปเดินมาสับสนอลหม่านอย่างบอกไม่ถูก บ้างก็ครึกครื้นรื่นเริงเต้นรำทำเพลง บ้างก็กริ้วโกรธาด่าตีออกท่ายักษ์มารต่าง ๆ บ้างก็นั่งโงกซึมเซาดูคล้ายกับโง่ดักดาน บ้างก็ซุบซิบวางแผนชั่วร้ายต่าง ๆ ดังนี้เป็นต้น ต่างแสดงออก

ตามสันดานของตน ๆ ๑๐๘ จำพวก หรือ ๑๕๐๐ จำพวก ดูภาพแล้วน่าปวดเศียรเวียนเกล้าแทนยิ่งนัก

ได้กล่าวไว้แล้วว่า อาวุธที่จะปราบพรรคพวกของสมุทัยในจิตตนครได้ผลแน่นอน มีอยู่อย่างเดียวคือ ปัญญา ปัญญานี้มีหลายขั้น ทั้งขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นสูง ก็เหมือนอาวุธมีคมที่ย่อมมีทั้งคมน้อย คมมาก คมที่สุด อาวุธที่คมน้อยก็ทำให้คมมากได้ ทำให้คมที่สุดได้ ด้วยการหมั่นลับอยู่เสมอ ปัญญาก็เช่นกัน ปัญญาที่อยู่ในขั้นต่ำก็อาจทำให้เป็นปัญญาขั้นกลางได้ ทำให้เป็นปัญญาขั้นสูงได้ ด้วยการหมั่นอบรมอยู่เสมอ อบรมมากและสม่ำเสมอเพียงไร ปัญญาก็ย่อมจะยิ่งสูงขึ้นได้เพียงนั้น ดังนั้น แม้เห็นโทษของพรรคพวกเหล่าร้ายของสมุทัย ต้องการจะทำลายให้สิ้นไป หรือปราบให้บรรเทาเบาบาง ก็จำเป็นจะต้องใช้อาวุธคือปัญญาที่หมั่นลับให้คม คืออบรมให้เป็นปัญญาในขั้นสูงยิ่งขึ้นทุกทีอยู่เสมอ และการอบรมที่ถูกต้องจริง ๆ ก็มีอยู่วิธีเดียวคือ ศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้สมควร แล้วปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนไว้นั้น ปัญญาก็จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นเป็นลำดับ สามารถทำลายเหล่าร้ายพรรคพวกสมุทัย ผู้เป็นเหตุแห่งความทุกข์ร้อยแปดพันประการของจิตตนครให้ลดน้อยถึงที่สุดลงได้จริง ๆ

สมุทัยใส่ความหวัง บังทุกข์ เก็บปัญญา

บ้านของใครมีคนไปคุมอยู่เต็มไปหมดตั้งร้อยตั้งพันดังนี้ ดูก็น่าจะต้องกลุ้มใจไม่มีความสุขแน่ แต่กลับปรากฏว่า ชาวจิตตนครไม่ค่อยจะมีใครรู้สึกว่าถูกควบคุมตัวแจ พากันเห็นว่าอยู่ในโลกก็ต้องมีความสุขบ้าง สิ่งสนุกสนานก็มีอยู่มาก สิ่งเจริญตาเจริญหูก็มีอยู่โดยรอบ นอกจากนี้ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญมากที่ชาวจิตตนครเรียกกันว่า “ความหวัง” เป็นอาหารใจสำคัญของชาวจิตตนคร เมื่อเกิดความอ่อนเพลียหรือขัดข้องขาดแคลนอะไรขึ้น ก็รีบบริโภค “ความหวัง” ไว้รองท้อง ทำให้กระปรี้กระเปร่าวิ่งเต้นไปได้คราวหนึ่ง ๆ ทั้งนี้ เพราะสมุทัยได้มีวิธีครองใจของชาวจิตตนครอย่างแยบยลจนยากที่คนทั่วไปจะรู้สึกได้ จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาว่าสมุทัยทำอย่างไร

จะลองเล่าไปตามที่ท่าน “ผู้รู้” ได้บอกไว้ สมุทัยได้พยายามอย่างยิ่งที่จะปิดบังหรือบิดเบือนสิ่งหนึ่ง ที่เรียกตามภาษาของท่านผู้รู้ว่า “ทุกข์” ไม่ยอมให้ใครรู้เห็น “ทุกข์” ได้เป็นอันขาด ด้วยใช้อุบายวิธีต่าง ๆ ที่ทำให้พากันเห็นไปในทางตรงกันข้าม ถ้าใครเห็นเป็น “สุข” ไปได้ ก็ถูกความประสงค์ของสมุทัยที่สุด สมุทัยใส่ “ความหวัง” หรือ “ความอยาก” เข้าไปในใจของชาวจิตตนครพร้อมกับ “ความเพลิน” และ “ความติดใจยินดี” และคอยป้อนสิ่งที่เรียกว่า “อารมณ์” แก่ความอยาก ความเพลิน ความติดใจยินดี โดยแทรกเข้าไปกับข่าวสารที่ผ่านทางระบบสื่อสารชั้นนอกชั้นในดังกล่าวแล้ว ชาวจิตตนครจึงพากันหิวกระหายต่ออารมณ์ต่าง ๆ เพลิดเพลินติดใจยินดีอยู่กับอารมณ์ต่าง ๆ สมุทัยใช้อารมณ์นี้เองเป็นเครื่องผูกใจชาวจิตตนครไว้ให้พากันหวังพากันเพลิดเพลินอยู่ตลอดวันตลอดคืน พรรคพวกของสมุทัยกี่ร้อยกี่พันก็พากันแฝงตัวคุมอยู่อย่างเงียบ ๆ และผลัดกันเยี่ยมหน้าออกมาบ้างเป็นครั้งคราว ชาวจิตตนครจึงไม่รู้ไม่เห็นเหมือนอย่างที่คนเป็นโรคมองไม่เห็นตัวเชื้อโรคตั้งพันตั้งหมื่นในร่างกาย ต่อเมื่อใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องจึงจะมองเห็น

อันที่จริง เจ้าเมืองจิตตนครเป็นผู้มีอาวุธพิเศษอยู่หลายอย่าง สำหรับปราบปรามข้าศึกศัตรูทั้งปวง เหมือนอย่างผู้ที่ปกครองบ้านเมืองทั้งปวงจะต้องมีอาวุธและกำลังต่าง ๆ จึงจะปกครองและรักษาบ้านเมืองไว้ได้ ถ้าเจ้าเมืองจิตตนครประสงค์จะดูให้เห็นพรรคพวกของสมุทัยทั้งหมดก็สามารถจะเห็นได้ เพราะมีปัญญาเป็นอาวุธพิเศษอย่างหนึ่งประจำตน แต่สมุทัยได้ลอบเก็บปัญญานี้ไว้เสีย ทั้งเมืองจิตตนครจึงเต็มไปด้วยอารมณ์ ความหวัง ความเพลิน ความติดใจยินดี และความต่อสู้แย่งชิง

อารมณ์กันต่าง ๆ เป็นโอกาสให้หัวโจกทั้ง ๓ และพรรคพวกพันร้อยแปดจำพวกแทรกแซงกัน อลหม่านไปหมด

ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา รู้พระธรรมของพระพุทธเจ้า แม้พอควร ถึงจะยังไม่มีปัญญาเห็นตามพระธรรมนั้นจริง ๆ แต่ถ้าน้อมใจให้เชื่อบ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นถึงบรมศาสดาที่ทรงสามารถตั้งพระศาสนาที่ใหญ่โตมั่นคงขึ้นได้ในโลก มีศาสนิกมากมาย อะไรที่ทรงสอนไว้ที่เราได้ศึกษารู้ ย่อมเป็นความจริง เป็นต้นว่าทรงแสดงว่าสิ่งใดเป็นทุกข์ แม้จะยังไม่เห็นตามด้วยปัญญาของเราเองว่าเป็นทุกข์ กลับเห็นว่าเป็นสุข ก็ควรจะอาศัยความเชื่อเข้าประกอบ ให้น้อมใจลงรับไว้บ้างว่าสิ่งนั้นเป็นทุกข์จริง มิใช่เป็นสุขดังเราเห็น เมื่อยอมเชื่อบ้างแล้วว่าสิ่งใดเป็นทุกข์ มิใช่เป็นสุข แม้จะเกิดความหลง ความเพลิน ความติดใจยินดีในสิ่งนั้น ก็ย่อมมีโอกาสจะหยุดหลง หยุดเพลิน หยุดติดใจยินดีได้บ้าง แม้เพียงครั้งคราวเมื่อเกิดสติเกิดปัญญา ถึงแม้ความไม่หลง ไม่เพลิน ไม่ติดใจยินดีในสิ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า เป็นทุกข์ จะเกิดขึ้นเพียงครั้งคราวก็ยังดี เพราะจะเป็นเหตุให้หลงน้อย เพลินน้อย ติดใจยินดีน้อยลงได้ทุกที่ แม้มีความเพียรไม่ว่างเว้นที่จะทำให้น้อยลง กล่าวแล้วว่าความหลง ความเพลิน ความติดใจยินดี เกิดจากอุบายแยบยลของสมุทัยซึ่งเป็นหัวหน้าเหล่าร้ายยิ่งใหญ่ เมื่อทำลายเสียได้เพียงไรก็เท่ากับทำให้ฝ่ายสมุทัยอ่อนกำลังลงเพียงนั้น

ประเทศบ้านเมืองที่มีผู้ร้ายชุกชุม กับประเทศบ้านเมืองที่ไม่มีโจรผู้ร้ายหรือมีน้อย มีความสงบและความร่มเย็นเป็นสุขแตกต่างกันเพียงไรย่อมเป็นที่เข้าใจกันดีแล้ว จิตตนครก็เช่นกัน จิตตนครที่สมุทัยมีกำลังอ่อนกับจิตตนครที่สมุทัยมีกำลังเข้มแข็งก็มีความสงบและความร่มเย็นเป็นสุขแตกต่างกันเพียงนั้น บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายแม้มีความเพียรไม่ว่างเว้นที่จะปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมจะได้เป็นเจ้าเมืองที่มีปัญญา สามารถทำจิตตนครของตนให้ร่มเย็นเป็นสุขได้ยิ่ง ๆ ขึ้นสืบไป

ลักษณะอารมณ์ เครื่องมือสมุทัย

จะได้กล่าวถึงลักษณะเป็นต้นของอารมณ์ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของสมุทัยที่ใช้คล้องใจชาวจิตตนคร ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในจิตตนครมีทุกอย่างเหมือนอย่างในบ้านเมืองทั่วไป ว่าถึงสิ่งทั้งหลายที่จะมองเห็นได้ด้วยตา ก็มีอยู่ทั่วไป เป็นสิ่งที่เกิดมีขึ้นโดยธรรมชาติเช่นต้นไม้ภูเขาก็มี เป็นสิ่งทำขึ้นสร้างขึ้นเช่นบ้านเรือนอาคารก็มี ลืมตาขึ้นก็ได้เห็นรอบไปหมด สมุทัยได้สร้างสรรค์ตบแต่งขึ้นมากมาย และคุยกันนักหนาว่าตนเป็นผู้คิดสิ่งที่เรียกว่าวิจิตรศิลป์ต่าง ๆ ขึ้นในโลก บ้านเรือนปราสาทราชวังตลอดถึงวัดวาอารามล้วนต้องมีวิจิตรศิลป การตบแต่งต่าง ๆ ตลอดถึงการตบแต่งกายของบุรุษสตรีทั้งปวงก็ต้องมีวิจิตรศิลป และต่างก็ประกวดประขันกันยิ่งนักในการแต่งกายให้ทันสมัยนิยม หรือที่เรียกว่าแฟชั่น นอกจากนี้ยังมีการแสดงต่าง ๆ เช่น โขน ละคร ภาพยนตร์ การละเล่นเต้นรำเป็นต้น สำหรับดูเล่นเพื่อความบันเทิง คนทั้งปวงต่างทุ่มเทเงินทองไปมากมายเพื่อสิ่งที่สำหรับจะได้ดูงามตาเท่านั้น ที่สรุปลงได้ในคำเดียวว่า “รูป” ที่ตามองเห็น เท่ากับว่าเป็นอาหารตานั่นแหละ ที่คนทั้งปวงต้องซื้อหาอาหารตานี้ด้วยมูลค่าที่สูงมาก มากยิ่งกว่าอาหารที่บริโภคเข้าไปทางปาก

ยังเสียงที่จะฟังทางหู ก็มีทั้งที่เป็นเสียงธรรมชาติและเสียงที่สรรค์สร้างขึ้น เช่นเสียงลมเสียงฟ้าเสียงสัตว์ร้อง เสียงคนพูด เสียงขับร้อง เสียงดนตรีต่างชนิด สมุทัยกล่าวโอ้อวดอีกเหมือนกัน ว่าได้สร้างเสียงที่ไพเราะต่าง ๆ ให้แก่โลก เช่นเสียงขับร้องเสียงดนตรีนานาชนิด สำหรับบรรเลงประโคม

ขับกล่อมให้เป็นสุข ซึ่งก็สรุปลงได้ในคำเดียวว่า "เสียง" ที่หูได้ยิน เท่ากับว่าเป็นอาหารหูนั่นเอง ซึ่งบางทีคนก็ต้องการซื้ออาหารหูนี้ด้วยราคาแพงอีกเหมือนกัน ยังกลิ่นที่จะสูดดมทางจมูก ก็มีต่าง ๆ ทั้งโดยธรรมชาติ เช่นกลิ่นหอมกลิ่นเหม็นของดอกไม้และของเน่า ทั้งโดยปรุงแต่งเช่นกลิ่นธูปกลิ่นน้ำอบ สมุทัยก็อวดอ้างอีกนั่นแหละ ว่าได้ปรุงแต่งกลิ่นที่หอมทั้งหลายสำหรับจรุงความสุข สรุปลงได้ในคำเดียวว่า "กลิ่น" ที่จมูกได้สูดดม เท่ากับเป็นอาหารจมูก บางทีคนก็ต้องซื้ออาหารนี้ด้วยราคาแพง ยังรสที่จะลิ้มทางลิ้น ก็มีต่าง ๆ ทั้งโดยธรรมชาติและโดยปรุงแต่ง เช่นรสอาหารนานาประเภท สมุทัยอวดนักเหมือนกัน ว่าได้ปรุงแต่งรสอาหารอันโอชาลิ้นนานัปการ แต่ก็สรุปลงได้ในคำเดียวว่า "รส" ที่ลิ้นลิ้ม อันคนโดยมากต้องแสวงหารสมาเป็นอาหารลิ้นด้วยราคาแพง ยังสิ่งที่กายถูกต้องอ่อนแข็งต่าง ๆ ก็มีทั้งโดยธรรมชาติและโดยปรุงแต่ง สมุทัยได้คุยโอ่นัก ว่าได้สร้างสิ่งสัมผัสทางกายที่ละมุนละไมสำหรับบำเรอความสุขมากมาย สรุปลงได้ในคำเดียวว่า "โผฏฐัพพะ (สิ่งถูกต้อง) ทางกาย" คนโดยมากก็พากันแสวงหาสิ่งที่มีสัมผัสให้เกิดสุขเท่ากับเป็นอาหารกายกันด้วยราคาแพงลิ่ว ทั้งยังเรื่องต่าง ๆ ที่คิดทางใจ สมุทัยอวดโอ่ว่าได้ช่วยปรุงเรื่องต่าง ๆ ให้แก่ใจคนทั้งปวง สรุปลงได้ในคำเดียวว่า "ธรรม (เรื่อง)" ที่ใจรู้คิดถึง คนทั้งหลายก็พากันแสวงหาเรื่องมาเป็นอาหารใจอยู่เสมอ บางทีก็ด้วยราคาแพงเช่นเดียวกัน

ดังกล่าวแล้วจะเห็นได้ว่าเพื่อให้ได้มาซึ่ง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่ถูกใจพอใจ แต่ละคนต้องเสียไปเพื่อแลกมาเป็นอันมาก และสำหรับสามัญชนแล้วย่อมมีความปรารถนาต้องการในสิ่งดังกล่าวอยู่ด้วยกัน ต่างกันเพียงมากหรือน้อย และความมากหรือน้อยที่ต่างกันนี้ก็หาได้เกิดจากอะไรอื่นไม่ แต่เกิดจากความปรุงของสมุทัยที่มากหรือน้อยนั่นเอง สมุทัยปรุงให้เป็น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นที่น่าปรารถนาพอใจมาก ความปรารถนาต้องการก็มาก สมุทัยปรุงให้เป็น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นที่น่าปรารถนาพอใจน้อย ความปรารถนาต้องการก็จะน้อย ความมีอินทรียสังวรคือการมีสติระวังไว้เสมอ มิให้สมุทัยปรุงให้เกิดความปรารถนาต้องการมากไปเท่านั้น ที่จะทำให้สามารถควบคุมปรารถนาต้องการจะได้เห็นรูป ได้ฟังเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้สัมผัส ได้รับรู้เรื่องราวที่พอใจ ไว้ได้ ให้อยู่ในขอบเขตพอสมควร ไม่ก่อให้เกิดความร้อนรนกระวนกระวายจนเกินไป จนถึงกับทำให้ต้องแสวงหามาให้ได้แม้จะต้องแลกกับสิ่งที่มีค่าอื่น ๆ เป็นต้นว่าชื่อเสียง เกียรติยศ ยอมโกง ยอมกิน ยอมปล้นปล้อนหลอกลวงทรยศ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่สมุทัยปรุงให้เห็นว่า น่าปรารถนาต้องการอย่างยิ่ง บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายมีโอกาสจะอบรมสติให้เกิดได้ทันความปรุงของสมุทัย จึงนับว่าเป็นผู้มีโอกาสดีที่จะไม่ถูกสมุทัยนำไปเสื่อมเสียดังกล่าว อันชื่อเสียงเกียรติยศนั้นมีค่ายิ่งนัก สติเท่านั้นจะช่วยรักษาไว้ได้ มิให้นำไปแลกกับสิ่งที่น่าปรารถนาต้องการ จึงควรจะอบรมสติให้เต็มที่ด้วยกันทุกคน

จิตตนคร เมืองภาพยนตร์

จิตตนครพรั่งพร้อมไปด้วยสิ่งทั้งปวง ดังที่สรุปเรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องหลายหลาก ซึ่งผ่านเข้าไปทางระบบสื่อสารชั้นนอกชั้นในดังกล่าวแล้ว อันเรียกด้วยภาษาของชาวจิตตนครว่า "อารมณ์" แปลว่า "สิ่งเป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยวจิตใจ" สมุทัยเป็นผู้สร้างขึ้น และสอดแทรกเข้าไปทางระบบสื่อสารทั้งหลาย สมุทัยใช้อารมณ์เป็นเครื่องมือในการครองใจคนทั้งปวง โดยเป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยวจิตใจให้หลงเพลินยินดี สมุทัยคอยเติมเชื้อความอยาก ความใคร่ ความปรารถนา แก่ชาวจิตตนคร และตบแต่งอารมณ์ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจไว้คอยสนอง ชาวจิตตนครจึงพากันหิวกระหายอารมณ์ดังกล่าวอยู่อย่างไม่อิ่มไม่เพียงพอ ได้อารมณ์อย่างนี้แล้วก็ใคร่จะได้อารมณ์อย่างนั้นอีก นอกจากนี้บรรดาหัวโจกและสมุนทั้งปวงก็พากันแอบแฝงหนุนให้

เป็นไปต่าง ๆ เช่น บางทีไม่ได้อารมณ์ที่น่าปรารถนาก็หนุนให้โกรธกริ้วตรงกันข้ามพากันหนุนไปตามอารมณ์นี้เอง ชาวจิตตนครหาได้เห็นสิ่งที่หนุนให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้คือบรรดาหัวโจกและสมุนเหล่านั้นไม่ ถ้าจะวาดภาพของอารมณ์ให้พอมองเห็นได้ชัด ก็พอวาดได้ดังนี้

อารมณ์จะปรากฏเป็นภาพของสิ่งทั้งหลายที่ตามองเห็นมาลอยอยู่ในใจ เช่นเป็นภาพบ้านเรือน ต้นไม้ ภูเขา บุรุษ สตรี ถ้าเป็นสิ่งที่สะดุดตา สะดุดใจ หรือเป็นสิ่งที่ชอบหรือแม้ชัง ก็ยิ่งเป็นภาพที่ปรากฏเด่นชัด บางทีเป็นวิมานลอย ดังที่เรียกว่าสร้างวิมานในอากาศ บางทีเป็นภาพที่น่าเกลียดน่ากลัวเช่นภูติผีปีศาจ เมื่อปรากฏเป็นภาพขึ้นในใจดังนี้แล้ว ก็ยินดีในภาพที่น่ายินดี ยินร้ายหรือโกรธแค้นขัดเคืองในภาพที่น่ายินร้าย อารมณ์จะปรากฏเป็นภาพจากเสียงที่หูได้ยิน เป็นภาพเสียงที่แว่วในใจ เป็นเสียงดนตรี เสียงลม เสียงน้ำ เสียงสัตว์ร้อง เสียงคนพูด ซึ่งแปลภาษาออกมาเป็นคนเป็นวัตถุเป็นต้น เช่นได้ยินคำว่าแก้วแหวนเงินทอง จะปรากฏภาพเป็นแก้วแหวนเงินทองลอยอยู่ในใจ แล้วก็เกิดโลภในภาพนั้น อารมณ์จะปรากฏเป็นภาพกลิ่นที่จมูกสูดดม เป็นภาพรสที่ลิ้นได้ลิ้ม เป็นภาพสิ่งถูกต้องทางกายขึ้นในใจเช่นเดียวกัน แล้วก็ชอบหรือชังอยู่กับอารมณ์นั้น อารมณ์จะปรากฏเป็นภาพของเรื่องทุกเรื่องที่ใจคิด ใจคิดถึงภูเขา ก็จะปรากฏเป็นภาพภูเขาขึ้นทันที ใจคิดถึงบุตรภริยา สามี จะปรากฏเป็นภาพบุคคลเหล่านี้ขึ้นทันที ใจคิดถึงเสียง ถึงกลิ่น ถึงรส ถึงสิ่งถูกต้องถึงเรื่องของสิ่งเหล่านี้ ก็จะปรากฏเป็นภาพของสิ่งทั้งปวงนี้ทุกอย่างสุดแต่ว่าใจจะคิดถึงอะไร แล้วก็ชอบหรือชังอยู่กับภาพเหล่านั้นเช่นเดียวกัน

ชาวจิตตนครพากันพัวพันเพลิดเพลินอยู่กับภาพ คล้ายกับคนนั่งดูภาพยนตร์นิยมชมชอบตัวพระตัวนางเกลียดตัวผู้ร้าย บางคราวก็หัวเราะเฮฮา บางคราวที่ใจอ่อนก็ร้องไห้ เพราะมิได้นึกว่าเป็นภาพยนตร์ แต่นึกว่าเป็นเรื่องจริงหรือเป็นชีวิตจริง สมุทัยสามารถทำให้ชาวจิตตนครคิดว่าอารมณ์ที่ปรากฏเป็นภาพในใจนี้เป็นของจริงฉันนั้นเหมือนกัน โดยใช้หัวโจกสำคัญเงียบ ๆ คือโมโหให้เข้าแทรกแทรงทำให้หลงเข้าใจผิด อันที่จริงจิตตนครเป็นเมืองภาพยนตร์ที่ยิ่งใหญ่กว่าเมืองใด ๆ ในโลก และชาวเมืองจิตตนครก็ชอบดูภาพยนตร์กันมาก สามารถดูอยู่ได้ทั้งกลางวันกลางคืน คือเว้นแต่หลับ ถึงหลับก็ยังชอบฝันดูภาพยนตร์กันอีก คนดูหนังดูละครเพลิดเพลินอยู่กับการแสดงของหนังละคร ก็เช่นเดียวกับชาวจิตตนครเพลิดเพลินอยู่กับภาพแสดงของอารมณ์ เมื่อผู้ดูหนังดูละครไม่ปล่อยใจจนเกินไป มีสติรู้ตัวไว้บ้างว่ากำลังดูหนังดูละคร ก็จะไม่หลงชอบชัง ไม่ยินดียินร้ายไปกับบทบาทของตัวแสดง เช่นนี้ฉันใด เมื่อภาพของอารมณ์ปรากฏขึ้นให้เห็น แม้ชาวจิตตนครไม่ปล่อยใจจนเกินไป มีสติรู้ว่าเป็นสิ่งที่สมุทัยใช้หัวโจกสร้างขึ้นเพื่อล่อให้หลง ก็จะไม่ชอบชังยินดียินร้ายไปกับภาพที่แสดงขึ้นด้วยอารมณ์นั้นจนเกินไป ฉันนั้น

การศึกษาให้รู้ความจริง คือ ศึกษาธรรมของพระพุทธเจ้า และการอบรมสติให้ดำรงอยู่สม่ำเสมอ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของผู้ที่ไม่ต้องการจะหลงเพลิดเพลินชอบชังยินดียินร้ายไปกับภาพที่สมุทัยสร้างขึ้นไว้ล่อให้หลง ผู้ไม่เพลิดเพลินยินดียินร้ายจนเกินไปเท่านั้นที่มีจิตใจสงบเยือกเย็นที่กล่าวได้ว่าเป็นจิตใจที่มีค่า เป็นที่พึงปรารถนาของผู้มีปัญญาทั้งหลาย

ยาเสพย์ติด สัตว์ ๖ ชนิด

ชาวจิตตนครพากันติดอารมณ์กันงอมแงม ไม่สามารถจะขาดอารมณ์ได้ และดังที่ได้กล่าวแล้วอารมณ์ปรากฏเป็นภาพที่ดูเป็นของจริงจัง ไม่ใช่เหมือนอย่างที่ชาวโลกพูดกันว่าอารมณ์ที่หมายถึงเรื่องอะไรในใจ ไม่ปรากฏรูปร่างอะไรให้มองเห็น ในจิตตนครอารมณ์เป็นภาพให้มองเห็นเป็นรูปร่าง

ขึ้นจริง ๆ เช่น เป็นภาพต้นไม้ก็มองเห็นเป็นต้นไม้จริง ๆ เป็นภาพคนก็มองเห็นเป็นบุรุษสตรี เป็นเด็ก
เป็นหนุ่มสาว เป็นผู้ใหญ่ วัยต่าง ๆ ขึ้นจริง ๆ ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นเครื่องมือสำคัญของสมุทัย และ
สมุทัยรู้วิธีทำให้ชาวจิตตนครติดอารมณ์คล้ายกับติดสุรายาฝิ่น ทีแรกทุกคนก็ดื่มสุราไม่เป็น สูบฝิ่น
ไม่ได้ แต่เมื่อหัดดื่ม หัดสูบเข้าบ่อย ๆ ในที่สุดก็ติด ถึงเวลาก็จะต้องดื่มต้องสูบ ถ้าไม่ได้ดื่มไม่ได้สูบ
ก็จะกระวนกระวายหงุดหงิด เมื่อได้ดื่มได้สูบแล้วจึงจะสงบ

ในจิตตนครไม่มีสุรายาฝิ่น ไม่มีเฮโรอินและยาเสพย์ติดให้โทษต่าง ๆ อย่างในเมืองทั่ว ๆ ไป แต่มี
อารมณ์นี่แหละแทนที่สิ่งอื่น ๆ ทีแรกก็ดูเหมือนไม่สู้สนใจกันนักในจิตตนคร แต่สมุทัยแทรกเข้ามา
ทางระบบสื่อสารทั้งปวงสู่จิตตนครบ่อย ๆ โดยพยายามแทรกแต่อารมณ์ที่งดงามน่ารักใคร่ปรารถนา
พอใจ ชาวจิตตนครก็ชักจะติดใจติดตาติดหูติดจมูกติดลิ้นติดกาย เกิดความกระหายที่จะได้รับ
อารมณ์ที่งามอยู่เป็นประจำ เมื่อไม่ได้ก็กระวนกระวายหงุดหงิด ต่อเมื่อได้จึงจะสงบ เมื่อพากันติด
อารมณ์ดังนี้สมุทัยก็เบาใจ ว่าไม่มีใครจะคิดกู้อิสรภาพแน่ เพราะพากันคิดแต่จะใช้อารมณ์ที่งามกัน
ทั้งนั้น เหมือนอย่างคนติดฝิ่นติดกัญชาก็คิดแต่จะหาฝิ่นกัญชามาสูบเท่านั้น **อารมณ์ที่งามนี้เป็น
ยาเสพย์ติดที่สำคัญที่สมุทัยวางแก่ชาวจิตตนคร** เช่น ชายงามหญิงงามที่ปรากฏเป็นภาพให้
มองเห็น

นอกจากนี้ สมุทัยยังได้เลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ ไว้อีกมากมาย เช่นงูชนิดต่าง ๆ จระเข้ นกต่างชนิด ไก่ สุนัข
จิ้งจอก ลิงใหญ่เล็กเป็นอันมาก และแทนที่จะสร้างสวนสัตว์ให้อยู่เป็นส่วนสัด กลับปล่อยให้อยู่
ทั่วไปในจิตตนครตามแต่สัตว์จำพวกไหนจะชอบอยู่ชอบเที่ยวไปในที่ไหน เช่น งูอยู่ในจอมปลวก
จระเข้อยู่ในน้ำ นกบินอยู่ในอากาศและจับพักนอนบนต้นไม้ ไก่อยู่ในบ้าน สุนัขจิ้งจอกอยู่ในป่าช้า ลิง
อยู่บนหมู่ไม้ บางทีสัตว์ทั้งปวงเช่นที่กล่าวมาก็เที่ยวเพ่นพ่านทั่วไป บางทีสมุทัยจับสัตว์เหล่านี้มาผูก
รวมไว้แล้วก็ปล่อย เป็นกีฬาที่สนุกอย่างหนึ่ง เพราะจะได้เห็นสัตว์เหล่านี้ต่างวิ่งไปสู่ที่อยู่ของตน
สมุทัยหัวเราะชอบใจแล้วกล่าวว่า ชาวจิตตนครก็เหมือนสัตว์เหล่านั้น เพราะพากันวิ่งไปหาอารมณ์
คือรูป เหมือนอย่างงูเลื้อยปราดไปหาจอมปลวก วิ่งไปหาอารมณ์คือเสียงเหมือนจระเข้วิ่งไปลงน้ำ
วิ่งไปหาอารมณ์คือกลิ่นเหมือนนกบินหรือไปในอากาศ วิ่งไปหาอารมณ์คือรสเหมือนไก่บินไปสู่บ้าน
ที่ตัวอาศัย วิ่งไปหาอารมณ์คือสิ่งถูกต้องทางกายเหมือนสุนัขจิ้งจอกวิ่งไปสู่ป่าช้า วิ่งไปหาอารมณ์
คือเรื่องทางใจเหมือนวานรวิ่งหลุกหลิกไปบนต้นไม้ นี้เป็นกีฬาสนุกสนานมากของสมุทัยในการที่
เห็นหมู่คนทั้งเมืองวิ่งพล่านไปในทิศทางต่าง ๆ บางทีก็ชนกัน ปะทะกัน แย่งชิงกัน ต่อสู้วางหมัดมวย
แทงฟันยิงกันเป็นคู่ ๆ วุ่นวายไปหมด ยิ่งยุ่งยิ่งวุ่นวายสับสนอลหม่าน สมุทัยก็ยิ่งสนุกสนานมาก

การศึกษาในทางโลกก็ตาม ในทางธรรมก็ตาม ผู้มีปัญญาย่อมศึกษาเพื่อมุ่งเพิ่มพูนสติและปัญญา
เป็นสำคัญ และย่อมเข้าใจดีว่าตนเองเท่านั้นที่จะสามารถนำความรู้ในเรื่องทั้งหลายมาเพิ่มพูนสติ
และปัญญาของตนได้ ผู้เขียนหนังสือหรือผู้บรรยายเรื่องราวเหล่านั้นเพียงสามารถนำความรู้ความ
เข้าใจมาแสดงให้ทราบเท่านั้น หาอาจทำให้ผู้ไม่ใคร่ครวญพิจารณาตามเกิดประโยชน์ได้ไม่ ผู้นำ
เรื่องจิตตนครมาบรรยายในรายการบริหารจิตอยู่ขณะนี้ก็เช่นกัน เป็นเพียงผู้นำธรรมเกี่ยวกับจิตตนคร
มาแสดง หน้าที่ในการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต้องเป็นของบรรดาท่านผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย **เมื่อ
เกิดความรู้สึกวิ่งไปหาอารมณ์ใดก็ตาม** ที่เห็นว่าเป็นความงดงามน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็
ควรต้องทำสติให้เกิดขึ้น ให้รู้ทันแม้เพียงพอสมควร ว่าสมุทัยกำลังทำงานยึดครองเราอยู่อย่าง
เฉลียวฉลาด แม้เราไม่ต่อต้านขัดขืน คือไม่พยายามยับยั้งความปรารถนาต้องการเสียบ้างเลย ปล่อย
ไปเต็มแรงแล้วแต่ความปรารถนาต้องการจะนำไป เราก็จะตกเป็นทาสของสมุทัย ไม่มีอิสระแก่ตัว
ทาสคนใดจะมีความสุขที่แท้จริงได้ลองคิดดู ชาวจิตตนครที่ปล่อยให้ความปรารถนาต้องการในรูป
เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์นำไปอย่างไม่ขัดขืนต้านทาน ก็จะหาความสุขที่แท้จริง
ไม่ได้ เช่นเดียวกับทาสนั่นเอง ฉะนั้นเราจะเลือกเป็นทาสหรือเป็นไท ก็จะเลือกได้ด้วยการยอมให้
สมุทัยครอบครองหรือต่อต้านขัดขืนสมุทัยจนสุดสติปัญญาเท่านั้น

สมุทัยรักษาพืชพันธุ์แห่งมนุษย์และสัตว์

สิ่งที่สมุทัยระดมพลังเพื่อสืบรักษาไว้มากที่สุดก็คือ พืชพันธุ์แห่งมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั่วไป ตลอดถึงพืชพันธุ์แห่งต้นไม้ใบหญ้าทั้งปวงในโลก สมุทัยได้สอดแทรกความรู้สึกทางเพศไว้แก่ชาวจิตตนครทั้งปวงโดยแบ่งออกเป็นเพศคู่ ซึ่งมีความรู้สึกไวต่อกันอย่างยิ่งเพื่อสืบรักษาพืชพันธุ์ของคนไว้ จนถึงท่านผู้รู้ได้กล่าวไว้ว่า “ยังไม่เห็นรูปอย่างอื่น เสียงอย่างอื่น กลิ่นอย่างอื่น รสอย่างอื่น สิ่งถูกต้องทางกายอย่างอื่นสักอย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษได้ เหมือนอย่างรูปของสตรี เสียงของสตรี กลิ่นของสตรี รสของสตรี สิ่งถูกต้องทางกายของสตรี สิ่งทั้ง ๕ นี้ของสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่” ในทางตรงกันข้าม ท่านก็ได้กล่าวไว้ว่า “ยังไม่เห็นรูปอย่างอื่น เสียงอย่างอื่น กลิ่นอย่างอื่น รสอย่างอื่น สิ่งถูกต้องทางกายอย่างอื่นสักอย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของสตรีได้ เหมือนอย่างรูปของบุรุษ เสียงของบุรุษ กลิ่นของบุรุษ รสของบุรุษ สิ่งถูกต้องทางกายของบุรุษ สิ่งทั้ง ๕ นี้ของบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่”

สมุทัยแทรกความรู้สึกของบุคคลทั้งสองเพศไว้ให้มีต่อกันรุนแรงถึงเพียงนี้ก็ด้วยความกลัวว่าโลกจะสูญสิ้นพืชพันธุ์ จะไม่มีใครเหลืออยู่ให้สมุทัยครอบครองใจ เพราะสมุทัยทราบดีว่าจิตตนครมีภัยธรรมชาติที่ร้ายแรงที่ชาวจิตตนครจะต้องประสบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งจะได้เล่าในเมื่อถึงวาระ ถ้าไม่มีพืชพันธุ์สืบต่อ ก็จะสิ้นสูญไปหมดเมืองในเวลาไม่เกินร้อยปี หรือจะเกินไปบ้างก็ไม่มากนัก และร่างกายของบุคคลทั้งสองเพศนี้เล่าก็แสนที่จะสกปรก สมุทัยจำต้องแทรกความรู้สึกดังกล่าวไว้อย่างแรง ไม่เช่นนั้น ต่างก็จะเมินเฉยต่อกันและกัน ทั้งภาระในการครองเรือนก็หนัก สมุทัยต้องสร้างแทรกความรักในบุตรธิดาเป็นอย่างยิ่งไว้ด้วย ไม่เช่นนั้นก็ไม่มีใครอยากมีลูกอยากเลี้ยงลูก สมุทัยจึงจำต้องระดมพลังแห่งความรู้สึกดังกล่าวหรือที่เรียกกันว่า “ความรักความใคร่” เพื่อรักษาพืชพันธุ์ไว้ในจิตใจของชาวจิตตนครมากเป็นพิเศษแม้จะให้เกิดผลตามประสงค์ แต่ก็ให้เกิดผลเดือดร้อนเสียหายหลายอย่าง เช่น ชาวจิตตนครผู้ถูกพลังความรักใคร่ครอบงำให้กระวนกระวายก็ปฏิบัติระงับหรือบำบัดความรู้สึกเช่นนี้ในทางที่ผิดต่าง ๆ มีการกระทำผิดต่าง ๆ มีสถานที่บำบัดต่าง ๆ มีวิธียั่วยุความรู้สึกต่าง ๆ บรรดาพรรคพวกของสมุทัยอีกมากมายก็ได้โอกาสแทรกแซงแสดงตัว ผสมผสานไปกับเรื่องนี้ ก็เป็นที่พอใจของสมุทัย

อีกอย่างหนึ่ง จำนวนสำมะโนครัวคนของจิตตนครมากขึ้นผิดสังเกตโดยรวดเร็ว เช่นเดียวกับจำนวนคนของประเทศต่าง ๆ ในโลก ทำให้เกิดปัญหาว่าคนจะล้นโลกขึ้น แต่สมุทัยหาได้กลัวปัญหานี้ไม่ ทั้งไม่ขวนขวายที่จะควบคุมยับยั้งแต่ประการใด เพราะสมุทัยมีพลังในการทำลายอยู่ในมือพร้อมแล้ว ไม่น้อยกว่าพลังแห่งการสร้าง อาจจะยิ่งกว่าเสียอีก เช่นในโลกปัจจุบันนี้ อาวุธปรมาณูที่พากันทำไว้มีกำลังแห่งการทำลายมหาศาล จะทำลายสิ่งทั้งปวง พร้อมทั้งชีวิตคนทั้งโลกได้ในเวลาพริบตาเดียว ถึงเวลามิคสัญญีเมื่อใด สมุทัยจะระดมพลังแห่งการทำลายเมื่อนั้น สมุทัยได้แทรกแซงความรู้สึกทางทำลายเข้าในใจแห่งชาวจิตตนครไว้แล้ว จึงไม่วิตกว่าคนจะล้นโลก

สมุทัยแห่งจิตตนครมีพลังร้ายรุนแรงน่ารังเกียจสะพึงกลัวยิ่งนักดังกล่าวมา แต่สมุทัยก็มีความเฉลียวฉลาดรอบคอบในการใช้พลังนั้น จนทำให้ชาวจิตตนครยอมตกอยู่ใต้พลังดังกล่าวอย่างเต็มอกเต็มใจ มิได้ระแวงสงสัยว่านั่นแหละคือสิ่งที่จะนำตนไปสู่ความพินาศหายนะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงพระปัญญาคุณเลิศกว่าปัญญาทั้งหลาย จึงทรงรู้เท่าทันสมุทัยทุกประการ และด้วยทรงพระกรุณาคุณเลิศกว่ากรุณาทั้งหลาย จึงทรงแสดงไว้ให้เห็นโทษของสมุทัย เพื่อว่าชาวจิตตนครทั้งปวงผู้มีศรัทธาในพระองค์ท่านจะได้พยายามเห็นตาม และต่อต้านสมุทัย ไม่ยอมตนให้สมุทัยนำไปทำลายอย่างย่อยยับในที่สุด

อันความเฉลียวฉลาดของสมุทัยในการใช้พลังทำลายชาวจิตตนครในด้านต่าง ๆ นั้น แม้มีมากมายเพียงใด ก็ไม่อาจสู้ปัญญาของชาวจิตตนครที่เกิดจากการศึกษาธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ดังนั้น แม้ไม่ปรารถนาจะยอมให้สมุทัยชักจูงไปตามชอบใจ จนสุดท้ายนำไปสู่ความพินาศหายนะ ก็ควรที่จะต้องศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้รู้ถูกต้องพอสมควร เพื่อเป็นการอบรมปัญญาและสติไว้ต่อต้านสมุทัยไม่ว่าจะแอบแฝงสอดแทรกเข้ามาในรูปใด ความมีสติและปัญญารู้เท่าทันสมุทัยว่ากำลังล่อให้โลภแล้ว ให้โกรธแล้ว ให้หลงแล้ว แล้วใช้สติปัญญาต่อต้านไม่ยอมโลภ ไม่ยอมโกรธ ไม่ยอมหลงไปตามสมุทัย นั่นแหละจะสามารถชนะสมุทัยได้ ไม่ถูกสมุทัยครอบครองชักนำไปสู่ความพินาศในวาระสุดท้าย

คู่บารมีของนครสามี

ดังได้กล่าวแล้วเป็นลำดับมาเกี่ยวกับจิตตนคร ปรากฏว่านครสามีคือผู้ครองนครได้ไว้วางใจสมุทัยเป็นอันมากให้ดำเนินการต่าง ๆ ในจิตตนคร และก็เมื่อได้ไว้วางใจมอบหมายให้สมุทัยดำเนินการแล้ว ก็ได้เริ่มสังเกตเห็นความไม่ปรกติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แต่ก็ยังจับต้นเหตุไม่ได้ สมุทัยเข้าใจหลบซ่อนการกระทำของตนและพวกพ้อง เข้าใจแสดงออกให้เป็นที่เข้าใจว่าดีต่าง ๆ เจ้าเมืองเองก็เข้าใจว่าสมุทัยดีมาก

อันที่จริงสมุทัยและพวกพ้องมิใช่เป็นชาวจิตตนครมาแต่เดิม แต่เป็นผู้ที่อพยพมาจากถิ่นที่อื่น มาจับตั้งหลักฐานอยู่ในจิตตนคร และชักชวนพวกพ้องให้พากันยกเข้ามายึดถิ่นฐานต่าง ๆ แผ่กระจายกันออกไปจนถึงวางพวกไว้ควบคุมทั่วไปหมด สมุทัยเองได้ตั้งหลักฐานอยู่กับนครสามีทีเดียว เป็นผู้สำเร็จสรรพกิจในจิตตนคร และแต่งตั้งบรรดาหัวโจกทั้ง ๓ พรรคพวกทั้ง ๑๖ กิเลส ๑๕๐๐ ตัณหา ๑๐๘ ให้เป็นหัวหน้าและประจำหน่วยต่าง ๆ เกณฑ์ใช้ชาวจิตตนครเป็นทาสกรรมกรทำสิ่งต่าง ๆ ตามแต่สมุทัยจะประสงค์ นครสามีก็เพลิดเพลินอยู่กับภาพยนตร์หรือโทรทัศน์ที่สมุทัยสร้าง อันเรียกด้วยภาษาของจิตตนครว่าอารมณ์ดังที่กล่าวแล้ว เดิมนครสามีมีกายผุดผ่อง ดังจะกล่าวว่ามีรัศมีก็น่าจะได้ มีปัญญาเฉียบแหลมรู้อะไรถูกต้องฉับพลัน แต่เมื่อคบกับสมุทัยมากเข้ากายที่เคยผุดผ่องก็กลายเป็นเศร้าหมอง ที่เคยมีรัศมีมีแสงก็อับแสง ที่เคยมีปัญญาเฉียบแหลมรู้อะไรถูกต้องก็กลายเป็นผู้มีปัญญาอ่อนรู้อะไรมักผิดพลาด ที่เคยสงบเยือกเย็นก็กลับไม่สงบและร้อนรนกระวนกระวาย หิวกระหายในอารมณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอยู่เสมอ นครสามีได้มีพฤติการณ์ทั้งปวงเปลี่ยนไปจากปรกติแต่เดิมอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ

เดชะกุศลของนครสามีคือเจ้าเมืองแห่งจิตตนครนี้ยังมีอยู่ กล่าวคือ คู่บารมีของเจ้าเมืองเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติทั้งปวงตรงข้ามกับสมุทัย ได้เข้ามาตักเตือนเจ้าเมืองว่า เจ้าเมืองได้มองเห็นหรือไม่ว่าเวลานี้จิตตนครได้ยุ่งเหยิงสับสนมากขึ้นเพียงไร โจรผู้ร้ายหลายก๊กหลายเหล่า ที่ขึ้นชื่อลือนามว่า “กายทุจริต” “วจีทุจริต” หรือ “มโนทุจริต” หรือ “คอรัปชั่น” เกิดขึ้นทั่วไป โดยมีหัวโจกใหญ่ที่รู้ ๆ กันว่า “โลโภ” “โทโส” “โมโห” ยุยงส่งเสริม และยังมีอย่างอื่นอีกมากมายหลายอย่าง เจ้าเมืองได้รับคำตักเตือนจากคู่บารมีก็เริ่มเฉลียวใจมองเห็นความยุ่งเหยิงต่าง ๆ ดังกล่าว โดยปรกติสมุทัยได้เข้าประชิดคุมเจ้าเมืองแจไม่ยอมถอยห่าง สมุทัยไม่เกรงกลัวใคร แม้แต่เจ้าเมืองเองสมุทัยก็หาเกรงกลัวไม่ มีอยู่เพียงคนเดียวที่สมุทัยเกรงมากก็คือคู่บารมีของเจ้าเมือง เมื่อคู่บารมีเดินเข้ามา สมุทัยจะถอยห่างออกไป ไม่กล้าอยู่เผชิญหน้ากับคู่บารมี คำตักเตือนของคู่บารมีได้ผลทำให้เจ้าเมืองได้คิดขึ้นทันทีว่าจิตตนครกำลังยุ่งเหยิงสับสนจริง เพราะเมื่อได้อยู่กับคู่บารมี สมุทัยถอยห่างออกไป กายของเจ้าเมืองก็กลับผุดผ่องมีแสง มีปัญญารู้ถูกต้องขึ้น สงบเยือกเย็นขึ้น และ

ความร้อนกระวนกระวายก็ระงับด้วยการดับหาย ภาพยนตร์ต่าง ๆ ที่เป็นมายาของสมุทัยก็หายไป ภาพแห่งสัจจะปรากฏขึ้นแทน คือผลที่ยุ่งเหยิงต่าง ๆ แต่ยังจับเหตุไม่ถูก

การฟังธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหมือนเจ้าเมืองฟังคำตักเตือนของคู่บารมี ทำให้มีโอกาสเห็นผิดชอบชั่วดีได้ตามความเป็นจริง ไม่หลงอยู่ตลอดไป ดังนั้นการฟังธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเป็นหนทางที่จะนำให้ผู้ผิดพ้นผิด ผู้หลงพ้นหลง กล่าวอีกอย่างก็คือพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทำให้ผู้มีความทุกข์ได้รับความสุขนั่นแล

ธรรมสำหรับผู้ปกครอง

เมื่อคนเราอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ จำต้องมีผู้ปกครองตามลำดับชั้น เมื่อรวมกันเป็นประเทศชาติ ก็ต้องมีผู้ปกครองประเทศ และเมื่อรวมกันเป็นโลก ถึงจะไม่มีผู้ปกครองโลกทั้งหมด ก็ต้องมีผู้แทนของชาติทั้งหลายมาประชุมปรึกษาวินิจฉัยเรื่องระหว่างชาติคล้ายกับเป็นคณะผู้ปกครองโลกบางส่วนหรือทั้งหมด เครื่องมือในการปกครองย่อมมีอยู่หลายอย่าง แต่ที่ขาดไม่ได้นั้นคือ ธรรมของผู้ปกครอง เพราะถ้าไม่มีธรรมส่วนนี้เสียแล้วจะปกครองให้เกิดความสุขความเจริญหาได้ไม่

ธรรมของผู้ปกครองนี้ท่านเรียกว่า “ราชธรรม” แม้ตามศัพท์จะแปลว่า “ธรรมสำหรับพระราชา” แต่ความมุ่งหมายก็คือ ธรรมสำหรับผู้ปกครองทั่วไป และสำหรับผู้อยู่ในปกครองด้วย ท่านแสดงไว้ ๑๐ ประการเรียกว่า “ทศพิธราชธรรม” จะกล่าวเฉพาะข้อ ๖ คือ ตปะหรือตบะ มีอธิบายตามพระธรรมเทศนาทศพิธราชธรรม ที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงถวายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ว่า “ตปะ หรือ ตบะ” โดยพยัญชนะแปลว่า “แผดเผา” โดยมากท่านใช้เป็นชื่อของความเพียร จึงแปลว่า ความเพียรเป็นเครื่องแผดเผา (ความเกียจคร้าน) ใช้เป็นชื่อธรรมอื่นอีกบ้าง ทางลัทธิพราหมณ์แสดงว่า ตบะของพราหมณ์คือการเล่าเรียนพระเวทที่ศักดิ์สิทธิ์ ตบะของกษัตริย์คือการคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาชน ตบะของเวสสะหรือไวสยะคือการทำบุญให้ทานแก่พราหมณ์ ตบะของสูทรคือการรับใช้ ตบะของฤษีคือการกินอาหารที่เป็นผัก มีคำเป็นคาถาหนึ่งแสดงว่า “อาทิตย์มีตบะคือส่องแสงสว่างในกลางวัน จันทร์มีตบะในกลางคืน” ตามนัยเหล่านี้ ตบะหมายถึงการตั้งใจกำจัดความเกียจคร้านหรือการทำผิดหน้าที่ มุ่งทำกิจอันเป็นหน้าที่ที่พึงทำอันเป็นกิจดีกิจชอบให้สม่ำเสมอ และให้ยิ่งขึ้น ผู้บำเพ็ญตบะให้บรรลุถึงความสำเร็จย่อมเป็นผู้มีตบะปรากฏเป็นผู้มีสง่า เป็นที่ยำเกรง ดังที่พูดกันว่า “มีตบะเดชะ”

คนผู้อยู่ร่วมกันเป็นหมู่ต้องมีตบะ คือใครมีหน้าที่ฐานะอย่างใดก็ปฏิบัติไปอย่างนั้นให้ดีให้เหมาะให้สมแก่หน้าที่ฐานะ เมื่อเป็นผู้ใหญ่ผู้ปกครองก็ปฏิบัติหน้าที่ของผู้ปกครองให้ดีให้บริบูรณ์ เมื่อเป็นผู้อยู่ในปกครองก็ปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในปกครองให้ดีให้บริบูรณ์ เมื่อปฏิบัติดีอยู่ด้วยกันก็เป็นผู้มีตบะอยู่ด้วยกัน เป็นที่ยำเกรงของกันและกัน แต่ถ้าตรงกันข้าม คือผู้มีหน้าที่ปกครองไม่ปกครองให้ดีก็เป็นที่ดูหมิ่นของผู้อยู่ในปกครอง รวมความว่า ผู้มีหน้าที่ฐานะอย่างใดไม่ปฏิบัติให้สมกับหน้าที่ฐานะอย่างนั้น ย่อมเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนหมดความนับถือ ต้องเสื่อมจากเกียรติที่ดี จนถึงต้องตกจากฐานะของตน มีคำกล่าวไว้ในสุตโสมชาดกว่า “พระราชาผู้เอาชนะบุคคลที่ไม่ควรชนะไม่ชื่อว่าพระราชา เพื่อนผู้เอาชนะเพื่อนไม่ชื่อว่าเพื่อน ภริยาผู้ไม่ยำเกรงสามีไม่ชื่อว่าภริยา บุตรผู้ไม่เลี้ยงมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าไม่ชื่อว่าบุตร สภาที่ไม่มีสัตบุรุษ (คนดี) ไม่ชื่อว่าสภา ผู้พูดไม่เป็นธรรมไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ ผู้ละหรือสงบราคะโทสะโมหะพูดเป็นธรรมชื่อว่าสัตบุรุษ” กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงตั้งพระราชหฤทัยกำจัดความเกียจคร้านและทำการผิดหน้าที่ ทรงตั้งพระ

ราชอุตสาหะวิริยภาพปฏิบัติพระราชกรณียะให้เป็นไปด้วยดียิ่ง ๆ ขึ้น มีพระตบะเดชะเป็นที่ยำเกรงแห่งบุคคลทั่วไป ตลอดถึงทรงสมาทานกุศลวัตรเผาผลาญกำจัดอกุศลวิตกบาปธรรมให้เสื่อมสูญไม่ตั้งอยู่ได้ดังนี้ จัดเป็นตบะบทที่ ๖

พระบรมครู ผู้ไม่มีกาล ระยะ ระดับ ขนาด

แต่นครสามีหรือเจ้าเมืองก็ยังโปรดปรานพอใจสมุทัยว่าเป็นผู้สร้างสรรค์ความสุขความเจริญต่าง ๆ สมชื่อว่าสมุทัย ที่เจ้าเมืองให้ความหมายว่าเป็นเหตุแห่งความสุขต่าง ๆ เพราะยังมองไม่เห็นว่าจะเป็นสมุทัยคือเหตุแห่งความทุกข์หรือเดือดร้อน แต่ก็เป็นที่น่าสงสัยว่าไฉนจึงได้เกิดมีความทุกข์เดือดร้อนกันมากขึ้นทุกที มองเห็นผลถนัดขึ้น แต่ยังคลำหาเหตุไม่พบ คล้ายกับพอมองเห็นราง ๆ แต่ก็ยังไม่ชัดเจนว่าอะไร

ฝ่ายคู่บารมีที่ได้เข้ามาตักเตือนแม้จะรู้อยู่เต็มใจว่าใครเป็นต้นเหตุ ก็ยังเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่จะบอก เพราะเจ้าเมืองจะไม่ยอมเชื่อเป็นอันขาด ด้วยยังโปรดปรานกันมาก ยังเห็นว่าดีด้วยประการทั้งปวง การที่จะไปชี้หน้าคนโปรดของผู้ใดว่าไม่ดี ก็เท่ากับไปชี้หน้าผู้นั้นเองด้วยเหมือนกัน แต่ก็จำเป็นที่จะต้องหาวิธีทำให้เจ้าเมืองได้รู้ได้เห็นขึ้นด้วยตนเอง นครสามีเมื่อยังคิดไม่เห็นเหตุก็ถามปรึกษาคู่บารมีว่า ทำไมถึงได้เกิดผลเช่นนี้ และจะแก้ไขอย่างไร คู่บารมีตอบว่า จะไปหารือพระบรมครูก่อน

ถามว่า พระบรมครูคือใคร
ตอบว่า คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ถามว่า ท่านคือผู้ใดเล่า
ตอบว่า ท่านคือผู้ตรัสรู้พระธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงสั่งสอนคนทั้งปวงให้รู้ตาม ตั้งพระศาสนาขึ้นที่เรียกว่า พระพุทธศาสนา
ถามว่า พระธรรมคืออะไรเล่า
ตอบว่า พระธรรมคือสัจจะความจริงหรือของจริง ที่เมื่อรู้แล้วพ้นทุกข์ทั้งปวงได้
ถามว่า ก็ทุกข์เดือดร้อนทั้งปวงของจิตตนครนี้ เมื่อได้รู้พระธรรมแล้ว จะพ้นได้หรือไม่
ตอบว่า พ้นได้แน่
ถามว่า ถ้าเช่นนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระธรรมดีแน่ แต่มีพยานหรือไม่ว่าพระองค์ตรัสรู้ธรรมจริง
ตอบว่า มีพยานแน่นอน ต่อไปจะเรียกพระองค์ว่าพระพุทธเจ้าเท่านั้นก็ได้ พระบรมครูก็ได้
ถามว่า พยานคือใครเล่า
ตอบว่า คือพระสงฆ์ ได้แก่หมู่ชนที่ได้ฟังคำสั่งสอนแล้วได้รู้ตามได้พ้นทุกข์ตามพระบรมครูซึ่งมีอยู่จำนวนมาก

นครสามีได้ฟังดังนั้นเกิดปีติโสมนัสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ กล่าวสรรเสริญคู่บารมีว่าเป็นกัลยาณมิตรผู้ประเสริฐ ผู้ได้แนะนำให้ได้ยินได้ฟังคำว่าพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เพียงเท่านี้ก็เริ่มได้รับความสบายใจ จึงถามต่อไปว่า เวลานี้พระองค์ประทับอยู่ที่ไหน จะไปเฝ้าพระองค์ได้หรือไม่

ตอบว่า ในโลกของกายมนุษย์พระองค์ได้เสด็จปรินิพพานแล้ว แต่ในจิตตนครพระองค์ยังประทับอยู่ ถ้าปรารถนาจะได้เฝ้าพระองค์ก็ให้ปฏิบัติจนเห็นธรรม ดังที่ได้ตรัสสั่งไว้ว่า "ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา" ฉะนั้นถ้าไม่เห็นธรรม ก็เท่ากับพระองค์ประทับอยู่ไกลที่สุด ไปเท่าไรก็ไม่ถึง แต่ถ้าเห็น

ธรรมก็เท่ากับพระองค์ประทับอยู่ใกล้ที่สุด แต่อันที่จริง ไม่มีเวลาอันเกี่ยวแก่อดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่มีการไปมาอันเกี่ยวแก่ไกล ใกล้ ไม่มีพื้นที่ ระดับ ขนาด อันเกี่ยวกับ กว้าง ยาว ตื้น ลึก หนา บาง เป็นต้น

บรรดาพุทธศาสนิกผู้มาบริหารจิตนั้น ที่จริงก็คือผู้พยายามจะแลให้เห็นพระพุทธเจ้านั่นเอง บริหารจิตได้เพียงใด ก็จะสามารถเห็นพระพุทธเจ้าได้เพียงนั้น คือสำหรับผู้บริหารจิตได้ดีมาก ก็เหมือนเห็นพระพุทธเจ้าใกล้มาก ชัดมาก ผู้บริหารจิตได้ดีน้อย ก็เหมือนเห็นพระพุทธเจ้าไกลมาก ไม่ชัดเลย เพราะการบริหารจิตคือการทำจิตของตนให้สูงขึ้นดีขึ้น พ้นจากกิเลสยิ่งขึ้น ซึ่งจิตของผู้ใดเป็นไปเช่นไร ผู้นั้นย่อมรู้ได้ด้วยตนเอง เมื่อผู้ใดเห็นความใสสว่างในจิตตนเพียงใด ก็จะพอเข้าใจถึงความใสสว่างแห่งพระหฤทัยของพระพุทธเจ้าเพียงนั้น นี่แหละที่เรียกว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นพระพุทธเจ้า

คู่บารมีแนะนำให้ใช้ศีล หิริ โอตตัปปะ

คู่บารมีของเจ้าเมืองจิตตนครก็ได้เข้าเฝ้าพระบรมครู กราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นในจิตตนคร ตลอดถึงที่ได้เข้าตักเตือนนครสามี และได้แจ้งแก่นครสามีว่า จะกราบทูลถามพระบรมศาสดา ว่าอะไรเป็นตัวเหตุให้เกิดผลเดือดร้อนต่าง ๆ ฝ่ายองค์พระบรมครูผู้ทรงประกอบด้วยทศพลญาณ (พระญาณที่เป็นกำลัง ๑๐ ประการ) ผู้ทรงรู้ทรงเห็นจิตตนครทั้งหมด ผู้ตรัสรู้จตุราริยสัจ ผู้ทรงชนะมารและเสนา ทรงทราบพระญาณเหตุผลที่เกิดขึ้นในจิตตนครถ้วนทั่วทุกประการ ทรงมีพระมหากรุณาในนครสามี ผู้เป็นเจ้าเมืองจิตตนครซึ่งนับเข้าไว้ในเวไนยนิกร คือหมู่แห่งชนผู้ที่พระองค์จะพึงทรงแนะนำสั่งสอนได้มีโอกาสที่จะได้เข้าเฝ้าเห็นพระองค์สักคราวหนึ่งในต่อไป

แต่เวลาปัจจุบันขณะนั้น นครสามียังมีกายเศร้าหมองอับแสง ไม่อาจที่จะรู้จะเห็นพระองค์และธรรมที่ละเอียดลุ่มลึกได้ เพราะสมุทัยยังครอบงำใจให้หลงเห็นผิดอยู่อย่างลึกซึ้ง จำต้องอาศัยคู่บารมีช่วยดูแลอยู่อย่างใกล้ชิดไม่ทอดทิ้งหรือทอดธุระเสียเหมือนอย่างแต่ก่อน เมื่อนครสามีได้คู่บารมีอยู่ใกล้มีกายผุดผ่องมีแสงขึ้น ก็ค่อย ๆ ตักเตือนให้ดูเหตุผลที่ใกล้ ๆ หรือที่ตื้น แล้วเตือนให้ดูไกลออกไป หรือให้ดูที่ลุ่มลึกละเอียดเข้าโดยลำดับ ก็จะจับตัวต้นเหตุที่สำคัญได้ในที่สุด

พระบรมครูได้ตรัสประทานพระธรรมโอวาทพร้อมทั้งวิธีปฏิบัติ เพื่อคู่บารมีจะได้นำไปช่วยนครสามีให้พ้นภัยพิบัติที่กำลังเกิดขึ้นในจิตตนคร คู่บารมีได้รับพระพุทธโอวาทแล้ว เข้าพบนครสามีแล้วกล่าวว่า พระบรมครูตรัสให้ตั้งกระทู้ถาม ๒ ข้อก่อนว่า

๑ โลโภ ความโลภอยากได้ โทโส ความโกรธแค้นขัดเคือง โมโห ความหลง มีคุณหรือมีโทษ

๒ คนที่โลภ โกรธ หลง แล้วจึงฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง ลักลอบผิดลูกเมียเขาหรือผิดสามีเขาบ้าง พูดเท็จหลอกลวงเขาบ้าง ดื่มน้ำเมาอันเป็นฐานประมาทบ้าง เป็นคนดีหรือคนชั่ว มีคุณหรือมีโทษ

นครสามีได้ฟังดังนั้นแล้วมองเห็นเหตุผลทันที ว่าไม่ดี มีโทษทั้ง ๒ ข้อ เหตุผลได้มีอยู่ในกระทู้ทั้ง ๒ ข้อนี้แล้ว คือ โลโภ โทโส โมโห เป็นตัวมูลเหตุ การฆ่าเขา ลักของเขาเป็นต้น ดังที่เรียกว่าทุจริตหรือคอรัปชั่นเป็นผลแห่งมูลเหตุทั้ง ๓ นั้น และเป็นเหตุแห่งความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ นครสามีเริ่มจับเหตุผลได้ประจักษ์ใจ แล้วยกมือขึ้นพนมถวายนมัสการพระบรมครูผู้ประทานกระทู้ให้ได้คิด

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า การบูชาชนทั้งหลายผู้ควรบูชาเป็นมงคลอันสูงสุด นครสามีผู้มีความเคารพในองค์พระบรมครูเกิดขึ้น ก็เช่นเดียวกับได้ทำบูชาพระบรมครูผู้ควรบูชา ย่อมจะได้รับมงคลอันสูงสุด นั่นคือย่อมจะไม่ตกเป็นผู้หลงเชื่อสมุทัยอย่างงมงาย จนถึงยอมเป็นทาสของสมุทัยมีอำนาจครอบครองอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงตลอดไป บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย แม้รู้จักบูชาท่านผู้ควรบูชา รู้จักเคารพท่านผู้ควรเคารพ ปฏิบัติให้เหมาะให้ควร ก็จะเป็นผู้มีมงคลอันสูงสุด สมดังคำของพระพุทธเจ้า

ศีลวินัยรักษาไตรทวาร หิริโอตตัปปะเป็นนครบาล

เพื่อแก้ไขความยุ่งยากของจิตตนครที่เกิดจากการคุมอำนาจของสมุทัยและพรรคพวก คู่บารมีได้แนะนำนครสามีให้เรียก ศีล หิริ โอตตัปปะ เข้าพบด่วน เมื่อได้รับความยินยอมเห็นชอบจากนครสามีแล้ว คู่บารมีได้นำศีลและหิริโอตตัปปะเข้าพบนครสามีทันที นครสามีได้สอบถามบุคคลทั้งสาม และบุคคลทั้งสามได้ตอบดังนี้

ถามว่า ไหนศีลจะทำอย่างไร

ตอบว่า ศีลจะทำให้เกิดความงดเว้นจากทุจริตทั้งหลาย ให้ประพฤติในทางสุจริตโดยไตรทวาร คือกาย วาจา ใจ

ถามว่า ไหน หิริโอตตัปปะจะทำอย่างไร

ตอบว่า หิริจะทำให้จิตใจมีความละอายต่อบาปทุจริต รังเกียจบาปทุจริต เหมือนอย่างชายหนุ่มหญิงสาวผู้กำลังรักสวยรักงามรังเกียจต่อสิ่งสกปรกทั้งหลาย ไม่ปรารถนาจะถูกต้อง โอตตัปปะจะทำให้จิตใจมีความเกรงกลัวต่อผลของบาปทุจริต เหมือนอย่างคนกลัวต่ออสรพิษ คือกลัวต่อผลของการจะถูกงูกัดกล่าวคือความตาย

ถามว่า จะขอเครื่องไม้เครื่องมืออะไรบ้างเล่า

ตอบว่า ศีลจะขอผู้ช่วยชื่อว่าวินัย และขอไตรทวารเป็นที่ทำงาน ส่วนหิริโอตตัปปะจะขอความละอายและความกลัวของจิตใจมาเป็นเครื่องมือ

ถามว่า วินัยเป็นอะไร

ตอบว่า เป็นบทบัญญัติที่ตราขึ้นไว้สำหรับบ้านเมืองดังที่เรียกว่ากฎหมายก็มี เป็นบทบัญญัติของพระพุทธเจ้าก็มี

และคู่บารมีได้ช่วยชี้แจงว่า พระบรมครูได้ทรงตั้งหิริโอตตัปปะทั้งคู่นี้ให้เป็น “โลกบาล” ที่แปลว่า “ผู้คุ้มครองโลก” ฉะนั้น ก็ขอให้เจ้าเมืองจิตตนครรับศีลและวินัยมาเป็นผู้รักษาไตรทวารของจิตตนคร และตั้งให้หิริโอตตัปปะเป็น “นครบาล” ของจิตตนคร เจ้าเมืองก็ยินยอมตกลงในที่ต่อหน้าคู่บารมี

ครั้นได้รับหน้าที่แล้ว ศีลและวินัยก็เข้าตั้งสำนักงานรักษาไตรทวารของจิตตนคร วินัยก็รวบรวมกฎหมายของบ้านเมืองและพระบัญญัติของพระพุทธเจ้าอันเหมาะแก่ภาวะสำหรับชาวจิตตนครปฏิบัติ ศีลชักนำส่งเสริมคนให้รักษาวินัย คือให้ปฏิบัติกฎหมายและพระบัญญัติของพระพุทธเจ้าคอยห้ามคนให้งดเว้นจากความล่วงเกินละเมิดกฎหมายและพระบัญญัติ ช่วยกันรักษาไตรทวารของ

จิตตนครไว้ ก่อนที่ศีลและวินัยเข้ามา กฎหมายถึงจะมีก็เหมือนไม่มี พระบัญญัติของพระพุทธเจ้าไม่ต้องกล่าวถึง พวกโจรผู้ร้ายหรือทุจริตต่าง ๆ พากันเข้ามาทางไตรทวารของจิตตนคร คือทวารกาย ทวารวาจา ทวารใจ ที่เรียกตามภาษาของจิตตนครว่า กายทวาร วจีทวาร มโนทวาร เข้าลักขโมยฉกชิงวิ่งราวปล้นสะดมชาวจิตตนครอยู่เนือง ๆ ทำให้เกิดความเดือดร้อนระส่ำระสาย ครั้นเมื่อศีลและวินัยเข้ามารักษาไตรทวารของเมืองอยู่ พวกผู้ร้ายต่าง ๆ ก็เข้ามาไม่ได้ และอาศัยนครบาลช่วยตรวจตราสอดส่องอีกส่วนหนึ่ง ทำให้ผู้ที่จะคิดร้ายเกิดความละอายเกรงกลัว ไม่กล้าที่จะทำความผิดต่าง ๆ ทำให้เกิดความอบอุ่นอยู่เย็นเป็นสุขทั่วจิตตนคร

วันขึ้นปีใหม่ในจิตตนคร

ปีใหม่แห่งชาวโลกทั่วไปได้ย่างมาถึง ได้มีการแสดงความยินดีรื่นเริงกันเป็นพิเศษ ฝ่ายในจิตตนครก็มีการขึ้นปีใหม่กันเช่นเดียวกัน และได้มีบุคคลต่าง ๆ กล่าวคำปราศรัยในโอกาสนี้ เป็นต้นว่า นครสามีผู้เป็นเจ้าเมืองจิตตนครได้กล่าวคำปราศรัยว่า จิตตนครได้ดำรงผ่านมาอีกปีหนึ่ง ในขวบปีที่ผ่านมานั้นได้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นมาก ทั้งในด้านสุข ทั้งในด้านทุกข์ ก็ได้พยายามแก้ไขเหตุการณ์ในด้านทุกข์ให้กลับเป็นสุขอย่างเต็มความสามารถ ขอขอบใจผู้ที่ช่วยทั้งหลาย เช่นสมุทัยและพรรคพวก และคู่บารมีกับพรรคพวก ในปีใหม่ก็ขอให้ช่วยกันต่อไปเพื่อความสุขความเจริญของจิตตนคร

สมุทัยได้กล่าวปราศรัยว่า สมุทัยเป็นตัวแห่งความสุข อย่าเข้าใจว่าสมุทัยเป็นเหตุแห่งทุกข์ สถานรื่นเริงบันเทิงสนุกทั้งปวงสมุทัยสร้างขึ้นทั้งนั้น ได้สร้างภาพยนตร์ให้ดูกันทั้งเมืองตลอดวันคืน ปีใหม่จะสร้างสิ่งที่บำรุงสุขสนุกสนานให้มากขึ้นไปอีก และอย่าได้กลัวต่อโลโภ โทโส โมโห และพรรคพวกต่างช่วยกันสร้างความมั่งมีศรีสุขทั้งนั้น มิใช่เพราะโลโภดอกหรือ จึงพากันร่ำรวยเป็นเศรษฐีไปตามกัน ถ้าใครไม่คบหากับโลโภ ก็ยากที่จะเป็นเศรษฐี มิใช่เพราะโทโสดอกหรือ จึงมีเดชอำนาจเป็นที่กลัวเกรงของใคร ๆ มิใช่เพราะโมโหดอกหรือ จึงมีความสุขสนุกสนานอยู่ในโลกได้ ในปีใหม่ ใครปรารถนาสุขก็ให้หมั่นเชื่อฟังสมุทัย คบหากับโลโภ โทโส โมโห ให้มากขึ้นเถิด

ฝ่ายคู่บารมีได้กล่าวปราศรัยว่า ให้คิดทบทวนถึงเหตุการณ์ในปีเก่า พิจารณาดูให้เห็นเหตุผล อย่าด่วนเชื่อฟังใครง่าย ๆ แม้ที่คู่บารมีได้กล่าวอยู่นี้ก็อย่าเพ่อเชื่อก่อน ให้พินิจพิจารณาให้ถ่องแท้ก่อน ทุกคนมีหัวคิดอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ขอให้ยั้งคิด ทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ในจิตตนครเกิดจากการที่ทำขึ้น และการที่ทำขึ้นนั้นเล่าเกิดจากอะไร ถ้ามิใช่จากจิตใจที่ประกอบด้วยโลภโกรธหลง ฉะนั้นในปีใหม่ก็ให้รู้จักยับยั้งจิตใจ อย่ายอมต่อความโลภโกรธหลง จะมีความสุขกว่าปีเก่าแน่นอน ส่วนศีลได้กล่าวปราศรัยให้พากันประพฤติงดเว้นทุจริตทางไตรทวาร หิริโอตตัปปะกล่าวปราศรัยให้พากันละอายรังเกียจความชั่ว ให้พากันเกรงกลัวต่อความชั่วร้ายทั้งปวง แต่อย่ากลัวต่อบุญที่เป็นความดีหรือการกระทำความดีทั้งหลาย ดังนี้จะมีความสุขยิ่งขึ้นในปีใหม่แน่นอน

ในนครต่าง ๆ ของโลก คำปราศรัยของใคร ๆ มักจะตบแต่งเป็นอย่างดี เช่นแม้จะอยากได้ก็ตบแต่งแสดงเป็นเหมือนไม่อยากได้ ถึงจะโกรธก็ตกแต่งแสดงเป็นเหมือนไม่โกรธ แต่ในจิตตนคร ต่างแสดงกันโดยเปิดเผย ดังจะเรียกว่าโดยสัญชาติหรืออะไรทำนองนี้

ฝ่ายพระบรมครูก็ได้ประทานพระพุทธโอวาทความว่า “พึงอบรมใจให้มีเมตตาแผ่ไปในโลกทั้งปวงเถิด” พระสุรเสียงดังไปทั่วจิตตนคร แต่ก็มีข้อแปลกว่าหาได้ยินกันทั่วไปไม่ ทั้งที่พระสุรเสียงก็ดังพอได้ยินถนัด

สมุทัยยึดไตรทวารให้ทุจริต

ฝ่ายสมุทัยกับพรรคพวก เมื่อเห็นเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปเช่นนั้นก็มีความตกใจ เกรงว่าตนจะสิ้นอำนาจครองใจชาวจิตตนคร เห็นว่าจำจะต้องกำจัดศีลและหิริโอตตัปปะออกไปให้พ้นทาง มิให้เข้ามาเกี่ยวข้องกับนครสามี โอกาสที่จะกำจัดได้ก็คือเมื่อคู่บารมีถอยห่างออกไปจากนครสามี เพราะในโอกาสที่คู่บารมีอยู่กับนครสามี สมุทัยก็ต้องถอยห่างออกไป เมื่อโอกาสดังกล่าวมาถึงสมุทัยก็เข้าหานครสามีทันที และกล่าวฟ้องว่าศีลและหิริโอตตัปปะได้มาทำให้จิตตนครเสื่อมโทรม ทรัพยากรลดถอย ความเจริญทางด้านต่าง ๆ ชะงักงัน บ้านเมืองเงียบเหงา หมดความสุขสนุกสนาน ประชาชนชาวจิตตนครต่างหมดอิสรเสรีภาพ ต้องถูกควบคุมอยู่ทุกประตู จะทำอะไรก็ขัดข้องทั้งนั้น ทุกคนพากันอยู่เหมือนอย่างถูกจำกัดบริเวณอันคับแคบ หมดความสุขสนุกสนานไปตามกัน และพากันร้องทุกข์ขอให้เลิกใช้ศีลและหิริโอตตัปปะเสีย สมุทัยได้ชี้แจงต่อไปว่า เพราะศีลนั่นเทียวทำให้ต้องเว้นสิ่งนั้นสิ่งนี้ จึงทำให้เสียโอกาสที่จะร่ำรวย การงานหลายอย่างก็ทำไม่ได้ ทั้งการงานที่ทำอยู่แล้วหลายอย่างก็ต้องหยุดเลิก หิริโอตตัปปะก็ทำให้เป็นคนมักรังเกียจ มักกลัว ดูอะไร ๆ เป็นบาปน่ารังเกียจน่ากลัวไปหมด

นครสามีเมื่ออยู่กับสมุทัย ฟังคำของสมุทัย ก็ชักเอนเอียงไปตามสมุทัย ใจหนึ่งคิดจะสั่งพักหน้าที่ศีลและหิริโอตตัปปะเสียทั้งหมด อีกใจหนึ่งก็ยังเกรงใจคู่บารมีผู้แนะนำ ครั้นสมุทัยเห็นนครสามีเกิดความลังเล รู้ว่าชักจะเอนเอียงมาทางฝ่ายตนแล้ว จึงเพิ่มเติมอารมณ์แก่นครสามีให้มากขึ้น ปรากฏเหมือนอย่างภาพยนตร์ ชักชวนให้ยินดีพอใจอยากได้ในอารมณ์บางอย่าง ให้ขัดใจไม่ชอบในอารมณ์บางอย่าง ให้เคลิบเคลิ้มหลงใหลในอารมณ์บางอย่าง ซึ่งหัวโจกทั้งสาม คือ โลโภ โทโส โมโห ได้โอกาสก็เข้าแทรกผสม สมุทัยได้โปรยอารมณ์ให้ฟุ้งเป็นอย่างพายุฝุ่นไปตลบทั้งเมือง ชาวจิตตนครก็พากันติดอารมณ์เพราะพากันได้เห็นได้ยินเป็นเรื่องเป็นราวอย่างภาพยนตร์ หัวโจกทั้งสามก็เข้าแทรกผสมทั้งเมือง มิใช่แต่เท่านี้ แม้ตัณหา ๑๐๘ กิเลส ๑๕๐๐ ก็พากันได้โอกาสตื่นตัวเข้าแทรกผสม วุ่นวายไป

ถึงตอนนี้ ศีลและหิริโอตตัปปะก็ถูกสั่งพักหน้าที่ สมุทัยกับพรรคพวกก็เข้ายึดไตรทวารของจิตตนคร ส่งลูกมือคือกายทุจริตให้ดำเนินการทางกายทวาร ส่งวจีทุจริตให้ดำเนินการทางวจีทวาร ส่งมโนทุจริต ให้ดำเนินการทางมโนทวาร จิตตนครจึงเต็มไปด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่นเดียวกัน หรือน่าจะยิ่งกว่าในบ้านเมืองที่เรียกว่าเจริญ ๆ ในโลกปัจจุบัน สุราพาชีนารีบุรุษกีฬาบัตร มีทั่วไป ผู้คนร่ำรวยเร็ว ยากจนเร็ว เพราะไม่ต้องคอยงดเว้นอะไร สุดแต่อารมณ์พาไป และสุดแต่โอกาสอำนวย ศีลและหิริโอตตัปปะกลายเป็นสิ่งที่หายาก ถ้าใครจะพูดถึงก็ไม่เป็นที่สนใจ หรือเป็นที่หัวเราะเยาะ หรือซ้ำร้ายถูกหมิ่นแคลน สมุทัยจึงกลับมีอำนาจครองใจชาวจิตตนครได้อีก โดยใช้อารมณ์เป็นเครื่องมือสำคัญในการผูกคล้องใจคน เป็นเหตุให้ศีลและหิริโอตตัปปะต้องหลีกถอยไปไกล

ความจริงก็เป็นเช่นนั้น ในใจของบุคคลทุกคน เมื่อมีความชั่วครองอยู่ ความดีก็จะไม่มี หรือเมื่อมีความดีครองอยู่ ความชั่วก็จะไม่มี การบริหารจิตคือการพยายามจะทำให้ใจมีความดีครอง ให้ความชั่วไม่มี ทั้งนี้ ผลย่อมเป็นไปตามควรแก่การปฏิบัติของแต่ละคน

ศีลฯ กลับเข้ารับหน้าที่ และเพิ่มกำลัง

เมื่อสมุทัยกลับมีอำนาจครองใจชาวจิตตนคร ส่งทุจริตทั้ง ๓ ยึดไตรทวารของจิตตนคร ตลอดถึงส่งกิเลสตัณหาทั้งปวงมีจำนวนมากมายออกคุมทวารแห่งการสื่อสารของจิตตนครทั้งชั้นนอกชั้นในแทรกอารมณ์เข้าไปทางระบบสื่อสารทั้งหลาย ยั่วยวนให้ชาวจิตตนครให้เกิดความติดความเพลิดเพลินยินดี พากันลืมศีลและหิริโอตัปปะ แต่ต่อมาไม่ช้า เหตุพิบัติภัยต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น เช่นดินฟ้าอากาศผันผวนผิดปกติ ประทุษกรรมทวีมากขึ้น คนร้ายมีขึ้นทั่ว ๆ ไป อาชีพของชนชั้นกรรมาชีพทั่ว ๆ ไปลำบากขัดข้องมากขึ้น เกิดความยากจนขัดสนขึ้นในชนชั้นที่เป็นกระดูกสันหลังของจิตตนครทั่วไป เมื่อเหตุพิบัติทั้งหลายปรากฏชัดขึ้น ชาวจิตตนครก็กลับระลึกถึงศีลและหิริโอตตัปปะขึ้นอีก เป็นเหตุให้สมุทัยเกิดความหวั่นไหว เกรงจะถูกพิสูจน์ตามสัจจะคือความจริง จึงรีบถอยออกไปให้พ้นหน้า หลบซ่อนตัวอยู่อย่างแนบเนียนว่องไว

คู่บารมีก็ได้เข้าหานครสามี ต่อว่าในเรื่องที่พักหน้าที่ศีลและหิริโอตัปปะทั้งหมด จึงเกิดเหตุพิบัติต่าง ๆ ปรากฏอยู่ทั่วไป จนจิตตนครจะเกิดเป็นไฟอยู่แล้ว ความเจริญทางวัตถุต่าง ๆ หาทำให้เกิดความสุขที่แท้จริงไม่ เพราะอบายมุขและทุจริตต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วไปล้วนเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ และที่ว่าจิตตนครร่ำรวยขึ้น ประชาชนมีรายได้ดีขึ้น อยู่ดีกินดีขึ้น ถ้าดีขึ้นในส่วนน้อยแต่ส่วนใหญ่ยากจนลง ก็ชื่อว่าขัดสนนั่นเอง นครสามีเมื่อเผชิญหน้ากับคู่บารมี ก็มองเห็นความจริงตามที่คู่บารมีกล่าว และเรียกร้องให้ศีลและหิริโอตตัปปะกลับมาปฏิบัติหน้าที่ต่อไป ได้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งได้โปรดประทานศีลและหิริโอตตัปะมา ฝ่ายคู่บารมีรู้สึกว่าลำพังศีลกับหิริโอตตัปปะมีกำลังไม่เพียงพอที่จะต่อสู้สมุทัยและพรรคพวก จำจะต้องเพิ่มกำลังเข้ามาอีก จึงเสนอนครสามีขอให้เรียกเข้ามาประจำการช่วยเหลืออีก ๓ คือ

๑ อินทรียสังวร
๒ สติสัมปชัญญะ
๓ สันโดษ

นครสามีถามว่า ทั้งสามนี้สามารถอย่างไร จะทำหน้าที่อย่างไร ตอบว่า อินทรียสังวร มีความสามารถในทางระวังรักษาทางสื่อสารแห่งจิตตนครทั้งชั้นนอกชั้นใน มิให้คนร้ายหรือข้าศึกศัตรูหมู่ปัจจามิตรทั้งปวงเข้ามา จึงควรมอบหน้าที่ให้รักษาทางสื่อสารตามที่ถนัด สติสัมปชัญญะ มีความสามารถในทางอยู่ยาม เฝ้าอิริยาบถทุกแห่งของจิตตนคร จึงควรมอบหน้าที่ให้เฝ้าอิริยาบถทุกแห่งตามที่จัดเจน ส่วนสันโดษ มีความสามารถในทางจัดปันส่วนทรัพย์สินเงินทอง ที่ดิน เรือกสวนไร่นา บ้านเรือน เครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่าง สามารถทำให้ผู้ที่ได้รับเกิดความพอใจตามส่วนของตน จึงควรมอบหน้าที่ให้เป็นผู้ปันส่วนให้เกิดความพอใจในส่วนของตน ๆ

นครสามีได้ตกลงรับให้เข้าปฏิบัติหน้าที่ในจิตตนครทุกคนตามที่คู่บารมีแนะนำ ศีลกับเพื่อนวินัยก็เข้าประจำรักษาไตรทวารของจิตตนคร ฝ่ายหิริโอตัปปะก็เข้าประจำหน้าที่เป็น "นครบาล" ของจิตตนคร อินทรียสังวรก็เข้ารักษาระบบสื่อสารทั้งชั้นนอกชั้นใน สติสัมปชัญญะก็เข้ารักษาอิริยาบถของจิตตนครทุกแห่ง และสันโดษก็เข้าเป็นผู้จัดปันส่วนสิ่งต่าง ๆ โดยสุจริตยุติธรรมแก่ทุก ๆ คน เมื่อบุคคลของคู่บารมีเข้าปฏิบัติหน้าที่ในจิตตนคร เหตุพิบัติต่าง ๆ ก็เริ่มลดน้อยถอยลงโดยลำดับ

คู่อาสวะ

ได้กล่าวถึงสถานการณ์ในจิตตนครเมื่อนครสามีอ่อนแอ ไม่เข้มแข็งเด็ดขาดยอมให้คู่บารมีนำศีลและหิริโอตตัปปะเข้าช่วยปกครองจิตตนครให้ร่มเย็นเป็นสุขดีแล้ว ครั้นสมุทัยใช้คารมหว่านล้อมมากเข้าก็โอนอ่อนยอมให้สมุทัยกับพรรคพวกมีอำนาจในจิตตนครยิ่งกว่าคู่บารมีกับพรรคพวก ผลร้ายก็เกิดขึ้น คือคู่บารมีกับพรรคพวกพากันหลีกถอยไป ปล่อยให้สมุทัยกับพรรคพวกแสดงอำนาจ ก่อความพิบัติขึ้นทั่วไปในจิตตนครจนจิตตนครจะเกิดเป็นไฟอยู่แล้ว เมื่อทุกข์ร้อนกันหนักเข้า ชาวจิตตนครก็กลับระลึกถึงศีลและหิริโอตตัปปะ คู่บารมีที่หลีกทางให้สมุทัยกลับมาอีก ได้ชี้แจงให้นครสามีเห็นความจริงว่า สมุทัยเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ มิให้เป็นเหตุให้เกิดสุข ครั้นนครสามียอมเห็นด้วย ก็เสนอขอให้เรียกเจ้าหน้าที่มาประจำการช่วยศีลและหิริโอตตัปปะเพิ่มขึ้นอีก ๓ คือ ๑ อินทรียสังวร ๒ สติสัมปชัญญะ และ ๓ สันโดษ นครสามียินยอม จิตตนครก็กลับคืนสู่ความสงบสุข เหตุพิบัติต่าง ๆ เริ่มลดน้อยถอยลงโดยลำดับ เพราะสมุทัยหลบหนีไป ไม่กล้าทนต่อการพิสูจน์ของฝ่ายบารมี

แต่สมุทัยถอยร่นหลบหน้าออกไปนั้น ก็มิใช่ว่าจะยอมพ่ายแพ้ สมุทัยแถลงว่าถอยเพื่อจะตั้งตัวที่จะรุกให้มาก เหมือนอย่างถอยหลังครึ่งก้าวเพื่อที่จะกระโดดไกลไปทีเดียวหลายก้าว แต่ก็เป็นถ้อยแถลงกู้หน้าเท่านั้น เพราะสมุทัยไม่กล้าอยู่สู้หน้าคู่บารมีจริง ๆ ฉะนั้นจึงคิดว่าจะหาใครให้เป็นคู่ปรับกับคู่บารมีได้ ไม่เช่นนั้นก็จะต้องคอยถอยอยู่เรื่อยไป สังเกตดูคู่บารมีก็ชักจะเข้ามายุ่งมากขึ้น มิใช่นาน ๆ จึงจะเข้ามาสักครั้งหนึ่ง นึกขึ้นมาได้ถึงคู่อาสวะซึ่งเป็นอีกฝ่ายหนึ่งของนครสามี เห็นว่าจะมีกำลังต้านทานคู่บารมีได้ จึงเข้าพบคู่อาสวะ ชักชวนให้กำราบปราบปรามคู่บารมีลงเสียให้ได้ คู่อาสวะแถลงว่าได้คอยช่วยสมุทัยอยู่ตลอดมาแล้ว แต่ได้ช่วยอยู่ลับ ๆ ในภายใน เมื่อคู่บารมีแนะนำอะไร คู่อาสวะก็คอยคัดค้านอยู่ทุกครั้ง ด้วยวิธีกระซิบเบา ๆ ที่กกหู หรือที่ใจ บางทีก็เหมือนอย่างมาอภิปรายโต้วาทะกันต่อหน้านครสามี

อันที่จริงคู่อาสวะเป็นคนต่างเมืองต่างถิ่น คือมิใช่เป็นชาวจิตตนครโดยตรง แต่เป็นคนจรหมอนหมิ่นมาจากต่างเมืองที่ห่างไกล เป็นผู้สามารถทำให้นครสามีเกิดความรักใคร่ เกิดความเป็นเราเป็นเขา และเกิดความงงงวยหลงใหล จึงกลายเป็นคนใกล้ชิดสนิทสนม จนถึงเข้าอยู่ประจำองค์นครสามี ไม่ยอมออกห่าง เหมาะที่จะยืมคำว่า “คู่” มาเรียก ดังที่เรียกว่า “คู่อาสวะ” นั้นแหละ คู่อาสวะถือว่าตนก็เป็นคนในเช่นเดียวกับคู่บารมี จึงไม่ค่อยยอมถอยหลังกรูดเมื่อคู่บารมีเข้ามา ยังคอยกระซิบใจนครสามีโต้แย้งคัดค้านมิให้เชื่อคู่บารมี แต่ให้เชื่อสมุทัย และคู่บารมีเองเมื่อถูกปะทะบ่อยเข้าก็ยิ่งเข้มแข็ง ยิ่งเข้าประจำนครสามีและแนะนำตักเตือนบ่อยครั้งเข้า เมื่อถูกโต้แย้งมา ก็โต้ตอบกลับไปตามสัจจะคือความจริง เป็นเหตุให้นครสามีเกิดความลังเลสับสน เรียกใช้ฝ่ายนี้บ้างฝ่ายโน้นบ้าง บางทีก็เรียกใช้ทั้งสองฝ่ายโดยแบ่งปันขอบเขตหรือส่วนสิ่งกัน เช่นไตรทวารของจิตตนคร บางคราวศีลและวินัยเข้ารักษาทั้งหมด บางคราวทุจริตเข้ายึดไว้ได้จากศีลทั้งหมด บางคราวศีลวินัยรักษาไว้ได้แต่บางส่วนบางสิ่ง ทุจริตยึดไปได้บางสิ่งบางส่วน อนึ่ง หิริโอตตัปปะทำหน้าที่ “นครบาล” เที่ยวตรวจตราทั่วจิตตนครในบางเวลา แล้วก็ถูกพวกตัณหาพรรคพวกของสมุทัยรังแกขับไล่ไปเสียได้บ้างในบางเวลา อินทรียสังวร สติสัมปชัญญะ สันโดษก็เช่นเดียวกัน ปฏิบัติหน้าที่ได้ในบางคราวหรือในบางส่วนของจิตตนคร เพราะพรรคพวกของสมุทัยเข้ายึดหน้าที่ในบางคราวหรือบางส่วน ฉะนั้น สถานะของจิตตนครจึงมีทั้งสงบสุขทั้งทุกข์เดือดร้อน ถ้าเป็นสีก็เปรียบเหมือนสีขาวดำ มีทั้งดีทั้งชั่ว ถ้าต้องการจะมองให้เห็นเป็นภาพ ก็น่าจะดูเทียบได้กับบ้านเมืองทั่วไป เพราะบ้านเมืองทั่วไปก็สร้างลอกแบบออกมาจากจิตตนครนี้แหละ

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย แม้ต้องการจะทำจิตของตนให้เป็นจิตที่ดี ที่พ้นจากอำนาจของทุจริตก็ต้องไม่อ่อนแอเช่นนครสามี เดี๋ยวยอมให้ดีมีอำนาจ เดี๋ยวยอมให้ชั่วมีอำนาจ แต่ต้องเข้มแข็ง

เด็ดขาด ให้ดีเท่านั้นเป็นใหญ่ในใจตน ชั่วแล้ว ทุจริตแล้ว ปัดไปให้พ้นโดยเด็ดขาด จึงจะประสบผลสำเร็จสูงสุดในการบริหารจิต ได้มีจิตวิเศษสุด ที่จะให้ความสุขที่สุดได้

จิตตนคร เมืองต้นแบบ

ในบ้านเมืองทั่วไป มีกฎหมายห้ามการทำร้ายร่างกายและชีวิตคน แต่ไม่ห้ามการทำแก่สัตว์ดิรัจฉานเหมือนอย่างคน และคนโดยมากบริโภคเนื้อสัตว์เป็นอาหาร สัตว์ดิรัจฉานจึงถูกฆ่าเป็นอาหารประจำวัน วันละมากมาย นอกจากนี้ในคราวสงคราม คนยังประหัตประหารกันเอง เพื่อรุกรานบ้าง เพื่อป้องกันบ้าง ชายฉกรรจ์ทั่วไปถือว่ามีหน้าที่จะต้องเป็นทหารเพื่อป้องกันประเทศชาติ และคนทั่วไปเมื่อโตขึ้นก็ต้องมีอาชีพคือทำงานหาเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัว สร้างหลักฐานเช่น ที่ดินบ้านเรือนและทรัพย์ต่าง ๆ ขึ้น บางทีก็โดยทางสุจริต บางทีก็โดยทางทุจริต แต่บางคนก็ลักขโมยปล้นสะดมเขากิน ซึ่งเป็นการผิดกฎหมาย และบางคนก็ซื่อตรงต่อครอบครัวไม่ประพฤตินอกใจ บางคนก็ประพฤตินอกใจ บางคนก็รักษาสัตย์ มีวาจาเชื่อได้ บางคนไม่ได้รักษาสัตย์ มีวาจาเชื่อไม่ได้ บางคนไม่ดื่มสุรายาเมา บางคนดื่มสุรายาเมา ในบ้านเมืองทั้งหลายก็มีโรงต้มกลั่นมากมาย มีสุราจำหน่ายนานาชนิด ทั้งยังมีโรงอะไรต่ออะไรสำหรับเที่ยวเตร่แสวงหาความสุขสนุกสนาน ในบ้านเมืองที่เรียกกันว่าเจริญในปัจจุบัน มักจะมีสิ่งที่เรียกว่าอบายมุขทุกอย่าง แต่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง นอกจากกฎหมายยังมีศาสนาเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจและความประพฤติ ศาสนาย่อมสอนศีลธรรมแก่ประชาชน บางทีก็ดูเหมือนขัดกัน เช่นทางบ้านเมืองส่งเสริมอาชีพบางอย่างที่เกี่ยวกับการใช้เนื้อสัตว์เป็นอาหาร แต่ทางศาสนาห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทางบ้านเมืองตั้งโรงต้มกลั่น แต่ทางศาสนาห้ามดื่มสุราเมรัย ดูขัดกันดังนี้น่าจะอยู่ด้วยกันไม่ได้ แต่ก็อยู่ด้วยกันได้ ทั้งทางบ้านเมืองยังอุปถัมภ์ศาสนาอีกด้วย

ก็เพราะการปฏิบัติศาสนาเป็นไปตามศรัทธาของแต่ละคน ใครยังไม่ศรัทธาจะยังไม่ปฏิบัติก็ได้ หรือยังไม่สะดวกก็ยังไม่ต้องปฏิบัติ ส่วนกฎหมายเป็นการบังคับ เมื่อชาติต้องการใช้หรือต้องการให้ช่วย ก็ต้องรับใช้ชาติช่วยชาติก่อน ว่างจากกิจจำเป็นของชาติ จึงปฏิบัติกิจทางศาสนาได้สะดวกตามศรัทธา ศาสนาจึงไม่ขัดขวางต่อชาติ ทั้งยังช่วยชาติโดยเป็นเครื่องอบรมจิตใจคนให้ดีงามต่าง ๆ ที่กฎหมายไม่อาจทำได้ และคนในบ้านเมืองทั้งปวงย่อมมีระดับแตกต่างกันแม้จะอยู่ใต้กฎหมายเหมือนกัน ดังนั้น ผู้ที่ต้องการจะปฏิบัติให้ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่ากฎหมาย ก็มาปฏิบัติศีลธรรมในทางศาสนาได้ จะปฏิบัติเร็วหรือช้าเท่าไรก็สุดแต่ใจสมัคร

ลักษณะและสิ่งที่เป็นไปในบ้านเมืองก็ถอดแบบมาจากจิตตนครทุกอย่างไม่มีผิดเพี้ยน เพราะนครสามีเชื่อฟังทั้งคู่บารมีและคู่อาสวะ จึงได้สร้างโรงเรียน โรงพยาบาล สถานหรือการสงเคราะห์ต่าง ๆ ตลอดถึงวัดวาอารามขึ้นด้วยคำแนะนำของคู่บารมี และได้สร้างโรงอบายมุขต่าง ๆ ขึ้นด้วยคำแนะนำของคู่อาสวะ ทั้งสองต่างเป็นคู่ปรับของกันและกัน ทั้งต่างก็ขวนขวายที่จะให้พรรคพวกเข้ามาสู่จิตตนครให้มากยิ่งขึ้น ชาวจิตตนครจึงมีสิ่งหรือทางที่จะเลือกทำเลือกปฏิบัติเลือกเดินได้ทุกสิ่งทุกประการทุกทาง จะไปทางมนุษย์ ทางอบายภูมิ ทุคติภูมิก็ได้ จะไปทางสุคติภูมิตลอดถึงนิพพานก็ได้ คู่อาสวะและสมุทัยพยายามชักชวนเต็มที่ให้เดินไปตามทางของตน ใช้อารมณ์ที่น่าปรารถนาและสวรรค์เป็นเครื่องโฆษณาล่อใจคนให้นิยม ซึ่งก็ได้ผลเป็นอันมาก

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย คือผู้ที่ปรารถนาจะสามารถพาตนให้พ้นจากทางสายที่คู่อาสวะและสมุทัยแห่งจิตตนครพยายามชักชวนให้เดิน จึงนับว่าเป็นผู้มีความตั้งใจถูก ตั้งใจดี ที่จะทำให้สามารถ

ก้าวเข้าไปสู่ทางสุคติได้ถ้ามีความเพียรประกอบด้วยสติอยู่เสมอ

ศาสนาในจิตตนคร

ในจิตตนครมีศาสนาต่าง ๆ มากมาย กล่าวได้โดยไม่ผิดว่ามีครบทุกศาสนาเหมือนดังที่มีอยู่ในโลก ฉะนั้น พระพุทธศาสนาก็ได้มีอยู่ในจิตตนครเช่นเดียวกัน ศาสนาทั้งหลายที่มีมาก่อนและที่มีในภายหลังก็ดูคล้าย ๆ กับมีในจิตตนครโดยครบถ้วน แต่ชาวจิตตนครนับถือศาสนากันอีกแบบหนึ่ง ต่างจากโลกภายนอก

เมื่อพระพุทธเจ้ายังเป็นพระโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสรู้ ได้มีพระปณิธานต่อพระโพธิญาณ ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา อุเบกขา อย่างเต็มที่ เมื่อพระบารมีแก่กล้าขึ้นก็ได้ทรงละทางที่ผิด ทรงพบทางที่ถูกต้องขึ้นโดยลำดับ จนถึงได้ทรงพบมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง ไม่ข้องแวะด้วยทางที่พัวพันด้วยสุขสดในกาม และไม่ข้องแวะด้วยทางทรมานตนให้ลำบากเปล่า คือ ทางมีองค์ ๘ ประการ ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ พยายามชอบ สติชอบ สมาธิชอบ ในวันที่จะตรัสรู้พระโพธิญาณ ได้ทรงตั้งจาตุรงคมหาปธาน คือความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ ว่า เลือดเนื้อจะเหือดแห้งไปหมด เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที ยังไม่ทรงบรรลุธรรมที่จะพึงบรรลุได้ด้วยกำลังเรี่ยวแรงของบุรุษ ก็จะไม่ทรงลุกขึ้นจากที่นั่งอันนี้ ทรงตั้งความเพียรยกเอาเลือดเนื้อ ๑ หนัง ๑ เอ็น ๑ กระดูก ๑ รวม ๔ ประการขึ้นอ้างอิง จึงเรียกว่าประกอบด้วยองค์ ๔

ฝ่ายสมุทัยกับพรรคพวกได้เห็นพระโพธิสัตว์ทรงปฏิบัติดังนั้นก็ไม่พอใจ เพราะเป็นการปฏิบัติที่จะให้พ้นจากอำนาจของตน จึงได้พยายามขัดขวางต่าง ๆ ตั้งแต่เบื้องต้น ดังที่พระอาจารย์ได้เขียนเล่าไว้ว่า เมื่อพระมหาสัตว์ (คือพระสิทธัตถราชกุมาร) ได้ทรงสละรัชชสิริสมบัติ ทรงม้ากัณฐกะ มีนายฉันนะเป็นสหาย เสด็จออกจากพระนคร ฝ่ายมารได้มายืนที่ประตูนคร กล่าวห้ามว่า “กลับเสียเถิดสิทธัตถะ จักรรัตนสมบัติจักมีปรากฏแก่พระองค์ในวันที่ ๗ แต่วันนี้” พระองค์ตรัสว่า “ดูก่อนมาร เรารู้จักท่าน เราไม่ต้องการด้วยจักรรัตนสมบัติ” “ถ้าอย่างนั้นพระองค์ต้องการอะไร” “เราต้องการพระสัพพัญญุตญาณ (ความตรัสรู้ธรรมทั้งปวง)” “ถ้าอย่างนั้น ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ถ้าพระองค์จักคิดไม่ดีสักอย่างหนึ่ง เป็นต้นว่าคิดไปในกาม ข้าพเจ้าจะรู้กิจที่พึงทำแก่พระองค์”

มารที่พระอาจารย์เล่าถึงในเรื่องนี้ก็คือ สมุทัยกับพรรคพวกนี่แหละ เพราะเป็นผู้คอยขัดขวางทำลายความเพียรเพื่อโพธิญาณของทุก ๆ คน แต่สมุทัยไม่ยอมรับคำนี้ ไม่ชอบคำนี้ เช่นเดียวกันกับคนทำชั่วทำทุจริตทั้งหลายที่ไม่ชอบให้ใครตราหน้าตนว่าเป็นคนชั่วคนทุจริต สมุทัยชอบแสดงตนว่าเป็นผู้สร้างเสริมความสุขความดีงามทั้งปวง พอใจให้ใคร ๆ เข้าใจตนไปเช่นนั้นและพูดถึงเช่นนั้น ก็เหมือนอย่างคนชั่วทุจริตทั้งหลายที่มักชอบแสดงตนว่าเป็นคนดี ชอบที่ใคร ๆ จะพูดถึงว่าเป็นคนดี สมุทัยได้ติดตามหาช่องโอกาสที่จะทำลายความเพียรและความตั้งใจของพระมหาสัตว์ตั้งแต่เสด็จออกผนวชเรื่อยมาถึง ๖ ปี

ทุกคนมีสมุทัยคือมารคอยติดตามขัดขวางการทำความดีอยู่เสมอ ความมีสติรู้เท่าทันจะทำให้สามารถรู้ได้ว่าเมื่อใดมารดำเนินงาน ปัญญาและความเพียรจะทำให้สามารถเอาชนะมารได้เป็นขั้นไป ตามกำลังของปัญญาและความเพียร

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย คือผู้กำลังอบรมเพิ่มพูนสติให้รู้ทันมารคือสมุทัย อบรมเพิ่มพูนปัญญาและความเพียรให้สามารถเอาชนะมารได้ มารคือผู้ทำลาย ผู้ทำให้เกิดทุกข์ ผู้ใดสามารถเอาชนะมารได้ ผู้นั้นย่อมสิ้นทุกข์ มีสุข ตามควรแก่ความปฏิบัติของตน

พระมหาสัตว์ผจญมาร

พระมหาสัตว์ คือพระโพธิสัตว์ ได้ทรงมีสติสำรวมระวังความคิดของพระองค์เอง มิให้เป็นอกุศลวิตก (คือคิดไม่ดี) อยู่ตลอดเวลา แม้จะมีความคิดไม่ดีแลบเข้ามาบ้างก็ทรงมีสติพิจารณาระงับเสียโดยเร็วพลัน ดังที่พระองค์ได้ตรัสแสดงถึงการปฏิบัติของพระองค์เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ว่าได้ทรงทำวิตกคือความคิด เป็น ๒ ส่วน คืออกุศลวิตกส่วนหนึ่ง กุศลวิตกส่วนหนึ่ง โดยทรงทำความรู้ทันความคิดที่เกิดขึ้นตามเป็นจริง พร้อมทั้งรู้คุณและโทษ อกุศลวิตกจึงระงับดับหายไปเหลือแต่กุศลวิตก แต่ถ้าคิดไปแม้จะเป็นกุศลมากไปก็จะเกิดโทษ เช่นความเหน็ดเหนื่อยฟุ้งซ่าน จึงทรงสงบความคิด ทำพระจิตให้ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว สมุทัยจึงไม่ได้โอกาสที่จะแทรกซึมเข้าไปทางความคิดที่ไม่ดี

และเมื่อเห็นพระองค์ทรงปฏิบัติจริง ไม่หวั่นไหว ก็เกิดหวั่นไหวขึ้นเอง ว่าพระองค์จะทรงพ้นไปจากอำนาจตนเป็นแน่แล้ว จึงให้ระดมพลเสนาทั้งสิ้นเข้าโจมตีพระโพธิสัตว์ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ในวันที่พระองค์จะตรัสรู้ เพราะเห็นว่าจะรอช้าต่อไปอีกมิได้แล้ว พระมหาสัตว์ได้ทรงตั้งจาตุรงคมหาปธานแล้ว พระมหาสัตว์ได้ทรงเสี่ยงพระบารมี ทรงเรียกพระบารมีทั้งปวงมาช่วย พร้อมทั้งบุรุษโยธาอีก ๗ จำพวก คือ สัทธาพล วิริยพล สติพล สมาธิพล ปัญญาพล หิริพล โอตตัปปพล พระบารมีทั้ง ๓๐ ทัศพร้อมทั้งบุรุษโยธาก็มาประชุมพร้อมกันป้องกันพระมหาสัตว์ สมุทัยกับพรรคพวกที่เรียกว่า “มารและเสนามาร” ก็ไม่อาจจะเข้าใกล้ถึงพระองค์ได้ แต่ก็พยายามแสดงอาการคุกคามด้วยอาการต่าง ๆ อย่างน่าสะพึงกลัว

ฝ่ายพระมหาสัตว์ก็มิได้ทรงพรั่นพรึง มีพระหฤทัยตั้งมั่นไม่หวั่นไหว และเพื่อที่จะทรงเผด็จศึกมารจึงทรงยกพระดัชนีชี้ที่พื้นมหินทรา เพื่อเป็นสักขีพยานแห่งการที่ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาครบถ้วน ๓๐ ทัศ ด้วยอำนาจแห่งโพธิสมภาร ธรณีก็ปรากฏขึ้นมาเป็นสักขีพยาน และด้วยอำนาจแห่งน้ำพระหฤทัยอันเปี่ยมไปด้วยพระเมตตากรุณา ก็ปรากฏอุทกธาราจากธรณีหลั่งไหลพัดพามารและพลพยุหเสนาออกไปจนหมดสิ้น ดังที่ปรากฏในภาพคิดเขียนเป็นรูปพระพุทธเจ้าผจญมาร พระองค์ประทับบนบัลลังก์หญ้าคาภายใต้โพธิพฤกษ์ พระหัตถ์ขวาพาดชี้ลง มีรูปนารียืนอยู่ใต้บัลลังก์ บิดน้ำในมวยผมไหลหลั่งออกมาเป็นท่อธาราทะเลหลวง นองท่วมหมู่มารเสนาทั้งหลาย

รูปนารีนี้หมายถึงธรณี จึงเรียกรู้กันว่า “พระนางธรณีบิดมวยผม” ในภาพเขียนเป็นรูปหมู่มารเสนาอยู่สองข้างพระพุทธองค์ ข้างหนึ่งกำลังเงือดเงื้ออาวุธนานาชนิดเพื่อทำร้ายพระองค์ มีพญามารสถิตอยู่เหนือคอช้างชื่อคีรีเมขละ มีพาหาข้างละพันทรงอาวุธต่าง ๆ อีกข้างหนึ่ง ถูกน้ำท่วมพ่ายแพ้ไป และน้ำในมวยผมนั้นหมายถึงน้ำทักษิโณทกที่พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทานบารมีหลั่งลงบนแผ่นดินตั้งแต่เบื้องต้นก็มากมายยิ่งกว่าน้ำในมหาสมุทร พระมหาสัตว์ทรงชนะมารและเสนาตั้งแต่เวลาเย็น ก่อนที่อาทิตย์จะอัสดง

ได้กล่าวแล้วว่าทุกคนมีมารคอยติดตามขัดขวางการทำความดี และล่อให้ทำความชั่วอยู่เสมอ ผู้ใดสู้ได้ คือไม่เลิกล้มความพยายามที่จะทำความดีใด ๆ ก็ตามเมื่อใดก็ตาม เรียกว่าผู้นั้นเป็นผู้ชนะมาร แม้จะยังไม่อาจชนะมารได้ยั่งยืนตลอดไปเช่นที่พระพุทธองค์ทรงชนะแล้ว ก็ยังดีกว่าที่จะไม่มีเวลาชนะเสียเลย การพ่ายแพ้แก่มารก็คือการตามใจมารให้นำไปสู่การทำกรรมไม่ดีนานาประการนั่นเอง ซึ่งไม่เป็นสิ่งที่ผู้ใดควรทำไปเช่นนั้น ทุกคนควรมีสติ มีปัญญา มีหิริโอตตัปปะ และมีความเพียรเอาชนะมารให้ได้ นั่นแลจึงนับว่ามาบริหารจิตอย่างถูกต้อง

พระมหาสัตว์ชนะมารและตรัสรู้

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงผจญมารและทรงชนะมารและเสนาตั้งแต่ก่อนอาทิตย์ตกในวันที่จะตรัสรู้ ทรงดำเนินปฏิบัติต่อไปในมัชฌิมาปฏิปทา ก็ทรงบรรลุพระญาณทั้งหลายดังที่ได้ตรัสเล่าแก่พระสาวกในภายหลัง กล่าวโดยย่อว่า ทรงได้สมาธิแน่วแน่แล้วทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิไปเพื่อรู้ ก็ทรงได้พระญาณคือความรู้ขึ้นโดยลำดับจนถึงพระสัมโพธิญาณ คือความตรัสรู้ในพระจตุราริยสัจ ทรงทำลายกิเลสอาสวะอนุสัยในสันดานให้สิ้นไปหมดดังที่เรียกว่าได้ตรัสรู้พระธรรม ในปัจฉิมยามแห่งราตรีนั้นบังเกิดพระนามพิเศษขึ้นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระสัมโพธิญาณนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระสัพพัญญุตญาณ แปลว่า พระญาณคือความรู้ธรรมทั้งหมด และเรียกพระนามพระพุทธองค์ผู้ทรงได้พระญาณนี้ว่า พระสัพพัญญู แปลว่าพระผู้รู้ธรรมทั้งหมด ไทยเราเรียกกันมาตั้งแต่โบราณกาลว่าพระสรรพัชญ์หรือพระสรรเพชญ์ และเรียกพระญาณว่าสรรเพชุดา

ครั้นพระองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้ว ได้ประทับเสวยวิมุตติสุข ณ ควงไม้ต่าง ๆ ต่อมาหลายสัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ ๕ ท่านแสดงว่าได้ประทับที่ควงไม้อชปาลนิโครธ ซึ่งมารยังได้พยายามมารบกวนอีก ดังเรื่องเล่าว่า มารนั่งเสียใจอยู่ที่หนทางใหญ่ว่าเสียแรงได้ติดตามหาช่องทางที่จะขัดขวางความตรัสรู้มานานถึงเพียงนี้ ก็ไม่พบความผิดพลาดอะไร บัดนี้พระองค์ทรงล่วงวิสัยอำนาจของตนไปเสียแล้ว คำว่ามารตามที่เรียกในที่นี้เป็นการเรียกตามพระพุทธเจ้า ดังได้กล่าวแล้วว่าผู้ที่ถูกเรียก คือสมุทัยหาได้ชอบใจไม่ สมุทัยไม่ปรารถนาจะให้ใคร ๆ รู้จักเข้าใจตนว่าเป็นมาร แต่ไม่อาจจะปิดบังสัญชาติแห่งตนจากพระสรรเพชุดาญาณได้ พระองค์ทรงเรียกระบุตรง ๆ ว่า มาร ๆ ทุกครั้งที่เข้ามา

ในขณะที่มารหรือสมุทัยนั่งคิดระทมใจอยู่นั้น ธิดาทั้งสามของมาร คือนางตัณหา นางอรตี และนางราคา เห็นบิดาหายไปจึงเที่ยวค้นหา ก็ไปพบบิดานั่งระทมทุกข์อยู่ จึงไต่ถามความแล้วก็รับอาสาจะไปนำพระองค์มาไว้ในอำนาจของบิดาอีก ฝ่ายสมุทัยกล่าวห้ามว่าไม่มีใครจะสามารถทำพระองค์ไว้ในอำนาจได้ ธิดาทั้งสามก็กล่าวว่าพวกตนเป็นสตรี ย่อมรู้วิธีที่จะผูกใจบุรุษเพศ จะใช้บ่วงราคะเป็นต้นผูกจูงมาให้จงได้ ขอให้บิดาอย่าได้วิตก

ครั้นแล้วนางทั้งสามได้เข้าไปหาพระพุทธองค์ กล่าวทูลว่าจะขอบีบนวดพระยุคลบาท พระพุทธองค์ไม่ทรงใส่พระหทัยในถ้อยคำของนางทั้งสาม ทั้งไม่ทรงลืมพระเนตรขึ้นดู ธิดามารคิดว่าอันความประสงค์ของบุรุษทั้งหลายย่อมสูงต่ำต่าง ๆ กัน บางคนชอบเด็ก ๆ บางคนชอบสตรีวัยแรก บางคนชอบวัยกลาง บางคนชอบคนแก่ก็มี จำจะประเล้าประโลมพระองค์ด้วยประการต่าง ๆ จึงแสดงบิดเบือนตนเป็นสตรีเพศเป็นอันมาก เช่นเด็กรุ่น สาวผู้ยังไม่มีบุตร ผู้ที่มีบุตรแล้วคนหนึ่ง สองคน คนวัยกลาง จนถึงคนแก่ ครบทุกอย่าง เข้าไปเฝ้าพระองค์ ๖-๗ ครั้ง พระพุทธองค์ทรงเข้าผลสมาบัติเสวยวิมุตติสุข ไม่ได้สนพระหทัยเลย ตรัสว่า “ผู้ใดชนะกิเลสเด็ดขาดแล้ว ไม่กลับแพ้ ไม่มีกิเลสอะไรในโลกจะมาตอแยได้ ผู้ใดไม่มีตัณหาที่เหมือนอย่างตาข่ายคล้องใจให้ติดนำไปที่ไหน ๆ เจ้า

ทั้งหลายจักนำผู้นั้นซึ่งเป็นผู้รู้ มีที่เที่ยวไปแห่งพระญาณไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีร่องรอย ด้วยร่องรอยอะไรเล่า” ธิดามารทั้งหลายก็อันตรธานไป

สามัญชนย่อมมีบางโอกาสที่ชนะกิเลส และบางโอกาสแพ้กิเลส แม้จะยังไม่สามารถชนะกิเลสได้เด็ดขาด ไม่กลับแพ้ แต่ก็ควรจะพยายามให้โอกาสที่แพ้มีน้อยกว่าโอกาสที่ชนะ เพื่อจะได้มีโอกาสทำความดีมากกว่าทำความชั่ว และผลที่ได้รับก็จะเป็นความสุขมากกว่าความทุกข์

จิตตนครมีสองศาสนา

เรื่องการผจญมารของพระพุทธเจ้า ตลอดถึงการทรงผจญธิดามารจนทรงได้ชัยชนะ เรื่องนี้เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าผู้ทรงอุบัติขึ้นในโลกเมื่อประมาณ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราช และพระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นในสมัยนั้น พุทธบริษัทก็ได้เริ่มมีขึ้นในสมัยนั้นเช่นเดียวกัน ก่อนแต่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ก็ได้มีศาสนาอื่นอยู่แล้วหลายศาสนาและยังได้มีศาสนาต่าง ๆ เกิดตามหลังพระพุทธศาสนาอีกหลายศาสนา ในปัจจุบันนี้ได้มีศาสนาต่าง ๆ สั่งสอนกันอยู่ในโลกหลายศาสนา แต่เป็นข้อที่แปลกอย่างยิ่งที่ใจจิตตนครมีอยู่เพียง ๒ ศาสนาเท่านั้น คือพุทธศาสนา และสมุทัยศาสนา กับมีข้อที่ยิ่งแปลกคือพระพุทธเจ้าในจิตตนครหาได้เสด็จดับขันธปรินิพพานเหมือนองค์พระพุทธเจ้าในโลกไม่ พระพุทธองค์ยังทรงดำรงอยู่ ซึ่งผู้ที่เห็นธรรมเท่านั้นจึงจะเห็นพระองค์ได้ ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า “ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา” ดังนี้ ข้อที่แปลกข้อหลังนี้จะได้กล่าวเมื่อถึงตอนที่ควรจะกล่าวต่อไปอีก ในตอนนี้จะกล่าวถึงแต่ข้อแรกคือสองศาสนาดังกล่าว

พุทธศาสนานั้นคือศาสนาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตามที่เข้าใจกันนั่นแหละ ส่วนสมุทัยศาสนา คือศาสนาคำสั่งสอนของสมุทัยที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า “มาร ๆ” นั่นเอง จึงเกิดปัญหาว่ามารหรือสมุทัยก็มีศาสนาด้วยหรือ เรื่องเป็นอย่างไร จึงขอเล่าเสียเลยว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธศาสนาในจิตตนคร ฝ่ายสมุทัยกับคู่อาสวะเกรงว่าพระองค์จะทรงทำชาวจิตตนครให้เป็นพุทธบริษัทไปเสียหมด และตนก็จะเสื่อมถอยอำนาจ จะสิ้นอำนาจครองใจคนต่อไป จึงเห็นว่าจำจะต้องตั้งศาสนาขึ้นต่อต้านไว้ แต่การที่จะตั้งศาสนาขึ้นนั้นจำจะต้องแสดงตนเป็นศาสดา กล่าวสั่งสอนลัทธิปฏิบัติที่ชวนให้โลภโกรธหลง หัวโจกทั้งสามนี้สมุทัยได้ใช้ให้คุมใจคนและคอยสอดแทรกอยู่ในใจคนอยู่แล้ว สมุทัยจึงแสดงตนเป็นศาสดา กล่าวสั่งสอนลัทธิปฏิบัติดังกล่าว สอดแทรกโลภโกรธหลงหรือกิเลสตัณหาพร้อมทั้งอารมณ์ล่อให้เห็นเป็นรูปนิมิตจริงจัง เช่นเห็นเป็นเทพเจ้ามาปรากฏองค์ ได้ยินเสียงกระซิบกระซาบบอกกล่าวข้ออนุศาสน์บางอย่าง เมื่อใส่โลภเข้าไปในใจแล้ว สมุทัยก็รู้ว่าสอนวิธีให้ได้สมโลภบ้างก็จะเกิดความนับถือ เมื่อใส่หลงเข้าไปในจิตแล้ว สมุทัยก็รู้ว่าหลงไหลในโลก ไม่อยากจะตาย อยากจะเกิดเสวยสุขอยู่นิรันดร ก็สอนเรื่องภูมิแห่งสุขนิรันดรเช่นนั้นจึงเกิดเป็นศาสนาขึ้นอีกศาสนาหนึ่ง เรียกให้ต่างจากพุทธศาสนาว่า “สมุทัยศาสนาหรือมารศาสนา” มารศาสนานี้ตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา เหมือนอย่างว่าพุทธศาสนาสอนให้ไปทางทิศตะวันออก มารศาสนาก็สอนให้ไปทางทิศตะวันตก สอนค้านกันอยู่ดังนี้ เพราะพระพุทธเจ้าทรงสอนให้พ้นจากอำนาจสมุทัย ส่วนสมุทัยสอนผูกพันไว้ ไม่ปล่อยให้หลุดพ้นไปได้ ชาวจิตตนครจึงพากันพะว้าพะวังบางคนนับถือทางนี้ บางคนนับถือทางโน้น คนเดียวกันนั่นแหละ บางคราวนับถือพระบางคราวนับถือมารด้วยเข้าใจว่าเป็นเทพผู้ศักดิ์สิทธิ์ไปก็มี

ผู้มาบริหารจิตก็คือผู้กำลังพยายามทำจิตตนครของตนให้มีเพียงพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ให้มีศาสนามาร นั่นก็คือผู้มาบริหารจิตกำลังพยายามทำจิตของตนให้พ้นจากอำนาจของสมุทัยมีโลภโกรธหลง

เป็นสำคัญ ทำได้ผลมากเพียงไร คือฟังเสียงสั่งสอนของศาสนามารน้อยลงเพียงไร ก็จะมีจิตใจที่เป็นสุขยิ่งขึ้นเพียงนั้น

ผู้นำศาสนาทั้งสองเข้าไปตั้งในจิตตนคร

ได้กล่าวถึงศาสนาในจิตตนครว่ามีเพียง ๒ ศาสนาเท่านั้น คือพุทธศาสนาและสมุทัยศาสนา หรือศาสนาของพระพุทธเจ้ากับศาสนาของมาร น่าจะมีใครสงสัยบ้างก็ได้ ว่าใครเป็นผู้นำศาสนาทั้งสองเข้าไปสั่งสอนในจิตตนคร ก็น่าจะบอกเสียทีเดียว ว่าสำหรับมารศาสนาหรือสมุทัยศาสนานั้น คู่อาสวะนั่นเองเป็นผู้นำเข้าไปและคอยแนะนำนครสามีให้นับถือ ส่วนพุทธศาสนาก็คู่บารมีของนครสามีเป็นผู้นำเข้าไปและก็คอยแนะนำนครสามีให้นับถือ

ชั้นแรกนครสามีเอนเอียงไปทางคู่อาสวะมาก สมุทัยกับพรรคพวกครองอำนาจในจิตตนครเต็มที่ คุมระบบสื่อสารทั้งหมด คุมชาวจิตตนครทั้งหมดทุกบ้านทุกตัวคน คุมไตรทวารของจิตตนครดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อมาเมื่อความยุ่งยากความทุกข์ร้อนเกิดมากขึ้น เพราะพรรคพวกอาสวะเกิดชะล่าใจประพฤติทุจริตจะแจ้งมากขึ้นทุกที จนชาวจิตตนครเริ่มรู้สึกถึงความชั่วร้ายของพรรคพวกสมุทัย คู่บารมีจึงได้โอกาสเริ่มเข้าพบแนะนำนครสามีให้เรียกศีลและหิริโอตตัปปะมาใช้ในกิจการบ้านเมืองดูบ้างตามคำแนะนำสั่งสอนขององค์พระบรมครู คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นครสามีได้ยอมปฏิบัติตามเรียกศีลเป็นต้นมาใช้ พุทธศาสนาจึงได้เริ่มเข้าสู่จิตตนคร เป็นเหตุให้สมุทัยหวาดสะดุ้ง หาโอกาสเข้ายุแหย่นครสามีให้เลิกใช้ศีลและหิริโอตตัปปะ กลับไปใช้พรรคพวกของสมุทัยตามเดิม

ครั้นความทุกข์เดือดร้อนกลับเกิดขึ้นมาอีก คู่บารมีก็เข้าให้สติ ตักเตือนนครสามีให้เรียกศีลกับหิริโอตตัปปะกลับมาใช้อีก และคราวนี้คู่บารมีเสริมกำลังโดยเพิ่มอินทรียสังวร สติสัมปชัญญะและสันโดษมาช่วยศีลกับหิริโอตตัปะเข้ามาอีก ฝ่ายสมุทัยก็เข้าขอให้คู่อาสวะช่วยให้แข็งแรงขึ้น เพราะสมุทัยนั้นมีปรกติกลัวคู่บารมี ไม่กล้าสู้หน้า ต้องอาศัยคู่อาสวะซึ่งนับว่าเป็นฝ่ายข้างในของนครสามีเข้าช่วยสนับสนุนตน และคู่อาสวะนั้นเป็นคู่ปรับสำคัญของคู่บารมี เป็นพวกสมุทัย จึงได้เข้าช่วยสมุทัย โดยแนะนำนครสามีให้เลิกใช้ผู้ที่คู่บารมีนำเข้ามาเสียทั้งหมด เมื่อเห็นว่าจะไม่อาจให้นครสามีเลิกใช้ได้ทั้งหมด เพราะนครสามีก็ฟังคู่บารมีอยู่มาก ก็แนะนำให้เรียกใช้ฝ่ายสมุทัยด้วย เพราะจะทำให้บ้านเมืองสนุกสนานและเจริญ ฝ่ายนครสามีฟังทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง ในที่สุดก็เรียกใช้ทั้งสองฝ่าย เพราะมีอยู่ทั้งคู่อาสวะทั้งคู่บารมี ในจิตตนครจึงมีทั้งฝ่ายกุศล ทั้งฝ่ายอกุศล ศาสนาก็มีทั้งพุทธศาสนา มารศาสนา ต่างก็แสดงสั่งสอนแก่ชาวจิตตนครกันอย่างเต็มที่

ข้อความที่กล่าวมานี้ดูน่าจะซ้ำกับที่ได้กล่าวเล่ามาแล้ว เป็นข้อความที่ซ้ำจริงด้วยความจงใจกล่าวเพื่อทบทวนข้อความที่กล่าวมาแล้วมากและนานโดยย่อสักครั้งหนึ่งก่อนที่จะเล่าต่อไป และน่าคิดว่าชาวจิตตนครก็น่าจะเหมือนกับชาวโลกทั่ว ๆ ไป ซึ่งต่างก็ทำดีบ้างชั่วบ้าง เพราะความดีความชั่วย่อมมีอยู่ตามธรรมดาโลก แต่ก็มีข้อต่างกันที่ชาวจิตตนครเป็นผู้ที่นับถือศาสนาด้วยกันทั้งนั้น ถ้ามิใช่พุทธศาสนิกชนก็มารศาสนิก ที่จะไม่นับถือศาสนาอะไรเลยนั้นหามีไม่ และข้อที่น่าเห็นว่าแปลกอีกข้อหนึ่งก็คือ โดยมากนับถือกันทั้งสองศาสนาอย่างเปิดเผย

เมื่อคนมีทั้งคู่บารมีคือฝ่ายดีและคู่อาสวะคือฝ่ายชั่ว คอยกระซิบใจอยู่ตลอดเวลาปรกติจึงย่อมจะทำดีบ้างชั่วบ้าง เพราะเชื่อเสียงคู่อาสวะบ้างและเชื่อเสียงคู่บารมีบ้าง ปัญญาหรือเหตุผลเท่านั้นที่จะทำให้เห็นชัดถูกต้องตามความเป็นจริง ว่าเสียงของคู่บารมีคือเสียงของฝ่ายดีเท่านั้นที่ควรฟัง ควรเชื่อ

และควรปฏิบัติตาม เสียงของคู่อาสวะคือเสียงของฝ่ายไม่ดีไม่ควรฟัง ไม่ควรเชื่อ และไม่ควรปฏิบัติตาม และก็ปัญญาหรือเหตุผลเท่านั้นที่จะทำให้ตัดสินลงไปได้ถูกต้องว่าเสียงไหนคือเสียงของฝ่ายดีและเสียงไหนคือเสียงของฝ่ายชั่ว นอกจากปัญญาและเหตุผลแล้วจะไม่มีอะไรทำให้รู้ได้ด้วยตนเอง บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย จึงควรอบรมปัญญาอบรมความมีเหตุผลให้ยิ่งขึ้น จนถึงสามารถทำจิตตนครของตนให้มีแต่พุทธศาสนาเท่านั้น มารศาสนาจะไม่อาจอยู่ทำลายความสงบสุขของจิตใจได้เลย

ความแตกต่างแห่งสองศาสนา

จะเล่าสักเล็กน้อยว่าพุทธศาสนาในจิตตนครสอนอย่างไร มารศาสนาสอนอย่างไร

พุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติดังนี้ ให้มีศีล คือให้เว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การประทุษร้ายร่างกาย การทรมานทรกรรมสัตว์ เว้นจากการลักขโมยฉ้อโกงต่าง ๆ เว้นจากความประพฤติผิดในทางกาม เว้นจากพูดเท็จหลอกลวง เว้นจากดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยทุกชนิด ให้มีหิริ คือความละอายรังเกียจความชั่วหรือบาปทุจริตต่าง ๆ เหมือนอย่างชายหนุ่มหญิงสาวผู้รักสวยรักงามรังเกียจสิ่งสกปรก ให้มีโอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่วหรือบาปทุจริตต่าง ๆ เหมือนอย่างบุคคลผู้รักชีวิตเกรงกลัวต่ออสรพิษไม่อยากที่จะเข้าใกล้

ส่วนมารศาสนาสอนให้ปฏิบัติดังนี้ ให้ฆ่า ให้ประทุษร้าย ให้ทำทรมานทรกรรมสัตว์ ให้ลักขโมยฉ้อโกง ให้ประพฤติผิดในทางกาม ให้พูดเท็จหลอกลวง ให้ดื่มน้ำเมา เมื่อมีกฎหมายห้ามและมีบทลงโทษผู้ประพฤติละเมิด กลัวจะถูกลงโทษตามกฎหมาย หากจะฝืนกฎหมายก็ทำอย่าให้ถูกจับได้ เมื่อยังไม่มีโอกาสจะฝืนกฎหมาย ก็ให้ปฏิบัติตามกฎหมายไปก่อน มีโอกาสเมื่อใดก็ให้ทำตามที่อยากทำ ไม่จำต้องคำนึงถึงศีลธรรมอะไร ให้นิยมยินดีในการทำความชั่วหรือบาปทุจริตต่าง ๆ ไม่ต้องอาย ไม่ต้องรังเกียจ ไม่ต้องเกรงกลัวอะไร

นอกจากนี้ พุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติในธรรมเหล่านี้ ให้มีอินทรียสังวร ความสำรวมอินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงเป็นต้น มีสติรักษาใจมิให้ซัดส่ายขึ้นลงเพราะความยินดียินร้ายในอารมณ์ต่าง ๆ ให้มีสติสัมปชัญญะ คือมีสติระลึก สัมปชัญญะรู้ตัวในเวลายืน เดิน นั่ง นอน หรือในอิริยาบถเล็กน้อยหรือในอากัปกิริยาต่าง ๆ ให้มีสันโดษ คือความยินดีด้วยสิ่งที่มีอยู่ มีความอิ่มความเต็มความพอใจในผลต่าง ๆ ที่ได้รับ แต่ก็มีความเพียรปฏิบัติในเหตุหรือในกรณียะ (กิจที่ควรทำ) ให้ยิ่งขึ้น ท่านอธิบายสันโดษดังกล่าวออกไปเป็นความยินดีตามได้ ความยินดีตามกำลัง ความยินดีตามความสมควร แต่มารศาสนาสอนให้ปล่อยตาให้ดู ปล่อยหูให้ฟัง ตลอดถึงปล่อยให้คิดไปตามสบาย ให้ยินดีในสิ่งที่น่ายินดี ให้ยินร้ายในสิ่งไม่ชอบ อย่าไปฝืนจิตใจให้เป็นทุกข์เดือดร้อน สนุกสนานไปในรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะดีกว่า สอนให้ปล่อยสติสัมปชัญญะ ไม่จำเป็นต้องไปพะวงทำความรู้ตัวอยู่ในอาการเดินยืนนั่งนอนของตนในอากัปกิริยาต่าง ๆ สอนให้โลภอยากได้ให้มาก ๆ เมื่อยังมีอยู่น้อยก็อย่าเพิ่งไปอิ่มไปพอเสียก่อน แม้เมื่อมีมากขึ้นแล้ว ก็อย่างเพิ่งพอเช่นเดียวกัน เพราะจะสู้คนอื่นเขาไม่ได้ ให้อุดหนุนความโลภให้เกิดขึ้นมาก ๆ นอกจากโลภ ก็ให้เพิ่มความโกรธความหลงให้มากขึ้น จะทำให้ชีวิตมีรสชาติผาดโผนสนุกสนาน ไม่เงียบเหงาซบเซายากจน

กล่าวได้ว่า ศาสนาทั้งสองนี้ต่างสอนกันไปในทางตรงกันข้าม คู่บารมีนับถืออุปถัมภ์พุทธศาสนา ส่วน

คู่อาสวะนับถืออุปถัมภ์มารศาสนา ผู้อุปถัมภ์ทั้งสองนี้ต่างก็แข็งด้วยกัน และดำเนินการประกาศเผยแพร่ศาสนาของตนในจิตตนครอย่างเต็มที่

ในกรณีนี้ นครสามีหรือเจ้าเมืองแห่งจิตตนครหรือเราท่านทั้งหลายนี้เองมีหน้าที่สำคัญจะต้องช่วยคุ้มครองป้องกันจิตตนครของตนให้ร่มเย็นเป็นสุข อะไรที่จะนำให้เกิดทุกข์เกิดร้อนต้องป้องกันกำจัด แต่การจะดูให้เห็นว่าอะไรเป็นความสุขที่แท้จริง อะไรเป็นความทุกข์ของจิตตนครนั้นดูให้เห็นได้ยาก สามัญชนทั่วไปมักจะเห็นความทุกข์เป็นสุข เห็นความร้อนเป็นความเย็น ปัญญาและเหตุผลเท่านั้นที่จะช่วยให้เกิดความเห็นตรงตามความจริง จนถึงรังเกียจสิ่งที่เป็นโทษหรือฝ่ายคู่อาสวะ ปรารถนาสิ่งที่เป็นคุณหรือคู่บารมี การศึกษาพระพุทธศาสนา การปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน คือการอบรมปัญญาและเหตุผลที่จะทำให้เห็นคุณของคู่บารมีและเห็นโทษของคู่อาสวะ สามารถทำจิตตนครคือใจให้มีทุกข์น้อยมีสุขมาก

ในจิตตนครมีเสรีภาพเต็มที่ในการถือศาสนา

ได้กล่าวถึงศาสนาในจิตตนครแล้วว่า ชาวจิตตนครส่วนใหญ่พากันนับถือทั้งพุทธศาสนาและมารศาสนากันอย่างเปิดเผย และได้มีกระบวนการประกาศเผยแพร่ศาสนาทั้งสองนั้นในจิตตนคร โดยมีคู่บารมีของนครสามีและคู่อาสวะต่างอุปถัมภ์กันข้างละหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้นครสามีผู้เป็นเจ้าเมืองจิตตนครต้องรับเป็นศาสนูปถัมภกทั้งสองศาสนา และประชาชนชาวจิตตนครย่อมมีเสรีภาพในการนับถือและปฏิบัติลัทธิพิธีกรรมศาสนาตามที่นับถือ ในเมื่อการนับถือปฏิบัตินั้นไม่ขัดต่อความเรียบร้อยของบ้านเมือง ก็ดูเหมือนกับประชาชนแห่งชาติเสรีประชาธิปไตยทั้งหลายในโลกที่ประชาชนมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาตามศรัทธาของแต่ละคน แม้ใครจะไม่นับถือศาสนาอะไรก็ได้

แต่ในจิตตนครดังกล่าวแล้ว ทุกคนนับถือศาสนาทั้งนั้น ดูก็น่าเห็นว่าแปลกจากในโลกทั่วไป อันที่จริงถ้าดูเข้าให้ถึงจิตใจแล้วก็ไม่น่าจะแปลก เพราะทุกคนจะต้องมีความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่งและนับถือความเห็นนั้น เช่นนับถือความเห็นทางลัทธิอย่างหนึ่ง นับถือความเห็นของตนว่าควรนับถือหรือไม่ควรนับถือศาสนาแม้ทั้งหมด ความเห็นนั่นแหละเท่ากับเป็นศาสนาของจิตใจโดยตรง ถ้าเป็นสัมมาทิฐิความเห็นที่ถูก ก็เป็นพุทธศาสนา ถ้าเป็นมิจฉาทิฐิความเห็นผิด ก็เป็นมารศาสนา ฉะนั้นเมื่อพูดด้วยภาษาของจิตตนคร ทุกคนจึงนับถือศาสนาทั้งนั้น ไม่พุทธศาสนาก็มารศาสนาหรือทั้งสอง

และจะต้องอธิบายการนับถือพุทธศาสนาต่างออกไปจากที่เข้าใจและถือกันทั่วไปบ้าง เพราะตามที่เข้าใจและถือกัน เมื่อแสดงตนเป็นผู้นับถือก็ชื่อว่านับถือได้ หรือแม้เกิดในตระกูลของผู้นับถือก็ชื่อว่านับถือตามกันมา แต่ตามภาษาของจิตตนครอยู่ที่ความเห็นดังกล่าว ไม่ใช่อยู่ที่การแสดงตนดังนั้น ฉะนั้น แม้แสดงตนว่านับถือหรือเกิดในตระกูลของผู้นับถือพุทธศาสนาแต่มีความเห็นผิด ยืนยันอยู่ในความเห็นผิดนั้น เช่นเห็นว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว หรือเห็นกลับกันว่าทำดีได้ชั่วทำชั่วได้ดี เห็นศีล หิริ โอตตัปปะ เป็นต้น ไม่อำนวยประโยชน์ มัวรักษาศีลจะต้องยากจนดังนี้เป็นต้น ก็หาชื่อว่านับถือพุทธศาสนาไม่ แต่โดยที่แท้กลายไปเป็นนับถือมารศาสนาต่างหาก ถ้ามีความเห็นถูกต้องตรงกันข้าม เช่นมีความเห็นถูกต้องตามหลักของกรรม เป็นเหตุให้ละกรรมที่ชั่วที่ผิด ประกอบกรรมที่ดีที่ชอบ แม้จะมิได้แสดงตนว่านับถือพุทธศาสนาก็ชื่อว่านับถือพุทธศาสนา เพราะมีความเห็นชอบถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุให้ปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ด้วย

น่าพิศวงที่นครนี้คล้ายกับเป็นเมืองชั้นในที่ตั้งอยู่ในจิตใจนี้เอง ทำนองเป็นเมืองลับแล มิใช่เป็นเมืองลับแลภายนอก เป็นลับแลภายในจิตใจ มีอะไร ๆ ที่ดูเหมือนต่างจากโลกภายนอก เป็นอย่างนี้ในโลกภายนอก แต่เป็นอีกอย่างหนึ่งในจิตตนคร เช่นที่เกี่ยวกับศาสนา ในโลกภายนอกมีมากมาย แต่ในจิตตนครมีสองเท่านั้น ในโลกภายนอกใครจะนับถือหรือไม่นับถือเลยก็ได้ ในจิตตนครนับถือทั่วหน้ากันหมด ในโลกภายนอกชื่อว่านับถือตามที่แสดงตนเป็นต้น ในจิตตนครชื่อว่านับถือศาสนาไหนตามทิฐิที่มีอยู่จริง ๆ ของแต่ละคน ลองมนสิการให้ดี ๆ จะรู้สึกว่าจิตตนครมิใช่เมืองลับแล แต่เป็นเมืองเปิดเผยจริงแท้แน่นอน

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย คือผู้มีความเห็นถูกต้องตามหลักของกรรม หรือมิฉะนั้นก็เป็นผู้ที่สนใจจะอบรมความเห็นถูกต้องเช่นนั้นให้เกิดขึ้น เรียกว่าเป็นผู้นับถือพุทธศาสนาตามแบบของจิตตนคร มิใช่ผู้นับถือมารศาสนา เป็นผู้พยายามฝึกฝนอบรมตนให้ปฏิบัติถูกชอบตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเป็นเหตุให้ถึงความสุขสวัสดิ์ยิ่งขึ้นสืบไป อันเป็นผลดีของการทำเหตุดี

สวรรค์ชั้น ๖

สมุทัยหรือมารตามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียก เมื่อกล่าวตามตำนานทางศาสนาสายหนึ่ง เป็นเทพผู้เป็นราชาแห่งกามาวจรสวรรค์ชั้นหก คือชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ท่านว่าสวรรค์ชั้นนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งไม่ขัดขวางโลกุตตระ อีกฝ่ายหนึ่งขัดขวางโลกุตตระ ฝ่ายหลังนี้เป็นพวกมารซึ่งมีราชาชื่อ "วสวัตตี" มักเรียกในหนังสือเก่า ๆ ว่า "พญาวสวัตตีมาราธิราช" พญามารนี้เองที่ได้นำพลเสนามาผจญพระพุทธเจ้าในวันที่จะตรัสรู้ และยังได้มาอีกหลายครั้งจนถึงได้มาทูลให้เสด็จปรินิพพาน และยังได้เที่ยวรังควานผู้อื่นอีก เช่นดลใจพระอานนท์มิให้ได้สติที่จะกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงเจริญอิทธิบาทภาวนาเพื่อจะทรงดำรงพระชนม์อยู่กัปหนึ่งคือประมาณ ๑๐๐ ปี หรือเกินกัปหนึ่ง เมื่อพระเถระอรหันต์บางองค์ปรินิพพานมารเที่ยวค้นหาว่าวิญญาณของท่านไปข้างไหน ก็ไม่สามารถจะพบได้ ตามประวัติ มารได้มาเกี่ยวข้องแทรกแซงเรื่องต่าง ๆ หลายครั้งหลายหน

เมื่อกล่าวตามเรื่องราวแห่งจิตตนคร มารหรือสมุทัยสถิตอยู่ในจิตตนครนี้เอง ทั้งอยู่ในสำนักของนครสามีนั่นแหละ เป็นผู้ที่นครสามีไว้เนื้อเชื่อใจมอบหมายให้ดำเนินการปกครองและจัดแจงสิ่งต่าง ๆ ทางบ้านเมือง และสมุทัยยังมีคู่อาสวะผู้เป็นฝ่ายในสนิทกับนครสามีสนับสนุนอยู่เต็มที่ จึงมีอำนาจครองใจชาวจิตตนครทั่วไป แต่สมุทัยเป็นชาวต่างถิ่น มิใช่ถิ่นกำเนิดเป็นชาวจิตตนครมาตั้งแต่ดั้งเดิม จึงเป็นประเภทคนจรหมอนหมิ่น ดังที่เคยกล่าวแล้ว เมื่อเป็นอาคันตุกะมาสู่จิตตนคร ได้เข้าถึงนครสามีทำให้เป็นที่โปรดปรานได้แล้ว ก็ทำท่ายึดจิตตนครเป็นที่อาศัยอยู่ถาวร และก็ได้ยึดครองจิตตนครไว้จริง ๆ

ตามเรื่องที่เล่ามานี้แสดงว่า มารหรือสมุทัยมิใช่เป็นบุคคลต่ำต้อย ตามประวัติสายหนึ่งก็เป็นราชาแห่งฝ่ายหนึ่งในสวรรค์ชั้นที่หก ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดแห่งกามาวจรสวรรค์ ตามเรื่องแห่งจิตตนคร ก็เป็นผู้ที่มีอำนาจมากอยู่ในจิตตนครดังกล่าว สมุทัยหรือมารต้องการให้ใครเรียกยกย่อง เช่นว่า "นันทากร บ่อเกิดแห่งความบันเทิง สุขากร บ่อเกิดแห่งความสุข" หรือแม้เรียกว่า "วสวัตตี ผู้ใช้อำนาจ" อันที่จริงคำนี้มีความแรงพอ ๆ กับคำว่า "จักกวัตตี หรือจักรพรรดิ ผู้ใช้จักร" ถ้ามองอีกแง่หนึ่งก็เป็นคำที่แรงกว่า เพราะพระเจ้าจักรพรรดิเป็นพระราชาเอกในโลกมนุษย์ มีอำนาจครอบครองมนุษยโลกเท่านั้น ส่วนพระเจ้าวสวัตตีหรือวสพรรดิมีอำนาจครอบครองทั้งมนุษย์ทั้งเทพแห่งสวรรค์ทุกชั้น และ

มีอำนาจครอบครองไปในอบายภูมิทุกชั้นด้วย เป็นอันว่าไม่มีใครในไตรภูมิ คือกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ ที่จะพ้นไปจากอำนาจครอบงำของสมุทัยหรือมาร ทั้งนี้เว้นแต่โลกุตตรภูมิของพระพุทธเจ้าเท่านั้น มารพยายามรักษาสัตวโลกทั้งหมดให้ตกอยู่ในภูมิทั้งสามข้างต้น พยายามป้องกันสุดฝีมือมิให้ไปสู่โลกุตตรภูมิ ซึ่งเป็นภูมิที่อยู่นอกอำนาจของมารหรือสมุทัย

เรียกตามภาษาธรรม บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายก็รวมอยู่ในคำว่าสัตวโลก แม้จะเป็นสัตวโลกที่ยังอยู่ในอำนาจครอบงำของสมุทัยหรือมาร แต่ก็มิได้นิ่งนอนใจยอมจำนนต่อมารอย่างสิ้นเชิง ได้พยายามต่อต้านอำนาจของมาร บริหารจิตให้บริบูรณ์ด้วย ศีล หิริ ความละอายรังเกียจความชั่วหรือบาปทุจริตต่าง ๆ โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่วหรือบาปทุจริตต่าง ๆ อินทรียสังวร ความสำรวมตาหูจมูกลิ้นกายใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย เวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงเป็นต้น สติสัมปชัญญะ ระลึกรู้ตัวในอิริยาบถต่าง ๆ และสันโดษ ความยินดีตามได้ตามกำลังตามสมควร ความบกพร่องในธรรมดังกล่าวมีน้อยเพียงใดก็จะทำให้ผู้นั้นมีความสุข ความพ้นจากอำนาจของมารเพียงนั้น

เมืองที่มีปฏิวัติรัฐประหารกันบ่อยที่สุด

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่เข้าไปในจิตตนคร โดยอุปถัมภ์สนับสนุนของคู่บารมีของนครสามีซึ่งเป็นคู่ปรับสำคัญของคู่อาสวะและสมุทัยดังที่ได้เล่าแล้ว สมุทัยได้แสดงตนเป็นศาสดาประกาศศาสนาขึ้นบ้าง เพราะเกรงว่าพุทธศาสนาจะดึงคนออกไปให้พ้นอำนาจตนคือให้ไปสู่โลกุตตรภูมิ จึงตั้งศาสนาขึ้นแข่ง คอยแนะนำคนให้ดำเนินไปสู่ภูมิสามที่อยู่ในอำนาจตนเท่านั้น ดังที่เรียกมาแล้วว่ามารศาสนา ซึ่งก็ได้ผล เพราะประชาชนได้พากันนับถือกันทั้งเมืองก็ว่าได้ แต่ก็มักนับถือคู่กันไปกับพุทธศาสนา ข้อนี้ทำให้สมุทัยผิดหวัง เพราะไม่อาจทำลายพุทธศาสนาลงไปได้ ทั้งดูเหมือนพุทธศาสนาจะเจริญขึ้น ประชาชนสนใจปฏิบัติในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ากันมากขึ้น และทางการปกครอง ฝ่ายของคู่บารมีก็เข้ามาเป็นเจ้าหน้าที่ดำรงตำแหน่งน้อยใหญ่มากขึ้น เช่น ศีล หิริโอตตัปปะ อินทรียสังวร สติ สัมปชัญญะ สันโดษ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ศีลเข้าคุมไตรทวารของจิตตนคร หิริโอตตัปปะเข้าเป็นนครบาล อินทรียสังวรเข้าคุมระบบสื่อสารทั้งชั้นนอกชั้นใน สติสัมปชัญญะเข้าคุมอิริยาบถหรือการจราจรของเมือง สันโดษเข้าเป็นเจ้าหน้าที่ปันส่วนทรัพย์สินเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นเหตุให้พรรคพวกและสมุนน้อยใหญ่ของสมุทัยต้องร่นถอยลดน้อยลงไปกว่าเดิม แต่สมุทัยก็หายินยอมโดยง่ายไม่ ใช้เล่ห์เพทุบายและอำนาจกำลังต่าง ๆ ยึดเอาที่มั่นต่าง ๆ กลับคืนมา แม้ยึดมาไม่ได้ทั้งหมดก็ส่วนหนึ่งหรือครั้งคราวหนึ่ง

ฉะนั้น จิตตนครจึงเป็นนครที่มีการแย่งอำนาจสับเปลี่ยนอำนาจการปกครองในหน่วยต่าง ๆ กันมากที่สุด บางทีสับเปลี่ยนกันทุกวัน วันละหลายครั้งก็มี จุดต่าง ๆ ที่ทุกฝ่ายต้องการยึดไว้เป็นของตนแต่ฝ่ายเดียวก็คือไตรทวารของเมือง หน้าที่นครบาล ระบบสื่อสารทั้งหก การจราจร และอำนาจการปันส่วน หรือพิกัดรายได้ต่าง ๆ เป็นต้น และจุดสำคัญก็คือนครสามี แต่ทุกฝ่ายก็ไม่สามารถจะยึดไว้หรือจะปฏิบัติหน้าที่ปกครองอยู่เพียงฝ่ายเดียวได้ คู่บารมีมีคู่อาสวะเป็นคู่ปรับกัน ซึ่งนครสามีก็ได้รับรองให้อยู่เป็นฝ่ายในด้วยกันทั้งสอง สมุทัยกับพรรคพวกฝ่ายหนึ่ง ศีลเป็นต้นซึ่งเป็นพวกคู่บารมีอีกฝ่ายหนึ่ง ก็เผชิญหน้ากันอยู่ในจุดต่าง ๆ ทั้งสองฝ่าย ตลอดถึงศาสนาก็เป็นที่นับถือกันทั้งสองฝ่าย ถ้าจะเทียบกับบ้านเมืองในโลก ก็น่าจะเรียกได้ว่าเป็นบ้านเมืองที่มีการปฏิวัติรัฐประหารมากและบ่อยครั้งที่สุด มีการสับเปลี่ยนโยกย้ายเจ้าหน้าที่กันบ่อยที่สุด จนในที่สุดก็ดูเหมือนแบ่งเมืองกันปกครองโดยแบ่งเขตกันปกครองหรือแบ่งเวลากันปกครองในเขตเดียวกันนั่นแหละ เช่นไตรทวารของเมือง

ศีลเข้าปกครองรักษาบางส่วน โลภโกรธหลงหัวโจกใหญ่ของสมุทัยยึดปกครองไว้บางส่วน หรือส่วนเดียวกันศีลรักษาบางเวลา โลภโกรธหลงเข้าครองบางเวลา แบ่งกันไปแบ่งกันมาดังนี้

อาศัยที่จิตตนครเป็นเหมือนอย่างเมืองลับแลดังกล่าว ใคร ๆ จึงไม่ค่อยจะรู้เรื่องภายในของจิตตนครต่างจากเรื่องของบ้านเมืองในโลกที่มีการออกข่าวให้รู้กันอยู่เสมอ จะมีการปฏิวัติรัฐประหารกันสักครั้งก็รู้กันทั่ว ส่วนในจิตตนครมีทุกวันก็ไม่มีใครรู้ใครสนใจกัน

เรื่องของบ้านเมืองในโลกควรเป็นที่สนใจพอสมควร แต่เรื่องของจิตตนครควรเป็นที่สนใจอย่างยิ่ง จิตตนครของผู้ใด ผู้นั้นควรพยายามให้รู้เห็นเหตุการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่ในนครของตน เพราะความรู้เห็นเหตุการณ์ในจิตตนครเป็นความสำคัญ เป็นกุญแจที่จะไขไปสู่ความสำเร็จในการรักษาจิตตนครให้ร่มเย็นเป็นสุข พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ ทุกคนควรรู้อารมณ์ตน รู้ให้ทันเวลามากเพียงใดก็ยิ่งดี ความรู้ทันเท่านั้นที่จะทำให้อารมณ์ดับ อารมณ์ทั้งหลายเกิดแล้วดับได้เร็วเพียงใด ก็จะทำให้ใจอันเป็นที่รองรับอารมณ์นั้นพ้นจากความซัดส่ายฟูขึ้นแฟบลงได้เร็วเพียงนั้น ได้มีความสงบสุข ไม่หวั่นไหวไปตามอำนาจของอารมณ์ทั้งหลายหรือมาร

หน้าที่ของคู่อาสวะ

ได้กล่าวถึงสมุทัยกับพรรคพวกฝ่ายหนึ่ง และศีลซึ่งเป็นพวกคู่บารมีฝ่ายหนึ่ง เผชิญหน้ากันอยู่เสมอในจุดต่าง ๆ ของจิตตนคร จนเหมือนแบ่งกันปกครอง การแบ่งเขตหรือแบ่งเวลากันปกครองในจิตตนคร ถ้าจะเกิดมีปัญหาขึ้นว่าใครเป็นผู้แบ่ง ก็น่าจะตอบได้ว่าเป็นไปด้วยกำลังอำนาจของทั้งสองฝ่าย ถ้าจะกล่าวให้แคบเข้ามา ก็เป็นไปด้วยกำลังอำนาจของสมุทัยหรือคู่อาสวะกับคู่บารมีซึ่งชักนำนครสามีให้ปฏิบัติตามคล้อยตามไป ฉะนั้น หลักใหญ่จึงอยู่ที่นครสามีเองว่าจะคล้อยตามฝ่ายไรเท่าไร เมื่อไร จึงต่างจากการยึดหรือแบ่งอำนาจกันในบ้านเมืองทั้งหลายในโลก ถ้าเป็นการยึดอำนาจก็มิใช่เป็นการมอบหมายให้ด้วยความสมัครใจ และผู้ที่ทำการยึดอำนาจก็มักขึ้นเป็นหัวหน้าเสียเองแทนผู้ที่ถูกยึด หัวหน้าเก่าที่ถูกยึดเอาอำนาจไปก็ต้องตกต่ำสิ้นอำนาจ ส่วนในจิตตนคร นครสามีคงดำรงตำแหน่งหัวหน้าอยู่เพียงผู้เดียวไม่มีใครแย่งได้ เพราะนครสามีเป็นบุคคลพิเศษ มีความรู้พิเศษ มีลักษณะพิเศษ มีสมรรถภาพพิเศษ ไม่มีใครทำลายได้เลย แต่คุณสมบัติพิเศษต่าง ๆ ของนครสามีต้องถูกบดบังไปเพราะสมุทัยและคู่อาสวะกับพรรคพวก ซึ่งเข้ามาทำให้นครสามีมีความเห็นคล้อยตามและมอบหมายอำนาจต่าง ๆ ให้ นครสามีเองจึงเป็นเหมือนไม่มีอำนาจ สุดแต่สมุทัยกับพรรคพวกจะบัญชาให้ทำอะไร

บุคคลสำคัญผู้มีหน้าที่กำกับนครสามีคือคู่อาสวะซึ่งกำกับการอยู่ข้างใน จึงควรจะเล่าเสียในที่นี้ว่า คู่อาสวะมีหน้าที่สร้างภาวะ ๓ อย่างขึ้นแก่นครสามี คือ

๑) สร้างกามความใคร่ความปรารถนา ทำให้นครสามีครุ่นคิดใคร่คิดปรารถนาอะไรต่าง ๆ อยู่อย่างเงียบ ๆ

๒) สร้างภพ ความเป็นนั่นเป็นนี่ ทำให้นครสามีครุ่นคิดเป็นนั่นเป็นนี่อยู่อย่างไม่น่าเชื่อ

๓) สร้างอวิชชา ความไม่รู้ในสัจจะคือความจริงอย่างที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ คือไม่รู้จักทุกข์ ไม่รู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ ไม่รู้จักความดับทุกข์ ไม่รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ไม่รู้จักอดีตหรือเงื่อนต้น ไม่รู้จักอนาคตหรือเงื่อนปลาย ไม่รู้จักทั้งสองอย่าง ไม่รู้จักธรรมที่อาศัยกันบังเกิด

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าผู้บรมครูผู้ทรงรู้ทรงเห็นตามเป็นจริง จึงได้ตรัสชี้แสดงว่า อาสวะ อันได้แก่กิเลสที่ดองสันดาน มี ๓ คือ กามาสวะ อาสวะคือกาม ๑ ภวาสวะ อาสวะคือภพ ๑ อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ๑ คู่บารมีเท่านั้นฟังเข้าใจพระพุทธวจนะ และรู้จักอาสวะ ทั้งพยายามชี้แจงแสดงแนะนำนครสามีให้เข้าใจให้รู้จัก

ในขั้นแรก นครสามีฟังไม่เข้าใจไม่รู้จักเอาเสียทีเดียว ต่อมาจึงค่อยเข้าใจและรู้จักอาสวะขึ้นบ้าง จึงเริ่มเห็นคุณของศีลและใช้ศีลในการปกครองบ้านเมืองเป็นต้น แต่ก็หยิบ ๆ ปล่อย ๆ ดูคล้าย ๆ กับเป็นคนใจคอโลเลไม่แน่นอน อันที่จริงก็น่าเห็นใจ เพราะคู่อาสวะดองสันดานมานาน เกาะอยู่อย่างเหนียวแน่น ซึมซาบอยู่อย่างลึกซึ้ง ยากที่นครสามีจะสลัดออกได้ ที่กล่าวมาข้างต้นว่าเหมือนอย่างมีปฏิวัติรัฐประหารกันอยู่เสมอในจิตตนครนั้น ที่แท้ก็คือการหยิบ ๆ ปล่อย ๆ ของนครสามีนี้เอง คือเดี๋ยวหยิบข้างนี้ปล่อยข้างนั้น เดี๋ยวปล่อยข้างนี้หยิบข้างนั้น บางคราวก็คล้ายกับจะหยิบไว้ทั้งสองฝ่ายเหมือนอย่างจับปลาสองมือ

เหตุที่นครสามีเป็นไปเช่นนั้นเพราะขาดความเด็ดเดี่ยว ไม่ใช่เพราะไม่รู้ว่าไหนเป็นคุณไหนเป็นโทษ รู้อยู่ว่าศีลมีคุณ สมุทัยมีโทษ แต่ความอ่อนแอยอมตนอยู่ใต้อำนาจความเคยชินกับสมุทัย ทำให้พะว้าพะวัง จับนั่นปล่อยนี่วุ่นวายอยู่ จึงยังไม่ได้รับผลที่ควรได้รับอย่างแท้จริง คือยังไม่สามารถทำจิตตนครให้ร่มเย็นเป็นสุขได้ทุกเวลา ต้องเป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง เย็นบ้างร้อนบ้าง ทั้งนี้แล้วแต่เมื่อใดฝ่ายไหนจะเข้าครอง ฝ่ายดีเข้าครองก็เย็นก็เป็นสุข ฝ่ายไม่ดีเข้าครองก็ร้อน ก็เป็นทุกข์

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย ก็เช่นเดียวกับนครสามีนั่นเอง คือรู้อยู่ด้วยกัน ว่าไหนเป็นคุณไหนเป็นโทษ และจะสามารถทำให้ตนเป็นสุขได้ก็ต้องมีความเด็ดเดี่ยว สละสิ่งที่เป็นโทษเสีย อบรมแต่สิ่งที่เป็นคุณให้ยิ่งขึ้น นี่แลคือการบริหารจิต

เพื่อนสนิทของคู่อาสวะ

คู่อาสวะมีเพื่อนสนิทหลายคน ล้วนเป็นฝ่ายในหรือชั้นในด้วยกัน เช่น อนุสัย (นอนจมอยู่ในจิต) โอฆะ (ห้วงน้ำในจิต) โยคะ (ประกอบในจิต) สังโยค หรือสัญโญชน์ (ผูกจิต) เพื่อนสนิทเหล่านี้จะมีหลายคน หลายกลุ่ม หรือจะเป็นคนเดียวกัน กลุ่มเดียวกัน แต่มีหลายชื่อหลายอาการ ก็ยากจะบอกได้ เพราะเป็นชั้นใน คู่บารมีเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ยกตัวอย่างเช่น อนุสัย ซึ่งเป็นเพื่อนสนิทผู้หนึ่งของคู่อาสวะ มีหน้าที่สร้างภาวะ ๓ อย่างแก่นครสามี คล้าย ๆ กับคู่อาสวะ คือ ราคะ ความย้อมใจให้ติด ปฏิฆะ ความกระทบ อวิชชา ความไม่รู้ พระพุทธเจ้าองค์พระบรมครูผู้ทรงรู้ทรงเห็นตามเป็นจริง ได้ตรัสชี้แสดงว่า อนุสัย (สิ่งที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิต) มี ๓ คือ ราคานุสัย อนุสัยคือราคะ (สิ่งย้อมใจให้ติด) ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ (สิ่งกระทบใจให้ไม่ชอบ) อวิชชานุสัย อนุสัยคืออวิชชา (ความไม่รู้ในทุกข์เป็นต้น) ดูก็คล้าย ๆ กับอาสวะ ดังจะเทียบกันที่ละข้อ

ข้อที่ ๑ กามาสวะกับราคานุสัย กามกับราคะ ดูก็มีลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่ชื่อที่เรียกตามอาการ คือ เมื่อดูอาการที่รักใคร่ปรารถนาก็เรียกว่ากาม เมื่อดูอาการที่ติดใจยินดีเพราะถูกย้อมใจก็เรียกว่าราคะ จะว่ากามมาก่อนราคะหรือราคะมาก่อนกามก็ได้ จะว่ามาด้วยกันก็ได้ เพราะความรักใคร่กับความติดใจก็อยู่ด้วยกัน ตกลงว่าเป็นอย่างเดียวกัน

ข้อที่ ๒ ภวาสวะกับปฏิฆานุสัย ดูจะมีลักษณะต่างกันอยู่ เพราะภวหรือภพคือความเป็นนั่นเป็น

นี่ ปฏิฆะ คือความกระทบใจให้ไม่ชอบ แต่ก็เนื่องกันชอบกลอยู่ จะมีความกระทบได้ก็ต้องมีที่กระทบ ถ้าไม่มีที่กระทบการกระทบก็ไม่เกิดขึ้น เหมือนอย่างคนสองคนเดินมากระทบไหล่กัน รถ ๒ คันแล่นมากระทบกัน เหตุการณ์ดังกล่าวนี้มีขึ้นก็เพราะมีคน ๒ คน รถ ๒ คันขึ้นก่อน แล้วคน ๒ คน รถ ๒ คันนั้น เดินมาหรือแล่นมาสู่จุดเดียวกัน ไม่หลีกกัน ความกระทบจึงเกิดขึ้น

ความกระทบทางใจก็เช่นเดียวกัน จะต้องมีสองสิ่งทางใจวิ่งมากระทบกัน ใน ๒ สิ่งนั้น สิ่งหนึ่งก็คือ ภวะ ความเป็นนั่นเป็นนี่ในใจนี่เอง ความเป็นดังกล่าวที่เป็นชั้นในสุดก็คือ “ความเป็นเรา” ดังที่องค์พระบรมครูตรัสเรียกว่า “อัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น” หรือ “อหังการ” หรือที่เรียกว่า “อัตตภาพ ความเป็นอัตตา ความเป็นตน” ก็คือความเป็นเรานี่เองแหละ เรียกสั้น ๆ ว่า “ตัวเรา” อันตัวเราที่มีอยู่ในทุก ๆ คน องค์พระบรมครูตรัสว่าเป็นเพียงความสำคัญหมายว่าเราเป็นเท่านั้น หาใช่เป็นสัจจะโดยปรมัตถะ (อย่างละเอียด) ไม่ เมื่อมีตัวเราขึ้นแล้วก็ต้องมีของเรา ทีนี้ก็ต้องมีเขามีของเขา และตัวเรานี้เองเป็นจุดกระทบของอะไร ๆ ทุกอย่าง ความกระทบจึงมีขึ้นได้ หรือจะกล่าวว่า มีจุดอะไรขึ้นในใจก่อน ตัวเราก็วิ่งเข้ามาเกาะจุดนั้นก่อเป็นตัวเราของเราขึ้นดังนี้ก็ได้

ส่วนข้อที่ ๓ อวิชชาสวะกับอวิชชานุสัย เห็นได้ง่ายว่าเป็นอย่างเดียวกัน

ฉะนั้น อาสวะกับอนุสัยจะว่าเป็นเพื่อนกัน หรือเป็นคนเดียวกันแต่มีหลายชื่อหลายอาการก็สุดแต่จะดูข้อสำคัญดูให้เห็นก็แล้วกัน

บรรดาผู้มาบริหารจิต คือผู้มาพยายามให้เห็นอาสวะหรืออนุสัยในจิตตนคร คือใจของตน การดูให้เห็นคือการไล่ให้พ้น เพราะอาสวะหรืออนุสัยนั้นเปรียบเหมือนผู้ร้ายที่รู้ตัวว่าเป็นผู้ร้าย ไม่ต้องการให้ใครพบใครรู้จักจำได้ เมื่อมีผู้พบเห็นจำได้รู้จัก ก็จะหลบเลี่ยงหนีไป การดูให้เห็นให้รู้จักหน้าตาของอาสวะจึงเป็นการบริหารจิตที่ถูกต้อง อันจะให้ผลเป็นความสะอาดของจิตยิ่งขึ้นทุกที

อนุสัย - ต้นตระกูลของหัวโจกทั้ง ๓

อาสวะหรืออนุสัยเป็นกำลังสำคัญของสมุทัย ทำงานให้สมุทัยชนิดที่เรียกว่า “ใต้ดิน” หรือ “หลังฉาก” วางแผนชักใยนครสามีอยู่อย่างแนบเนียน โดยที่นครสามีหารู้ไม่ว่าได้ถูกชักใย แต่เข้าใจว่ามีเพื่อนมิตรเพื่อนเกลอหลายคนห้อมล้อมช่วยเหลืออยู่โดยใกล้ชิด บางคราวเพื่อนราคะ (ความยินดีความกำหนัด) มายั่วยิ้ม หรือเพื่อนโลภะ (ความโลภอยากได้) มายั่วอยาก บางคราวเพื่อนโทสะมาก่อกวน บางคราวเพื่อนโมหะมาล่อหลอก เพื่อนเหล่านี้อนุสัยส่งมาทั้งนั้น ดังที่ศิษย์ขององค์พระบรมครูได้กล่าวว่า ราคานุสัยแรงขึ้นเป็นราคะหรือโลภะ ปฏิฆานุสัยแรงขึ้นเป็นโทสะ อวิชชานุสัยแรงขึ้นเป็นโมหะ ที่เกิดขึ้นกลุ้มรุมจิต ปรากฏเป็นนิวรณ์ (เครื่องกั้น) อยู่ในจิต เมื่อแรงขึ้นอีก ราคะหรือโลภะกลายเป็นโลภอยากได้โดยไม่มีขอบเขต โทสะก็กลายเป็นพยาบาทคือมุ่งร้ายหมายมั่นทำลายผู้อื่น สัตว์อื่น โมหะก็กลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม กิเลสที่แรงขึ้นดังนี้เป็นความละเมิดมโนทวารออกมาเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล

ย้อนมากล่าวถึงนครสามีซึ่งมองเห็นเพื่อนเกลอหลายคนมาแวดล้อมอยู่ ก็เพลิดเพลินสนุกสนานไปกับเพื่อนเกลอเหล่านั้นอย่างไม่อั้น ถึงบทรักก็รักไปข้างเดียว ถึงบทชักก็ชังไปทีเดียว ถึงบทหลงใหลใฝ่ฝันและก็มีอยู่บ่อย ๆ ที่ถึงกับออกไปยึดมโนทวาร กับวจีทวาร กายทวารของเมืองเปิดรับเพื่อนเกลอที่ร้าย ๆ เข้ามา คือจำพวกที่มีชื่อว่าโลภไม่มีขอบเขต พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ใครที่จำเรื่องจิตตนครในตอนต้น ๆ ได้ ก็คงจะนึกได้ ส่วนพวกเพื่อนเกลอเหล่านี้มิใช่ใครที่ไหน คือ สมุนหัวโจก

ทั้ง ๓ ของสมุทัยนั้นเอง แต่ในตอนต้นยังมิได้เล่าให้ละเอียด เล่ารวบรัดเอาเป็นว่าหัวโจกของสมุทัย มาถึงตอนนี้เล่าจำแนกแจกแจงชั้นในให้ละเอียดออกไป เรียกว่าเล่าสืบสายขึ้นไปถึงต้นตระกูลกันทีเดียว ดังนั้น อนุสัยนี้เองเป็นต้นตระกูลของหัวโจกสมุทัยทั้ง ๓ นั้น ซึ่งนครสามีได้คบเป็นเพื่อนเกลอสนิทสนม แต่นครสามีหาได้รู้ไม่ว่ามีอนุสัยซักใยอยู่หลังฉากตลอดเวลา มองเห็นแต่เพื่อนเกลอเหล่านั้นล้อมหน้าล้อมหลังอยู่ ในบางคราวที่ปลอดจากเพื่อนเกลอเหล่านี้ นครสามีก็อยู่อย่างสงบ มีความรู้สึกแจ่มใส เข้าใจตนเองว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่องไปแล้วดังนี้ก็มี แต่โดยที่แท้คู่อาสวะอนุสัยยังมีอยู่ในชั้นในกับนครสามีอย่างเงียบ ๆ

ศิษย์ของพระบรมครูจึงกล่าวว่า อาสวะอนุสัยเป็นกิเลสชั้นละเอียด เปรียบเหมือนตะกอนที่นอนอยู่ก้นตุ่ม เมื่อยังไม่มีอะไรมากวนให้ตะกอนก้นตุ่มคลุ้งขึ้นมา น้ำในตุ่มจะดูใส จิตที่ยังมีอาสวะอนุสัยก็เช่นเดียวกัน เมื่อยังไม่มีอะไรมากวนอาสวะอนุสัยให้ฟุ้งขึ้น จิตก็จะปรากฏเหมือนสะอาดบริสุทธิ์เมื่อดูจากพื้นผิว ความจริงหาเป็นจิตที่บริสุทธิ์ไม่ เพราะยังมีอาสวะอนุสัยเป็นตะกอนอยู่ เมื่อมีอารมณ์มากวน ก็จะฟุ้งขึ้นมาเป็นกิเลสชั้นกลางชั้นหยาบปรากฏอยู่เต็มจิตไปหมด จิตที่ยังมีอาสวะอนุสัยเก็บตัวเงียบอยู่ แม้จะปรากฏว่าบริสุทธิ์ที่พื้นผิว จึงหาชื่อว่าไกลกิเลสไม่ เพราะยังมีกิเลสอาศัยอยู่ที่ใกล้ชิดที่สุด อาศัยอยู่ชั้นในทีเดียว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ทรงเป็นและเป็นผู้ไกลกิเลส เพราะไม่ทรงมีกิเลสคืออาสวะอนุสัยอาศัยอยู่ในพระหทัยและในใจอีกแล้ว เราท่านทั้งหลายที่ยังมีกิเลสอยู่ แม้ยังไม่อาจทำอาสวะอนุสัยให้สิ้นไปได้ แต่การพยายามปฏิบัติให้ไกลกิเลสอย่างหยาบคือราคะ หรือโลภะ โทสะ โมหะ ที่เป็นมูลแห่งอกุศลกรรมต่าง ๆ ได้ ก็นับว่าเป็นการปฏิบัติควร บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย แม้มีความตั้งใจปฏิบัติบริหารจริง ย่อมจะสามารถทำตนให้เป็นผู้ไกลกิเลสอย่างหยาบได้ ไม่มากก็น้อย ซึ่งจะให้ผลควรแก่การปกิบัติ เป็นความสุขไม่มากก็น้อย

อัธยาศัย ๑๐ ประการของคู่บารมี

จะกล่าวถึงคู่บารมีของนครสามีบ้าง คู่บารมีมีลักษณะตรงกันข้ามกับคู่อาสวะเหมือนอย่างขาวกับดำ คู่บารมีมีอัธยาศัยสันดานดีหลายอย่างตามที่ใคร ๆ ที่เป็นผู้รู้จักชมเชยกัน ๑๐ ประการ คือ

๑. มีอัธยาศัยให้ปันสิ่งของของตนแก่คนทั้งหลาย มีสิ่งอะไรก็อดให้มิได้ เพื่อบูชาบ้าง เพื่อสงเคราะห์ญาติมิตรสหายบ้าง เพื่ออนุเคราะห์ผู้ขัดสนเป็นต้นบ้าง เป็นผู้มีอัธยาศัยพอใจที่จะให้เองโดยมิได้ต้องออกปากขอ ถ้าถูกออกปากขอและมิได้ให้หรือมิได้ช่วย จะรู้สึกเป็นทุกข์ไม่สบายใจ จะต้องให้หรือช่วยน้อยหรือมากตามแต่ที่จะทำได้ ปราศจากความตระหนี่เหนียวแน่นและความมักได้อยากจะให้ทั้งหมดเหมือนดังเทหม้อน้ำคว่ำกันทีเดียว

๒. มีอัธยาศัยรักตนสงวนตน งดเว้นจากบาปทั้งหลาย เป็นผู้มีความละอายใจต่อความชั่ว รังเกียจความชั่ว เหมือนอย่างชายหนุ่มหญิงสาวผู้รักสวยรักงามหรือคนสะอาดรังเกียจสิ่งสกปรก มีความเกรงกลัวต่อความชั่ว เหมือนอย่างคนกลัวงูพิษ สงบภัยเวร เพราะไม่ประพฤติก่อภัยเวรแก่ใคร ๆ รักษาตนจากบาป กล่าวอีกนัยหนึ่งว่ารักษาศีล เหมือนดังจามรีรักษาขน

๓. มีอัธยาศัยปลีกกายปลีกใจออกจากเครื่องติดทั้งหลายของโลกอยู่เสมอ เพราะว่าโลกมีเครื่องล่อให้ติดอยู่มากมาย เป็นต้นว่า รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่ถูกต้อง ซึ่งล่อตาให้ดู ล่อหูให้ฟัง ล่อจมูกให้ดม ล่อลิ้นให้ลิ้ม ล่อกายให้ถูกต้อง ล่อใจให้คิดและให้ติดตังอยู่ เหมือนอย่างเป็นเรือนจำ

ใหญ่ มองเห็นเป็นเรือนจำ จึงมีฉันทะที่จะออกจากเรือนจำไปสู่แดนที่มีอิสระแก่ตน

๔. มีอัธยาศัยเสาะแสวงหาปัญญาความรู้ในความจริงแห่งสิ่งทั้งหลาย พอใจสดับตรับฟังอ่าน ไต่ถามคิดค้นพิจารณาจับเหตุจับผลเงื่อนต้นเงื่อนปลายและทดสอบปฏิบัติ ทำความเห็นให้ตรง ไม่ยอมหลงงมงายด้วยความไม่รู้ ชอบสนทนาไต่ถามผู้รู้ทั่วไปไม่มีเว้น เหมือนดังภิกษุเที่ยวบิณฑบาตทั่วไป

๕. มีอัธยาศัยขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน แกล้วกล้าอยู่ด้วยความเพียรเหมือนดังสีหราชทุกอิริยาบถ

๖. มีอัธยาศัยอดทนต่ออารมณ์กระทบใจทั้งปวง ตลอดถึงอดทนลำบากตรากตรำทางร่างกาย เหมือนดังแผ่นดินรองรับสิ่งทั้งปวงได้ทั้งนั้น

๗. มีอัธยาศัยรักษาสัจจะ ไม่พูดมุสา แม้จะถูกฟ้าผ่าลงขมองเพราะไม่พูดมุสา ก็ไม่ยอมพูด เมื่อพูดไว้อย่างใดรับปากไว้อย่างใด ก็รักษาคำพูด คือทำอย่างนั้น ไม่ตระบัด เหมือนดังดาวโอสธิไม่ละวิถี

๘. มีอัธยาศัยตั้งใจมุ่งมั่น พอใจที่จะทำตามความตั้งใจมุ่งมั่นในสิ่งที่จะพึงทำในผลที่จะพึงได้ เหมือนดังภูเขาไม่หวั่นไหว ไม่ชอบมีใจรวนเรไม่แน่นอน

๙. มีอัธยาศัยประกอบด้วยเมตตา ปรารถนาความสุขแก่สัตว์บุคคลทั้งปวงไม่เลือกหน้า เหมือนดังน้ำแผ่ความเย็นทั่วไปทั้งแก่คนดีคนชั่วเหมือนกันหมด

๑๐. มีอัธยาศัยมัธยัสถ์ในอารมณ์ คือเป็นกลางในอารมณ์ ไม่ชอบในบางอย่างชังในบางอย่าง เพราะถ้าชอบหรือชังก็เสียความเป็นกลาง จะรักษามัธยัสถ์คือเป็นกลางอยู่ได้ ก็ต้องวางใจเฉยในอารมณ์ทั้งปวงได้ เหมือนดังแผ่นดินมีมัธยัสถ์คือความเป็นกลาง ทั้งในของสะอาด ทั้งในของไม่สะอาด ที่ใคร ๆ พากันทิ้งลงไป

คุณสมบัติดังกล่าวนี้มีในคู่บารมีเป็นที่ปรากฏ จึงได้ชื่อว่าบารมีทุกข้อสืบมา

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายควรศึกษาบารมีทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าวให้เข้าใจ และควรปฏิบัติอบรมให้เกิดขึ้น แม้ไม่ครบทุกข้อ ก็ควรพยายามให้มากข้อที่สุดเท่าที่จะทำได้ จะได้เป็นผู้มีบารมีไว้ต่อต้านอาสวะ ให้พ้นจากอำนาจของอาสวะ ได้มีความสุขความเย็นตามควรแก่การปฏิบัติ

คู่อาสวะได้โอกาสที่จุดบกพร่อง

ได้กล่าวถึงบารมี ๑๐ ประการของคู่บารมีแห่งจิตตนคร ซึ่งฝ่ายสมุทัยหามีอัธยาศัยอันดีงามเช่นนั้นไม่ ด้วยเหตุนี้ คู่บารมีของนครสามีจึงเป็นที่เกรงขามของสมุทัยถึงกับไม่กล้าเผชิญหน้า สมุทัยต้องอาศัยคู่อาสวะซึ่งเป็นฝ่ายในด้วยกันให้ช่วยต่อต้านไว้ แม้คู่อาสวะกับอนุสัยคู่หูก็ไม่กล้าเผชิญหน้ากับคู่บารมีโดยตรงเหมือนกัน ต้องหาวิธีให้คู่บารมีถอยห่างออกไปพ้นหน้านครสามี แล้วจึงจะเข้ามาเพ็ดทูลนั่นพูดนี่น้อมโน้มนครสามีให้หันเหไปตามได้

นักศัพท์แสงได้พากันวิจารณ์ชื่อของทั้งสองฝ่าย ว่าทำไมจึงชื่อว่าอาสวะที่ตรงกับคำว่าหมักดองหมักหมม ใช้หมายถึงสุราหรือเหล้าก็มี ทำไมจึงชื่อว่าอนุสัยที่ตรงกับคำว่านอนจม บางทีพูดควบกันในภาษาไทยว่านอนจมหมักหมม คืออนุสัยอาสวะนั่นเอง บางทีก็เรียกอาสวะว่ากิเลสเครื่องดองสันดาน หรือดองจิต ส่วนบารมีตรงกับคำว่าเต็มบริบูรณ์ ถึงฝั่ง ที่ว่าเต็มบริบูรณ์ จากศัพท์ว่า ปรมอย่างยิ่ง สมบูรณ์ บริบูรณ์ ที่ว่าถึงฝั่ง จากศัพท์ว่า ปาร+มี คู่บารมีได้บำเพ็ญความดีมาช้านาน

ทีแรกความดีก็ไม่สู้กล้าแข็งนัก ยังแพ้ทรัพย์แพ้บุคคลหรือวัตถุที่เป็นที่รัก เช่นเมื่อยังไม่มีอะไรมาล่อใจก็สามารถทำความดี รักษาความดีไว้ได้ ครั้นมีทรัพย์มาล่อใจให้อยากได้ แต่จะต้องได้มาด้วยความชั่วทุจริต ก็ทิ้งความดีทำความชั่วได้ หรือเมื่อพบบุคคลหรือวัตถุเป็นที่รัก ถ้าจะได้มาก็ต้องทิ้งความดีทำความชั่ว ก็ยอมทิ้งความดีทำความชั่ว เพื่อจะได้บุคคลหรือวัตถุซึ่งเป็นที่รักนั้น

ศิษย์ของพระบรมครูกล่าวว่า คนที่ไม่มีบารมีหรือมีบารมีอ่อนมากย่อมเป็นเช่นนี้ คือทิ้งความดีทำความชั่วเพราะเหตุแห่งทรัพย์ บุคคล วัตถุอันเป็นที่รัก ชื่อว่าเป็นผู้แพ้ต่อทรัพย์เป็นต้น ต่อเมื่อความดีกล้าแข็งขึ้น เอาชนะทรัพย์และคนหรือวัตถุอันเป็นที่รักได้ คือแม้จะมีทรัพย์มาล่อใจ มีบุคคลหรือวัตถุที่รักมาล่อใจ ก็อดทนไว้ได้ ไม่ยอมทิ้งความดีเพราะเหตุแห่งทรัพย์หรือคนและวัตถุอันเป็นที่รัก ศิษย์พระบรมครูกล่าวว่า คนที่ยอมสละทรัพย์กับบุคคลหรือวัตถุอันเป็นที่รักเพื่อความดี สามารถรักษาธรรมรักษาความดีไว้ได้ ไม่หวั่นไหวไปเพราะทรัพย์เป็นต้น เรียกได้ว่าเป็นผู้มีบารมีอย่างสามัญ ส่วนผู้ที่มีความดีกล้าแข็งยิ่งกว่านี้จนถึงยอมสละอวัยวะของร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งได้เพื่อรักษาธรรมรักษาความดี หรือเพื่อปฏิบัติธรรม เรียกได้ว่าเป็นผู้มีอุปบารมี ส่วนผู้ที่มีความดีกล้าแข็งจนถึงยอมสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมรักษาความดีไว้ได้ ไม่มีอะไรมาทำให้หวั่นไหวสะทกสะท้านรวนเรไม่มั่นคง เรียกได้ว่าเป็นผู้มีปรมัตถบารมี

คู่บารมีได้บำเพ็ญบารมีกล้าแข็งขึ้นโดยลำดับ ความดีที่กล้าแข็งจะต้องเป็นความดีในสันดานในนิสัย คือที่เก็บตัวสั่งสมมากขึ้น ๆ จนถึงเต็มบริบูรณ์ นับว่าเป็นบารมีเต็มที่หรือสมบูรณ์ ดังที่เรียกว่าปรมัตถบารมี คู่อาสวะได้โอกาสตรงจุดบกพร่องของคู่บารมีนี่แหละ เพราะเมื่อบารมียังไม่เต็มบริบูรณ์ ก็แปลว่ามีจุดบกพร่องตรงที่ไม่เต็มที่นั้น ฉะนั้นจึงเข้ามาตรงจุดนั้น เมื่อมายึดได้จุดหนึ่งแล้ว ก็พยายามขยายวงออกไป เป็นอันว่าคู่บารมีกับคู่อาสวะต่างก็ยึดยันกันอยู่ในจิตตนคร

ปุถุชนหรือสามัญชนทั้งหลาย ย่อมยังมีบารมีบกพร่องไม่เต็มบริบูรณ์อยู่ด้วยกันทั้งนั้น แต่ก็ควรพยายามให้ความบกพร่องนั้นน้อยลงโดยลำดับ ไม่ควรจะให้ความบกพร่องมีอยู่เป็นส่วนมาก

อารมณ์ - กามฉันท์

ได้กล่าวแล้วว่า เมื่อคู่บารมียังมีความดีกล้าแข็งไม่เต็มบริบูรณ์ ยังบกพร่อง คู่อาสวะก็ได้โอกาสเข้ายึดจุดบกพร่องเพื่อแผ่ขยายกำลังให้กว้างขวางออกไปยิ่งขึ้น คู่อาสวะกับสมุทัยและพรรคพวกได้พยายามต่อต้านขับไล่ฝ่ายคู่บารมีเต็มที่ ส่งพวกหัวโจกคือ โลโภ โทโส โมโห กับสมุนทั้งหลายออกขับไล่ศีล หิริ โอตตัปปะ อินทรียสังวร สติสัมปชัญญะ สันโดษ บรรดาที่เป็นฝ่ายคู่บารมี แต่พวกหัวโจกกับสมุนทั้งปวงเป็นพวกคนจรหมอนหมิ่นดังที่ได้กล่าวแล้ว ต้องเกลี้ยกล่อมแสวงหาเข้ามาและบำรุง จึงจะได้ตัวมาและมีกำลังต่อสู้กับอีกฝ่ายหนึ่งได้ เครื่องเกลี้ยกล่อมและบำรุงที่สำคัญก็คือ “อารมณ์” ได้กล่าวมาแล้วว่า สมุทัยได้แทรกอารมณ์เข้าสู่จิตตนครทางระบบสื่อสารทั้งปวง จะได้กล่าวถึงอารมณ์ต่อไปอีก

เมื่ออารมณ์เข้าไปสู่จิตตนครทางระบบสื่อสารแล้ว สมุทัยก็ใช้อารมณ์นี่แหละเป็นสะพาน ส่งกิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปดเข้าสู่จิตตนครเป็นทิวแถวและคุมไว้ในอำนาจ จะระบุถึงสัก ๕ จำพวก คือ

จำพวกที่ ๑ มีชื่อว่า **กามฉันทะ** มีลักษณะอาการเป็นความพอใจรักใคร่ในกาม คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่าใคร่น่าปรารถนาพอใจทั้งหลาย จำพวกนี้ตามหลังอารมณ์บางอย่างเข้ามา คืออารมณ์

ที่มีชื่อว่า "สุภนิมิต" เข้ามาถึงจิตตนครเมื่อใด เมื่อนั้นจิตตนครจะปรากฏว่างดงามน่าดูน่าฟังน่าดมน่าลิ้มน่าถูกต้องไปเสียทั้งนั้น จิตตนครจะเป็นเมืองงามไปทันทีด้วยสีสันวรรณะ ด้วยเสียง ด้วยกลิ่น ด้วยรส ด้วยสิ่งถูกต้องทั้งหลาย ทีนั้นกามฉันทะก็เข้ามาทันที ชาวจิตตนครก็พากันยินดีพอใจรักใคร่สนุกสนานรื่นเริงกันทั้งเมือง บ้างก็เที่ยวดูการละเล่น เต้นรำนานาชนิด มีทุกแบบ ไม่ว่า แบบไทย แบบฝรั่ง แบบแขก จีน ญวน เขมร พม่า มอญ ว่าถึงแบบไทยก็มีพร้อม ไม่ว่าจะเป็นโขน ละคร ลิเก หนังใหญ่ หนังตะลุง ตลอดถึงหนังญี่ปุ่นที่บัดนี้เรียกกันว่า ภาพยนตร์ บ้างก็เที่ยวฟังการร้องรำทำเพลงดีดสีตีเป่าต่าง ๆ มีดนตรีทุกแบบทุกชนิดทุกภาษา บ้างก็เที่ยวสูดดมกลิ่นสุคนธชาตินานาชนิด ตลอดถึงสูดอากาศบริสุทธิ์สะอาดจากที่ต่าง ๆ บ้างเป็นนักกินก็เที่ยวบริโภคอาหารอันโอชะนานาชนิดในโภชนาคารอันมีอยู่ทั่วไป บ้างก็แสวงหาสิ่งสัมผัสที่ถูกใจ อันมีอยู่มากเช่นเดียวกัน

และดังที่ได้กล่าวแล้วว่า อันรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะทั้งปวงในโลก ถ้าจะถามว่าอะไรเป็นยอด ก็ตอบได้ตามคำของพระบรมครูว่าเป็นยอดนั้นคือของสตรีเป็นยอดสำหรับบุรุษ และของบุรุษเป็นยอดสำหรับสตรี เมื่อจิตตนครเป็นเมืองงามขึ้นด้วยอารมณ์อันมีชื่อว่าสุภนิมิตดังพรรณนามา ชาวจิตตนครก็พากันเพลิดเพลินยินดีในความงาม คือในรูปเสียงเป็นต้น ตั้งแต่ชั้นยอดลงมานี้แหละคือที่เรียกว่ากามฉันทะ

สามัญชนย่อมมีกามฉันทะเป็นของธรรมดา แต่ถ้าปล่อยให้กามฉันทะมีอำนาจรุนแรงเหนือความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ก็ผิด แม้กามฉันทะจะเป็นสิ่งที่ต้องมีอยู่ในสามัญชน แต่ก็เป็นสิ่งที่สามารถควบคุมบังคับให้อยู่ในขอบเขตได้ คือถ้าความพอใจรักใคร่ปรารถนาเกิดขึ้นในสิ่งที่ไม่สมควร ก็ต้องบังคับยับยั้งไว้ ไม่ปล่อยให้ดำเนินต่อไป เช่นนี้จึงจะควร

พยาบาท

จะกล่าวถึงจำพวกที่ ๒ ที่มีชื่อว่า **พยาบาท** มีลักษณะอาการเป็นความหงุดหงิด ขัดเคือง โกรธแค้นเดือดดาล จนถึงมุ่งร้ายในบุคคลหรือสิ่งที่ไม่ชอบใจทั้งหลาย จำพวกนี้ตามหลังอารมณ์บางอย่างเข้ามาเช่นเดียวกัน คืออารมณ์ที่มีชื่อว่า "ปฏิฆนิมิต" (เครื่องกำหนดหมายเป็นที่น่าชัง) เป็นที่ขวางตาขวางหู ขัดจมูก ขัดลิ้น ไม่สบายกาย ไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง จิตตนครที่เคยเป็นเมืองงาม ก็จะกลายเป็นเมืองที่น่าเกลียดน่าชังไปทันที ด้วยสีสันวรรณะ เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ถูกต้องอารมณ์ทั้งหลาย ซึ่งปรากฏเป็นของปฏิกูล กระทบจิตใจไปทุกอย่าง ทีนี้พยาบาทก็เข้ามาทันที ชาวจิตตนครก็พากันหงุดหงิดในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือในทุก ๆ สิ่งที่อยู่รอบตัว สุดแต่อารมณ์ที่ชื่อว่า "ปฏิฆนิมิต" จะเข้ามาถึงสิ่งไหน แรงขึ้นมาก็พากันโกรธแค้นขัดเคือง เดือดดาล จนมุ่งร้ายในบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ

ทุกอย่างตรงกันข้ามกับอารมณ์ที่ชื่อว่า "สุภนิมิต" เข้ามา บรรดาการละเล่นเต้นรำ เป็นต้นว่าโขน ละคร ซึ่งเป็นอาหารอันโอชะของตา จะหายไปหมด จะปรากฏเป็นความถมึงตึงเครียด ถ้าจะมีการเต้น ก็มิใช่การเต้นรำทำเพลง แต่เป็นการเต้นเพื่อทำร้ายด่าทอแทนเสียงขับร้อง การที่จะปฏิบัติต่อกันทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยอำนาจของราคะ ก็กลายไปเป็นปฏิบัติต่อกันด้วยอำนาจของโทสะ จิตตนครก็กลายเป็นเมืองร้อนด้วยไฟโทสะ อันที่จริงเมื่ออารมณ์ที่ชื่อว่า "สุภนิมิต" เข้ามาและกามฉันท์ติดตามเข้ามาด้วยนั้น จิตตนครกลายเป็นเมืองที่งดงามสนุกสนาน เหมือนอย่างเต็มไปด้วยความสุข แต่ก็เป็นเมืองร้อนด้วยไฟราคะเช่นเดียวกัน ผู้ที่พิจารณาจะมองเห็นได้ สมุทัยส่งอารมณ์ทั้งสองนี้เข้าไปสู่จิตตนครเสมอ และส่งกามฉันท์กับพยาบาทติดตามเข้าไปทันที ซึ่งก็ได้ผลคือทำให้จิตตนครลุกโพลงอยู่ด้วยไฟราคะบ้าง โทสะบ้าง สลับสับเปลี่ยนกันไป

ความโกรธเป็นของธรรมดาที่ยังจะต้องมีอยู่ในผู้เป็นสามัญชน แต่เมื่อความโกรธเกิดแล้ว ไม่ควรให้เหลืออยู่เป็นความพยาบาท ความพยายามทำใจให้เพียงโกรธแล้วก็มีหาย ส่วนที่จะโกรธอีกนั้น ก็ยังดีกว่าให้เป็นความพยาบาท ผู้มาบริหารจิตทั้งหลายควรจะต้องฝึกใจให้เพียงแต่โกรธ ไม่ถึงพยาบาทเสียก่อน แล้วจึงฝึกแก้โกรธให้ลดน้อยถึงหมดไปในภายหลัง

นอกจากนี้ สมุทัยยังทำให้จิตตนครเป็นเมืองง่วงเหงาหลับไหลไปก็ได้ โดยส่งอารมณ์บางอย่างเข้าไป เช่น ความเบื่อไม่ยินดีหรือความเกียจคร้าน ความบิดแชเชือน ความเมาอาหาร ความมีใจย่อหย่อน อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เมื่ออารมณ์ดังกล่าวเข้าไปถึงจิตตนคร จำพวกที่ ๓ อันมีชื่อว่า **ถีนมิทธะ** ซึ่งมีอาการง่วงงุนเคลิบเคลิ้มจะติดตามเข้าไปทันที จิตตนครที่เคยรื่นเริงหรือตึงเครียดจะกลายเป็นเมืองง่วงหรือหลับไปทันที ไม่เช่นนั้นก็ห่อเหี่ยวเกียจคร้าน คล้ายกับเวลาที่ใคร ๆ นั่งฟังครูอธิบายหรือที่นั่งฟังเทศน์ มักจะง่วง ความง่วงมักจะแอบหลังความสงบเข้ามา เวลานั่งฟังเทศน์ จิตมักสงบจากเรื่องต่าง ๆ เมื่อสงบ จิตก็มักรวมแคบเข้ามา ดุจตะเกียงหรี่ เป็นโอกาสให้ความง่วงลอบเข้ามา ทำให้หงุบหงับสัปหงกทันที จิตสว่างขึ้น กว้างขึ้นเมื่อใด ความง่วงถอยหนี

แต่สมุทัยก็ไม่ทิ้งโอกาสเช่นนี้ รีบส่งอารมณ์เข้าไปอีกอย่างหนึ่ง คือความฟุ้งซ่านแห่งใจ ส่งตามติดเข้าไป และส่งตามไปด้วยจำพวกที่ ๔ ซึ่งมีชื่อว่า **อุทธัจจะกุกกุจจะ** มีลักษณะอาการเป็นความฟุ้งซ่านรำคาญใจ จิตตนครก็กลายเป็นเมืองฟุ้งไปทันที จะฟุ้งอย่างไรให้คิดเทียบเอาเองกับเวลาที่มีลมแรงพัดฝุ่นคลุ้งไปทั้งหมด

มิใช่แต่เท่านี้ จิตตนครยังต้องเผชิญกับอารมณ์อีกอย่างหนึ่ง คือธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลไม่ตกลงได้ แล้ววิจิกิจฉาก็จู่โจมเข้ามาทันที **วิจิกิจฉา** นี้เป็นจำพวกที่ ๕ มีลักษณะเป็นความลังเลสงสัยไม่แน่นอนใจ เมื่อเข้ามาถึง จิตตนครก็กลายเป็นเมืองแห่งความสงสัยลังเล ทุกคนพากันนั่งลังเลไม่แน่ใจว่าจะทำอย่างไรดี สมุทัยชอบใจที่ได้เห็นจิตตนครมีอารมณ์และอาการต่าง ๆ ดูเป็นที่สับสนอลหม่าน เดี๋ยวก็อย่างนั้น เดี๋ยวก็อย่างนี้

และสมุทัยกลัวธรรมบางข้อ คือ โยนิโสมนสิการ ได้แก่ความทำไว้ในใจโดยแยบคาย ถ้าธรรมข้อนี้เข้าไปสู่จิตตนครแล้ว พวกอารมณ์ทั้งปวงก็หมดอำนาจ จิตตนครจะเป็นเมืองสุขสงบขึ้นทันที ฉะนั้น สมุทัยจึงพยายามใส่อโยนิโสมนสิการ ได้แก่ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายเข้าไปในอารมณ์ทุกอย่าง อารมณ์เหล่านั้นจะกระด้างแข็งแรงขึ้น เป็นชนวนนำนิวรณ์เข้ามาทันที อโยนิโสมนสิการเป็นสมุนสำคัญของสมุทัยอีกผู้หนึ่ง การทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือการพิจารณาเรื่องราวของจิตคืออารมณ์ให้แยบคาย คือให้เห็นผิดถูก ชั่วดี ควรไม่ควรอย่างไร กล่าวอีกอย่างก็คือ การมีเหตุผลในการรับอารมณ์ เมื่ออารมณ์เกิดขึ้นก็ให้สามารถทำใจพิจารณาอย่างแยบคาย ไม่ปล่อยให้รุนแรงไปตามกำลังโดยไม่ต้านทานให้อ่อนลงด้วยอำนาจการพิจารณาให้แยบคายเลย

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย ควรฝึกจิตให้รู้จักคุ้นเคยกับการทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือให้มีโยนิโสมนสิการอยู่เสมอ จะสามารถพาจิตให้พ้นอำนาจของสมุทัย พ้นจากอโยนิโสมนสิการได้ ผลก็คือ จะมีความสุขสงบในใจไม่มากก็น้อย

อโยนิโสมนสิการ

ได้กล่าวไว้ว่า สมุทัยชอบใจที่เห็นจิตตนครมีอารมณ์และอาการต่าง ๆ ดูเป็นที่สับสนอลหม่าน เดี๋ยวก็อย่างนั้น เดี๋ยวก็อย่างนี้ และสมุทัยกลัวธรรมบางข้อคือ โยนิโสมนสิการ ได้แก่ความทำไว้ในใจโดยแยบคาย ถ้าธรรมนี้เข้าไปสู่จิตตนครแล้ว อารมณ์ทั้งปวงก็หมดอำนาจ จิตตนครจะเป็นเมืองสุขสงบขึ้นทันที ฉะนั้นสมุทัยจึงพยายามใส่อโยนิโสมนสิการ ได้แก่ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายเข้าไปในอารมณ์ทุกอย่าง

ดูเหมือนยังแสดงหน้าตาของอโยนิโสมนสิการสมุนสำคัญของสมุทัยอีกผู้หนึ่งไว้ไม่ชัดนัก ดังนั้นจะได้แนะนำอีกสักหน่อย คำนี้ตามศัพท์แปลว่า ความทำไว้ในใจโดยทางมิใช่ต้นเหตุ คำว่าความทำไว้ในใจ ตรงกับคำที่พูดกันง่าย ๆ ว่า ใส่ใจ หมายถึงเอาใจใส่คิดพินิจพิจารณาก็ได้ สิ่งที่เกิดขึ้นทุก ๆ อย่างจะต้องมีต้นเหตุซึ่งให้เกิดผลทีแรก ที่น่าจะเรียกว่าต้นผลเช่นเดียวกัน ผลทีแรกนั้นก็จะเป็นเหตุให้เกิดผลต่อไปอีก และผลนั้นก็จะเป็นเหตุให้เกิดผลสืบไปอีก กว่าจะเป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นให้ตาเห็นหูได้ยิน ดังที่เรียกกันว่าปรากฏการณ์ ก็จะมีเหตุผลสืบกันมาหลายชั้น คำว่าโดยทางมิใช่ต้นเหตุ หมายความว่า เหตุผลของสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นไปโดยทางหนึ่ง แต่ใส่ใจคิดไปเสียอีกทางหนึ่ง

ยกตัวอย่างปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ เช่นฟ้าแลบ ฟ้าผ่า มีเหตุผลว่าทำไมฟ้าจึงแลบฟ้าจึงผ่า ที่สัมพันธ์กันไปหลายอย่างดังที่นักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันทราบกันดีอยู่แล้ว แต่ก็ต่างจากเหตุผลที่คิดเห็นกันในสมัยโบราณ เช่นดังที่คิดเห็นว่า นางเมขลาล่อแก้ว รามสูรเขวี้ยงขวาน จันทคราส สุริยคราสในครั้งโบราณเข้าใจกันว่ายักษ์ใหญ่ที่ชื่อว่าราหูอมจันทร์อมอาทิตย์ แต่ในปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์แสดงเหตุผลดังที่ทราบกันอยู่ทั่วไป และได้คำนวณจับเวลากับทั้งสถานที่ที่จะมองเห็นด้วยตาได้แน่ชัดถูกต้อง แม้สิ่งที่ปรากฏอย่างอื่นก็ย่อมมีเหตุผลของแต่ละสิ่งเช่นเดียวกัน ตลอดถึงสิ่งที่ปรากฏของสัตว์บุคคล

เช่นมีเรื่องเล่าถึงนักบวชในลัทธิอย่างหนึ่งผู้หนึ่ง เดินทางไปพบวัวดุตัวหนึ่งเข้า วัวดุตัวนั้นก็ตั้งท่าก้มศีรษะลง นักบวชผู้นั้นคิดว่าแม้วัวตัวนี้ช่างรู้คุณของเราก้มศีรษะลงเพื่อคำนับนอบน้อมต่อเรา ดีกว่าคนเป็นอันมากที่ไม่รู้คุณของเรา ฝ่ายวัวดุนั้นก็ตรงเข้าขวิดนักบวชผู้แปลผิดนั้นถึงแก่สิ้นชีวิต ตัวอย่างนี้แสดงว่า กิริยาที่วัวก้มศีรษะลงนั้นมีต้นเหตุในทางหนึ่ง คือต้องการจะเตรียมขวิด แต่นักบวชผู้นั้นเอาใจคิดไปเสียอีกทางหนึ่ง ว่าเขาจะคำนับเรา จึงตั้งท่ารับคำนับเต็มที่ วัวจึงขวิดได้อย่างถนัดถนี่ นี่เป็นตัวอย่างของอโยนิโสมนสิการ

อีกตัวอย่างหนึ่งที่น่าจะยกขึ้นคือความเดือดร้อนของประชาชนเกี่ยวกับการครองชีพเป็นต้น ซึ่งต้นเหตุถ้าจะมาจากธรรมชาติดินฟ้าอากาศและจากกรรมของคน ถ้าจับต้นเหตุถูกก็น่าจะแก้ได้ เช่นสร้างเขื่อนกั้นระบายน้ำ สร้างอ่างเก็บน้ำ ทำฝนเทียม เป็นต้น และแก้ที่กรรมของคน คือทั้งฝ่ายผู้ปกครองทั้งฝ่ายผู้อยู่ในปกครอง ตั้งอยู่ในสุจริตต่อกัน คือผลนั้นเกิดจากเหตุอันใด ก็แก้ที่เหตุอันนั้น เมื่อแก้ไปทีละเปราะ ๆ จนถึงต้นเหตุโดยพร้อมเพรียงกันและโดยฉับพลัน ก็จะเกิดผลดีขึ้นฉับพลันทันตาเห็นเช่นเดียวกัน แต่ถ้าแก้โดยอโยนิโสมนสิการแล้ว ก็จะเกิดผลเหมือนดังที่นักบวชผู้นั้นได้รับ นี่เป็นตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งของอโยนิโสมนสิการ

อโยนิโสมนสิการมีโทษ แม้เพียงดังตัวอย่างที่ยกมากล่าว ก็เป็นโทษที่ควรระวังมิให้เกิดขึ้นแก่ตน ดังนั้นทุกคนจึงควรกำจัดอโยนิโสมนสิการให้สิ้นไปด้วยการทำโยนิโสมนสิการให้มีอยู่เสมอ

โขนโลกโรงใหญ่

สมุทัยใช้อโยนิโสมนสิการนี้แหละ เป็นลูกมือให้ลอบเข้าไปในจิตตนครกับอารมณ์ ทำให้ชาวจิตตนครเคลิบเคลิ้มไป แล้วนิวรณ์ก็วิ่งเข้ามาทันที ดังจะพึงเห็นได้ในบ้านเมืองทั้งหลายก็จะต้องมีคนเดินไปเดินมาประกอบธุรกิจต่าง ๆ จะต้องมีของสิ่งนั้นสิ่งนี้ ทุกคนจะต้องได้เห็นอะไรต่ออะไร ได้ยินอะไรต่ออะไร ได้กลิ่นอะไรต่ออะไร ได้รสอะไรต่ออะไร ได้ถูกต้องอะไรต่ออะไร ได้คิดอะไรต่ออะไร เพราะก็ต่างมีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจอยู่ด้วยกัน แม้จะมีประสาทห้าอันใดอันหนึ่งพิการ เช่น ตาบอด หูหนวก แต่ก็ยังมีใจซึ่งเป็นระบบสื่อสารชั้นในคิดอะไรต่ออะไรได้อยู่ น่าจะเรียกว่าประสาทชั้นในก็ได้ ทั้งนี้เว้นไว้แต่บางคนที่ประสาทชั้นในดังกล่าวเสีย ดังเช่นเป็นโรคเกี่ยวแก่สมองกลายเป็นเสียจริตบ้าบอไป ก็กลายเป็นคนมีความคิดเลื่อนเปื้อน เป็นที่สมใจของสมุทัยเพราะเมื่อเป็นบ้าเป็นบอไปเสียแล้ว ก็ตกอยู่ในอำนาจของสมุทัยเต็มที่

ฝ่ายคู่บารมีมีพร้อมทั้งพระบรมครูไม่อาจช่วยได้ ความเป็นบ้าบอก็เนื่องมาจากอารมณ์อันประกอบด้วยอโยนิโสมนสิการนี้แหละที่รุนแรงสักหน่อย ทั้งประกอบด้วยกรรมเก่าบางอย่างด้วย กรรมเก่าหรือกรรมใหม่ทั้งปวงก็เนื่องมาจากอารมณ์กระตุ้นให้เกิดเจตนาก่อกรรมนั้น ๆ ขึ้น ฉะนั้น ต้นทางหรือต้นเหตุแห่งกรรมและผลทั้งปวงจึงอยู่ที่อารมณ์กับอโยนิโสมนสิการนี้เอง ดังจะยกตัวอย่างสักข้อหนึ่ง

เหมือนดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าทุกคนมีตาจะต้องมองเห็นรูป อันที่จริงก็สักแต่ว่าเห็นรูปเท่านั้น แต่เมื่อทุกคนรับรูปเข้าไปในใจ มิใช่หมายความว่าใส่รูปไว้ในใจโดยตรง เพราะรูปเป็นวัตถุจะนำใส่เข้าไปไม่ได้ ต้องถอดรูปออกเป็นสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุเช่นเดียวกับใจซึ่งไม่ใช่วัตถุ คือถอดรูปออกเป็นอารมณ์ ดังที่เรียกในภาษาทั่วไปว่า “เรื่อง” แล้วใส่เข้าไปในใจ เรื่องนี้เองที่ใจรับ เมื่อถอดจากรูปก็เรียกว่า “เรื่องรูป” หรือเรียกตามศัพท์แสงว่า “รูปารมณ์” เมื่อถอดจากเสียงก็เรียกว่า “เรื่องเสียง” หรือ “สัททารมณ์” ดังนี้เป็นต้น สมุทัยรีบส่งอโยนิโสมนสิการเข้าไปกับอารมณ์ทันที ใจจึงรับเรื่องเข้ามาผิดที่ผิดทาง ผิดเหตุผิดผล เพราะใจมิได้คิดถูกตรงตามเหตุว่าสักแต่ว่าเป็นรูป สักแต่ว่าเป็นเรื่องที่ถอดรูปออกเสียแล้วเท่านั้น แต่คิดเหมือนกับรับรูปที่เป็นเปลือกนอกทั้งรูปเข้าไปไว้ในใจ ทั้งปั้นแต่งให้สวยสดงดงามก็ได้ ปั้นแต่งให้น่าเกลียดน่าชังก็ได้ ให้ดูเป็นกลาง ๆ ไม่ใช่น่ารักหรือไม่ใช่น่าชังก็ได้ อโยนิโสมนสิการนี้แหละเป็นผู้ปั้นแต่ง น่าจะคล้าย ๆ กับผู้แต่งตัวโขนละครที่หลังฉากนั้น ก็ไม่มีพระนาง ยักษ์ ลิง อะไรที่ไหน แต่มีผู้แต่งตัวให้เป็นพระ เป็นนาง เป็นยักษ์ เป็นลิง ออกไปเต้นเป็นพระเป็นนาง เป็นยักษ์ เป็นลิง ไปตามบทบาท กลับเข้าหลังฉากก็เลิกกัน อโยนิโสมนสิการก็เหมือนผู้แต่งตัวโขนละครนี้แหละ คือแต่งอารมณ์ให้เป็นพระ เป็นนาง กามฉันท์ก็วิ่งเข้าทันที ชาวจิตตนครซึ่งเป็นเหมือนผู้ดูก็ชอบใจรักใคร่ตัวพระตัวนางยิ่งนัก เมื่อเป็นตัวยักษ์ตัวมาร พยาบาทก็วิ่งเข้าทันทีเหมือนกัน ผู้ดูพากันเกลียดชังตัวยักษ์ตัวมาร อันที่จริงเป็นตัวที่แต่งขึ้นทั้งนั้น ไม่มีสัจจะคือตัวจริงอยู่เลย

ผู้มาบริหารจิตทั้งหลายควรได้มีสติแลเห็นอารมณ์ของตน และควรได้อบรมให้โยนิโสมนสิการเกิดขึ้นทันเวลา คือสามารถเข้าใจได้ถ่องแท้พอสมควรว่าอารมณ์นั้น ๆ เกิดเพราะอโยนิโสมนสิการปั้นแต่งขึ้น ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นว่าเป็นจริงเป็นจัง เมื่อโยนิโสมนสิการเกิดทัน อโยนิโสมนสิการก็จะหลีกหนีไป กามฉันท์ก็ตาม พยาบาทก็ตาม ก็จะไม่เกิดขึ้น ขณะที่ใจปราศจากกามฉันท์ ปราศจากพยาบาท ใจก็ย่อมมีความสงบเย็นเป็นอย่างยิ่ง

จิตตภาวนา

ฝ่ายคู่บารมีของนครสามีก็มิใช่ว่าจะเฉยเมยทอดธุระปล่อยให้สมุทัยทำเอาข้างเดียว ได้พิจารณาว่าจะแก้ไขอย่างไรดี แม้จะมีพรรคพวกฝ่ายบารมี มีศีล หิริโอตตัปปะ เป็นต้น เข้ามาช่วยในจิตตนครบ้างแล้ว ก็ยังวางใจมิได้ เพราะนครสามียังรับไว้ใช้ทั้งสองฝ่าย บางทีก็แบ่งเขตกันในระหว่างหัวโจกสำคัญของสมุทัยคือโลโภ โทโส โมโห กับศีล หิริ โอตตัปปะ เป็นต้น

ก็ดูเหมือนกับบ้านเมืองทั่ว ๆ ไป ซึ่งวัดวาอารามก็สร้างกัน โรงฆ่าสัตว์ โรงสุรา ตลอดถึงโรงหนังโรงละครและสถานอบายมุขต่าง ๆ ก็สร้างกัน ศีลก็อยู่แต่ในวัด ออกนอกวัดก็เป็นถิ่นของโลโภ โทโส โมโห นักเลงหัวไม้ ถ้าไม่รีบปราบปรามสมุนสำคัญของสมุทัยที่เข้าไปแต่งอารมณ์ในจิตตนคร ก็น่ากลัวว่าวัดเองก็จะถูกพังทำลาย หรือถูกนักเลงหัวไม้เข้ายึด โดยขับไล่ศีลให้ออกไป ถ้าถึงขั้นนั้น ศีลเป็นต้น ก็จะต้องหนีออกไปจากจิตตนคร ฉะนั้น คู่บารมีจึงเข้าเฝ้ากราบทูลถามพระบรมครูสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมครูเจ้าได้ตรัสแนะนำวิธีแก้ไขด้วยวิธีที่เรียกว่า "จิตตภาวนา" โดยใช้นิมิตเครื่องกำหนดหลายอย่างกับโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นคู่ปรับอโยนิโสมนสิการ คู่บารมีได้สดับพระบรมพุทโธวาท ก็มีความแช่มชื่น มองเห็นทางชนะ รีบปฏิบัติตามพระโอวาทแห่งพระบรมครูเจ้าทันที

การทำจิตตภาวนา หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าทำกรรมฐานนั้น เป็นทางแก้ไขความวุ่นวายในใจอย่างได้ผลควรแก่ความปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมระดับไหน ย่อมจะได้รับผลเป็นความสงบสุขของจิตใจระดับนั้น ผู้ปรารถนาความสงบสุขในจิตใจจึงควรได้รู้จักการทำจิตตภาวนา หรือทำกรรมฐานโดยทั่วกัน เพราะเป็นทางที่จะนำไปสู่ความสุขได้จริง

อูฐผู้ก้าวหน้า

องค์พระบรมครูตรัสแนะนำให้ใช้วิธีจิตตภาวนาที่แปลว่า "วิธีอบรมจิต" เพราะจำเป็นที่จะต้องชำระฟอกล้างฝึกข่มรักษาคุ้มครองป้องกันอย่างเต็มที่ จะทำกันอย่างเล่น ๆ ย่อหย่อนหาได้ไม่ ฝ่ายสมุทัยจะต้องระดมกำลังเต็มที่ยิ่งขึ้นไปอีกเมื่อเห็นว่าฝ่ายคู่บารมีจะช่วงชิงอำนาจไปจากคน ถ้ายังไม่มีข้าศึกยกเข้ามาจากภายนอก หรือเกิดขึ้นภายในเพื่อที่จะยึดอำนาจ สมุทัยก็คงปล่อยไว้อย่างหย่อน ๆ หรือดังที่เรียกว่า "ผูกไว้อย่างหย่อน ๆ" คล้ายกับผูกสัตว์เลี้ยงไว้ แต่โรยเชือกให้เดินออกไปกินหญ้าได้ไกล ๆ จนบางทีสัตว์เลี้ยงนั้นนึกว่ามิได้ถูกผูก จะเดินให้ไกลออกไปอีก แต่สุดเชือกที่โรยไว้เสียแล้ว เชือกก็จะกระตุกไว้มิให้ไป ถึงตอนนี้สัตว์ที่เลี้ยงไว้นั้นจึงจะรู้สึกตนว่าถูกผูกไว้หาได้เป็นอิสระไม่ ถ้าถอยกลับมาเดินไปมาอยู่ในระยะที่เชือกหย่อน ๆ ก็จะรู้สึกคล้ายกับว่าเป็นอิสระไม่ถูกผูก ในเวลาสถานการณ์เป็นปรกติ สมุทัยก็ผูกไว้ดังนี้ ปล่อยให้ไปมาได้จนคล้ายกับเป็นอิสระเสรี ไม่คิดที่จะสลัดเชือกออก

สมุทัยมีวิธีมาก ใช้เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ อย่างที่คนทั่วไปตามไม่ทัน ดูก็คล้าย ๆ กับที่มนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ฉลาดในโลกใช้เล่ห์หลอกสัตว์เลี้ยง เช่นหญ้าสำหรับเลี้ยงม้าเป็นหญ้าแห้งม้าไม่ยอมกิน คนก็หาแว่นตาสีเขียวสวมให้ม้า ม้ามองเห็นหญ้าเป็นสีเขียวคิดว่าเป็นหญ้าสด ก็กินหญ้าแห้งนั้น คนเลี้ยงม้าก็สบายไม่ต้องหาหญ้าสดให้ม้า ชาวนาในประเทศที่ใช้อูฐชักน้ำจากบ่อน้ำให้ลงลำรางไปสู่นา เขาผูกอูฐเข้ากับหลักที่ปักไว้ตรงบ่อ แล้วผูกอูฐกับหลักนั้นให้มีระยะห่างจากบ่อตามสมควร แล้วให้อูฐเดินวนบ่อชักน้ำขึ้นมา แต่อูฐจะไม่ยอมเดินวน คนจึงใช้ผ้าผูกตาอูฐเสีย แล้วให้อูฐเดิน อูฐจึงยอม

เดิน เพราะเข้าใจว่าเดินไปข้างหน้าเรื่อย หาได้เดินวนไม่ แต่ที่แท้ก็เดินวนรับใช้ชักน้ำให้ชาวนาอยู่นั่นเอง เช่นเดียวกับม้าสวมแว่น ก็กินหญ้าแห้งโดยคิดว่าเป็นหญ้าสดอยู่นั่นเอง อูฐก็เป็นสุขอยู่ในการเดินวน เพราะคิดว่าเดินไปข้างหน้าอยู่เรื่อย และม้าก็เป็นสุขอยู่ในการกินหญ้าแห้ง โดยคิดว่าเป็นหญ้าสดอยู่นั่นเอง

อันที่จริง อูฐนับว่าเป็นสัตว์ที่มีความคิดที่เรียกว่า "ก้าวหน้า" เพราะไม่ยอมเดินวน ชอบเดินไปข้างหน้าเรื่อย แต่ก็เสียกลมนุษย์ คนทั้งปวงของจิตตนครก็เป็นสุขอยู่กับการถูกผูกหย่อน ๆ อันที่จริงก็ต้องเดินวนอยู่ไปมาภายในระยะของเครื่องผูก ต้องบริโภคต้องใช้สิ่งที่ไม่ต่างจากหญ้าแห้ง จึงมีสถานการณ์ไม่ต่างกันไปมากนัก และสมุทัยจะไม่ว่ากระไรถ้าไม่คิดไม่ทำการสลัดออกไปจากอำนาจ คือถ้าไม่ก่อการล้มล้างอำนาจของสมุทัย ฝ่ายสมุทัยก็จะปล่อยไว้หย่อน ๆ คล้ายกับเป็นอิสระเสรีแล้ว

ผู้ที่เคยเห็นอูฐเดินวนบ่อชักน้ำลงลำรางให้ชาวนา อาจจะขำหรืออาจจะสังเวช แต่สิ่งที่ควรจะรู้สึกที่สุดคือ ควรจะรู้สึกว่า สามัญชนก็มิได้ผิดจากอูฐในการถูกสมุทัยผูกให้วนเวียนอยู่ในวัฏฏะ ความทุกข์ที่อูฐได้รับในการถูกหลอกให้เดินวนอยู่เช่นนั้น เปรียบไม่ได้กับความทุกข์ที่ได้รับจากการถูกสมุทัยหลอกให้เวียนเกิดเวียนตายอยู่ตลอดเวลา อูฐนั้นไม่มีสติปัญญาความสามารถพอจะช่วยตัวเองให้ไม่ต้องเดินวนต่อไปได้ แต่มนุษย์สามารถช่วยตัวเองให้ไม่ต้องเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในวัฏสงสารได้ เมื่อมนุษย์ยอมให้สมุทัยหลอกให้เดินวนเวียนอยู่โดยไม่คิดช่วยตัวเองให้พ้นจากอำนาจของสมุทัย มนุษย์จึงเป็นที่น่าสงสาร น่าสลดสังเวชยิ่งกว่าอูฐ และยิ่งกว่าม้าที่ถูกหลอกให้กินหญ้าแห้งมากมายนัก

ปัญหา ๔ ข้อ

อย่าว่าแต่อูฐ แม้ชาวจิตตนครเองซึ่งล้วนเป็นนักก้าวหน้า อันที่จริงก็ก้าวหน้าไปตามความอยาก คือ อยากจะได้สิ่งนั้นสิ่งนี้ อยากจะเป็นนั่นเป็นนี่ อยากจะให้สิ่งที่ไม่ชอบหรือภาวะที่ไม่ชอบสิ้นไปหมดไป สิ่งที่อยากต่าง ๆ จึงเป็นจุดหมายสำหรับดำเนินไปหา การก้าวหน้าก็คือการตั้งหน้าก้าวไปสู่สิ่งที่อยากนั้น ๆ นอกจากนี้ ยังน่าจะเรียกได้อีกว่าเป็นนักริเริ่ม คือริเริ่มความอยากหรือสิ่งที่อยากขึ้นใหม่อีก ถ้าจะถามว่าก้าวหน้าไปข้างไหน ก็คงจะตอบว่าไปสู่จุดหมายที่อยากนั่นแหละ ถ้าไปถึงจุดหมายที่หวังไว้สูงเร็ว ก็ชมกันว่าก้าวหน้าเร็ว ถ้าห้ามไม่ให้ตอบตามความอยาก ก็น่าจะพากันตอบได้ยากว่าจะไปข้างไหน นอกจากจะตอบว่า ก้าวหน้าไปสู่ที่สุดแห่งชีวิต ต่อจากนั้นก็ไม่รู้ว่าก้าวหน้าไปข้างไหน แม้แต่ก่อนชีวิตนี้ก็ไม่รู้อีกเหมือนกันว่ามาจากไหน รู้แต่ว่าจะต้องพบการจบชีวิตเป็นแน่แท้ ส่วนจะจบเมื่อไรก็หารู้ไม่ คู่บารมีเคยได้ฟังพระอาจารย์ศิษย์ขององค์พระบรมครู แสดงเรื่องบุตรีของนายช่างทอหูกคนหนึ่ง ในครั้งองค์พระบรมครูยังไม่เสด็จสู่มหาปรินิพพานธาตุ ว่าองค์พระบรมครูพุทธเจ้าได้ตรัสถามปัญหา ๔ ข้อ แก่บุตรีสาวของช่างทอหูก เธอได้กราบทูลตอบทั้ง ๔ ข้อ คำถามและคำตอบมีว่าดังนี้

๑ ถาม เจ้ามาจากไหน ตอบ ไม่ทราบพระเจ้าข้า
๒ ถาม เจ้าจักไปในที่ไหน ตอบ ไม่ทราบพระเจ้าข้า
๓ ถาม เจ้าไม่ทราบหรือ ตอบ ทราบพระเจ้าข้า
๔ ถาม เจ้าทราบหรือ ตอบ ไม่ทราบพระเจ้าข้า

ฝูงชนที่เฝ้าอยู่พากันยกโทษเด็กหญิงผู้นั้นว่ากราบทูลเหลาะแหละเหลวไหลกับพระพุทธเจ้า เป็นการไม่สมควร เมื่อตรัสถามว่ามาจากไหน ก็ควรจะกราบทูลว่ามาจากบ้านของตน เมื่อตรัสถามว่าจะไปไหน ก็ควรจะกราบทูลว่าจะไปโรงทอหูก องค์พระบรมครูทรงสดับเสียงอื้ออึงของมหาชน จึงตรัสขอให้สงบเสียง แล้วตรัสถามให้เด็กหญิงผู้นั้นอธิบายคำตอบ เด็กหญิงนั้นก็กราบทูลอธิบายว่า

คำตอบที่ ๑ หมายความว่า ไม่ทราบว่ามาเกิดในชาตินี้จากที่ไหน
คำตอบที่ ๒ ไม่ทราบว่าจุติคือเคลื่อนจากชาตินี้แล้ว จักไปเกิดในที่ไหน
คำตอบที่ ๓ คือ ทราบว่าความตายจะมีแน่
คำตอบที่ ๔ คือ ไม่ทราบว่าจะตายเมื่อไร

พระบรมครูประทานสาธุการ ทรงรับรองว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้อง แล้วตรัสพระธรรมบทสั้น ๆ ว่า “โลกนี้มืด มีน้อยคนในโลกนี้จะมีปัญญาเห็นแจ้ง น้อยคนจะไปสวรรค์ นิพพาน เหมือนนกที่ติดข่ายน้อยตัวจะหลุดไปได้” เด็กหญิงผู้นั้นก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ออกจากที่เฝ้าถือกระเช้าด้ายไปให้บิดาที่โรงทอหูก บิดากำลังนั่งหลับอยู่ที่เครื่องทอหูก ผลักปลายกระสวยไปในความฝัน พอดีไปกระทบอุระของบุตรีเข้าโดยแรง เธอสิ้นชีวิตในขณะนั้น แต่เป็นผู้ที่องค์พระบรมครูได้โปรดแล้ว จึงมีคติดีเป็นที่แน่นอน พระบรมครูทรงมุ่งเสด็จไปโปรดเธอ เพราะเธอได้เจริญมรณสติมาถึงสามปีแล้ว ทรงทราบว่าเธอจะต้องตายในวันนั้นแน่ จึงเสด็จไปดักโปรดตรงทางที่เธอจะเดินผ่านไป และตรัสถามปัญหาในแนวปฏิบัติอยู่ของเธอ เธอจึงตอบได้ถูกต้อง ส่วนผู้อื่นมิได้ปฏิบัติ ก็ไม่รู้เรื่องอยู่เอง

การเจริญมรณสติ หรือการมีสติระลึกถึงความตายอยู่เสมอ เป็นหนทางเลิศหนทางหนึ่งที่จะยกจิตให้สูงขึ้นได้ พ้นจากความยึดมั่นผูกพันในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงได้ เมื่อมีสติระลึกไว้เสมอว่าเรามีความตายเป็นธรรมดา วันหนึ่งเราจะต้องตาย เมื่อความตายมาถึง จะไม่มีผู้ใดติดตามไปเป็นเพื่อนเราได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่รักใคร่ห่วงใยเราเพียงไร จะไม่มีสมบัติใดที่เราจะนำติดตัวไปได้ ไม่ว่าจะเป็นเพียงนิดน้อยเพียงไหนและไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เราแสวงหามาสะสมไว้ด้วยความลำบากยากเข็ญเพียงไร เมื่อความตายมาถึง เราจะต้องละทุกคนทุกสิ่งไว้ในโลกนี้ เราจะต้องไปแต่ลำพังกับกรรมดีหรือกรรมชั่วที่เราทำไว้เท่านั้น ถ้าเราทำกรรมดีไว้ เราก็จะไปเป็นสุข สู่สุคติ ถ้าเราทำกรรมชั่วไว้ เราก็จะไปเป็นทุกข์ สู่ทุคติ พิจารณาเนือง ๆ ดังนี้ จะสามารถยังจิตให้เป็นอิสระ ปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นได้โดยควรแก่ความปฏิบัติ ได้รับผลเป็นความสุข อันเป็นรสเลิศของความมีอิสระเสรี

นครชายแดน

จิตตภาวนา ที่องค์พระบรมครูตรัสแนะนำให้นำมาใช้แก้สถานการณ์ในจิตตนครนั้น คู่บารมีจำได้ขึ้นใจ ในพระพุทธพจน์ประกอบด้วยอุปมา มีใจความว่า มีนครชายแดนของพระราชา มีกำแพงและเสาระเนียดอันมั่นคง มี ๖ ประตู นายประตูของพระราชานั้นเป็นคนมีปัญญาเฉลียวฉลาด ห้ามคนที่ไม่รู้จักไม่ให้เข้า อนุญาตให้แต่คนที่รู้จักเข้าไปในเมืองนั้น ได้มีทูตด่วนคู่หนึ่งมาจากทิศตะวันออก คู่หนึ่งมาจากทิศตะวันตก คู่หนึ่งมาจากทิศเหนือ คู่หนึ่งมาจากทิศใต้ ถามนายประตูนั้นว่า เจ้าแห่งเมืองนี้อยู่ที่ไหน นายประตูก็ตอบว่า นครสามีคือเจ้าเมืองนั่งอยู่ที่ทางสี่แพร่งตรงกลางเมือง ทูตคู่นั้น ๆ จึงมอบยถาภูตพจน์ (คำตามที่เป็นจริง) แก่นครสามี ปฏิบัติตามมรรค (ทาง) ที่มาแล้ว

อุปมานี้ผูกขึ้น เพื่อให้รู้ความดังนี้ คำว่า “นคร” นี้ เป็นชื่อของกายอันประกอบด้วยมหาภูตะ คือธาตุดินน้ำไฟลมทั้งสี่ ที่มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนม มีอันต้องอบนวด

ต้องแตกทำลายเป็นธรรมดา คำว่า “มี ๖ ประตู” เป็นชื่อของอายตนะภายในทั้ง ๖ คำว่า “นายประตู” เป็นชื่อของสติ คำว่า “ทูตด่วนคู่หนึ่ง” เป็นชื่อแห่งสมถะและวิปัสสนา คำว่า “นครสามี” เป็นชื่อแห่งวิญญาณ คือจิต คำว่า “ทางสี่แพร่งตรงกลางเมือง” เป็นชื่อแห่งมหาภูตรูปทั้งสี่ คือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม คำว่า “คำตามที่เป็นจริง” เป็นชื่อแห่งนิพพาน คำว่า “ทางตามที่มาแล้ว” เป็นชื่อมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งใจชอบ)

คู่บารมีมีความรู้ในพระพุทธคุณซาบซึ้ง ว่าพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้จิตตนครโดยประจักษ์แจ้ง และได้ตระหนักแน่ว่าการที่จะแก้ไขสถานการณ์ที่เลวร้ายในจิตตนครให้ได้ผลดีที่แน่นอนนั้น มีอยู่วิธีเดียวคือตั้งสมถะและวิปัสสนาทั้งคู่นี้เป็นทูตเข้าไปแจ้งถ้อยคำตามที่เป็นจริงแก่นครสามี และการที่ทูตทั้งคู่นี้จะเข้าเมืองได้ ก็จำต้องมีสติเป็นนายประตูเมือง ถ้ามีผู้อื่นที่เป็นพรรคพวกของสมุทัยหรือคู่อาสวะเป็นนายประตู ก็จะต้องไม่ยอมให้ทูตทั้งคู่นี้เข้าไปแน่นอน ฉะนั้น ก็จะต้องหาทางให้สติได้มีหน้าที่เป็นนายประตูให้จงได้ก่อน วิธีดังนี้เองที่พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า **จิตตภาวนา** และทรงแนะให้ใช้นิมิต (เครื่องกำหนด) หลายอย่าง กับโยนิโสมนสิการ จะใช้กับใคร ก็ใช้กับนครสามีนั่นเอง พระพุทธองค์ต้องได้ตรัสรู้แล้วว่าใช้ได้ผลแน่ ไม่เช่นนั้นก็จะไม่ตรัสสอนให้ใช้ คู่บารมีจึงมีความเชื่อตั้งมั่นในองค์พระบรมครู รีบชักชวนโยนิโสมนสิการกับบรรดานิมิตที่ทรงแนะนำ ไปหานครสามีทันที

จะเห็นได้ว่า จิตตภาวนาเป็นวิธีปฏิบัติที่ได้ผลแน่นอนในการแก้สถานการณ์วุ่นวายเลวร้ายทั้งหลายที่เกิดขึ้นในจิตใจ พระพุทธองค์จึงทรงยกขึ้นมาตรัสแนะนำแก่คู่บารมี บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งนั้น ควรน้อมรับคำที่ทรงแนะนำมาปฏิบัติตาม เพื่อให้เกิดความสงบสุขไม่มีความวุ่นวายในจิตใจ มากน้อยตามควรแก่ความปฏิบัติของตน ๆ

โยนิโสมนสิการ อสุภนิมิต

เมื่อคู่บารมีนำโยนิโสมนสิการและนิมิตต่าง ๆ เข้าเฝ้า ก็ยังไม่แน่ใจนักว่าจะผ่านประตูเมืองเข้าไปได้หรือไม่ แต่ก็นึกมั่นใจว่าฝ่ายของตนดำรงตำแหน่งนายประตู คือสติ และก็ได้พบสติเป็นนายประตูจริง ๆ สติเปิดประตูเมืองรับ คู่บารมีก็นำโยนิโสมนสิการและนิมิตต่าง ๆ เข้าพบนครสามีทันทีประจวบเวลาพอดีกับที่คู่อาสวะผละออกไป นับว่าเป็นเวลาปลอด นครสามีจึงต้อนรับคู่บารมีพร้อมกับคณะด้วยดี คู่บารมีได้แจ้งจำนงขอแสดงนิมิตต่าง ๆ ให้ดู และขอให้โยนิโสมนสิการเป็นผู้บรรยาย ดูก็น่าจะคล้ายกับขอฉายภาพยนตร์ให้ดู และให้โยนิโสมนสิการเป็นผู้แสดงพากย์ นครสามีก็ตกลง คู่บารมีก็แสดงนิมิตต่าง ๆ ดังนี้

อสุภนิมิต นิมิตที่ไม่งาม เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนังของคนเป็นที่สกปรก แสดงให้เห็นเหมือนอย่างเห็นในภาพยนตร์ ให้เห็นถึงสีที่หมองคล้ำ ถึงทรวดทรงที่น่าเกลียด ถึงกลิ่นที่เหลือทน ถึงที่เกิดที่อยู่เกลือกกลั้วอยู่ด้วยสิ่งสกปรก แล้วแสดงของคนตาย พร้อมทั้งร่างกายที่เป็นศพทั้งหมดเป็นต้น โยนิโสมนสิการได้บรรยายประกอบภาพให้เห็นเป็นอสุภะจริงจัง และบรรยายให้ทุกคนรู้สึกว่า ผม ขน เป็นต้น รวมเข้าเป็นกายนี้ทั้งหมดของตน ก็เป็นเช่นนั้น ยังเป็นอยู่ก็น่ารังเกียจ ตายแล้วไม่ต้องพูดถึง ต้องเปื่อยเน่าน่ารังเกียจเต็มที่ โยนิโสมนสิการได้บรรยายให้เห็นว่า วัยที่ยังหนุ่มสาว ชีวิตที่รักษาร่างกายไว้มิให้เน่าเปื่อย เครื่องตบแต่งการตบแต่งต่าง ๆ เป็นเครื่องปกปิดเป็นเครื่องพราง มิให้เห็นความไม่สะอาดความปฏิกูลที่มีอยู่เป็นปรกติ เมื่อเพิกเอาเครื่องปกปิดออกเสีย ก็จะ

มองเห็นสิ่งปฏิกูลได้ชัดเจน แม้จะยังมีเครื่องปกปิด ก็ไม่อาจปิดบังสติปัญญาที่จะตรวจตราพิจารณาให้มองเห็นความจริงได้ ภาพอสุภะที่ปรากฏขึ้นนี้แหละ อสุภนิมิตทำให้กามฉันท์ซึ่งเป็นสมุนสำคัญของสมุทัยวิ่งหนีออกห่างไปทันที

สติปัญญา จึงเป็นความสำคัญในการบริหารจิตยิ่งกว่าอะไรอื่นทั้งนั้น พยายามให้เผลอสติเผลอปัญญาน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ การบริหารจิตก็จะได้ผลหนักแน่นมากมายพอสมควร การบริหารจิตได้ผลเพียงใด จะรู้ได้ที่ใจ ใจสงบสบายเพียงไหน ก็แสดงให้ปรากฏว่าการบริหารทางจิตให้ผลดีขึ้นเพียงนั้น เมื่อต้องการใจที่สงบสบายก็ต้องบริหารจิต

เมตตาเจโตวิมุตติ

ครั้นคู่บารมีแสดงอสุภนิมิต โดยมีโยนิโสมนสิการบรรยายประกอบพอสมควรแล้ว ก็แสดงนิมิตอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีคำเรียกว่า “เมตตาเจโตวิมุตติ” ซึ่งออกจะยาวและดูจะแปลกใหม่สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นต่อคำบาลี แต่ชื่อไม่สำคัญ ความสำคัญอยู่ที่ลักษณะหน้าตา ทั้งมีผู้บรรยายช่วยให้เข้าใจ ให้มองเห็นภาพประจักษ์

นิมิตที่สองนี้มีลักษณะเป็นคนมีจิตใจดียิ้มแย้มแจ่มใส มองมาด้วยสายตาที่เป็นมิตรผู้มีความปรารถนาดีเต็มที่ ช่างคล้ายคลึงกับสายตาของมารดาบิดาผู้มีจิตใจเต็มเปี่ยมด้วยความรักมองไปยังบุตรธิดา หรือสายตาของบุตรธิดาเองผู้มีจิตใจเต็มเปี่ยมด้วยความเคารพรักมองดูมารดาบิดา สายตาของทั้งสองฝ่ายประสานกันด้วยความรักอันบริสุทธิ์ ประกอบด้วยความสุขอันอบอุ่น แสดงถึงจิตใจที่พ้นแล้วจากความขึ้งเคียดมุ่งร้ายแม้แต่น้อย แม้นครสามีก็ได้ซาบซึ้งถึงภาพนิมิตที่ปรากฏนั้น โยนิโสมนสิการจึงได้อธิบายประกอบอีก เป็นต้นว่า นั่นแหละที่เรียกว่า “เมตตาเจโตวิมุตติ” ซึ่งมีคำแปลว่า “**ความหลุดพ้นแห่งใจด้วยเมตตา**” หมายความว่า หลุดพ้นจากพยาบาทคือความคิดมุ่งร้ายด้วยอำนาจโทสะ เพราะเจริญเมตตาให้เกิดมีขึ้นในจิตใจ พยาบาทเป็นเครื่องเศร้าหมองทางจิตใจอย่างหนึ่ง มีขึ้นในเมื่อประสบอารมณ์คือเรื่องที่ไม่ชอบใจ เช่นมีใครมาทำร้ายด่าว่าให้เจ็บใจ จึงเกิดพยาบาทขึ้นคือเกิดความโกรธอย่างแรงจนถึงคิดมุ่งร้ายหมายให้เขาถึงความวิบัติอันตราย ก็ทำให้จิตใจเศร้าหมองเดือดร้อนเหมือนอย่างถูกไฟเผา แต่ก็สามารถหลุดพ้นจากพยาบาทดังกล่าวได้ด้วยอำนาจเมตตา

อันเมตตานั้นคือความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข หรือความมีไมตรีจิตมิตรภาพ มีลักษณะตรงกันข้ามกับพยาบาท อันพยาบาทนั้นมุ่งร้ายหมายให้วิบัติ ส่วนเมตตามุ่งดีปรารถนาให้ประกอบด้วยสุขสมบัติ พยาบาทเป็นไฟเผาใจให้ร้อน เมตตาเป็นน้ำพรมใจให้เย็นเป็นสุข แต่เมตตาจะมีขึ้นในจิตใจได้ก็ต้องหัดปฏิบัติทำเมตตาภาวนา คืออบรมเมตตาให้มีขึ้น คือหัดแผ่ใจที่มีเมตตาออกไปแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเจาะจง หรือแผ่ออกไปโดยไม่เจาะจง โดยเจาะจงนั้น เช่นในบุคคลที่เป็นที่รัก เช่นในมารดาบิดาครูบาอาจารย์มิตรสหาย ในบุคคลที่เป็นปานกลาง ตลอดถึงในบุคคลที่เป็นศัตรูหรือที่ไม่ชอบพอกัน ท่านอาจารย์ผู้อธิบายพระพุทธวจนะอธิบายว่า ให้แผ่ไปในตนเองด้วยก่อน แล้วจึงแผ่ไปให้คนอื่นสัตว์อื่นด้วย สอนให้แผ่ไปในคนที่จะแผ่เมตตาออกไปง่ายก่อน เช่นในคนที่เป็นที่รัก แล้วจึงแผ่ไปในคนที่จะแผ่ยาก เช่นในศัตรู โดยไม่เจาะจงนั้นคือแผ่ไปในสรรพสัตว์ ไม่เลือกว่ามนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน หรือเทพดามารพรหมผู้ไหนองค์ไหน ตนไหนตัวไหน

มิใช่แต่เมตตาข้อเดียว แผ่กรุณา ความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดีใน

ความสุขความเจริญของผู้อื่น อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ไม่ยินดียินร้ายในเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ ด้วยเพ่งพิจารณาถึงกรรมเป็นประมาณ เมื่อเมตตาเข้ามา พยาบาทสมุนของสมุทัยจะวิ่งหนีออกไปทันที จิตก็จะพ้นจากพยาบาทด้วยเมตตา นี้คือเมตตาเจโตวิมุตติ

พยาบาทเป็นไฟเผาใจให้ร้อน เมตตาเป็นน้ำพรมใจให้เย็นเป็นสุข บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย ถ้าไม่ชอบให้ไฟเผาร้อน ก็ต้องพยายามอบรมเมตตาให้ยิ่งขึ้นเสมอไป จะได้มีใจเย็นเป็นสุขด้วยมีน้ำแห่งเมตตาพรมใจ

อาโลกสัญญา

ใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ ดังนั้นเรื่องของใจคือเรื่องของจิตตนครจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับทุกคน ควรที่ทุกคนจะได้ศึกษาให้เข้าใจแม้เพียงพอสมควร ได้กล่าวถึงเรื่องจิตตนครนี้ติดต่อกันมา และจะกล่าวต่อไป ก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจพอสมควรดังกล่าวนั่นเอง

นครสามีหรือเจ้าเมืองแห่งจิตตนครมีความโลเลไม่มั่นคง ฟังเสียงทั้งฝ่ายดีและฟังเสียงทั้งฝ่ายชั่ว คือฟังทั้งฝ่ายคู่บารมีและฟังทั้งฝ่ายคู่อาสวะ เป็นเหตุให้นครสามีปกครองจิตตนครให้ร่มเย็นเป็นสุขได้บ้าง ให้วุ่นวายเดือดร้อนไปบ้าง ฝ่ายคู่บารมีมีความมุ่งมั่นจะเอาชนะคู่อาสวะให้ได้ จึงนำคณะคือโยนิโสมนสิการกับนิมิตต่าง ๆ เข้าพบนครสามี ขอแสดงนิมิตต่าง ๆ โดยมีโยนิโสมนสิการเป็นผู้บรรยาย ได้เริ่มแสดงอสุภนิมิตเป็นประการแรก จนทำให้กามฉันท์สมุนสำคัญฝ่ายสมุทัยคือฝ่ายคู่อาสวะหนีไป แล้วจึงแสดงเมตตาเจโตวิมุตติ โดยมีโยนิโสมนสิการบรรยายอีกเช่นกัน ว่าเมื่อใดเมตตาเข้ามาสู่จิตตนคร เมื่อนั้นพยาบาทสมุนของสมุทัยก็จะวิ่งหนีออกไปทันที จิตจะพ้นจากพยาบาทด้วยเมตตา นี้คือเมตตาเจโตวิมุตติ

อันชาวจิตตนครย่อมมีความเข้าใจภาษาทางจิตใจได้ดีกว่าชาวนครอื่น ๆ เป็นพิเศษ ฉะนั้น เมื่อได้เห็นภาพของคนมีจิตประกอบด้วยเมตตา ได้ฟังคำพากย์ประกอบเรื่องแห่งโยนิโสมนสิการ ก็เข้าใจความแห่งคำว่า “เมตตาเจโตวิมุตติ” แจ่มแจ้ง ว่าคือจิตพ้นจากพยาบาทด้วยเมตตา และวิธีแก้จิตให้พ้นจากพยาบาทก็ด้วยเมตตาภาวนา คือความอบรมเมตตา หรือที่เรียกว่า เมตตาผรณา แผ่เมตตา

ครั้นคู่บารมีเห็นว่าควรจะแสดงต่อไปอีกได้แล้ว จึงแสดงนิมิตต่อไป คือฉายแสงสว่างโพลงขึ้น เป็นแสงที่ทำให้ตาสว่างใจสว่าง และแสดงภาพคนที่กระปรี้กระเปร่าเข้มแข็งไม่อ่อนแอ มีความเพียรเริ่มจับทำการงาน และมิใช่ทำ ๆ หยุด ๆ แต่ทำให้ติดต่อกันไป ทั้งให้ดำเนินก้าวหน้าไม่หยุดไม่ถอยหลังจนกว่าจะสำเร็จ ฝ่ายโยนิโสมนสิการก็แสดงพากย์ให้ได้ยินโดยชัดเจน ว่านี่แหละคือ **“อาโลกะแสงสว่าง”** นี่แหละคือธาตุแท้แห่งความเพียร ซึ่งตรงกันข้ามกับลักษณะของลูกสมุนของสมุทัยผู้มีนามว่า ถีนมิทธะ คือความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

นอกจากนี้ก็ได้เล่าถึงวิธีที่องค์พระบรมครูตรัสสอนพระโมคคัลลานะ สำหรับระงับความโงกง่วง มีใจความว่า ควรทำในใจถึงสัญญา (ข้อกำหนดใจพิจารณาหรือเพ่ง) ที่จะเป็นเหตุให้ความโงกง่วงครอบงำมิได้ หรือควรตรึกตรองพิจารณาถึงธรรมที่ได้ฟังได้เรียนมาแล้วด้วยใจ หรือควรสาธยายธรรมที่ฟังที่เรียนแล้วโดยพิสดาร หรือควรยอนหูทั้งสองข้างและลูบตัวด้วยฝ่ามือ หรือควร

ลุกขึ้นยืน ลูบนัยน์ตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาว หรือควรทำในใจถึงอาโลกสัญญา (ความสำคัญในแสงสว่าง) ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้ในจิตให้เหมือนกันทั้งกลางวันกลางคืน มีใจเปิดเผยฉะนี้ ไม่มีอะไรห่อหุ้ม ทำจิตอันมีแสงสว่างให้เกิด หรือควรอธิษฐานจงกรม กำหนดหมายเดินกลับไปกลับมา สำรวมอินทรีย์ มีจิตใจไม่คิดไปภายนอก เมื่อปฏิบัติแก้ไปโดยลำดับดังนี้ ก็ยังละความง่วงไม่ได้ ก็ให้สำเร็จสีหไสยา คือนอนตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำความหมายในอันจะลุกขึ้นไว้ในใจ พอตื่นแล้วก็ให้รีบลุกขึ้นด้วยความตั้งใจว่าจะไม่ประกอบสุขในการนอน จักไม่ประกอบสุขในการเอนข้างหลัง จักไม่ประกอบสุขในการเคลิ้มหลับ การปฏิบัติเพื่อแก้ความโงกง่วงทั้งปวงนี้ จำต้องใช้ความเพียรตั้งต้นแต่ต้องมีใจเข้มแข็งคิดเอาชนะความโงกง่วงให้จงได้ ปฏิบัติโดยลำดับ จนถึงทุกวิธีแล้วยังแก้ไม่ได้ ก็หมายความว่าร่างกายต้องการพักผ่อนจึงต้องให้พัก

วิธีทั้งปวงนี้ สรุปเข้าในความทำใจให้สว่างหรือความเพียรกล้าแข็งก็ได้ เมื่อโยนิโสมนสิการกล่าวพากย์ไปดังนี้ ประกอบกับภาพของคนที่ปราศจากง่วงเหงาหาวนอนเพราะมีจิตใจสว่างแจ่มใส มีความเพียรแข็งแรง ไม่ท้อแท้อ่อนแอ สมุนของสมุทัยผู้มีนามว่า “ถีนมิทธะ” ก็หนีห่างออกไปทันที

ความเพียรจริง ไม่ท้อแท้อ่อนแอ เป็นเหตุให้เกิดความสำเร็จได้ในทุกสิ่งทุกประการ ผู้มาบริหารจิตทั้งหลายควรเห็นค่าของความเพียร และเพิ่มพูนความเพียรในสิ่งที่ดีที่ชอบให้ยิ่งขึ้นเสมอไป ผลจะเป็นความสำเร็จในสิ่งที่ดีที่ชอบตามควรแก่ความปฏิบัติ

อานาปานสติ

คู่บารมีเห็นว่านครสามีไม่อิ่มไม่เบื่อต่อภาพและอธิบายภาพของโยนิโสมนสิการ และสังเกตเห็นได้ชัดว่ามีสีพักตร์แช่มชื่นแจ่มใส แสดงว่ามีจิตใจชื่นบานผ่องใส แต่ยังกระสับกระส่ายฟุ้งซ่านอยู่เพราะมีเรื่องกังวลต่าง ๆ อยู่ในจิต คอยดึงจิตให้ฟุ้งออกไปคิดพะวงถึงอยู่เป็นระยะ ๆ แต่ก็เริ่มสงบสงัดจากกามคุณารมณ์และอกุศลธรรมทั้งหลาย จากพยาบาทมาดร้าย จากความง่วง ครั้นหายง่วงก็เริ่มคิดฟุ้งซ่านดังกล่าว คู่บารมีจึงแสดงภาพ “ความสงบใจ” ต่อไปอีกทันที

เป็นภาพของลมหายใจที่มากระทบกับปลายจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื้องบนแล้วผ่านเข้าไปถึงหทัยและปรากฏอาการกระเพื่อมที่นาภี นี้เป็นลมขาเข้า แล้วแสดงภาพลมขาออก นาภีกระเพื่อม ลมจากหทัยมาออกที่ปลายจมูก ลมหายใจที่แสดงในภาพมองเห็นเป็นลำหรือเป็นเส้น คล้ายควันไฟที่ลอยเป็นลำหรือเส้นด้ายเข้าออก ๆ ต่อเนื่องกันไปไม่ขาดระยะ แต่ระยะเวลาของลมขาเข้าขาออกนั้น ๆ ยาวบ้าง สั้นบ้าง ต่างกัน คู่บารมีได้แสดงภาพของใจเป็นไฟพะเนียงที่พุ่งขึ้นจากกระบอกไฟพะเนียงขึ้นไปเป็นหลายสาย ฝ่ายโยสิโสมนสิการก็ได้แสดงพากย์ประกอบว่านั่นแหละใจ โดยปรกติเป็นอย่างไฟพะเนียงคือ ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ มากมาย หลายสายหลายเรื่องเหลือที่จะนับได้ เหมือนอย่างไฟพะเนียงที่พลุ่งขึ้นจากกระบอก เหลือที่จะนับเม็ดได้ว่าเท่าไรและกี่สาย ดูพลุ่งขึ้นไปพัลวันพัลเกสับสนไปหมด ถ้าเป็นไฟพะเนียงก็น่าดู แต่เมื่อเป็นใจ มีอาการที่พลุ่งพล่านเหมือนอย่างนั้นก็น่าเป็นบ้าตาย

ครั้นแล้วคู่บารมีก็แสดงภาพของไฟพะเนียงที่สงบลงโดยลำดับ เพราะดินชนวนในกระบอกน้อยลงไป เมื่อหมดดินไฟก็มอดดับ โยนิโสมนสิการก็แสดงประกอบว่า ที่คนเราไม่พากันเป็นบ้าตายก็เพราะชนวนที่ทำให้ใจฟุ้งซ่านมีสิ้นไปหมดไปตามธรรมดาเป็นเรื่อง ๆ ไป ใจเมื่อฟุ้งขึ้นไปแล้วก็สงบเป็น

เรื่อง ๆ เป็นระยะ ๆ ไป เหมือนไฟพะเนียงที่พลุ่งขึ้นแล้วก็ดับ เขาก็ใส่ดินชนวนเข้าใหม่และจุดอีกก็พลุ่งขึ้นอีก หมดดินก็ดับอีก จึงเป็นอันได้พักอยู่ในตัวเองเป็นระยะ ๆ ไปตามธรรมชาติธรรมดา แต่ก็ได้พักเป็นสุขอยู่ไม่นานก็ต้องพลุ่งขึ้นเป็นไฟพะเนียงไปใหม่อีก ถ้าดินชนวนแรงไป ไฟพลุ่งแรงไปกระบอกก็อาจแตกระเบิด ฉันใดก็ดี ถ้าเรื่องที่เป็นชนวนแรงไป ใจฟุ้งซ่านมากไป ก็อาจทำให้เป็นบ้าหรือเจ็บป่วยล้มตายลงได้ ดังที่มีตัวอย่างอยู่บ่อย ๆ

ครั้นแล้วคู่บารมีได้แสดงภาพเป็นจุดไฟ ปรากฏขึ้นที่ลำหรือเส้นลมหายใจ ให้มองเห็นเป็นลำหรือเส้นไฟเข้าออก ๆ ดูคล้ายกับหายใจเป็นไฟเป็นลำเป็นเส้นเข้า ๆ ออก ๆ แล้วก็แสดงให้เหลืออยู่เพียงจุดไฟกลม ๆ เพียงจุดเดียวอยู่ที่ปลายจมูก แล้วก็ค่อยเลื่อนลงไปอยู่ที่หทัย บางคราวลองให้เลื่อนลงไปอยู่ที่นาภี แต่จุดไฟดวงเล็กนี้ต้องกระเพื่อมขึ้นลงเหมือนอย่างชิ้นไม้เล็ก ๆ ที่ลอยกระฉอกอยู่ในคลื่น จึงหลบขึ้นมาสว่างเป็นจุดอยู่ที่หทัยตรงกึ่งกลางอุระ ก็หายกระฉอก เป็นจุดไฟที่ตั้งสงบ โยนิโสมนสิการจึงอธิบายประกอบว่าจุดไฟนี้แหละคือใจ เมื่อมากำหนดรู้อยู่ที่ลมหายใจขาเข้าขาออก จนถึงมาตั้งกำหนดรู้อยู่เพียงจุดเดียวที่ปลายจมูกหรือที่อุระตามแต่จะสะดวก ใจก็จะสงบจากความฟุ้งซ่านรำคาญ นี้คือ “ความสงบใจ” เป็นเหตุให้อุทธัจจะกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ) หนีหายออกไปทันที

ใจที่ไม่มีความฟุ้งซ่านรำคาญ เป็นใจที่มีความสงบสุข ทุกคนต้องการมีความสงบสุข แต่ทุกคนไม่ปฏิบัติเหตุให้เกิด “ความสงบใจ” คือไม่ฝึกหัดกำหนดรู้อยู่ที่ลมหายใจดังกล่าว จึงไม่ค่อยได้มีความสงบใจ ไม่ค่อยได้มีความสงบสุข กำหนดรู้อยู่ที่ลมหายใจเสมอ ๆ เมื่อไร เมื่อนั้นจะได้พบความสงบใจ เป็นความสุขสงบอย่างยิ่ง

โยนิโสมนสิการ กุศล อกุศล

ฝ่ายนครสามีผู้ครอบครองจิตตนครได้ค่อย ๆ มีจิตใจสงบจากความยินดียินร้าย มีจิตใจสว่าง เกิดความขะมักเขม้นไม่เฉื่อยชาเกียจคร้าน และได้พบความสงบใจอย่างที่ไม่เคยประสบมาก่อน เป็นเหตุให้เกิดความชื่นชอบเลื่อมใสในองค์พระบรมครูพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระศาสดาแห่งคู่บารมี เพราะเท่ากับได้ประทานความสุขพิเศษทางจิตใจให้เกิดขึ้นได้อย่างน่าอัศจรรย์ สมาธินิมิตต่าง ๆ ที่คู่บารมีนำมาพร้อมกับโยนิโสมนสิการจากพุทธสำนักล้วนน่าดูน่าฟัง เมื่อดูและฟังแล้วใจสงบผ่องแผ้วมีสุขอยู่ห่างไกลจากพระองค์มากมาย ได้รับเพียงบางสิ่งที่ประทานมา ยังให้เกิดความสุขถึงเพียงนี้ หากได้ไปเฝ้าใกล้ชิดหรือเสด็จมาโปรดในที่เฉพาะหน้า จะได้รับความสุขสักเพียงไหน

เมื่อคิดไปดังนี้ ก็พอดีเหลือบไปเห็นคู่อาสวะแอบโผล่หน้ามาดูแวบหนึ่ง จิตใจก็แวบออกไปถึงความสุขสนุกสนานต่าง ๆ ที่สมุทัยนำมาพร้อมกับสมุนทั้งปวง สมุทัยก็ได้สร้างสิ่งบันเทิงสุขให้เป็นอันมาก เป็นต้นว่าโรงหนังโรงละคร ได้ส่งอารมณ์เข้ามาแสดงเป็นภาพต่าง ๆ อย่างภาพยนตร์ มีคนพากย์ชื่อว่า “อโยนิโสมนสิการ” แสดงพากย์ประกอบไม่แพ้ผู้แสดงพากย์ของคู่บารมี เรียกร้องเสียงหัวเราะเฮฮาได้มากมายจากประชาชน ทำให้บ้านเมืองสนุกสนานไม่เงียบเหงา ส่วนวิธีของคู่บารมีรู้สึกว่าเงียบสงบไม่เอะอะ ทำให้บ้านเมืองเป็นเมืองเงียบสงบสงัด จึงเกิดมีความลังเลสงสัยขึ้นว่าจะเลือกเอาข้างไหน ข้างหนึ่งสนุกแต่ไม่สบาย อีกข้างหนึ่งสบายแต่ไม่สนุก ทั้งสองฝ่ายดูเหมือนจะมียิ่งหย่อนแตกต่างกันทำนองนี้ จะอย่างไรดี

ครั้นคู่บารมีสังเกตเห็นนครสามีเกิดความลังเลดังนั้น ก็รีบแสดงภาพเปรียบเทียบระหว่าง

บุคคลสองฝ่าย คือกุศลกับอกุศลคู่หนึ่ง สิ่งมีโทษกับสิ่งไม่มีโทษคู่หนึ่ง สิ่งที่เลวกับสิ่งที่ประณีตคู่หนึ่ง สิ่งที่ดำกับสิ่งที่ขาวคู่หนึ่ง เปรียบเทียบกัน และโยนิโสมนสิการก็ได้แสดงพากย์อธิบายชี้แจงโดยชัดเจน ว่าอย่างนั้น ๆ แหละคือตัวอกุศล อย่างนั้น ๆ แหละคือกุศล เป็นต้น ครั้นนครสามีมองเห็นรู้จักหน้าตาของกุศลอกุศลเป็นต้น ก็เกิดความรู้ความเห็นขึ้นด้วยตนเองทันทีว่าพรรคพวกสมุทัยล้วนเป็นตัวอกุศล เป็นสิ่งที่มีโทษ เป็นสิ่งที่เลวและดำ ส่วนพรรคพวกคู่บารมีล้วนเป็นกุศล เป็นสิ่งที่ไม่มีโทษ เป็นสิ่งที่ประณีตคือดีและขาวสะอาด จึงมีจิตใจสิ้นสงสัยว่าฝ่ายไหนจะดีฝ่ายไหนจะเลว เกิดศรัทธาเลื่อมใสในองค์พระบรมครูยิ่งขึ้น ภาพเปรียบเทียบกับโยนิโสมนสิการผู้แสดงพากย์นี้ เป็นเหตุให้วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัยไม่แน่นอน) หนีห่างออกไปทันที

อุปมา ๕ ข้อ

วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัยไม่แน่นอน) หนีห่างออกไป เช่นเดียวกับที่กามฉันท์ (ความยินดีพอใจยินดีในกาม) พยาบาท (ความพยาบาทมุ่งร้าย) ถีนมิทธะ (ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม) และอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญ) ได้ถอยห่างออกไปก่อนแล้ว

เมื่อนิวรณ์ทั้ง ๕ คือกามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ถอยห่างออกไป นครสามีก็มีหฤทัยปราศจากความยินดีในสิ่งล่อใจให้ยินดีทั้งหลาย มีจิตไม่มุ่งร้ายแต่มีเอ็นดูปรารถนาเกื้อกูลในสัตว์ทั้งปวง ไม่มีความง่วงเหงา มีใจสว่าง ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ ทั้งไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบในภายใน หมดความสงสัยลังเลใจแต่อย่างไรในกุศลธรรมทั้งปวง ฝ่ายคู่บารมีเห็นเป็นต่อ จึงฉายภาพเปรียบเทียบ เพื่อฟอกจิตของนครสามีให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น คือ

๑ เป็นภาพชายผู้หนึ่ง กู้หนี้เขามาประกอบการงาน การงานของเขาสำเร็จผลเป็นอย่างดี จึงใช้หนี้เก่าให้หมดสิ้นแล้ว ก็ยังเหลือเลี้ยงบำรุงครอบครัว เขารู้สึกตัวว่าหมดหนี้สิน ทั้งยังมีทรัพย์เหลือสำหรับจับจ่ายใช้สอย ก็ได้ความบันเทิงใจความโสมนัส

๒ เป็นภาพชายผู้หนึ่งป่วยหนัก มีทุกขเวทนากล้า บริโภคไม่ได้ อ่อนระโหยโรยแรงจนจะสิ้นกำลังกาย แต่ได้หายป่วยในเวลาต่อมา กลับบริโภคอาหารได้ กำลังกายกลับคืนมา เขานึกถึงว่าเมื่อก่อนนี้ป่วยหนัก บัดนี้หายป่วยบริโภคได้กลับมีกำลังเป็นปรกติ ก็ได้ความบันเทิงใจความโสมนัส

๓ เป็นภาพบุรุษผู้หนึ่ง ถูกจองจำในเรือนจำ ต่อมาพ้นจากเรือนจำโดยสวัสดีไม่มีภัย ทั้งโภคทรัพย์อะไรก็ไม่เสื่อมเสีย เขานึกถึงเรื่องที่ต้องถูกจองจำเรื่อยมาจนพ้นจากเรือนจำโดยสวัสดีไม่มีภัย ทั้งไม่ขัดสนจนทรัพย์ ก็ได้ความบันเทิงใจความโสมนัส

๔ เป็นภาพบุรุษผู้หนึ่ง เป็นทาสของเขา ตนไม่เป็นใหญ่เป็นนายของตน ต้องมีคนอื่นเป็นใหญ่เป็นนาย จะไปข้างไหนตามปรารถนาต้องการหาได้ไม่ ต่อมาพ้นจากความเป็นทาส กลับเป็นใหญ่แก่ตน ไม่ต้องมีคนอื่นเป็นนาย ไปไหน ๆ ได้ตามปรารถนา เขาคิดขึ้นมาว่าเมื่อก่อนนี้ต้องเป็นทาสไม่เป็นอิสระแก่ตน บัดนี้พ้นจากความเป็นทาสเป็นอิสระแก่ตนขึ้นแล้ว ก็ได้ความบันเทิงใจความโสมนัส

๕ เป็นภาพบุรุษผู้หนึ่งเป็นคนมีทรัพย์ เดินทางไกลที่กันดาร ได้เดินทางผ่านไปได้โดยสวัสดีไม่มีภัย ทรัพย์ก็ไม่เสียหาย เขาระลึกถึงเรื่องการเดินทางไกลที่กันดารซึ่งผ่านพ้นออกไปได้โดยสวัสดี ไม่มีภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สิน ก็ได้ความบันเทิงใจความโสมนัส

ฝ่ายโยนิโสมนสิการก็ได้แสดงพากย์ประกอบทันทีว่า นิวรณ์ ๕ เหล่านี้ ก็เปรียบเหมือนความเป็นหนี้ ความเป็นโรค ความต้องขังในเรือนจำ ความเป็นทาส และการเดินทางกันดาร ส่วนความพ้นจาก

นิวรณ์ ๕ เหล่านี้ ก็เหมือนอย่างพ้นจากหนี้ พ้นจากโรค พ้นจากเรือนจำ พ้นจากความเป็นทาส มีความเป็นไทแก่ตน พ้นจากทางกันดาร บรรลุถึงภูมิประเทศอันเกษม

สมุทัยซบเซา

เมื่อนครสามีมองเห็นภาพดังกล่าวแล้วก็มองเห็นชัดเจนว่า จิตใจที่กลุ้มกลัดอยู่ด้วยนิวรณ์ทั้ง ๕ มีกามฉันท์เป็นต้น ก็เหมือนอย่างต้องเป็นหนี้เขาเป็นต้น ครั้นสงบเสียได้อย่างนี้ก็คล้ายกับพ้นหนี้ พ้นโทษ หายโรค เป็นไทแก่ตน ผ่านทางกันดารถึงแดนเกษมได้ เป็นสุขยิ่งนัก เกิดปีติปราโมทย์ คู่บารมีเห็นว่าสมควรจะปล่อยให้นครสามีพิจารณาทบทวนและพักสงบอยู่ตามลำพัง จึงหยุดแสดงภาพต่อไป และโยนิโสมนสิการก็หยุดพากย์ ปล่อยให้นครสามีอยู่ตามลำพัง ฝ่ายนครสามีก็ได้สงบเพ่งดูจิตที่สงบและความสุขอันประณีตที่เกิดจากความสงบ เกิดความรู้ผุดขึ้นเองว่า

“สุขที่ยิ่งไปกว่าความสงบไม่มี
ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพระเจ้าไม่มี พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพระเจ้า
ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพระเจ้าไม่มี พระธรรมเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพระเจ้า
ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่ง ตลอดชีวิต”

ได้เกิดปีติปราโมทย์ซาบซ่านทั้งกายและใจ ได้สงบอยู่กับความสุขที่ประณีตอันไม่เคยได้พบมานี้เป็นเวลานาน แล้วก็เข้าที่พักหลับอย่างสนิท แต่ก่อนเคยปรึกษาเรื่องราวอะไรต่าง ๆ กับมโนบนเตียงผทม ไม่เป็นอันหลับนอนจริง ๆ มโนเสนอแฟ้มเอกสารที่บันทึกไว้ต่าง ๆ เพราะชอบเรียกมโนมาเสนอเรื่องต่าง ๆ ในเวลาที่ควรจะพักนอน มโนก็พลอยมิได้พักไปด้วย แต่ครั้งนี้หาได้เรียกมโนเข้ามาไม่ มโนก็พลอยได้พักผ่อนเป็นสุขไปด้วย

ฝ่ายสมุทัยที่คอยเฝ้าสังเกตเหตุการณ์อยู่ ได้เห็นรูปการณ์แปรเปลี่ยนไปในทางเป็นประโยชน์แก่คู่ปรปักษ์ดังนั้น ก็เสียใจ นั่งเศร้าซบเซาอยู่ที่ทางสี่แพร่งจิตตนคร คู่อาสวะเที่ยวตามหา พบสมุทัยนั่งเศร้าเสียใจอยู่ดังนั้นก็ปลอบโยนว่า ทำไมจึงหลบมานั่งเสียใจอยู่ดังนี้ ไม่เป็นประโยชน์อะไร ความจริงคู่อาสวะกับสมุทัยได้ช่วยกันสะสมกำลังซ่อนอยู่อีกมากมาย คู่บารมีเพิ่งจะนำพรรคพวกเข้ามา คิดว่ากำลังไม่กล้าแข็งนัก แม้จะเข้าถึงจิตใจของนครสามี จนถึงเปลี่ยนใจของนครสามีให้หันไปนับถือพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรมครูของคู่บารมีกับพรรคพวกได้ แต่ฝ่ายเราก็มีอุบายและเหตุผลที่จะไปพูดหว่านล้อมชักนำใจของนครสามีให้กลับมาอีก ถ้ามานั่งเศร้าเสียดังนี้ ก็เท่ากับยอมแพ้เสียตั้งแต่ยังไม่ทันเห็นตัวศัตรูเหมือนอย่างที่เขาว่า ม้าได้กลิ่นเสือก็หมดเรี่ยวแรง ลงนอนรอให้เถือเสียแล้ว ฉะนั้น จงลุกขึ้นมาหารือกันถึงวิธีที่จะต่อสู้แก้ไขสถานการณ์ที่กำลังเผชิญอยู่นี้ สมุทัยฟังเตือนจึงได้ความคิด จึงได้หารือกับคู่อาสวะถึงวิธีที่จะต่อสู้ต่อไป

จากที่กล่าวมานี้ มีอยู่อย่างหนึ่งที่พอจะทำให้เห็นได้ว่า อันความไม่ดีนั้นมีหลายแบบหลายอย่าง ทั้งอย่างเปิดเผยและซ่อนเร้น คือทั้งอย่างแสดงตัวและทั้งอย่างปลอมแปลง ต้องใช้ปัญญาพิจารณาได้รอบคอบ ให้ดี จึงจะสามารถพาใจให้พ้นจากภัยของความชั่วร้ายได้พอสมควร การมาบริหารจิตก็คือการมาพยายามอบรมปัญญาให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ชั่วให้เห็นว่าชั่ว ให้เห็นว่าควรละ ดีให้เห็นว่าดี ให้เห็นว่าควรอบรมเพิ่มพูน ทั้งนี้เพื่อให้ห่างจากความทุกข์ ความไม่สงบ ได้มีความสุข ความสงบตามควรแก่ความปฏิบัติ

กลวิธีของสมุทัย

ข้อที่สมุทัยกับคู่อาสวะได้สั่งสมกำลังมาช้านานแบบที่เรียกว่า “ซ่องสุม” นั้นเป็นความจริง กำลังของสมุทัยนั้นมีแทรกแซงอยู่ทุกแห่ง ตั้งแต่ชั้นในจนถึงชั้นนอกของจิตตนคร ทั้งยังได้จัดกำลังคุมชาวจิตตนครไว้ทุกคน ดังที่ได้เล่าถึงหน้าที่ของกิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปดมาแล้ว คู่อาสวะเองก็มีกำลังซ่อนอยู่ในตัวอย่างลึกซึ้ง ทั้งยังมีสหายเช่นอนุสัยเป็นต้น ซึ่งยังหาได้แสดงกำลังอำนาจแต่ประการใดไม่ เพราะยังไม่ถึงคราวที่จะออกแสดงเอง แม้เมื่อคู่บารมีนำนิมิตต่าง ๆ พร้อมด้วยโยนิโสมนสิการเข้าไปแสดง มีผลถึงกับเปลี่ยนหทัยนครสามีให้เลื่อมใสศรัทธาในองค์พระบรมครูเป็นอย่างมาก คู่อาสวะก็ยังเห็นว่ายังไม่ถึงขั้นที่จะออกต่อต้านด้วยตนเอง เพียงแต่ส่งมือชั้นรองไปต่อต้านก็จะเพียงพอ หลังที่ทั้งสองคือคู่อาสวะกับสมุทัย ได้หารืออย่างรอบคอบแล้ว ก็ได้ดำเนินกลวิธีต่อสู้ทันที

ฝ่ายนครสามีครั้นตื่นขึ้นด้วยความสุขสดชื่น เพราะได้หลับอย่างสนิท ลืมตาขึ้นก็ได้มองเห็นว่าได้มีผู้มาเฝ้าอยู่ ๓ คน จึงถามว่าทั้ง ๓ เป็นใคร ชื่ออะไร มาจากไหน ทั้ง ๓ ตอบรายงานชื่อทีละคนว่าชื่อ “สุข” คนหนึ่ง ชื่อ “สด” คนหนึ่ง ชื่อ “ชื่น” คนหนึ่ง เป็นผู้ที่จงรักภักดีต่อนครสามีเป็นที่สุด ได้เคยมารับใช้เป็นครั้งคราว แต่มักจะต้องอยู่ห่าง ๆ ไม่อาจที่จะแทรกใคร ๆ เข้ามาได้ แต่ครั้งนี้เป็นความปลอดใคร ๆ ที่ห้อมล้อม จึงได้เข้ามาประจำบำรุงบำเรอนครสามี เมื่อได้ฟังดังนั้น นครสามีก็เริ่มคิดสงสัย ว่าเรากำลังมีความสุขสดชื่นเป็นอย่างยิ่ง หรือทั้งสามคนนี้จะเป็นผู้ที่ให้ความสุขสดชื่นนี้แก่เรา เพราะสามชื่อตรงกับสิ่งที่เรากำลังได้รับอยู่ น่าขอบใจเขา มีความรักในเรา ได้ให้สิ่งที่เราชอบใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งสามคนเห็นนครสามีทำท่าจะโปรดปราน จึงกล่าวต่อไปว่า ยังมิได้รายงานอีกปัญหาหนึ่งว่ามาจากไหน จึงจะขอรายงานว่า “ข้าพเจ้าซึ่งชื่อว่า "สุข" มาจากตำบลนิรโรค (ไม่มีโรค) ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า "สด" มาจากตำลบนิรชร (ไม่แก่) ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า "ชื่น" มาจากตำบลนิรมร (ไม่ตาย) ทั้ง ๓ ตำบลนี้มีอยู่ในจิตตนครนี้เอง ข้าพเจ้าทั้ง ๓ มิใช่เพียงแต่ชื่ออย่างนี้เท่านั้น ได้มีสุขสดชื่นจริง ๆ ด้วย เพราะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ใคร ๆ ที่อยู่ในตำบลทั้ง ๓ นี้ ล้วนไม่แก่เจ็บตายทั้งนั้น เมื่อไม่แก่จึงสดอยู่เสมอ ไม่เจ็บจึงสุขอยู่เสมอ ไม่ตายจึงชื่นอยู่เสมอ และเมื่อข้าพเจ้าทั้ง ๓ ไปอยู่กับผู้ใด ก็ทำให้ผู้นั้นไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย มีสุขสดชื่นไปด้วย”

นครสามีถามว่า ก็เมื่อทั้ง ๓ มาอยู่กับนครสามีดังนี้ นครสามีก็เป็นผู้ไม่แก่เจ็บตายหรือ ทั้ง ๓ ก็กล่าวรับรอง ทำให้นครสามีเกิดความปีติยินดีว่าช่างมีโชคนักหนา ที่ได้พบคณะบุคคลผู้นำโชคมาให้ถึง ๒ คณะติดต่อกัน ฝ่ายคู่อาสวะกับสมุทัยผู้ที่แอบสังเกตเหตุการณ์อยู่ ได้เห็นดังนั้นก็ยินดีร่าเริง สมุทัยถึงกับหัวเราะร่าด้วยความยินดี **เพราะบุคคลทั้ง ๓ นั้น ก็คือสมุนอีก ๓ คนของสมุทัย** มีชื่อว่า โยพพนมทะ (ความเมาในวัยหนุ่มสาว) ๑ อาโรคยมทะ (ความเมาในความไม่มีโรค) ๑ ชีวิตมทะ (ความเมาในชีวิต) ๑ ซึ่งแอบแฝงเข้าไปในความสุขสดชื่นนี้เอง

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย แม้รำลึกไว้เสมอว่า เราจะไม่ล่วงความแก่ไปได้ เราจะไม่ล่วงความเจ็บไปได้ เราจะไม่ล่วงความตายไปได้ ก็จักไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของฝ่ายคู่อาสวะกับสมุทัย ซึ่งจักนำไปสู่ความต้องวนเวียนพบทุกข์อยู่ไม่สร่างสิ้น

เห็นโซ่เป็นสร้อย

มทะ คือความเมาทั้ง ๓ อันได้แก่ ความเมาในวัยหรือในความเป็นหนุ่มเป็นสาว ความเมาในความไม่มีโรค ความเมาในชีวิต ทำให้ใคร ๆ รู้สึกเหมือนไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย สมุทัยได้ส่งมทะทั้ง ๓ สหายแทรกซึมเข้าไปในจิตตนคร ทำให้ชาวจิตตนครพากัน "เมาใจ" ไม่นึกเห็นว่าเราแก่เจ็บตาย ถึงร่างกายจะแก่ ใจก็นึกว่าไม่แก่ ใจยังหนุ่มสาวอยู่เสมอ ถึงร่างกายจะเจ็บอยู่เป็นประจำ ก็ไม่นึกว่าเจ็บ ถึงจะรู้ว่าจะต้องตาย ก็เหมือนอย่างความตายยังอยู่ห่างไกลมาก ไม่ต้องนึกถึง เมื่อเมาใจกันดังนี้ สัญญาก็วิปลาส จิตก็วิปลาส ทิฐิก็วิปลาส ก็คล้ายกับเมาเหล่านั่นแหละ ทำให้วิปลาสไปต่าง ๆ วิปลาสไปอย่างไร คือทำให้เห็นในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่อัตตาตัวตน ไม่งาม ว่าเป็นสิ่งที่เที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตาตัวตน งาม ความจำหมายคิดเห็นไปดังนี้เรียกว่าวิปลาสดังกล่าว เป็นสมุนของสมุทัยที่ถูกส่งทยอยเข้าไปในจิตตนคร ครั้นชาวจิตตนครพากันวิปลาสไปแล้วก็พากันกระชับโซ่ตรวนของสมุทัยที่ผูกอยู่ให้แน่นเข้าอีก เพราะเครื่องผูกเหล่านี้ปรากฏเหมือนอย่างสร้อยทองประดับเพชร หรือมรกตอันงดงาม จึงสวมประดับคอ ประดับแขน ข้อมือ ทั้งข้อเท้า เข้าทำนองคำว่า "เห็นกงจักรเป็นดอกบัว"

อันที่จริงชาวจิตตนครได้สวมสอดเครื่องผูกต่าง ๆ ของสมุทัยนานมานักหนาแล้ว เรียกได้ว่าความสมัครใจ บางเวลาทำท่าจะสร่างเมา สร่างความวิปลาส จะเห็นว่าเป็นเครื่องผูก มิใช่สร้อยทองอันงดงาม สมุทัยก็เติมความเมาเข้าอีก ทำให้วิปลาสต่อไปอีก อาการวิปลาสนี้ เรียกง่าย ๆ ว่า "สติวิปลาส" นั่นแหละ เป็นความบ้าชนิดที่ไม่รู้ตัวเองว่าบ้า และเป็นอย่างเดียวกันตลอดจิตตนคร แต่เป็นอย่างละเอียดและลึกซึ้ง ไม่ใช่ชนิดบ้าอาละวาดอย่างที่บรรดาแพทย์ของบ้านเมืองทั่วไปเรียกว่า "เป็นโรคจิต" ส่วนชาวจิตตนครไม่เรียกโรคเช่นนั้นว่าอย่างนั้น เรียกว่าเป็นโรคทางสมองตามสมุฏฐาน หวงแหนคำว่า "จิต" ไว้ใช้สำหรับจิตตนครเท่านั้น ก็น่าจะหวงแหน "โรคจิต" ไว้เฉพาะจิตตนครด้วย ก็ควรจะต้องเป็นเช่นนั้น เพราะเมื่อเป็นจิตตนคร โรคที่เกิดขึ้นในจิตตนครก็จะต้องเป็นโรคจิต มิใช่โรคทางกายทุกอย่าง เว้นไว้แต่จะเป็นเหตุให้เกิดเป็นโรคจิตขึ้น แต่เรียกว่าเป็นเหตุเท่านั้น ส่วนอาการไม่รู้ตัวเอง คิดว่าตัวเองเป็นคนดีไม่มีโรค เป็นอาการที่คล้ายคลึงกัน นี่แหละคือ "จิตตวิปลาส" ในจิตตนคร

อาศัยที่พระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปในจิตตนครแล้ว ความเมาและวิปลาสอย่างแรงในจิตตนครจึงลดลง ตามกำลังของฝ่ายคู่บารมีผู้นำพระพุทธศาสนาเข้าไป พรรคพวกของคู่บารมีได้หยั่งรากฐานลึกลงเรื่อย ๆ เป็นต้นว่า ศีล หิริ โอตตัปปะ ตลอดถึงสมาธินิมิตต่าง ๆ และโยนิโสมนสิการ เป็นเหตุให้นครสามีได้พบความสุขสงบทางใจ เกิดความรู้ผุดขึ้น นำให้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต แต่มารศาสนาหรือศาสนาของสมุทัยซึ่งเป็นคู่ปรับกันก็ยังแรง และสมุทัยรู้วิธีรักษาและแผ่ศาสนาคล้ายแม่ทัพผู้ฉลาดให้ยุทธวิธีที่แยบยล

ทุกคนล้วนมีศัตรูเป็นแม่ทัพผู้ฉลาดในการใช้ยุทธวิธีที่แยบยล ดังนั้นแม้ไม่ประสงค์จะเป็นผู้พ่ายแพ้แก่ศัตรูคือมารหรือสมุทัย ทุกคนก็ต้องอบรมสติอบรมปัญญาให้ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพื่อจะได้สามารถเอาชนะศัตรูได้ มีใจถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะอย่างแน่วแน่มั่นคง จนได้พบความสุขสงบทางใจ ที่จะไม่ได้พบเลยแม้พ่ายแพ้แก่ศัตรูคือสมุทัย

สังโยชน์สิบ

จะกล่าวถึงเครื่องผูกของสมุทัยที่ลอบผูกใจชาวจิตตนครมานานนักแล้ว แต่ผูกไว้อย่างลึกซึ้ง ชาวจิตตนครเองก็ไม่รู้ว่าได้ถูกผูกไว้ พระบรมครูเท่านั้นได้ทรงทราบและได้ตรัสบอกแก่คู่บารมีว่ามีอยู่ ๑๐ เรียกว่า “สังโยชน์” แปลว่า “เครื่องผูกใจสัตว์” คือ

๑ สักกายทิฐิ ความเห็นเป็นเหตุถืออัตตาตัวตนในสกนธ์กาย
๒ วิจิกิจฉา ความลังเลเป็นเหตุไม่แน่ใจในปฏิปทาเครื่องดำเนินของตน
๓ สีลัพพตปรามาส ความถือศีลและวัตรต่าง ๆ ด้วยความปรารถนาผลมีลาภเป็นต้น หรือด้วยความเชื่อถือว่าศักดิ์สิทธิ์
๔ กามราคะ ความยินดีด้วยอำนาจกิเลสกาม
๕ ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต หรือความหงุดหงิด
๖ รูปราคะ ความติดอยู่ในรูปธรรม เช่นชอบใจในบุคคลบางคน หรือในรูปฌาน
๗ อรูปราคะ ความติดอยู่ในอรูปธรรม เช่นในสุขเวทนา หรือในอรูปฌาน
๘ มานะ ความสำคัญว่ายังมีเรา
๙ อุทธัจจะ ความคิดพล่าน
๑๐ อวิชชา ความไม่รู้ในสัจจะทั้งหลาย

สังโยชน์เหล่านี้สมุทัยมอบให้อยู่ในสังกัดของคู่อาสวะโดยตรง ทั้งเป็นสหายสนิทของคู่อาสวะ ตั้งแต่ ๑ ถึง ๕ เป็นพวกขั้นต่ำคือหยาบ เรียกว่า “โอรัมภาคิยะ” แปลว่า “ส่วนล่าง” ตั้งแต่ ๖ ถึง ๑๐ เป็นพวกชั้นสูง คือละเอียด เรียกว่า “อุทธัมภาคิยะ” แปลว่า “ส่วนบน” คำว่าส่วนล่างส่วนบนในที่นี้มิได้หมายความว่าผูกที่ร่างกายส่วนล่างและส่วนบน แต่หมายว่าหยาบและละเอียด หรือตื้นและลึกซึ้งเข้าไปโดยลำดับ เครื่องผูกเหล่านี้เป็นเครื่องผูกที่เหนียวแน่นมาก ตัดให้ขาดได้ยากที่สุด แม้ที่เป็นอย่างหยาบแต่ก็ละเอียดจนมองด้วยตาไม่เห็น ถึงตาทิพย์ของเทพก็มองไม่เห็น พระบรมครูทรงเห็นด้วยพุทธจักษุหรือปัญญาจักษุ แล้วทรงแสดงเปิดเผยแก่เวไนยนิกร คือหมู่แห่งเทพและมนุษย์ที่พึงแนะนำได้ เป็นที่กระทบกระเทือนสมุทัยเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่อาจจะปกปิดซ่อนเร้นเครื่องผูกอย่างละเอียดนี้ต่อไปได้

ทั้งพระบรมครูยังได้ทรงสอนวิธีตัดเครื่องผูกเหล่านี้ให้ขาดได้จริง ๆ อย่างเป็นปาฏิหาริย์ ใครที่ตัดได้จะพ้นจากอำนาจสมุทัยไปโดยลำดับ เมื่อตัดได้หมดก็พ้นได้สิ้นเชิง แต่ก็อย่าเพ่อดีใจว่าจะตัดได้ง่ายนักเร็วนัก เพราะสมุทัยยังมีกลวิธีอีกหลายอย่างนักที่จะรักษาอำนาจของตน เช่นวิธีทำให้วนเวียน วิธีทำให้เนิ่นช้า วิธีแบ่งเขตยึดครอง วิธีแทรกซึมบ่อนทำลาย จนถึงวิธีโจมตีอย่างเปิดเผยคล้าย ๆ การก่อสงครามกลางเมืองขึ้น หรือชักจูงกองทัพต่างด้าวเข้าเมือง ฉะนั้นสมุทัยจึงเชื่อว่าจะรักษาอำนาจของตนไว้ได้อีกนาน ภัยธรรมชาติจะมาถึงจิตตนคร ทำลายเมืองทั้งสิ้นเสียก่อนที่สมุทัยจะสิ้นอำนาจ สมุทัยน่าจะต้องช่วยสร้างเมืองให้ใหม่เสียอีก

ดังนั้น สมุทัยจึงน่ากลัวนัก มีอันตรายร้ายแรงนัก ไม่ควรที่จะนอนใจปล่อยให้สมุทัยดำเนินงานแทรกซึมบ่อนทำลายโดยไม่พยายามต้านทานเสียเลย การศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำลายสมุทัยแบบถอนรากถอนโคนเท่านั้นที่จะช่วยให้รู้ทางรู้วิธีต่อต้านสมุทัย และการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนที่ได้ศึกษามาเท่านั้นที่จะช่วยให้อาจเอาชนะสมุทัยได้ ได้มีความสุขเสรีพ้นจากเครื่องผูกทั้งปวงตามควรแก่ความปฏิบัติ

ไตรภูมิโลก

วิธีทำให้วนเวียนของสมุทัย คือสร้างวงกลมใหญ่กลางเมืองจิตตนคร กล่าวได้ว่าเป็นวงเวียนกลมใหญ่ที่สุดในโลก ได้สร้างทางเป็นเส้นรอบวงกลม มีทางซอยตัดผ่านกันอีกมากมาย ได้สร้างภูมิต่าง ๆ ไว้ที่เส้นทางรอบวงกลมนั้นครบถ้วน ถ้านับมนุษยภูมิเป็นกลาง ต่ำลงไปก็มีอบายภูมิต่าง ๆ คือ นรก สัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรตอสุรกาย แดนผีชนิดที่ตกต่ำนานาชนิด ภูมิมนุษย์เองก็แบ่งกันเป็นประเทศต่าง ๆ เป็นบุคคลชั้นต่าง ๆ มีหน้าที่ต่าง ๆ พากันสร้างบ้านเรือน ถนนหนทาง ปราสาทราชวัง วัดวาอาราม และสิ่งของเครื่องใช้หลายหลากมากมาย มีภูมิประเทศที่สวยงามโดยธรรมชาติ และโดยตกแต่งเป็นสวน เป็นสระ เป็นอ่างเก็บน้ำมหึมา และอื่น ๆ มากมายเหลือที่จะพรรณนา ที่ยิ่งกว่าภูมิมนุษย์ก็คือภูมิสวรรค์ชั้นกามาวจรที่เรียกว่าเทวโลก และชั้นรูปาวจร อรูปาวจร ที่เรียกว่าพรหมโลก ล้วนแล้วไปด้วยของทิพย์อันแสนที่จะละเอียดประณีต ชนิดที่ไม่อาจจะนำสิ่งอะไรในโลกมนุษย์นี้เทียบได้ ภูมิประเทศในสวรรค์ก็สวยสดงดงาม โปร่งน่ารื่นรมย์ยินดี มีทิพยวิมานสถิตอยู่ในที่อันเหมาะสมวิจิตรตระการตา เป็นที่ตรึงตาตรึงใจ และละเอียดประณีตกว่ากันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ รวมเข้าก็เป็นไตรภูมิ คือ กามาวจรภูมิ (ภูมิที่เที่ยวไปในกาม) รูปาวจรภูมิ (ภูมิที่เที่ยวไปในรูป) อรูปาวจรภูมิ (ภูมิที่เที่ยวไปในอรูป) ทำนองที่มีพรรณนาไว้ในไตรภูมิพระร่วง และใน ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้านั่นแหละ

สมุทัยได้สร้างไว้ครบทุกภูมิ และได้สร้างสัตวโลกประจำภูมิต่าง ๆ อีกมากมายนับไม่ถ้วน ในนรกก็มีสัตว์นรกชนิดต่าง ๆ ในขุมต่าง ๆ แดนต่าง ๆ ของนรกนับไม่ถ้วน ในกำเนิดดิรัจฉานก็มีสัตว์ดิรัจฉานนับไม่ถ้วน ในถิ่นเปรต ถิ่นอสุรกาย ถิ่นผีที่ต่ำต้อยต่าง ๆ ก็มากมายนับไม่ถ้วนเหมือนกัน จนถึงพลัดเข้าในแดนมนุษย์ เที่ยวแสดงตนขอส่วนบุญหรือที่พวกมนุษย์พากันกล่าวหาว่าผีหลอก ทั้งที่น่าจะไม่ได้คิดว่าจะมาหลอกมีเป็นอันมาก ในมนุษย์เองก็มีมนุษย์เกิดมามากมาย จนเกิดมีปัญหาพูดกันในหมู่มนุษย์ว่าจะล้นที่บ้าง จะไม่มีอาหารพอเลี้ยงกันบ้าง เมื่อก่อนนี้จำนวนมนุษย์มีน้อย เดี๋ยวนี้มากวิญญาณมาจากไหนกัน วิญญาณเพิ่มขึ้นได้หรือ ดังนี้เป็นต้น ในถิ่นสวรรค์โลกพรหมโลกก็มีเทพดาพรหมแต่ละชั้น บางท่านแถมมารเข้าว่า “เทวดามารพรหม”

ดังที่กล่าวแล้ว ว่าพญามารนั้นครองอยู่ในสวรรค์ชั้นที่หกซึ่งเป็นถิ่นเทพชั้นสูงสุด เป็น “พญา” ที่ครองอยู่กึ่งหนึ่ง อีกกึ่งหนึ่งมีอีก “พญา” หนึ่งครองอยู่ นับว่าแปลก แต่ถ้าคิดดูทำนองเป็นปริศนาธรรมก็ไม่แปลก มีเหตุผล ภูมิโลกทั้งหมดนี้มารครองใจอยู่ทั้งหมด จึงกำหนดให้พญามารสถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นสูงสุด ที่จะดูแลลงมาและขึ้นไปได้ทั่วถึง ชั้นที่มารสถิตนั้นนับว่ากึ่งกลาง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งนั้นนับถือพระบรมครู สมุทัยได้สร้างไตรภูมิโลกดังกล่าวภายในวงกลมใหญ่มหึมากลางเมืองจิตตนคร เรียงรายกันอย่างเป็นระเบียบที่เส้นทางรอบวงกลม เรียกให้ทันสมัยได้ว่าเป็นการแสดงนิทรรศการไตรภูมิโลกที่ไม่มีใครจะแสดงได้เสมอเหมือน

แม้สมุทัยจะสร้างวงเวียนใหญ่โตเพียงไร เพื่อหลอกให้ชาวจิตตนครวนเวียนไม่อาจหลุดพ้นจากอำนาจของตนได้ แต่พระบรมครูก็ทรงเห็นวงเวียนนั้นละเอียดถี่ถ้วนโดยตลอดด้วยพุทธจักษุหรือปัญญาจักษุ ทั้งยังได้ทรงแสดงไว้อย่างเปิดเผยแก่เวไนยนิกร บรรดาผู้ไม่ปรารถนาจะวนเวียนอยู่ตามความประสงค์ของสมุทัย ก็ต้องศึกษาให้เข้าใจตามที่พระบรมครูทรงแสดงไว้ นั่นแลจึงจะสามารถพ้นจากอำนาจของสมุทัยได้โดยลำดับ

นายช่างผู้ออกแบบและสร้างไตรภูมิ

สมุทัยสามารถจัดแสดงได้เพราะมีนายช่างผู้สร้างซึ่งมีความสามารถสร้างได้อย่างวิเศษ นายช่างผู้นี้มีชื่อสั้น ๆ ว่า “กรรม” เป็นผู้สร้างไตรภูมิโลกขึ้นทั้งหมด แต่กรรมเป็นผู้สร้างขึ้นตามแบบแปลนแผนผังที่มีนายช่างอีกผู้หนึ่งเขียนขึ้น นายช่างผู้เขียนแปลนแผนผังนี้มีชื่อว่า “กิเลส” เป็นผู้เขียนแบบแปลนแผนผังไตรภูมิโลกขึ้นทั้งหมด แล้ว “กรรม” ก็เป็นผู้สร้างไตรภูมิโลกขึ้น กิเลสและกรรมทั้งสองนี้เป็นนายช่างคู่สำคัญที่สุดของสมุทัย ซึ่งร่วมกันสร้างวงเวียนกลมใหญ่และไตรภูมิโลกเรียงรายอยู่ในวงเวียนกลมใหญ่นี้ สมุทัยได้ปดปิดความจริงในเรื่องนี้ แต่ก็ไม่อาจจะปดปิดองค์พระบรมครูได้ พระองค์ทรงทราบและได้ตรัสบอกไว้ว่า ไตรภูมิโลกนี้คือ “วิบาก” ถึงจะมีมากมาย ก็รวมอยู่ในคำว่า “วิบาก” คำเดียว รวมกับนายช่างผู้เขียนแบบและผู้สร้างก็เป็นสาม คือ กิเลส กรรม วิบาก ทรงแสดงว่า กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมเป็นเหตุส่งวิบาก และวิบากก็เป็นเหตุก่อกิเลสขึ้นอีก จึงวนอยู่ดังนี้

ในการแสดงนิทรรศการไตรภูมิโลก สมุทัยได้จัดงาน “**สังสารวัฏ**” ขึ้น เพื่อชักชวนคนให้เที่ยวชมนิทรรศการไตรภูมิโลกที่สร้างขึ้น และเมื่อใครได้ชมเข้าแล้วก็จะติดใจวนเวียนท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ ไม่ยอมผละออกไป สมชื่อของงานว่าสังสารวัฏที่แปลว่าวนเวียนท่องเที่ยวไป ชาวจิตตนครได้พากันเข้าไปเที่ยวชมนิทรรศการไตรภูมิโลก ในงานสังสารวัฏที่สมุทัยจัดขึ้นแน่นขนัดไปหมด และพากันหลงใหลวนเวียนท่องเที่ยวไปในภูมิต่าง ๆ อย่างไม่อิ่มไม่เบื่อ ถึงจะวนเวียนซ้ำแล้วซ้ำอีกนับครั้งไม่ถ้วนก็ไม่เบื่อ อยากจะเที่ยวไปอีกนั่นเอง นับว่าเป็นความสามารถอย่างยอดเยี่ยมของนายช่างสถาปนิกผู้ออกแบบคือกิเลส และนายช่างผู้สร้างคือกรรม ซึ่งสร้างผลวิบากออกมาคือไตรภูมิโลก ชาวจิตตนครไม่มีความสงสัยอย่างที่ชาวโลกเป็นอันมากสงสัยกันว่าวิญญาณจากไหนมาเกิดเป็นมนุษย์เพิ่มมากขึ้นจนจะล้นโลก เพราะได้เห็นนิทรรศการไตรภูมิโลก และทุกภูมิมีวิญญาณหรือผู้เกิดอยู่ในภูมินั้น ๆ นับไม่ถ้วน เมื่อเทียบกันเข้าแล้ว มนุษยภูมิก็เท่ากับใบไม้หยิบมือเดียวเมื่อเทียบกับใบไม้ในป่าทั้งสิ้น และทุกวิญญาณไปถือปฏิสนธิในภูมิใดภูมิหนึ่งได้ทั้งนั้น สุดแต่จะได้บ้านที่กิเลสและกรรมสร้างขึ้นในภูมิไหน สมุทัยภูมิใจในนายช่างทั้งสองและในไตรภูมิโลกที่พระบรมครูทรงเรียกว่า “วิบาก” ยิ่งนัก และเมื่อได้เห็นชาวจิตตนครเกือบทั้งเมืองพากันท่องเที่ยววนเวียนติดอยู่ในไตรภูมิแน่นขนัดก็ยิ่งร่าเริง เพราะได้เห็นผลสำเร็จอย่างงดงามของตน

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย แม้จะเปรียบเช่นชาวจิตตนครที่พากันท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในไตรภูมิ แต่ก็เป็นผู้ที่ทำให้สมุทัยวางใจไม่สนิทนัก เพราะสมุทัยตระหนักดีว่า การบริหารจิตหรือการอบรมจิตตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือการที่จะสามารถพาตนให้ดำเนินก้าวหน้าห่างไกลอำนาจของสมุทัยออกไปทุกที จนอาจถึงพ้นจากอำนาจของสมุทัยได้โดยสิ้นเชิงในวาระหนึ่ง

วัฏฏะ

สมุทัยมีวิธีทำให้เนิ่นช้า คือทำให้หลงวนเวียนอยู่ในวัฏฏะทั้ง ๓ คือ

๑ กิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส
๒ กัมมวัฏฏะ วนคือกรรม
๓ วิปากวัฏฏะ วนคือวิบาก ได้แก่ผล

ความวนนี้ทำให้เกิดเวลาและเวลาดูก็ล่วงไปเร็ว ทำให้ดูเหมือนไม่เนิ่นช้า ถ้าใครดูนาฬิกาจะเห็นว่าเข็มวินาทีเคลื่อนไปเร็วมาก แม้วันคืนเดือนปีจะรู้สึกว่าช้าไปโดยลำดับ แต่ถ้ามีอะไรทำให้เพลิน ก็เหมือนดังประเดี๋ยวเดียว ใครที่เกิดมามีอายุเท่าไรก็ตาม ลองนึกดูตั้งแต่เกิดจนถึงปัจจุบันจะรู้สึกเหมือนดังผ่านมาแวบเดียวเท่านั้น ดังนั้นจะว่าเนิ่นช้าอย่างไร ถ้าตั้งปัญหาขึ้นดังนี้ ก็ขอให้มองถึงสัจจะของเวลา ว่าเวลาเกิดจากความวน ดังจะรู้ได้จากการศึกษาว่าโลกหมุนรอบตัวเองและรอบดวงอาทิตย์ ทำให้เกิดวันคืนเดือนปี ซึ่งรวมเรียกเวลา ถ้าโลกหยุดหมุนก็จะไม่มีเวลา ความหมุนของโลกนั้น ก็คือหมุนวนเป็นความวนนั่นเอง จึงเป็นการกลับไปหาจุดเก่าซ้ำ ๆ ซาก ๆ แล้ว ๆ เล่า ๆ เช่นเดียวกับเช้าสายเที่ยงบ่ายเย็น แล้วก็กลับไปเช้าสายใหม่เป็นต้นใหม่ เวลาที่ล่วงไป ๆ จึงไม่ทำให้ใครได้ก้าวหน้าไปข้างไหน คงก้าวไปในความซ้ำ ๆ อยู่นั่นเอง เหมือนอย่างเดินเวียนโบสถ์เวียนเมรุ หรือเหมือนอย่างทำกิจประจำวัน ตื่นนอนขึ้นก็ล้างหน้า บ้วนปาก บริโภคอาหารเช้า ทำกิจต่าง ๆ บริโภคอาหารมื้อต่อไป ทำกิจต่าง ๆ จนถึงนอนหลับไป นึกว่าวันนี้ รุ่งขึ้นก็ทำซ้ำกันอีก ก็นึกว่าวันพรุ่งนี้และวันต่อ ๆ ไป เป็นต้น คิดว่าไม่ซ้ำวันเวลากัน แต่ความจริงก็ซ้ำ ๆ กันอยู่นั่นเอง เพราะโลกก็วนตัวเองและวนดวงอาทิตย์ซ้ำ ๆ กันอยู่ในที่และวงโคจรเดียวกัน อยู่ทุกวันทุกปี

เมื่อกล่าวโดยปรมัตถ์ ทุกสัตว์บุคคลตัวตนก็วนเกิดแก่ตายอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ ในไตรภูมิดังที่เรียกว่าสังสารวัฏฏะ ซึ่งเมื่อมองเข้ามาเฉพาะตนในปัจจุบัน ก็จะได้พบวัฏฏะทั้ง ๓ ดังกล่าวข้างต้นนั่นแหละวนอยู่ในจิตใจตลอดเวลา สมุทัยได้สร้างมายาต่าง ๆ ปิดบังดวงตาปัญญามิให้มองเห็นสัจจะ ทั้งได้สอดใส่อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เข้าไว้ในจิตใจอย่างหนาแน่น ทำให้เป็นอาสวะอนุสัยคือดองสันดานสัตว์ นอนจมสันดานสัตว์ในไตรภูมิถ้วนหน้า โดยมอบให้เป็นหน้าที่ของคู่อาสวะความวนอยู่ในที่เดียวโดยไม่รู้นี้เป็นความเนิ่นช้าอย่างยิ่ง เป็นความเนิ่นช้าที่ไม่รู้ว่าเนิ่นช้า นึกว่าก้าวหน้าไปเร็วอย่างยิ่งเหมือนอย่างเข็มวินาที โลกเองถ้ามีวิญญาณจิตใจรู้ ก็คงตอบโต้ว่า **ก็เราวนอยู่นี่นา จนเราเองก็เบื่อเต็มทีแล้ว** เวลาเกิดขึ้นจากความวนของเราเอง สัตวโลกทั้งปวงเกิดจากเวลาก็ว่าได้ ทั้งเวลาก็กลืนกินตัวเองพร้อมทั้งสัตวโลกทั้งปวงไม่มีเหลือ เหมือนอย่างยักษ์ใหญ่มหึมาอ้าปากกว้างใหญ่ยิ่งกว่าโลก สัตวโลกเกิดขึ้นมาแล้วเดินวนตัวเองอยู่เร็วรอบบ้าง ช้ารอบคือเดินวนอยู่มากรอบบ้าง แต่ถึงจะช้าก็ไม่เกิน ๑๐๐ รอบไปเท่าไรนัก ดังที่เรียกกันว่าอายุเท่านั้นปี ก็คือเท่านั้นรอบที่โลกวนนั่นเอง แล้วก็เข้าปากยักษ์ใหญ่คือเวลาหายไปหมดสิ้น พระบรมครูได้ตรัสไว้แล้วมิใช่หรือว่า "กาลย่อมกินสัตว์ที่เกิดมาทั้งหมดพร้อมกับตนเอง"

แต่กาลไม่อาจกินกรรมและผลของกรรมที่ทุกสัตว์บุคคลตัวตนทำไว้ได้ กรรมที่กระทำแล้วย่อมเป็นอันกระทำแล้ว ย่อมให้ผล ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว กรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว บรรดาผู้มาบริหารจิตคือผู้กำลังพยายามทำกรรมดีและผลดีสั่งสมไว้ ไม่ให้ตัวเองวนหายไปในปากยักษ์ใหญ่คือเวลาจนหมดสิ้นโดยไม่เหลือความดีไว้ข้างหลังเลย

มายา

เมื่อโลกนี้หมุนวนอยู่ แต่ทุกคนที่อยู่ในโลกหาได้รู้ว่าโลกหมุนวนไม่ เมื่อโลกหมุนวนไปหาจุดเก่าคนทั้งปวงก็คิดว่าวันใหม่ สมุทัยได้สร้างมายาขึ้นสำหรับกำบังสัจจะคือความจริง ไตรภูมิโลกเองก็เต็มไปด้วยมายา ระบบสื่อสารทั้งชั้นนอกชั้นในของจิตตนครก็เต็มไปด้วยมายา เพราะสมุทัยได้ส่งเข้าไปแทรกไว้ทุกหนทุกแห่ง ทำให้ชาวจิตตนครพากันเห็นไปอย่างหนึ่งซึ่งผิดไปจากความจริง ตั้งต้นแต่ตื่นนอนเช้าขึ้นก็มองเห็นดวงตะวันขึ้นโคจรจากทิศตะวันออกไปตกทางทิศตะวันตก แต่ตามสัจจะที่วิทยาศาสตร์แสดงไว้ หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ โลกต่างหากโคจรไปรอบดวงอาทิตย์

นอกจากนี้สิ่งที่ไกลตาก็เห็นเล็ก ใกล้ตาก็เห็นใหญ่ เช่นดวงตะวัน เดือนดาว เห็นดวงเล็กนิดเดียว แต่ตามสัจจะหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เสียงต่าง ๆ ที่ออกจากปากไปเข้าหูก็เหมือนกัน สร้างเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้นได้ไม่น้อย ทำให้รักกันช่วยกันก็ได้ ทำให้เกลียดชังกันตีกันรบกันก็ได้ ตามสัจจะก็เป็นสักแต่ว่าเสียงเท่านั้น ทางจิตใจเองก็ยิ่งเต็มไปด้วยความคิดปรุงแต่ง เครื่องปรุงแต่งต่าง ๆ ในโลกออกมาจากจิตใจก่อนทั้งนั้น สมุทัยได้สร้างมายาในรูปแห่งสิ่งหนึ่ง เรียกว่า "โลกธรรม" มีอยู่ ๘ สิ่ง คือ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์

อันที่จริง ทั้ง ๘ นี้ เป็นธรรมคือของสำหรับโลก ใคร ๆ ที่เกิดมาในโลกก็จะต้องพบด้วยกันทั้งนั้น ไม่ยกเว้นแม้แต่องค์พระบรมครูและพระสาวกทั้งปวง แต่สมุทัยได้สอดแทรกมายาเข้าไปในจิตใจของคน ทำให้โลกธรรมกลายเป็นอารมณ์เครื่องผูกพันจิตใจให้ยินดีและยินร้าย คือให้ยินดีในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ให้ยินร้ายในอลาภ อยศ นินทา ทุกข์ ทั้งสมุทัยได้ส่งสมุนเอก คือ โลโภ โทโส โมโห เข้าไปอีกด้วย จึงทำให้โลภอยากได้ในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข อย่างไม่มีอิ่มมีพอ และทำให้มีโทสะในเมื่อต้องถูกขัดขวาง หรือเมื่อประสบสิ่งที่ตรงกันข้าม ไม่เช่นนั้นก็เศร้าเสียใจอย่างไม่อาจจะยับยั้ง เป็นอันว่าทำให้ยิ่งวุ่นแสวงหากอบกำ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข กันอย่างอุตลุด ไม่เป็นอันจะคิดทำสิ่งที่เป็นคุณเป็นประโยชน์อันแท้จริงแก่ตนและแก่คนอื่นตลอดถึงส่วนรวมให้สมควร ให้มาก ความสุขความเจริญต่าง ๆ จึงชะงักงัน หรือบังเกิดขึ้นเนิ่นช้า ควรที่จะเจริญมากและเร็ว ก็กลับน้อยและช้า บางทีกลับเสื่อมถอยหลังไปเสียอีก เพราะมัวแต่วิ่งวุ่นแย่งลาภผลเป็นต้นกันเสีย คล้ายกับคราวบวชนาค เจ้านาคโยนสตางค์ให้ทาน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่พากันแย่งทานกันชุลมุน สมุทัยเห็นดังนั้นก็หัวร่อร่าเริงชอบใจ ว่าเพียงแต่สตางค์ก็แย่งกันอุตลุดเสียแล้ว เสียแรงเตรียมเครื่องป้องกันไว้มากมาย สมุทัยยังมีกลวิธีดีกว่าโยนทานอีกหลายอย่างนัก สำหรับที่จะหน่วงเหนี่ยวให้ชักช้า

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายควรอบรมสติให้มาก เพื่อให้สติเกิดทันเวลาเมื่อความโลภ โกรธ หลงเกิดขึ้น ก็จะได้รู้ว่า นั่นคือมายาของสมุทัยกำลังล่อให้เป็นไป จักทำให้เนิ่นช้าในการดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ พ้นอำนาจของสมุทัย ได้มีบรมสุข อันเป็นสุขแท้จริง

มิจฉาทิฐิ

อันชาวจิตตนครทุกสัตว์บุคคลตัวตนต่างก็วนเกิดแก่ตายอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ ในไตรภูมิที่เรียกว่าสงสารวัฏฏะ องค์พระบรมครูทรงเห็นเหตุแห่งการวนเวียนเช่นนั้นและได้ทรงแสดงชี้ไว้ชัดแจ้ง เพื่อเป็นทางสำหรับชาวจิตตนครผู้ปฏิบัติตามพระองค์ให้พ้นจากการต้องวนเวียนดังกล่าว แต่สมุทัยก็พยายามหากลอุบายมาหลอกล่อให้ชักช้า มิให้พ้นไปได้โดยง่าย

ทำไมสมุทัยจึงต้องใช้วิธีหน่วงเหนี่ยวให้ชักช้า ก็เพราะสมุทัยทราบว่า ชาวจิตตนครมีพื้นเป็นผู้ฉลาด ถ้าปกปิดบิดบังความจริงไม่ดี ก็จะต้องจับความจริงได้ และเมื่อชาวจิตตนครจับความจริงได้เมื่อใด เมื่อนั้นแหละคือกาลอวสานของสมุทัยกับพรรคพวก กับทั้งศาสนาขององค์พระบรมครูก็ได้เข้าไปตั้งมั่นอยู่ในจิตตนครแล้วคู่กับศาสนาของมารหรือของสมุทัยนั่นแหละ คู่บารมีได้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ หลักใหญ่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็คือเผยแผ่ความจริงที่สมุทัยกลัวยิ่งนักว่าใคร ๆ จะพากันรู้ และโดยเฉพาะก็คือชี้ให้รู้จักตัวสมุทัยพร้อมทั้งพรรคพวกตามเป็นจริง สมุทัยจึงต้องใช้วิธีทำให้ชาวจิตตนครไม่อาจจะรู้ความจริงได้ หรือให้รู้ช้าที่สุดเท่าที่จะช้าได้ ดังที่เรียกว่าทำให้ชักช้า คือทำมิให้รู้ได้เร็ว แต่ให้ไม่รู้เรื่อยไป นี้เป็นความประสงค์สุดยอด หากไม่ได้อย่างนั้น ก็ให้รู้ช้าที่สุด เพื่อที่ตนจะได้ครองอำนาจตลอดไป หรือนานที่สุด วิธีที่สมุทัยใช้ตลอดมา

เป็นวิธีทำให้ชักช้าทั้งนั้น เช่นสอดแทรกอารมณ์เข้าไปกับระบบสื่อสาร ส่งสมุนเช่นโลโภ โทโส โมโห กับกิเลสตัณหาทั้งหลายเข้าควบคุม สมุนสำคัญซึ่งมีหน้าที่ในทางปิดบังความรู้คือโมโห มีหน้าที่ทำให้หลงเข้าใจผิด ถือเอาทางผิด

ยังมีอีกผู้หนึ่งเป็นสหายของโมโห คือมิจฉาทิฐิ มีหน้าที่ทำให้เห็นผิด ซึ่งโมโหจะต้องชักชวนมาด้วยเสมอ มิจฉาทิฐินี้มีหัวรุนแรงมาก คอยชักนำให้เห็นว่าจะทำอะไรทุกอย่างทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่ชื่อว่าทำบุญทำบาป ที่ว่าทำอย่างนี้เป็นการทำบุญ ทำอย่างนั้นเป็นการทำบาป เป็นการว่าเอาเองทั้งนั้น อย่าไปคิดว่าทำบุญทำบาป ไม่มีการทำบุญทำบาปที่ไหน บุญบาปไม่เป็นอันทำ ฉะนั้นอยากจะทำอะไรก็ทำไปเถิด อย่าให้ใครเขาเห็นว่าทำผิดและจับเอาตัวไปลงโทษก็แล้วกัน อนึ่ง สิ่งที่ได้รับอยู่ ทั้งที่น่าชอบใจทั้งที่ไม่น่าชอบใจ เช่นโลกธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว เกิดขึ้นตามความประจวบเหมาะ เหมือนอย่างรถสองคันแล่นมาชนกันก็เพราะบังเอิญมาประจวบเหมาะกันเข้า ถ้าคลาดกันเสียนิดหนึ่ง ก็จะไม่เกิดการชนกัน จึงไม่มีเหตุอะไรที่ไหน เหมือนอย่างตัวอย่างนั้น ไม่เห็นมีเหตุอะไรอื่นที่ไหน เช่นที่ว่ากรรมเป็นเหตุ ไม่เห็นมีกรรมเก่าอะไรที่ไหน เป็นเรื่องของรถวิ่งมาชนกันเข้าพอดี ความเกิดลาภยศก็เป็นความประจวบเหมาะเข้าทั้งนั้น ถ้าเป็นความประจวบเหมาะในทางดีก็เรียกว่าเป็นโชคดี เคราะห์ดี คราวดี สมัยดี ถ้าเป็นความประจวบเหมาะในทางร้ายก็เรียกว่าเป็นโชคร้าย เคราะห์ร้าย คราวร้าย สมัยร้าย ก็เห็น ๆ กันอยู่ดังนี้ ฉะนั้น อะไร ๆ ที่เกิดขึ้นต่าง ๆ จึงไม่มีเหตุ คือไม่ใช่ผลของเหตุตามที่ว่ากัน ซึ่งไม่มีให้เห็นปรากฏว่าอยู่ที่ไหน นอกจากเป็นความประจวบเหมาะดังกล่าว ถ้าไม่เชื่อก็ลองดู เช่นอยากได้ลาภได้ยศ ก็เร่งประจบผู้ใหญ่เข้า ให้ท่านชอบ ท่านก็จะเร่งเสนอให้ นี้คือความประจวบเหมาะ คือท่านกับตนมาประจวบกันตรงที่ประจบ ก็ได้เลื่อนยศเท่านั้น ฉะนั้น ประจบนี่แหละคือความประจวบทำให้เหมาะเข้าเถิด ดีกว่าทำงานดีแต่ไม่ประจบมากมายนัก มิจฉาทิฐิแนะนำดังนี้

คำแนะนำของมิจฉาทิฐิเป็นคำแนะนำให้หลงผิด ให้ชักช้า ไม่อาจปฏิบัติให้พ้นสังสารวัฏฏะได้โดยเร็ว เป็นคำแนะนำที่ตรงกันข้ามกับที่องค์พระบรมครูทรงแนะนำไว้ บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายควรจะได้พิจารณาให้รอบคอบ อย่ายอมให้มิจฉาทิฐิชักจูงให้หลงผิดไปมากนัก จึงจักสามารถพาตนให้เข้าใกล้ความพ้นจากสังสารวัฏฏะได้เป็นลำดับ ได้รับความสุขเป็นลำดับไปพร้อมกัน

มิจฉาทิฐิ (ต่อ)

พูดกันเสียตรง ๆ สั้น ๆ ว่าทุกอย่างไม่มีจริงอยู่เลย จะมีนรกสวรรค์อยู่ที่ไหน และเพราะผู้ที่แสดงเรื่องนรกสวรรค์พาไปดูไม่ได้กระมัง จึงพูดว่าสวรรค์อยู่ในอกนรกอยู่ในใจ หรือพูดว่ามีให้เห็นอยู่แล้ว คือที่ที่มีสุขมากคือสวรรค์ ที่ที่มีทุกข์มากเช่นคุกตะรางเป็นนรก ฉะนั้น ก็อยู่ในโลกที่อยู่กันนี่แหละ จึงไม่มีนรกสวรรค์ที่ไหน และโลกก็มองเห็นกันอยู่นี่แล้ว เป็นโลกเดี่ยว ไม่มีโลกคู่ที่พูดว่า โลกนี้โลกหน้า นอกจากนี้คนเราเกิดมาตามธรรมชาติธรรมดา สืบพันธุ์กันต่อ ๆ มาเหมือนอย่างเรือน้อยพ่วงเรือใหญ่ หรือเหมือนอย่างเรือที่พ่วงกันเป็นแถว ไม่จำเป็นจะต้องนับถือหญิงหรือชายคู่ไหนว่าเป็นผู้ให้กำเนิดเป็นมารดาบิดา ทั้งเมื่อการบูชาต่าง ๆ ไม่มีผล ตลอดถึงความประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ดังที่เรียกว่าประพฤติปฏิบัติธรรมก็ไม่เกิดผล จึงไม่มีพระอริยเจ้าในโลก พูดตรง ๆ ก็คือ ไม่มีคนดีคนชั่วที่ไหน

มิจฉาทิฐิได้แนะนำอย่างรุนแรงดังนี้มาตั้งแต่ก่อนพระบรมครูได้ตรัสรู้พระธรรม แต่ชาวจิตตนครก็หา

ได้เชื่อคำแนะนำนี้ไปทั้งหมด หรือโดยมากไม่ ครั้นองค์พระบรมครูเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมและทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นในจิตตนคร ชาวจิตตนครก็พากันรู้ถูกเห็นถูกเข้าใจถูกต้องขึ้นโดยลำดับ พากันรับรองว่ามีบุญมีบาป ทำบุญทำบาปก็เป็นอันทำ ไม่ใช่ไม่เป็นอันทำ สุขทุกข์ความเจริญความเสื่อมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแต่ละคน ตลอดถึงชีวิตร่างกายจิตใจนี้ เป็นผลเกิดจากเหตุ จึงมีเหตุอยู่ทุกสิ่งทุกอย่างบรรดาที่เกิดขึ้น การปฏิบัติต่าง ๆ มีผล มีนรกสวรรค์ มีโลกนี้โลกหน้า มีมารดาบิดา มีพระอริยเจ้า ตลอดถึงมีคนดีคนชั่วตามกรรมที่แต่ละคนทำ นี่แหละคือพระพุทธ-ศาสนาที่ทำให้ผู้นับถือเป็นสัมมาทิฐิ ตรงกันข้ามกับมารศาสนาที่ทำให้ผู้นับถือเป็นมิจฉาทิฐิไปตามผู้แนะนำ น่าแปลกที่มิจฉาทิฐิยังให้คำแนะนำอยู่เรื่อย ๆ มา แต่นับว่าฉลาด เพราะได้ดัดแปลงรูปการสอนให้ทันสมัยอยู่เสมอ ที่คนไม่น้อยพากันหลงนับถือ

ทิฐิเป็นเหตุสำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้คนทำดีหรือทำชั่ว เมื่อเป็นสัมมาทิฐิคือเป็นความเห็นชอบ ก็ย่อมไม่ทำผิดไม่ทำชั่ว เมื่อเป็นมิจฉาทิฐิคือความเห็นผิด ก็ย่อมทำผิดทำชั่ว การอบรมทิฐิของตนให้เป็นทิฐิที่ดีที่ชอบ จึงเป็นสิ่งควรทำยิ่งนัก จักเป็นเหตุให้ประกอบกรรมดีที่จะให้ผลเป็นความสุขสวัสดีได้

มิจฉาทิฐิ (ต่อ)

จนกระทั่งทุกวันนี้ มิจฉาทิฐิก็ยังให้คำแนะนำอยู่เรื่อยมา แต่นับว่าฉลาดเพราะได้ดัดแปลงรูปการสอนให้ทันสมัยอยู่เสมอ มีคนไม่น้อยพากันหลงนับถืออยู่

รูปการสอนที่มิจฉาทิฐิได้ดัดแปลงให้ทันสมัยนั้น เช่น ดัดแปลงให้เป็นไปในทางเทวนิยม คือให้นิยมนับถือเทพอย่างไร้เหตุผล ด้วยศรัทธาอย่างตาบอด ไม่ต้องคำนึงถึงเหตุคือกรรม ผลคือวิบากของกรรม ไม่ต้องคำนึงถึงทั้งสองอย่าง เท่ากับว่าไม่มีอะไรทั้งนั้น นอกจากแรงบันดาลให้เป็นไปของเทพ เพราะมิจฉาทิฐิเห็นว่าการที่จะปฏิเสธเสียบางอย่างหรือทั้งหมดว่าไม่มี ๆ คนทั้งหลายจะหมดเครื่องยึดเหนี่ยว เพราะคนส่วนใหญ่จะต้องมีเครื่องยึดเหนี่ยว จึงแสดงเทพขึ้นมา ให้เป็นตัวแทนกรรมและผลของกรรมเป็นต้น ซึ่งเป็นสัจจะอันคนมองไม่ค่อยเห็นเพราะไม่มีตัวตน ทั้งเป็นเครื่องปกปิดกรรมและผลของกรรมเสียด้วย

อันที่จริงเทพที่แสดงนั้นก็มองไม่เห็นเหมือนกัน แต่เข้าใจแสดงโดยใช้ภาษาแสดงเป็นสิ่งมีตัวตนขึ้นอย่างนั้นอย่างนี้ สอดแทรกเป็นอารมณ์เข้าไปในจิตใจ ปรากฏเป็นสิ่งที่เรียกว่ามโนภาพ คนทั้งหลายจึงเข้าใจเหมือนอย่างว่ามี ก็คล้าย ๆ กับที่ใคร ๆ ได้เห็นรูปอะไรทางตา จะเป็นคนก็ตาม เป็นบ้านเรือนต้นไม้ เป็นวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ตลอดถึงเป็นแก้วแหวนเงินทองต่าง ๆ ก็ตาม ก็เก็บเป็นอารมณ์เข้าไว้ในจิตใจ เหมือนอย่างคนนั้น ๆ เข้าไปอยู่ในจิตใจ บ้านเรือนต้นไม้ก็เข้าไปอยู่ในจิตใจ วัตถุต่าง ๆ ตลอดถึงแก้วแหวนเงินทองก็เข้าไปกองอยู่ในจิตใจ แล้วก็ยินดียินร้ายไปกับอารมณ์นั้น ๆ ทั้งที่ไม่มีอะไรเป็นสัจจะอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ เลย เสียงที่ฟังทางหูก็เช่นเดียวกัน ที่เป็นภาษาก็แปลเป็นคนเป็นสิ่งของนั้น ๆ แล้วเก็บเป็นอารมณ์เข้าไว้ในจิตใจ เช่นเดียวกับรูปที่เห็นทางตา จนกระทั่งถึงมโนที่เป็นทางสื่อสารชั้นในยิ่งเป็นที่เก็บอารมณ์ทุกชนิด เท่ากับเป็นที่รวมเอกสารทุกอย่างสำหรับเสนอนครสามี เรื่องราวทั้งหมดที่ผ่านเข้ามาทางเครื่องสื่อสารชั้นนอกทั้งห้าต้องผ่านมโนก่อนทั้งนั้น และมโนเสนอนครสามีอีกทีหนึ่ง ทั้งเรื่องราวที่เก็บอยู่ในแฟ้มของมโนเองก็มีอีกมากมาย

สมุทัยเสนอวางระบบงานและบุคคลไว้ต่อเนื่องประสานกันทั้งหมด แม้ทุกอย่างจะเป็นเพียงอารมณ์

แต่ชาวจิตตนครก็เห็นเป็นบุคคลเป็นวัตถุต่าง ๆ อย่างจริงจัง มิจฉาทิฐิก็ใส่เทวนิยมเข้าไปในอารมณ์ทางนี้แหละ นอกจากนี้ยังดัดแปลงให้เป็นไปในทางสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เพราะอาจจะมีผู้ไม่เชื่อในเทพองค์เดียวหรือหลายองค์ ในสมัยที่วิทยาศาสตร์เจริญดังในปัจจุบัน คนยิ่งคลายความเชื่อถือในทางเทวนิยมกันมากขึ้น เพราะได้รู้ว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นเหตุผลทางธรรมชาติที่ปัญญามนุษย์ได้ค้นพบ และได้สร้างขึ้นมาได้ด้วย เช่นสร้างไฟ (ไฟฟ้า) สร้างฝน (ฝนเทียม) พากันเหาะเหินเดินฟ้าได้ ไปเยี่ยมดวงเดือนได้ ทั้งคิดจะไปดวงดาวต่าง ๆ ต่อไปอีก ดูมนุษย์ชักจะผยองว่าเก่งยิ่งกว่าเทวะที่แสดงไว้แต่โบร่ำโบราณเสียอีก อาวุธวิเศษของเซียนที่แสดงไว้ในเรื่องจีนต่าง ๆ บัดนี้จะสู้อาวุธของมนุษย์ไม่ได้เสียแล้ว ฉะนั้นทิฐิจึงต้องดัดแปลงให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เพราะถึงอย่างไรมนุษย์ก็ยังมีสันดานเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือชอบอยู่ในทางนี้ ถ้าจูงใจไปในทางนั้นได้ ก็ได้ผลเท่ากับปฏิเสธกรรมและผลของกรรมคล้ายคลึงกัน

แม้เห็นว่ามิจฉาทิฐิมีอำนาจแรงมีอำนาจร้าย ปรารถนาจะหนีให้พ้นจากอำนาจนั้น ก็ต้องศึกษาเรื่องกรรมและผลของกรรมให้เข้าใจชัดเจนจนสามารถมีความเชื่อมั่นในเรื่องกรรมและผลของกรรมได้พอสมควร นั่นแลมิจฉาทิฐิจึงจะเข้าครอบงำให้หลงผิดไปได้โดยยาก จักรู้พิจารณาก่อนแล้วจึงทำกรรมใดเสมอ ซึ่งจะให้ผลเป็นความสุข พ้นทุกข์เป็นลำดับไป

มิจฉาทิฐิ (ต่อ)

ยังมีรูปการที่มิจฉาทิฐิดัดแปลงให้ทันสมัย ที่น่าจะต้องกล่าวถึงก็คือ ดัดแปลงส่งเสริมทางกามนิยมและวัตถุนิยม ทางกามนิยมนั้นคือส่งเสริมให้นิยมยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่กายสัมผัสถูกต้อง) อันน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ส่งเสริมให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญที่สุดในชีวิต เป็นความสุขอย่างยอด จนถึงได้ประกาศออกไปอย่างเปิดเผยทีเดียว ว่าเป็น "นิพพาน" จะบรรลุนิพพานก็ด้วยวิธีที่สร้องเสพย์กามนี้แหละ ได้มีคนเชื่อถือมาตั้งแต่ก่อนที่องค์พระบรมครูเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ลัทธิกามนิยมนี้ได้เป็นที่ต้องใจของคนสามัญในโลกทั่วไป สมุทัยได้รับรองส่งเสริมลัทธินี้เข้าในสมุทัยศาสนา และสั่งสอนเผยแพร่อย่างเต็มที่ นอกจากจะส่งเสริมเป็นส่วนตัวบุคคล ยังส่งเสริมออกไปถึงส่วนรวม ดัดแปลงให้เป็นรูปการปกครองทางวัตถุนิยม วัตถุก็คือสิ่งทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้นนั่นเอง วัตถุจำเป็นทีแรกสำหรับชีวิตก็คือ "โภคะ ของกิน" ทั้งปวง ที่เรียกด้วยคำที่รู้จักกันว่าเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งหลาย ได้แก่ปัจจัยทั้ง ๔ คือ ผ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยาแก้เจ็บไข้ สำหรับบำรุงเลี้ยงชีวิตร่างกาย นอกจากนี้ยังมีวัตถุสำหรับบำรุงจิตใจอีกมากมาย เป็นจำพวกเครื่องฟุ่มเฟือยทั้งหลาย สำหรับของกินของใช้สำหรับบำรุงชีวิตร่างกายแม้จะเพื่อให้เกิดความสุขสะดวกสักเท่าไร ก็ยังไม่มากมายนัก เพราะร่างกายบริโภคได้ไม่มาก ปริมาณจำกัด ส่วนที่ป้อนให้แก่ความต้องการที่เป็นตัว "กาม" คือความใคร่ความปรารถนาของจิตใจนี้หาขอบเขตมิได้ เรียกว่าใจกินเท่าไรไม่อิ่ม ส่วนกายเสียอีกยังมีอิ่ม

สมุทัยพร้อมทั้งมิจฉาทิฐิและพรรคพวกได้ส่งเสริมให้แสวงหาวัตถุสำหรับบำรุงให้เกิดความสุขสะดวกทางกายให้มากยิ่ง ๆ ขึ้น และให้แสวงหาเพื่อป้อนความต้องการของจิตใจอย่างไม่มีขอบเขตโดยได้ใส่ความไม่อิ่มไม่พอเข้าไว้ในจิตใจคนทั้งปวง ทำให้เกิดการแข่งขันกันในการแสวงหาเป็นต้น เป็นเหตุให้มีการแย่งชิง กักตุน และวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาเพื่อตน และก็ต้องมีวิธีการเฉลี่ยไปให้ถึงผู้อื่นที่อยู่รวมกันเป็นหมู่ ตั้งแต่หมู่เล็กจนถึงหมู่ใหญ่ ดังที่เรียกว่าประเทศชาติตลอดถึงเป็นโลก จึงเกิดลัทธิการปกครองต่าง ๆ มิจฉาทิฐิพยายามสอดแทรกทิฐิทั้ง ๓ คือ อกิริยทิฐิ ความเห็นว่าไม่มีการทำบุญทำบาป อเหตุกทิฐิ ความเห็นว่าไม่มีกรรมอะไรเป็นเหตุ นัตถิกทิฐิ ความเห็นว่าไม่มีพ่อแม่

ที่จะต้องนับถือว่าเป็นผู้มีคุณเป็นต้น เข้าไปในจิตใจของคนทั้งปวงให้มากที่สุด ถ้าสอดแทรกเข้าไปในบุคคลระดับผู้มีอำนาจได้มากเท่าไรยิ่งดี จึงทำให้คนพากันมุ่งแสวงหาวัตถุที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลายกันอย่างไม่คำนึงถึงบุญบาป กรรมและผลของกรรม ตลอดถึงไม่ต้องนับถือผู้มีคุณตัดธรรมข้อว่าด้วยความกตัญญูกตเวทีออกเสียได้ เท่ากับว่ายกวัตถุขึ้นเป็นสิ่งสูงสุด องค์พระบรมครูได้ตรัสรู้เรื่องนี้แจ้งชัด ตรัสชี้ไว้ว่า นี่แหละคือ “กิเลสกามกับวัตถุกาม” ที่เป็นเหตุแห่งความยุ่งเหยิงสับสนอยู่ในโลกของสมุทัย

เมื่อใดจะมุ่งแสวงหาวัตถุที่น่าใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย เมื่อนั้นบรรดาผู้มาบริหารจิตควรจะนึกถึงพระพุทธวาจาที่ตรัสไว้ว่า นั่นเป็นเหตุแห่งความยุ่งเหยิงสับสน พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ นั่นเป็นเหตุแห่งความทุกข์ร้อน

สัมมาทิฐิ

ฝ่ายคู่บารมีซึ่งได้นำพุทธศาสนาเข้าไปตั้งในจิตตนคร และได้นำพรรคพวกเข้าสมัครทำงานกับนครสามีแล้วหลายคน ได้พิจารณาเห็นว่าสมุทัยกำลังส่งมิจฉาทิฐิเข้าปลุกปั่นชาวจิตตนครอย่างหนักคอยถ่วงให้เนิ่นช้า ทำให้วนเวียน ด้วยวิธีแสดงนิทรรศการ สร้างไตรภูมิโลกขึ้นชวนให้เข้าชม อันวิจิตรพิศดาร ซับซ้อน ยอกย้อน ยิ่งกว่านิทรรศการใด ๆ ในโลกทั้งสิ้น แม้จะไม่สามารถปลุกปั่นชาวจิตตนครได้ทั้งหมด ก็ทำให้ลังเลหันเหียนไปได้ไม่มากก็น้อย ที่หลงเชื่อไปก็มี การที่ปลุกปั่นไม่ได้ทั้งหมดนั้น ก็เพราะพรรคพวกของคู่บารมีได้เข้าปฏิบัติหน้าที่อยู่แล้วมากคน คอยป้องกัน เช่น ศีล หิริ โอตตัปปะ เป็นต้น ตลอดถึงธรรมสำหรับเปลื้องจิตจากนิวรณ์ทั้งหลาย เช่น โยนิโสมนสิการ ทำให้ชาวจิตตนครมีจิตใจที่ตั้งมั่นเข้มแข็งขึ้น ทั้งมีศีลเป็นต้นเป็นเกราะป้องกันตนในภายนอก มีโยนิโสมนสิการที่นับว่าเป็นตัวปัญญาเป็นเกราะป้องกันภายใน แต่เพื่อให้มั่นคงยิ่งขึ้น จึงส่งคู่ปรับโดยตรงของมิจฉาทิฐิเข้าไปช่วยอีกผู้หนึ่ง คือสัมมาทิฐิ โดยนำเข้าหานครสามี ขอสมัครเข้าทำงานในจิตตนคร นครสามีก็ได้รับไว้ ให้เป็นผู้กำกับสมองเมือง คือ ปัญญา และทวารทั้ง ๓ คือ กายทวาร วจีทวาร มโนทวารด้วย ตามที่คู่บารมีประสงค์

ฝ่ายสัมมาทิฐิเมื่อเข้าไปอยู่ประจำงานในจิตตนคร ก็ได้สอนแนะนำชาวจิตตนครให้สำนึกอยู่ในพระมหากรุณาธิคุณขององค์สมเด็จพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพระประมุขของประเทศชาติ พร้อมทั้งสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพระราชโอรสธิดา ทรงเป็นมิ่งขวัญหลักชัย เป็นแก่นเป็นแกน เป็นที่รวมใจ รวมสามัคคีแห่งประเทศชาติ ทรงอุปถัมภ์พระบวรพุทธศาสนาและศาสนาที่มาอาศัยพระบรมโพธิสมภารทั้งหมด เช่นเดียวกับที่ได้พระราชทานอารักขาแก่ประเทศชาติทุกภาษาที่ได้มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทั้งปวง ได้ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมให้เป็นไปในประชาชนทุกแห่งหนทั่วไปทั้งหมด อย่างไม่ทรงเห็นแก่ความเหนื่อยยาก ได้พระราชทานพระราชดำริในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขประชาราษฎร์ในทุก ๆ ด้าน ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทเพื่อให้ละเว้นการที่ควรเว้น ให้กระทำการที่ควรทำในโอกาสต่าง ๆ แสดงถึงพระปรีชาสามารถที่ทรงรอบรู้และหลักแหลมเหนือคนทั้งปวงในกิจการและเรื่องราวทั้งหลาย

ดังเช่นที่ได้พระราชทานแก่คณะที่ปรึกษาเยาวชนและเยาวชนดีเด่น เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๑๓ ตอนหนึ่งว่า “การพัฒนานั้นมีความจำเป็นต่อบุคคล ต่อมนุษย์ทุกคน เพราะว่าทุกคนต้องการความก้าวหน้า ต้องการมีฐานะดีขึ้น และทำให้มีความสุขในกายในใจได้ แต่ปัญหาการพัฒนามีมากและแบ่งเป็นส่วนใหญ่ได้ ๓ อย่างคือ ความปลอดภัย ความสงบของส่วนรวม วิชาการในด้านที่จะทำงานและความสามัคคีซึ่งกันและกัน เพื่อที่จะให้สามารถดำเนินงานตามหลักวิชาให้สำเร็จลุล่วง

ให้เป็นผลแก่ตัวเราและแก่หมู่คณะ ฉะนั้น การที่มีการประชุมเยาวชนและมีการประชุมที่ปรึกษาเยาวชน ซึ่งจะไปพยายามแนะนำช่วยกันสร้างบ้านเมืองให้เจริญ โดยมีทางราชการเป็นผู้อำนวยโอกาสให้ทุกคนได้มีความรู้ขึ้น จึงเป็นการดีอย่างยิ่ง และการที่ผู้เข้ามารับการศึกษาและการประชุมครั้งนี้ทางราชการมิได้จ้างเกณฑ์มา ก็เป็นสิ่งที่ดีที่ชอบที่ถูกต้องที่สุด เพราะเห็นว่าแต่ละคนตั้งใจจะสร้างบ้านเมืองเหมือนกับแต่ละคนสร้างตนเองให้ก้าวหน้า ให้เจริญ ให้มีความปลอดภัย”

ทั้งได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมประชาราษฎร์ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร ทั้งโดยสถลมารค ชลมารค อากาศมารค แม้ในท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลทุรกันดารเต็มไปด้วยภยันตราย ก็มิได้ทรงย่อท้อ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมทหาร ตำรวจ พลเรือน และราษฎรทั้งปวง พระราชทานทุกสิ่งทุกอย่างตามความจำเป็นต้องการที่เกิดขึ้นในที่นั้น ๆ มิให้เกิดความขาดแคลนบกพร่อง จึงพากันเกิดกำลังกายกำลังใจร่วมสามัคคีกันดำรงรักษาประเทศชาติ และดำเนินเร่งรัดพัฒนา คู่บารมีและสัมมาทิฐิได้กล่าวสดุดีเล่าถึงพระราชกรณียกิจทั้งปวงอยู่เนือง ๆ แม้องค์พระบรมครูเองก็ได้ตรัสไว้ว่า “ราชา มุขํ มนุสฺสานํ พระราชาเป็นประมุขแห่งมนุษย์ทั้งหลาย”

สัมมาทิฐิ (ต่อ)

นอกจากนั้น สัมมาทิฐิก็ได้แสดงประกาศว่ากรรมมี คือ ใครทำดี ก็เป็นกรรมดี ใครทำชั่ว ก็เป็นกรรมชั่ว มิใช่ว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำ ใครทำแล้วก็เป็นอันทำ คือเป็นกรรมดังกล่าว และกรรมนี้เองเป็นเหตุให้เกิดผลต่าง ๆ ตามประเภท คือ กรรมดีเป็นเหตุให้เกิดผลดี กรรมชั่วเป็นเหตุให้เกิดผลชั่ว ฉะนั้น ผลดีผลชั่วต่าง ๆ ที่ทุก ๆ คนได้รับจึงมีกรรมนี่แหละเป็นเหตุ หาใช่ไม่มีเหตุมิได้ คือมิใช่เป็นความบังเอิญ หรือความมาประจวบเหมาะกันเข้าเหมือนอย่างรถสองคันมาชนกัน เมื่อกรรมมี ผลของกรรมมี จึงมีคนดีคนชั่ว ตามกรรมที่แต่ละคนทำ จึงมีมารดาบิดาผู้ที่มีพระคุณเหลือล้นแก่บุตรธิดา มิใช่เป็นเพียงแต่ชายหญิงสืบพันธุ์กันมาเท่านั้น เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีพรหมวิหารธรรมแก่บุตรธิดา มีสังคหวัตถุ มีทาน ปิยวาจา เป็นต้น แก่บุตรธิดา เมื่อว่าตามหลักกรรม จึงเป็นผู้ประกอบกรรมดีแก่บุตรธิดา เป็นคนดีของบุตรธิดา ดังที่เรียกว่าผู้มีพระคุณ ควรที่บุตรธิดาจะพึงมีกตัญญูกตเวที

นอกจากนี้ ก็มีพระอริยเจ้า มีผลของการบูชาต่าง ๆ ตลอดถึงมีโลกนี้โลกหน้า มีนรกสวรรค์ อันหมายถึงภูมิเป็นที่ไปอันมีทุกข์หรือมีสุขมาก สัมมาทิฐิได้สอนให้มีความเชื่อในกรรม ในผลของกรรมในความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน และสอนให้มีความเชื่อในความตรัสรู้ของพระบรมครูพุทธเจ้า ข้อหลังนี้ สัมมาทิฐิได้สอนเน้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะเมื่อเชื่อในความตรัสรู้ของพระบรมครูแล้ว ก็จะทำให้มีความเคารพเชื่อฟังในคำสั่งสอนของพระองค์ ซึ่งทรงสอนในเรื่องกรรมดังกล่าวอยู่ด้วย

ที่สัมมาทิฐิสอนให้เชื่อในกรรมนั้น นับว่าเป็นการสอนที่มุ่งผลสำคัญอย่างที่สุด ถ้าการสอนนั้นสำเร็จผล คือสามารถทำให้มีผู้เชื่อได้มาก ก็ย่อมจะเกิดผลดีอย่างหนึ่ง ผู้เชื่อในกรรมจักไม่ทำกรรมโดยไม่พิจารณาอย่างรอบคอบก่อน เพราะย่อมกลัวผลของกรรมไม่ดี ถ้าพิจารณาไม่รอบคอบ ทำกรรมลงไปโดยไม่แน่ใจว่าเป็นกรรมดี กลับเป็นการทำกรรมชั่ว ผลที่ได้รับย่อมจักเป็นผลชั่ว ทุกคนย่อมกลับจะได้รับผลชั่ว ที่กล้าทำกรรมชั่วกันอยู่มากมายในทุกวันนี้ ก็เพราะไม่เชื่อกรรมจริง ไม่เชื่อว่ากรรมดีจะให้ผลดีจริง และกรรมชั่วจะให้ผลชั่วจริง ขอย้ำให้เข้าใจว่า การไม่เชื่อกรรม ไม่เชื่อในผลของกรรม ไม่เชื่อในความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน นี้แหละที่เป็นเหตุให้คนไม่ทำแต่ความดีอย่างเดียว แต่กลับทำความชั่วได้ต่าง ๆ นานา ก็เมื่อไม่เชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเสียแล้ว ก็เห็นความสำคัญของการพิจารณาก่อนจะทำกรรมใด ๆ ให้เป็นการยุ่งยากลำบากทำไม ย่อมจะพอใจทำ

ไปตามปรารถนาที่เห็นว่าง่าย สะดวก และเหมือนได้ผลดีเสียอีกด้วย

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายน่าจะได้อบรมความเชื่อตามสัมมาทิฐิสอนไว้ คือเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม และเชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน ผู้ใดอบรมความเชื่อนี้ให้เกิดขึ้นได้หนักแน่นมั่นคงไม่คลอนแคลนเพียงใด จิตของผู้นั้นย่อมเป็นจิตที่พ้นจากผลของกรรมชั่วเพียงนั้น ย่อมจักมีความสงบเยือกเย็น พ้นทุกข์พ้นร้อน เพียงนั้น

สัมมาทิฐิ (ต่อ)

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบุญบาปนั้น สัมมาทิฐิได้ชี้ให้ดูที่การที่ทำต่าง ๆ อันเรียกว่า “กรรม” การที่ทำต่าง ๆ ทางกายทางวาจา เป็นสิ่งที่มองเห็น เพราะจะต้องใช้ร่างกาย เช่นมือเท้าเป็นต้นทำ เหมือนอย่างจะปลูกบ้าน จะทำสวนทำนา ตลอดถึงจะทำร้ายใครก็ต้องใช้มือเท้าทำ แม้จะมีเครื่องมือ อาวุธก็ต้องใช้มือเท้าอีกเหมือนกันหยิบจับเสือกใส ดังนี้ก็เรียกว่าทำทางกาย เมื่อใช้ร่างกายส่วนที่เรียกว่าปากพูด เช่นพูดสนทนาปราศรัย พูดแนะนำ ตลอดถึงพูดด่าหรือพูดเท็จหลอกลวงกัน หรือเขียนหนังสือแทนปากพูด หรือเรียกว่าทำทางวาจาเป็นกรรมคือการที่ทำแต่ละอย่างที่เห็นกันได้และได้ยินกันได้

แต่ยังมีอีกอย่างหนึ่งที่คิดอยู่แต่ในใจ เช่น คิดดำริหรือนึกตรึกตรองเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ตลอดถึงคิดอยากได้สิ่งของใคร ๆ คิดปองร้ายใคร วางแผนที่จะทำร้ายเขา คิดเห็นไปผิด ๆ ต่าง ๆ ตามมิจฉาทิฐิ ดังนี้ก็เรียกว่าทำทางใจ เป็นกรรมทางใจ ใครมองไม่เห็น ฟังไม่ได้ยิน **สัมมาทิฐิชี้ให้ดูว่า กรรมดังกล่าวมีอยู่จริง** และกรรมนี้ออกมาจากใจ เพราะจะต้องมีเจตนาหรือความจงใจขึ้นก่อนจึงจะทำอะไรออกไป องค์พระบรมครูได้ตรัสไว้ว่า “เรากล่าวเจตนาคือความจงใจเป็นกรรม เพราะบุคคลมีความจงใจ แล้วจึงทำกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง” ข้อนี้ไม่มีใครเถียงได้เพราะทุกคนย่อมรู้ที่ตนเองว่าเมื่อตนจะทำอะไร ก็ต้องมีเจตนาขึ้นก่อน และข้อนี้เป็นหลักฐานที่ ๑ ที่ยืนยันว่าสิ่งที่มองไม่เห็นได้ยินไม่ได้มีอยู่ จะปฏิเสธว่าไม่มีหาได้ไม่ สิ่งนั้นคือ “เจตนา” ต้องมีสิ่งที่มองไม่เห็นตัวนี้ จึงจะสำเร็จเป็นกรรมอะไรขึ้นมาได้

สัมมาทิฐิได้ชี้แจงต่อไปว่า กรรมนี้เองเป็นที่ตั้งแห่งบุญบาป โดยชี้ให้ดูกรรมของผู้ร้ายฝ่ายหนึ่ง ดังที่เรียกกันว่าอาชญากรรม กรรมของผู้สงเคราะห์ฝ่ายหนึ่ง ดังที่เรียกว่า “สังคหกรรม” คือกรรมสงเคราะห์ ฝ่ายแรกนั่นแหละเรียกว่า “บาป” หรือ “อกุศล” ดังที่เรียกว่า “ความชั่ว” เพราะล้วนแต่ก่อทุกข์เดือดร้อนให้เกิดขึ้นทั้งนั้น ทั้งแก่ตัวผู้ทำเอง ทั้งแก่ผู้อื่น หรือใครจะเถียงว่าก่อให้เกิดความสุข และต้องการให้ผู้ร้ายมาก่ออาชญากรรมให้แก่ตน “บุญ” หรือ “กุศล” ดังที่เรียกว่า “ความดี” เพราะล้วนแต่เกื้อกูลให้เกิดสุข หรือใครจะเถียงว่าก่อให้เกิดทุกข์เดือดร้อน และไม่ต้องการความสงเคราะห์อนุเคราะห์จากใคร นี้แหละคือบุญบาปเป็นของมีจริง เป็นสิ่งที่ตั้งขึ้นจาก “กรรม” คือ “การที่ทำ” ต่าง ๆ ของทุกคน ซึ่งทุก ๆ คนก็ต้องรับรอง จะต้องเกลียด ต้องกลัวผู้ร้าย จะต้องชอบผู้สงเคราะห์ซึ่งควรจะเรียกว่า “ผู้ดี” ฉะนั้น ถ้าใช้ความคิดดูสักนิดหนึ่งเท่านั้น ก็จะต้องรับรองว่าบาปบุญมีจริง แต่การใช้ความคิดนี้จะต้องคิดเปรียบเทียบว่า **ตนฉันใด ผู้อื่นฉันนั้น ผู้อื่นฉันใด ตนก็ฉันนั้น** คนที่รู้สึกสนุก เป็นสุขในการทำกรรมเบียดเบียนผู้อื่น เพราะมิได้คิดเปรียบเทียบว่าถ้าตนเองถูกเบียดเบียนเหมือนอย่างนั้นจะรู้สึกสนุกเป็นสุขหรือไม่ คนมิใช่น้อยไปได้ความคิดที่ถูกในเมื่อสายไปเสียแล้ว

ผู้มาบริหารจิต คือผู้ที่กำลังพยายามจะป้องกันมิให้ความคิดถูกเกิดขึ้นสายเกินไป

สัมมาทิฐิ (ต่อ)

สัมมาทิฐิได้ชี้แจงเนือง ๆ ให้ชาวจิตตนครมองเห็นว่ามีกรรมมีบุญมีบาป ชาวจิตตนครมีความสามารถพิเศษอยู่อย่างหนึ่ง คือสามารถเข้าใจเรื่องทางจิตใจได้รวดเร็ว อาจที่จะมองเห็นภาพทางจิตได้เหมือนอย่างภาพที่มองเห็นด้วยตา เห็นจะเทียบเหมือนอย่างตาแมว ที่เขาว่ามองเห็นสิ่งอะไรในความมืดได้ดีกว่าตาคน เหมือนอย่างเรื่องกรรม เมื่อกล่าวว่า กรรมเกิดจากใจคือเจตนา ชาวจิตตนครก็เข้าใจและรับรองทันที และเมื่อกล่าวว่า บุญบาปก็ตั้งขึ้นจากกรรม คือเมื่อเป็นการเบียดเบียนก็เป็นบาป เมื่อเป็นการเกื้อกูลก็เป็นบุญ ชาวจิตตนครก็พอเข้าใจแต่ยังไม่แจ่มนัก สัมมาทิฐิจึงอธิบายต่อไปว่า กล่าวอย่างตรงเผงทีเดียว เมื่อทำให้ใจเศร้าหมองก็เป็นบาป เมื่อชำระทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสก็เป็นบุญ ชาวจิตตนครก็เข้าใจรับรองทันที

ครั้นชาวจิตตนครเข้าใจรับรองว่ามีกรรมมีบุญมีบาปดังนี้แล้ว สัมมาทิฐิก็ชี้แจงต่อไปว่า เพื่อให้เข้าใจง่าย กรรมบุญบาปดังกล่าวนั้นอาจกล่าวได้ว่า บุญก็คือกรรมดีหรือกุศลกรรม บาปก็คือกรรมชั่วหรืออกุศลกรรม เมื่อมีกรรมดีกรรมชั่ว หรือมีบุญมีบาป ก็ต้องมีเหตุ เพราะกรรมดีกรรมชั่วหรือบุญบาปนี่แหละเป็นเหตุ คือกรรมดีหรือบุญเป็นเหตุให้เกิดผลดีต่าง ๆ ส่วนกรรมชั่วหรือบาปเป็นเหตุให้เกิดผลชั่วต่าง ๆ ที่เรียกว่าผลดังกล่าวก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตเป็นสุขสมบัติก็มี เป็นทุกขวิบัติก็มี สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้มิใช่เป็นความประจวบเข้าโดยบังเอิญเหมือนอย่างที่มิจฉาทิฐิยกตัวอย่างรถสองคันวิ่งมาชนกัน และสรุปเอาว่า ความประจวบกันเข้านี่แหละเป็นความเกิดขึ้นของสิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นในทางสุขหรือทุกข์ทั้งสิ้นไม่มีเหตุอะไรที่ไหนอีก

เพื่อที่จะหักล้างถ้อยคำของมิจฉาทิฐิดังกล่าว สัมมาทิฐิยังยกตัวอย่างรถที่วิ่งมาชนกันเช่นนั้นและถามขึ้นว่า รถวิ่งมาเองหรือมีคนขับ ก็ตอบว่ามีคนขับ จึงถามต่อไปว่า เมื่อมีคนขับก็ต้องมีใจเจตนาเข้าเกี่ยวข้อง คือคนขับจะต้องมีใจเจตนา อะไรทำให้เกิดใจเจตนาที่จะขับรถไปทางนั้นขณะนั้น ถ้าผิดเวลาไปเพียงนิดเดียว ก็จะไม่เกิดความประจวบกัน คือชนกัน องค์พระบรมครูเจ้าตรัสว่า กรรมนี้เองเป็นเหตุ ถ้าจะแย้งว่าเป็นเหตุที่มองไม่เห็นตัวเป็นการอ้างเอง สัมมาทิฐิก็ตอบว่าใจเจตนาก็มองไม่เห็นตัว ทำไมถึงมีได้ กรรมเกิดจากใจ บุญบาปก็เกิดที่ใจ ทำ ๆ ไปแล้วก็เก็บไว้ที่ใจ ดังที่ทุก ๆ คนทำอะไรไว้ก็มักจะจำได้โดยมาก ถึงจะทำไว้นานจนลืมไปเสียก็อาจจะนึกขึ้นมาได้อีก เพราะเก็บไว้ที่ใจทั้งสิ้น กรรมนี้แหละเป็นตัวเหตุ ที่ดลบันดาลให้เกิดการประจวบเป็นตัวผลที่เกิดขึ้น เช่นดลใจให้ขับรถไปชนกัน ถ้าเป็นกรรมดี ก็ดลบันดาลให้แคล้วคลาดจากการประจวบในทางร้าย แต่ให้ประจวบในทางดีที่ตรงกันข้าม

สัมมาทิฐิเน้นว่าไม่มีเทพเจ้ามาดลบันดาล กรรมของตนที่แต่ละคนทำไว้นี่แหละเป็นผู้ดลบันดาล แต่เทพเจ้าถ้ามี อาจเป็นเครื่องประกอบของการประจวบได้เช่นเดียวกันกับบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องประกอบในฐานะเป็นผล คือเทพเจ้าหรือบุคคลที่มาช่วยก็เพราะกรรมดีของผู้นั้น ๆ เอง

พรปีใหม่ สัมมาทิฐิ (ต่อ)

สัมมาทิฐิได้ชี้แจงให้เห็นว่ามีบุญมีบาป และสิ่งที่เกิดขึ้นเช่นสุขทุกข์เป็นผลที่มีเหตุ คือบุญบาปที่คนทำไว้นั้นเองเป็นเหตุ ครั้นแล้วได้ชี้แจงต่อไปว่า เมื่อมีบุญบาปก็ต้องมีคนดีคนชั่ว คนที่ละกิเลสได้บางอย่างจนถึงละได้หมดก็เป็นพระอริยบุคคล ที่ยังละกิเลสอะไรไม่ได้ก็เป็นปุถุชน เป็นชนิดอันธพาลก็มี ชนิดธรรมดาก็มี ชนิดกัลยาณชนคือที่ทำดีเป็นปรกติก็มี กรรมเป็นเครื่องแบ่งให้คนเป็นต่าง ๆ กันดังกล่าว ในหมู่คนก็มีความเกี่ยวข้องกันในฐานะเป็นมารดาบิดาบุตรธิดาเป็นต้น สัมมาทิฐิได้สอนให้มารดาบิดาอุปการะเลี้ยงดูบุตรธิดาด้วยดี ให้มีพรหมวิหารธรรมมีเมตตากรุณาเป็นต้น และสอนบุตรธิดาให้เคารพนับถือมารดาบิดา ให้มีกตัญญูกตเวที ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น สอนให้เข้าใจว่ามีโลกนี้โลกหน้าเหมือนอย่างว่ามีวันนี้พรุ่งนี้ และมีสุคติมีทุคติ คนที่ทำกรรมดีก็มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ส่วนคนที่ทำกรรมชั่วก็มีทุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ฉะนั้นอย่าเข้าใจว่าไม่มีโลกหน้า คนที่ทำโจรกรรมย่อมจะต้องเข้าใจว่าจะทำได้สำเร็จและจะไม่ถูกจับ ถ้าเข้าใจว่าทำไม่สำเร็จหรือทำสำเร็จแต่ถูกจับคงไม่ทำ ความจริงควรเข้าใจว่าจะต้องถูกจับแน่นอนไม่ต้องสงสัย ไม่ถูกตำรวจจับ ก็ต้องถูกกรรมชั่วจับและลงโทษ มิใช่ชาตินี้ก็ชาติหน้า ฉะนั้นควรจะเชื่อว่าชาติหน้ามีถึงจะยังมองไม่เห็นเพราะจะได้มีความเกรงกลัวต่อความชั่วทั้งหลาย และควรจะเชื่อว่ามีนรกสวรรค์ด้วย เพราะจะทำให้เว้นกรรมชั่ว ประกอบกรรมที่ดี

สัมมาทิฐิได้ชี้แจงให้เข้าใจว่าสิ่งทั้งหลายดังกล่าวมีอยู่ อย่าไปเชื่อใครที่บอกว่าไม่มี เช่นบอกว่าอย่านับถือมารดาบิดา อย่านับถือพระอริยบุคคล เพราะไม่มีมารดาบิดา ไม่มีพระอริยบุคคลที่ไหน เป็นต้น ให้ทุกคนเคารพนับถือมารดาบิดา ให้ปฏิบัติบำรุงท่านเป็นบุญกุศล ให้เคารพนับถือพระอริยบุคคล พระอริยเจ้า หรือกล่าวรวม ๆ ว่าให้นับถือพระ การให้ทานแก่ท่านเป็นบุญเป็นกุศล อนึ่ง สัมมาทิฐิได้ชี้แจงว่า บางคนไม่เข้าใจ บางคนเข้าใจ แต่ฉวยโอกาสกล่าวบิดเบือนคำสั่งสอนขององค์พระบรมครูเช่นเมื่อได้ยินพระองค์ตรัสว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา” ก็กล่าวว่า เพราะตรัสดังนั้น จึงไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จึงไม่มีบุคคลระดับต่าง ๆ ที่นับถือกัน ตลอดถึงไม่มีใครเป็นพ่อแม่เป็นลูกเป็นต้น ดึงเข้าหาทิฐิหรือลัทธิที่ผิดตามที่ประสงค์จะดึงไป

อันที่จริงองค์พระบรมครูทรงสอนให้ปฏิบัติโดยชอบในสัจจะ ๒ อย่าง คือ โลกสัจจะหรือสมมุติสัจจะ กับ ปรมัตถสัจจะ โลกสัจจะหรือสมมุติสัจจะนั้น คือสัจจะตามที่รู้กันนับถือกันทางโลกต่าง ๆ เช่นความเป็นมารดาบิดาบุตรธิดา ความเป็นบุคคล ความเป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติ ความสืบสกุลเชื้อสายเป็นต้น ฉะนั้นจึงตรัสให้เว้นจากการฆ่าทำร้ายชีวิตร่างกายกัน เป็นการรับรองว่ามีสัตว์บุคคลตัวตน ให้เว้นจากการลัก เป็นการรับรองว่ามีความเป็นเจ้าของในทรัพย์สมบัติ เท่ากับรับรองว่ามีเรามีของเรา ให้เว้นจากประพฤติผิดในทางกาม เป็นการรับรองวงศ์ตระกูลเชื้อสายเป็นต้น พระพุทธศาสนาจึงมิได้ปฏิเสธสัจจะดังกล่าว แต่รับรองว่าเป็นสัจจะคือเป็นจริงอย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งจะต้องปฏิบัติต่อกันโดยชอบ

แม้สามารถปฏิบัติโดยชอบได้ในสัจจะดังกล่าว ก็จะได้รับพรที่เกิดจากกรรมของตนเอง อันเป็นพรที่ศักดิ์สิทธิ์เหนือพรที่จะได้รับจากการให้ของผู้อื่น

สัมมาทิฐิ (ต่อ)

ในการปฏิบัติต่อกันโดยชอบตามโลกสัจจะหรือสมมุติสัจจะนั้น สัมมาทิฐิได้ชี้แจงต่อไปว่า

องค์พระบรมครูได้ตรัสให้คนทั่ว ๆ ไปรักษาศีล ๕ และประพฤติธรรม ๕ ประการที่คู่กัน คือ

๑ เว้นจากการฆ่าสัตว์
๒ เว้นจากการลัก
๓ เว้นจากประพฤติผิดทางกาม คือเป็นชู้
๔ เว้นจากพูดเท็จหลอกลวง
๕ เว้นจากดื่มน้ำเมายาเมา

นี้เป็นศีล ๕ และให้

๑ มีเมตตากรุณา ประพฤติอนุเคราะห์เกื้อกูล
๒ ประกอบสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ
๓ สันโดษยินดีพอใจอยู่แต่ในภริยาสามีของตน
๔ พูดคำจริงที่เป็นประโยชน์
๕ มีสติรอบคอบ

นี้เป็นธรรม เรียกว่ากัลยาณธรรม (ธรรมที่งาม) ๕ เป็นคู่กันกับศีล ๕ คือธรรมข้อที่ ๑ ก็คู่กับศีลข้อที่ ๑ ดังนี้เป็นต้น

สัมมาทิฐิได้อธิบายให้เข้าใจต่อไปว่า **ศีลธรรมเหล่านี้เป็นการรับรองโลกสัจจะหรือสมมุติสัจจะทั้งนั้น** คือรับรองว่ามีสัตว์บุคคลตัวตนซึ่งดำรงชีวิตอยู่และใครก็ไม่ควรฆ่าใคร ไม่ควรทำร้ายร่างกายของใคร เพราะทุกสัตว์บุคคลต่างก็รักชีวิตของตน ไม่ปรารถนาให้ใครมาทำร้าย จึงควรคิดถึงใจเขาใจเราเปรียบเทียบกันดังนี้ ฉะนั้นจะเป็นการยุติธรรมหรือ จะเป็นการถูกต้องอยู่หรือ ที่เมื่อตนไม่อยากให้ใครมาทำร้ายตนแต่ตนกลับไปทำร้ายผู้อื่นสัตว์อื่น ควรจะมีเมตตากรุณาอนุเคราะห์เกื้อกูลกันต่างหาก เพราะตนก็อยากจะให้คนอื่นมีเมตตากรุณาในตน ฉะนั้น ตนก็ควรจะมีเมตตากรุณาต่อผู้อื่น ข้อต่อ ๆ ไปก็เหมือนกัน เมื่อรับรองว่ามีสัตว์บุคคล ก็รับรองความเป็นเจ้าของในทรัพย์สมบัติ รับรองเชื้อสายวงศ์ตระกูล รับรองวาจาที่พูดต่อกันถึงเรื่องต่าง ๆ ตลอดถึงรับรองความครองตนอยู่ด้วยความไม่ประมาทขาดสติ จึงได้บัญญัติศีลและธรรมข้อต่อ ๆ ไปโดยลำดับ โดยอาศัยหลักยุติธรรมเช่นเดียวกับคู่ที่ ๑ คือ ตนประสงค์จะให้คนอื่นคิดต่อตนทำต่อตนฉันใด ก็ควรคิดต่อคนอื่นทำต่อคนอื่นฉันนั้นเหมือนกัน

อีกอย่างหนึ่ง ศีลและธรรมที่คู่กันนี้ต่างอิงอาศัยกัน เมื่อปฏิบัติไปด้วยกันย่อมเป็นการสะดวก คือ เมื่อเว้นจากการฆ่า ก็ควรอบรมเมตตากรุณาให้มีขึ้นในจิตใจและการกระทำด้วย และเมื่อจิตใจเต็มไปด้วยเมตตากรุณา ปราศจากโทสะพยาบาทแล้ว ก็จะฆ่าจะทำร้ายใครไม่ได้อยู่เอง จะเรียกว่าเกิดเป็นศีลขึ้นโดยอัตโนมัติก็ได้ เมื่อเว้นจากการลัก ก็ควรประกอบอาชีพโดยชอบ ถ้าเกียจคร้านไม่ประกอบอาชีพที่ชอบ จะได้ทรัพย์มาจับจ่ายใช้สอยเลี้ยงตนและครอบครัวจากที่ไหน ก็จะต้องลักขโมยเขา แต่ขยันหมั่นเพียรประกอบอาชีพที่ชอบ จะมีทรัพย์สินเกิดขึ้น ไม่จำต้องไปลักขโมยใคร เมื่อเว้นจากความเป็นชู้ในทางผิด และมีความยินดีอยู่เฉพาะในคู่ครองของตน ก็จะไม่คิดไปยุ่งเกี่ยวกับใครอื่นให้เป็นที่เดือดร้อน เมื่อเว้นจากพูดเท็จ และพูดแต่ความจริงที่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ รักษาสัจจะรักษาสัญญาที่ให้ไว้ต่อกัน ก็ไม่ต้องการจะพูดเท็จหลอกลวงใครให้เสียประโยชน์ เมื่อเว้นจากน้ำเมาและหมั่นหัดอบรมความมีสติ รักความมีสติ ก็จะเกลียดน้ำเมาไปเอง

เมื่อปฏิบัติศีลและธรรมคู่ที่อิงอาศัยกันไปด้วยกันเช่นนี้ การเบียดเบียนกันก็จะไม่เกิดขึ้น ความสุขสงบก็จะตามมา สมดังความปรารถนาของทุกคนที่ไม่ต้องการมีความทุกข์ ความเดือดร้อน ความถูกเบียดเบียน

สัมมาทิฐิ (ต่อ)

สัมมาทิฐิ ยังได้ชี้แจงต่อไปว่า องค์พระบรมครูทรงแสดงธรรมทางปรมัตถสัจจะ คือ ความจริงที่มีเนื้อความอย่างละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ดังที่แสดงขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน คือแสดงว่าก้อนกายและใจอันนี้ ที่แบ่งออกเป็น ๕ กอง ได้แก่กองรูป กองเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ หรือกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขต่าง ๆ) กองสัญญา (ความจำหมาย) กองสังขาร (ความคิดปรุงแต่งต่าง ๆ) กองวิญญาณ (ความรู้สึกเห็นได้ยินเป็นต้น) รวมกันเป็นกายและใจที่มีชีวิตครองอยู่นี้ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะต้องเป็นไปเพื่ออาพาธ คือต้องถูกเบียดเบียนให้ทรุดโทรม ให้เจ็บ จนถึงให้แตกสลายด้วยความแก่ เจ็บ ตาย นับจำเดิมแต่เกิดเป็นต้นมา จึงเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน ไม่ควรที่ใคร ๆ จะเห็นจะยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็น หรือเป็นตัวตนของเรา

หรือทรงแสดงโดยทำนองว่า ร่างกายนี้สักแต่ว่าเป็นธาตุ คือดินน้ำไฟลมประกอบกันเข้า มิใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา ทรงสอนดังนี้ก็เพื่อให้ผู้ที่ต้องการความพ้นทุกข์พิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงเพื่อละอวิชชา (ความไม่รู้ในสัจจะ) ตัณหา (ความดิ้นรนทะยานอยาก) อุปาทาน (ความยึดถือสิ่งทั้งปวงในโลก) เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้สัจจะว่า ทุกข์นั้นเกิดจากตัณหา ดับตัณหาเสียได้ จึงดับทุกข์ แม้เช่นนี้ ก็เป็นข้อปฏิบัติทางจิตใจ ในทางกาย หรือทางสังคม ก็ต้องปฏิบัติตามควรแก่โลกสัจจะหรือสมมุติสัจจะ เหมือนอย่างมีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา พระบรมครูและพระอรหันตสาวกก็ทรงปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ ตามควรแก่ฐานะ ทรงบัญญัติพระวินัยให้พระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติ พระวินัยนั้นเป็นศีลอย่างละเอียด รวมทั้งศีล ๕ นั้นด้วย แต่มีอีกมากมายนัก ล้วนเกี่ยวแก่การที่จะต้องถือนั่นถือนี่ ดูคล้ายกับมีความเป็นเจ้าของ เป็นของตัวของตน คล้ายกับมีทิฐิมานะต่าง ๆ มากมาย ล้วนเป็นข้อปฏิบัติทางกายและวาจาที่เกี่ยวข้องกันเอง และเกี่ยวข้องกับคนทั่วไปในโลก ทำให้เห็นว่า พระภิกษุสงฆ์นั้นเป็นคณะบุคคลอีกจำพวกหนึ่งที่แยกตัวออกไปจากโลก มีความประพฤติปฏิบัติที่ละเอียดประณีตออกไป ซึ่งดูอีกแง่หนึ่งก็คล้ายกับมีอุปาทานความยึดถือมาก แม้พระภิกษุซึ่งเป็นพระอรหันต์ก็ต้องปฏิบัติตามพระวินัย ต้องทำอุโบสถสังฆกรรมฟังพระปาฏิโมกข์ทุก ๑๕ วัน

ฉะนั้น ศีลทุกอย่างจึงเกี่ยวแก่สมมุติสัจจะหรือโลกสัจจะ เป็นข้อปฏิบัติทางกายวาจาตามที่โลกถือว่าดีงามตามเหตุผล องค์พระบรมครูเองก็ได้ทรงปฏิบัติในพุทธวินัยซึ่งยิ่งละเอียดประณีตไปกว่าสาวกวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้น ทรงปฏิบัติสนองพระคุณพระพุทธบิดามารดาเหมือนอย่างคนมีความกตัญญูกตเวทีทั้งปวง ทุกคนจึงควรรู้และปฏิบัติธรรมขององค์พระบรมครูให้ถูกต้อง ทางจิตใจเมื่อมุ่งปรมัตถสัจจะก็ปฏิบัติไป ส่วนทางกายหรือทางสังคมก็ต้องปฏิบัติตามศีลตามวินัยอันตั้งอยู่บนมูลฐานของโลกสัจจะหรือสมมุติสัจจะ ซึ่งจะต้องถือนั่นถือนี่ในทางที่เว้นเบียดเบียนกัน ในทางที่เป็นความประพฤติดีงามน่าดูน่าชม

การรู้และปฏิบัติธรรมขององค์พระบรมครูให้ถูกต้องเป็นการบริหารจิตโดยตรง ซึ่งจะให้ผลเป็นความสุข ความงดงาม แก่จิตใจผู้ปฏิบัติทุกคน ตามควรแก่ความปฏิบัติ

ทิฐิ ๒

ชาวจิตตนครเมื่อได้ฟังคำอธิบายจากสัมมาทิฐิ ก็กลับมาเชื่อถ้อยคำของสัมมาทิฐิกันเป็นอันมาก เพราะเห็นว่าเป็นถ้อยคำที่มีเหตุผล พากันเชื่อในบาปบุญคุณโทษ พากันเชื่อในเหตุและผลตามหลักของกรรม และพากันเชื่อว่ามีกรรมมีผลของกรรม มีคนดีคนชั่ว ตลอดถึงมีพระอริยะอยู่ในโลก ทั้งมี

โลกนี้โลกหน้า เหมือนอย่างมีวันนี้วันหน้า มารดาบิดาเป็นผู้มีคุณแก่บุตรธิดา บรรดาผู้ที่ให้อุปการะอื่น ๆ ทั้งปวงก็เป็นผู้มีคุณแก่ผู้รับอุปการะ มารดาบิดาจึงพากันเลี้ยงดูอุปการะบุตรธิดาด้วยความเมตตากรุณาเป็นอันดี และบรรดาผู้มีหน้าที่ควรให้อุปการะทั้งผู้ที่สามารถให้อุปการะทั้งหลาย ก็พากันให้อุปการะแก่คนที่ควรรับอุปการะทั้งปวงด้วยความเอ็นดูกรุณา ฝ่ายบุตรธิดาและผู้รับอุปการะทั้งปวงก็พากันมีความกตัญญูกตเวที คือรู้คุณและตอบแทนคุณด้วยการทำความดีตอบต่าง ๆ จึงพากันอยู่เป็นสุขสมบูรณ์ขึ้น

ฝ่ายสมุทัยกับอาสวะและพรรคพวกเมื่อเห็นการณ์แปรผันไปดังนั้น ก็ไม่พอใจ จึงสั่งมิจฉาทิฐิและพรรคพวกให้เร่งปฏิบัติงานทางจิตวิทยาให้สุขุมยิ่งขึ้น เพราะตามที่สัมมาทิฐิชักจูงไปนั้นเป็นเรื่องพื้น ๆ ตื้น ๆ ถึงสัมมาทิฐิจะไม่มาชักจูงแนะนำอะไร คนโดยมากก็เห็นกันอยู่แล้ว **มิจฉาทิฐิจึงส่งสหายคู่หนึ่งเข้าไปสู่จิตตนคร** สหายคู่นั้นคนหนึ่งชื่อสัสสตะหรือนายเที่ยง อีกคนหนึ่งชื่ออุจเฉทะหรือนายสูญ พวกนักธรรมมักเรียกกันว่า สัสสตทิฐิ และอุจเฉททิฐิ แต่เรียกกันเป็นคำไทย ๆ ว่านายเที่ยงและนายสูญก็ได้ คู่นี้ตามชื่อขัดกันตรงกันข้าม น่าจะคบกันเป็นเพื่อนไม่ได้ แต่ก็คบกันเป็นเพื่อนได้อย่างสนิทชนิดที่เรียกว่าเพื่อนคู่หูกันทีเดียว ทั้งนี้เพราะต่างก็เป็นพวกมิจฉาทิฐิด้วยกัน

นายเที่ยงเข้าไปแสดงว่า ทุก ๆ คนจงอย่ากลัวสูญ ไม่มีความสูญแห่งทุก ๆ สิ่งที่เป็นธาตุ ชีวิตร่างกายนี้ประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๒ ส่วน คือ รูปธาตุ ที่เป็นวัตถุ และอัตตธาตุ ที่เป็นอัตตา หรืออาตมันตัวตนชั้นใน รูปธาตุนั้นมาปรุงกันประกอบเป็นร่างกายตั้งแต่เกิดจนตาย แล้วความประกอบกันก็แตกแยก รูปธาตุทั้งปวงแยกย้ายกันไปตามธาตุ ไม่สูญไปไหน อัตตธาตุชั้นในก็ไม่สูญ เมื่อยังไม่ตายอัตตธาตุก็มีอาศัยอยู่ในร่างอันนี้ เมื่อร่างอันนี้แตกสลายดังกล่าว อัตตธาตุก็ออกไปเกิดใหม่อีกเป็นดังนี้เรื่อยไปเป็นนิรันดร ฉะนั้นจึงไม่มีความดับชาติดับภพ ดังที่เรียกว่านิพพาน ดังนั้น ในปัจจุบันนี้ก็มีอัตตาตัวตน ครั้นร่างกายแตกสลายที่เรียกว่าตาย ก็มีอัตตาไปเกิดอีก อัตตานี้เป็นสิ่งเที่ยงยั่งยืนทุกคนจึงมีสิ่งที่เที่ยงยั่งยืนอยู่ด้วยกันแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่ตาย ไม่เป็นอันตรายด้วยเหตุอะไร ๆ ทั้งหมด นายเที่ยงเที่ยวแนะนำชวนให้เชื่อดังนี้ ก็เพื่อจะปฏิเสธกรรมและผลของกรรมอย่างลึกซึ้ง ตลอดถึงนิพพานตามที่พระบรมครูทรงสั่งสอน เพราะอัตตธาตุอยู่เหนือผลของกรรม และเกิดไม่สุดสิ้น

สำหรับผู้บริหารจิตทั้งหลาย ควรเชื่อคำแนะนำชักจูงของฝ่ายสัมมาทิฐิ จะได้ผลเป็นการบริหารจิตเป็นความสุขที่ยิ่งขึ้น ไม่ควรเชื่อคำแนะนำชักจูงของฝ่ายมิจฉาทิฐิ เพราะจะได้ผลเป็นการทำระดับจิตให้ต่ำลง เป็นความเศร้าหมอง ว้าวุ่น หลงผิด และเป็นทุกข์มากน้อยตามกำลังความเชื่อ

ทิฐิ ๒ (ต่อ)

ชาวจิตตนครเป็นอันมากเชื่อนายเที่ยง แต่ก็มีคนคลางแคลงใจไม่เชื่อว่าจะมีอะไรเที่ยงเหมือนอย่างที่นายเที่ยงพูด จึงถึงทีของนายสูญบ้าง นายสูญเที่ยวพูดชี้แจงว่า มีอัตตาตัวตนอยู่แต่ในปัจจุบันนี้เท่านั้น เมื่อร่างกายนี้แตกสลายคือตาย ก็หมดกันแค่นี้ ไม่มีอะไรไปเกิดอีก ใครไม่เชื่อลองผ่าร่างกายนี้พิสูจน์ดูซิว่า มีอะไรไปเกิดอีกหลังจากที่ตายไปแล้ว แม้สิ่งที่เรียกว่าวิญญาณก็เหมือนกันมีอยู่ที่ไหน ใครเห็นบ้างว่าเวลาตายวิญญาณลอยออกจากร่างที่ตายแล้วไป ถึงสิ่งที่เรียกจิตใจก็เหมือนกัน ใครได้เคยเห็น นอกจากความคิดนึกตรึกตรองความรู้ต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นอาการของมันสมองมากกว่า เมื่อสมองดีสมองโปร่ง ก็รู้ก็คิดอะไรได้ดี เมื่อสมองเสียสมองเสื่อม ความรู้ความคิดต่าง ๆ ก็ขัดข้อง จึงเป็นเรื่องของสมอง เมื่อตายสมองหยุดทำงานก็หยุดรู้หยุดคิดทุกอย่างดังที่เรียกกันว่าดับจิต ก็คือดับความรู้ความคิดได้แก่ดับสมอง หรือสมองหยุดทำงานนั่นเอง ฉะนั้น

เมื่อทุกคนตายแล้วก็เป็นอันขาดสูญกันเท่านั้น พูดสั้น ๆ ก็คือตายสูญ

คำของนายสูญเป็นที่ต้องใจของคนบางจำพวก คือพวกที่ไม่ยอมเชื่ออะไรนอกจากจะพิสูจน์ได้ทางประสาททั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ดังที่เรียกว่าพวกพุทธิจริต หรือพวกนักปราชญ์ที่ต้องการจะเชื่อในเมื่อต้องมีเหตุผล และสิ่งที่เรียกว่าเหตุผลนั้นคือเหตุผลทางประสาทนั่นแหละ อีกพวกหนึ่ง คือพวกนักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันบางพวก ที่รับรองว่าเป็นจริงเฉพาะในสิ่งที่จะพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ได้เท่านั้น เมื่อค้นหาในร่างกายของคนของสัตว์พบแต่สิ่งที่เปื่อยเน่าทิ้งอยู่ในโลกนี้เท่านั้น ไม่พบอะไรไปเกิดที่ไหนก็ลงเอาว่าตายสูญ รวมความว่า จำพวกที่ถือว่าจะต้องรู้ทางประสาท ๕ ของตนได้จึงจะรับรอง หรือพวกที่ถือว่าจะต้องพิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์จึงจะรับรอง ทั้ง ๒ จำพวกเหล่านี้ก็คือพวกที่ถือทางวัตถุและถือเท่าที่ตนรู้เท่านั้นเป็นเกณฑ์ ออกจะเป็นพวกที่เรียกกันในปัจจุบันว่าพวกปัญญาชน นายสูญดูจะได้บุคคลจำพวกนี้มาเป็นสาวกอยู่ไม่น้อย

เมื่อนายสูญชักชวนให้เชื่อว่าตายสูญได้ก็กล่าวชักชวนให้เห็นต่อไปอีกว่า อย่ามัวไปหลงทำดีด้วยมุ่งสวรรค์ในชาติหน้า อย่ามัวไปหลงกลัวบาปด้วยกลัวจะไปตกนรกในชาติหน้าเช่นเดียวกัน เพราะไม่มีชาติหน้าไหนอีกแล้ว ไม่ต้องไปคำนึงถึงสิ่งที่เรียกว่าบาปหรือบุญตามที่สอนในศาสนา ให้คำนึงถึงความสุขในชีวิตนี้เป็นสำคัญ บำรุงชีวิตให้มีความสุขในโลกนี้นี่แหละให้เต็มที่ ไม่ต้องคิดอะไรให้มากให้ไกล ไม่ต้องรับผิดชอบต่อกรรมอะไรเกินไปกว่าชาตินี้ หากจะต้องรับผิดชอบก็แค่ในชีวิตนี้เท่านั้น เมื่อทำอะไรผิดก็จงฉลาดหลบเลี่ยงความผิด แม้จะไม่ได้ทำชอบอะไรก็จงพยายามอ้างเอามา นายสูญจะพยายามชักชวนให้เห็นในทางไม่กลัวบาปกรรมอะไร เพราะเมื่อตายสูญเสียอย่างเดียวก็ตัดปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก จะทำชั่วเท่าไร หรือจะทำดีเท่าไร ตายแล้วก็สูญหมดเท่านั้น

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย ควรทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นว่า **ความเชื่อของผู้ใดไม่อาจทำให้สัจจะให้เป็นอื่นไปได้** ที่นายเที่ยงสอนก็ตาม หรือที่นายสูญสอนก็ตาม เมื่อไม่ตรงตามสัจจะ ก็ต้องไม่เป็นสัจจะ ไม่ว่าจะมีผู้เชื่อตามมากน้อยเพียงใดก็ตาม ก็เป็นสัจจะไปไม่ได้ เพื่อที่จะศึกษาให้รู้ว่าสัจจะมีว่าอย่างไร ก็ต้องศึกษาพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้สัจจะทั้งปวง และทรงแสดงไว้เป็นพระพุทธศาสนา ด้วยทรงมีพระกรุณาต่อสัตวโลกยิ่งนัก

ทิฐิ ๑๐

สมุทัยกับคู่อาสวะได้ส่งสมุนทั้งหลายเข้าไปคุมใจชาวจิตตนคร ส่งมิจฉาทิฐิเข้าไปชักชวนให้พากันเห็นผิด จนถึงได้ส่งนายเที่ยงกับนายสูญเข้าไปชักชวนให้เกิดความเห็นแยกกันออกไปเป็นความเห็นว่า เที่ยง หรือขาดสูญ นอกจากนี้ยังได้ส่งพรรคพวกของคนทั้งสองนั้นอีก ๑๐ คน เข้าไปชักนำความเห็นไปในทางต่าง ๆ ทั้ง ๑๐ คนนั้นมีชื่อเรียกยากสักหน่อย คือเรียกชื่อว่า “อันตคาหิกทิฐิ ความเห็นอันถือเอาที่สุด คือแล่นไปถึงที่สุดในทางหนึ่ง ๆ” ได้แก่ความเห็นว่า

๑ โลกเที่ยง
๒ โลกไม่เที่ยง
๓ โลกมีที่สุด
๔ โลกไม่มีที่สุด
๕ ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น

๖ ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น
๗ ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีก (เกิดอีก)
๘ ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีก
๙ ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี
๑๐ ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกหามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้

ทั้ง ๑๐ คนนี้เที่ยวแสดงชักชวนให้ชาวจิตตนครเชื่อไปตาม ใช้คำพูดที่เรียกว่า "วาทศิลป" ต่าง ๆ ยกเหตุผลแวดล้อมต่าง ๆ ให้ผู้ฟังเกิดความทึ่งในใจและยอมเชื่อตาม ความเห็นทั้ง ๑๐ นี้จัดเป็น ๕ คู่ แต่ละคู่ขัดกันตรงกันข้าม แต่รวมเป็นพวกเดียวกันได้ เพราะเป็นพวกมิจฉาทิฐิก๊กเดียวกัน และเพื่อจะจับใจของคนทั้งปวงไว้ให้หมด จึงออกแสดงนัยต่าง ๆ กันออกไป สุดแต่ใครจะติดในกระแสไหน ตั้งต้นแต่จูงใจให้เห็นว่าโลกนี้เที่ยงนะ โอกาสโลกคือพื้นพิภพนี้ก็เที่ยงแท้ สังขารโลก คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายก็เที่ยงแท้ เพราะต้องปรุงแต่งกันอยู่ไม่หยุดหย่อน สัตวโลก คือหมู่สัตว์ทั้งหลายก็เที่ยงแท้ ย่อมดำรงอยู่นิรันดร ที่ขึ้นชื่อว่าโลกดังกล่าวเป็นสิ่งเที่ยงทั้งนั้น ชาวจิตตนครพากันเชื่อในฝ่ายนี้ก็มาก ที่ไม่เชื่อก็มี จึงจูงใจอีกอย่างหนึ่งว่า โลกไม่เที่ยงเลยนะ บรรยายในทางตรงกันข้าม ก็ได้ใจของคนที่ไม่เชื่อในประการแรกมานับถือ

นอกจากนี้ยังกล่าวชักนำให้เป็นนักคิดนักเชื่อที่ยิ่งขึ้นไปอีกว่า "โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด" เพราะก็น่าคิดเหมือนกันว่าโลกจะมีที่สุดหรือไม่ น่าจะมีคนเชื่อแตกความเห็นกัน จึงส่งมิจฉาทิฐิไปแสดงไว้ทั้ง ๒ ทาง มองดูเข้ามาในตนก็เกิดปัญหาอีกเหมือนกันว่า "ชีพก็อันนั้นสรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพก็อันอื่นสรีระก็อันอื่น" เป็นปัญหาสองแง่สองมุม จึงส่งมิจฉาทิฐิไปแสดงไว้ทั้ง ๒ ทางเหมือนกัน ทั้งยังมีปัญหาเกี่ยวกับองค์พระตถาคตซึ่งเป็นองค์พระศาสดาของโลก ว่าจะทรงเกิดอีกหรือหาไม่ หรือไม่ใช่ทั้งสอง ทำให้ชาวจิตตนครแตกความเห็นกันและทุ่มเถียงกันว่าความเห็นของใครจะถูก บางคนได้นำความเห็นเหล่านี้ไปกราบทูลถามองค์พระบรมครูก็เคยมี แต่พระองค์หาได้ทรงตอบไม่ เพราะเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ แม้จะทรงตอบก็ไม่ทำให้ใครดีหรือชั่วได้ จะแก้ทุกข์ร้อนประการใดก็หาได้ไม่ อันที่จริงทั้ง ๑๐ ประการนั้น ก็รวมเข้าในจำพวกเที่ยงกับสูญดังกล่าวแล้วนั่นเอง

การไม่สนใจในสิ่งไร้ประโยชน์ ที่จะไม่ทำให้ใครดีหรือชั่วได้ ที่จะไม่เป็นการแก้ทุกข์ร้อน แต่สนใจในสิ่งมีประโยชน์ ที่จะทำให้ใครดีหรือชั่วได้ ที่จะเป็นการแก้ทุกข์ร้อนนี้เป็นการบริหารจิตโดยตรง ที่บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายควรพิจารณาปฏิบัติอย่างยิ่ง

เหตุการณ์ไม่แน่นอน

ฝ่ายคู่บารมีเห็นสมุทัยและคู่อาสวะส่งมิจฉาทิฐิกับพรรคพวกเข้าชักชวนชาวจิตตนครให้มีความเห็นผิดไขว้เขวไปมากมายหลายอย่าง ทั้งได้ส่งพรรคพวกเข้ายึดครองใจคนไว้อย่างหนาแน่น เช่นพวกโลโภ โทโส โมโห พวกอุปกิเลส ๑๖ พวกกิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปด คุมทางสื่อสารไว้ทั้งชั้นนอกชั้นใน ส่งอารมณ์เข้าไปโดยทางสื่อสารเหล่านี้ สร้างนิทรรศการไตรภูมิอันวิจิตรตระการ ชักชวนให้ชาวจิตตนครเที่ยวชมหลงวนเวียนหาทางออกไม่ได้ เป็นการแสดงนิทรรศการที่ไม่มีที่ไหนจะทำได้เสมอเหมือน แม้คู่บารมีจะได้ขออนุญาตนครสามีส่งศีลและพรรคพวกเข้ามาช่วยกอบกู้ ทั้งส่งเพิ่มเข้ามามากขึ้น ศีลกับพรรคพวกได้ช่วยต้านทานต่อสู้ขับไล่ฝ่ายอาสวะกับสมุทัยอย่างได้ผล ทำให้สมุทัยกับพรรคพวกซบเซาไปบ้าง แต่ก็ยังไม่ได้ผลเด็ดขาด ยังผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะในที่หลายจุด ดังเช่นที่จุดทวารของเมืองทั้ง ๓ คือกายทวาร วจีทวาร มโนทวาร บางคราวหัวโจกทั้ง ๓ คือ

โลโภโทโสโมโหยึดได้ บางคราวศีลกับหิริโอตตัปปะเป็นต้นยึดได้ เมื่อหัวโจกร้ายยึดได้ก็เปิดประตูให้พวกทุจริตมิจฉาชีพต่าง ๆ เข้ามา แต่ปิดมิให้สุจริตต่าง ๆ เข้ามา เมื่อฝ่ายศีลยึดได้ก็เปิดประตูรับพวกสุจริตสัมมาชีพต่าง ๆ แต่ปิดมิให้พวกทุจริตมิจฉาชีพเข้า

ทางระบบสื่อสารก็เช่นเดียวกัน เมื่อพวกกิเลสร้ายต่าง ๆ ยึดได้ก็ส่งอารมณ์ปนเข้ามาคือ เช่นที่เรียกว่า "กามคุณารมณ์" ซึ่งเข้ามายั่วยวนชาวจิตตนครให้หลงใหล เห็นเป็นเรื่องราวจริงจังดังดูภาพยนตร์ ก่อให้เกิดนิวรณ์ทั้ง ๕ ขึ้นครอบงำ เมื่อฝ่ายคู่บารมียึดได้ก็ส่งอารมณ์อีกประเภทหนึ่งดังที่เรียกว่า "อารมณ์กรรมฐาน" ซึ่งเข้ามาระงับดับนิวรณ์ดังกล่าว นับว่าได้ต่อสู้กันกระชั้นชิดเข้ามาถึงนิวาสสถานแห่งนครสามี

แต่คู่อาสวะก็ยังส่งพวกมิจฉาทิฐิต่าง ๆ ส่งอย่างหยาบเข้ามาก่อน ครั้นคู่บารมีส่งสัมมาทิฐิเข้ามาแก้ก็เป็นการได้ช่วยชาวจิตตนครให้พ้นจากมิจฉาทิฐิชนิดที่น่ากลัว ที่เป็นภัยอันตรายอย่างร้ายแรง สมุทัยและคู่อาสวะก็หาได้หยุดยั้งไม่ ยังได้ส่งมิจฉาทิฐิที่ละเอียดกว่า ดังที่เรียกว่านายเที่ยงนายสูญและอีกชุดหนึ่งซึ่งมีอยู่ ๑๐ ด้วยกันเข้ามา ซึ่งอันที่จริงก็เป็นสมุนของนายเที่ยงนายสูญทั้งสองนั่นแหละ ยังให้เกิดผล คือแม้ชาวจิตตนครจะกลับมาเป็นฝ่ายสัมมาทิฐิ เชื่อในกรรมและผลของกรรมเป็นต้น แต่ก็ยังเรรวนไม่แน่นอน และนอกจากนี้ คู่อาสวะกับพวกซึ่งเป็นพวกชั้นในด้วยกันก็ยังยึดนิวาสสถานชั้นในส่วนหนึ่งของนครสามีได้อยู่อย่างมั่นคง คู่บารมีจึงเห็นว่าจำจะต้องหาทางปฏิบัติปราบปรามคู่อาสวะกับสมุทัยและพรรคพวกให้เด็ดขาด ไม่เช่นนั้นเหตุการณ์ก็เป็นอนิยต คือไม่แน่นอน

กล่าวอีกอย่างก็คือ คู่บารมีหรือฝ่ายสร้างสรรค์ความดีเห็นว่า **ถ้าไม่สามารถทำลายคู่อาสวะหรือฝ่ายสร้างสรรค์ความชั่ว ให้พ่ายแพ้ถอยพ้นออกจากใจให้ได้อย่างสิ้นเชิง ใจก็จะต้องไม่แน่นอน** เดี๋ยวดีเดี๋ยวร้าย เดี๋ยวรักทำบุญเดี๋ยวรักทำบาป เดี๋ยวนิยมชอบเดี๋ยวนิยมผิด กลับไปกลับมาอยู่นั่นเอง เหมือนดังที่สามัญชนทั่วไปเป็นกันอยู่เป็นธรรมดา

บรรดาผู้มาบริหารจิต คือผู้ที่กำลังพยายามจะสร้างสรรค์ความดีขึ้นให้มาก ขณะเดียวกันพยายามจะถอดถอนความชั่วให้น้อยลง ทำได้ผลเพียงใด ความกลับไปกลับมาของใจก็จะน้อยลงเพียงนั้น จะดีมากกว่าร้าย จะรักทำบุญมากกว่ารักทำบาป จะนิยมชอบมากกว่านิยมผิด ความกลับไปกลับมาวุ่นวายของใจดังกล่าวลดน้อยลงเพียงใด ความสงบมั่นคงด้วยความดีก็จะมียิ่งขึ้นเพียงนั้น

ธรรมขันธ์

การรณรงค์ระหว่างคู่บารมีกับคู่อาสวะและสมุทัย ซึ่งตลอดเวลาปรากฏผลไม่แน่นอน คือผลัดกันเป็นฝ่ายแพ้ฝ่ายชนะเรื่อยมา เป็นเหตุให้คู่บารมีเห็นว่าจำจะต้องหาทางปราบปรามคู่อาสวะกับสมุทัยและพรรคพวกให้เด็ดขาด ไม่เช่นนั้น เหตุการณ์ก็เป็นอนิยต คือไม่แน่นอน

ฝ่ายคู่บารมีครั้นได้ดำริตริตรองอยู่ว่า จะปราบคู่อาสวะกับสมุทัยลงได้ด้วยประการไร ก็ระลึกขึ้นได้ถึงธรรมขันธ์ทั้งปวงขององค์พระบรมครู ซึ่งเป็นกองทัพอันทรงพลังยิ่งใหญ่ที่สุด **สัจจะทั้งปวงได้รวมอยู่ในธรรมขันธ์** คล้ายกับต้นไม้ ภูเขา บ้านเมือง ป่าดงพงไพร ตลอดถึงมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย รวมอยู่บนพื้นแผ่นปฐพีนี้ทั้งสิ้น อันที่จริง ศีลกับพรรคพวกก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมขันธ์ ซึ่งองค์พระบรมครูได้ทรงอนุญาตให้ส่งเข้าไปสู่จิตตนคร ธรรมขันธ์นี้มีจำแนกเป็นกองเป็น

เหล่าต่าง ๆ กัน เช่น จำแนกออกเป็นแปดหมื่นสี่พันธรรมขันธ์ แบ่งจำนวนออกตามปิฎกทั้ง ๓ ดังนี้ วินัยปิฎก สองหมื่นหนึ่งพันธรรมขันธ์ สุตตันตปิฎก สองหมื่นหนึ่งพันธรรมขันธ์ อภิธรรมปิฎก สี่หมื่นสองพันธรรมขันธ์ เท่ากับแบ่งออกเป็น ๓ เหล่า บางทีก็แบ่งออกเป็น ๕ ธรรมขันธ์ คือ สีลขันธ์ กองศีล สมาธิขันธ์ กองสมาธิ ปัญญาขันธ์ กองปัญญา วิมุตติขันธ์ กองวิมุติ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ กองญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็น) ในวิมุตติ ที่แบ่งเป็น ๕ นี้ เป็นการแบ่งโดยย่อตามประเภทของธรรม คล้ายกับแบ่งกองทัพของชาติออกเป็น ๓ คือ กองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ แต่ละกองทัพก็มีจำนวนทหารประจำการมากมาย เหมือนดังจำนวนแปดหมื่นสี่พันธรรมขันธ์นั้น

คู่บารมีระลึกถึงธรรมที่องค์พระบรมครูทรงสั่งสอน ก็ได้เห็นว่ามีปริยายคือนัยต่าง ๆ บางคราวทรงแสดงเพียงข้อเดียว เท่ากับธรรมขันธ์เดียว บางคราวสองข้อ บางคราวสามข้อ สี่ข้อ ห้าข้อ หกข้อ เจ็ดข้อ แปดข้อ เก้าข้อ สิบข้อ เป็นต้น บางคราวรวมเข้าสามสิบเจ็ดข้อ เช่น “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ว่าถึงที่รวมกันเข้านี้จะมีจำนวนเท่าไรก็สุดแต่หมวดหมู่ที่สังกัด เช่น ศีล ๒๒๗ อันหมายถึงสิกขาบทที่มาในปาติโมกข์ของภิกษุ ทำไมจึงได้แบ่งจำนวนไว้ต่าง ๆ กันดังนี้ คู่บารมีได้พิจารณาแล้วก็มองเห็นตระหนักว่า ธรรมขันธ์จะมีจำนวนเท่าไรสุดแต่ความจำเป็นที่จะส่งธรรมออกไปปราบปรามสมุทัยและคู่อาสวะกับพรรคพวก เหมือนอย่างเมื่อเกิดโจรผู้ร้ายขึ้น บางรายก็ส่งตำรวจไปเพียงคนเดียว บางคราวก็สองคน สามคน สี่คน ห้าคนหรือยิ่งกว่า บางคราวต้องส่งกองทหารจำนวนมากออกไปปราบปรามตามความจำเป็น ในการปราบปรามสมุทัยกับคู่อาสวะและพรรคพวกก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีเรื่องที่พวกนี้ก่อขึ้นก็ส่งธรรมออกปราบตามควรแก่เหตุ บางคราวข้อเดียวก็พอระงับเหตุ บางคราวก็สองข้อหรือหลายข้อ สุดแต่ว่าจะระงับเหตุได้อย่างไร ฉะนั้นเมื่อประเมินเหตุการณ์หลาย ๆ คราวที่เกิดขึ้น ซึ่งองค์พระบรมครูได้ทรงส่งธรรมออกไประงับดับเหตุการณ์ตามความเหมาะสมของแต่ละครั้งคราว จึงได้ธรรมต่างข้อต่างประการกันมากมาย

คู่บารมีครั้นตรองเห็นความประจักษ์ดังนี้ ก็ยิ่งซาบซึ้งในพระธรรมคุณซึ่งทรงกำลังไม่มีประมาณ ไม่มีจำนวน อาจจะจำแนกว่าเท่าไร ๆ ก็ได้ แต่ไม่มีหมดสิ้น เช่นว่ามิใช่ว่าจะหมดสิ้นเพียงแปดหมื่นสี่พันเท่านั้น อีกกี่สี่หมื่นแปดพันก็ไม่หมดสิ้น จำเป็นที่จะส่งออกไประงับเหตุการณ์เท่าใด ก็ส่งออกไปได้เท่านั้นทันที แล้วก็กลับมารวมกำลังเป็นอันหนึ่งอันเดียว

กองทัพใดไม่มีกำลังเสมอเหมือนกองทัพธรรม ผู้ไม่ปรารถนาความพ่ายแพ้ในชีวิตจึงต้องศึกษาธรรม อบรมธรรม ปฏิบัติธรรม ให้เกิดกองทัพธรรมขึ้นในตน จักได้มีชัยชำนะในชีวิตยั่งยืนอย่างยิ่ง

กองทัพใหญ่มรรค

คู่บารมีได้ตรองเห็นความทรงกำลังอันไม่มีประมาณแห่งธรรม มีความมั่นใจไม่หวั่นไหว ว่าจะต้องปราบคู่อาสวะและสมุทัยลงได้แน่นอน จึงได้ตรวจดูกำลังที่ส่งเข้าประจำไว้ในจิตตนครโดยลำดับมาแล้ว คือ ศีล หิริ โอตตัปปะ อินทรียสังวร สติสัมปชัญญะ สันโดษ การชำระจิตจากนิวรณ์ห้า และสัมมาทิฐิผู้แก้ความเห็นผิดต่าง ๆ เป็นต้น กำลังต่าง ๆ เหล่านี้ก็ได้เข้าตั้งมั่นอยู่ในจิตตนครตามสมควรแล้ว ยากที่สมุทัยกับพรรคพวกจะทำลายขับไล่ออกไปได้ ทั้งนครสามีเองก็รับรองให้อาศัยอยู่ในจิตตนครเป็นการถาวรแล้ว และเริ่มมีศรัทธาเลื่อมใสในองค์พระบรมครู คู่บารมีก็มีโอกาสเข้าพบสนทนาหารือกิจการต่าง ๆ บ่อย ๆ ไม่น้อยกว่าคู่อาสวะหรืออาจจะมากกว่า

ครั้นได้ตรองเห็นดังนั้นได้ดำริว่าควรจะส่งอัปปนาสมาธิและญาณทัสสนะ หรือที่มีนาม

เรียกกันโดยมากว่า "สมถ-วิปัสสนา" เข้าไปได้ แต่ก็ได้คิดว่า ควรจะจัดรวมกำลังที่ส่งเข้าไปแล้วและที่จะส่งเข้าไปอีก ให้เป็นหมวดหมู่เหมือนอย่างการจัดกองทัพของชาติ การที่จะปล่อยให้กระจัดกระจายกันอยู่โดยขาดการประสานงานกัน ก็จะอ่อนกำลัง ไม่เข้มแข็ง จึงได้กราบทูลความดำรินี้แด่องค์พระบรมครู พระพุทธองค์ได้ทรงมีพระมหากรุณาตรัสอนุสาสน์ให้รวมกำลังเป็น "มรรคมีองค์ ๘" เท่ากับรวมกำลังเข้าเป็นกองทัพใหญ่อันเดียว แต่ประกอบด้วยกองทัพที่สังกัดอยู่ด้วย ๘ กองทัพ ได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ๑ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ๑ สัมมาวาจา เจรจรชอบ ๑ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ๑ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ ๑ สัมมาสติ ระลึกชอบ ๑ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ๑ และได้ตรัสสอนวิธีต่อสู้ต่าง ๆ ซึ่งจะต้องจัดกำลังออกไปในรูปต่าง ๆ เป็นกองใหญ่บ้างเล็กบ้าง คล้ายกับกลยุทธหรือยุทธวิธีของทหาร แต่ละยุทธวิธีมีแบบลักษณะและชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง ทุกวิธีเหล่านี้รวมกันเข้าเรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

จะใช้วิธีไหนอย่างไรสุดแต่ข้าศึกที่จะปราบปราม แต่กำลังที่จะปราบปรามได้ผลดีที่สุดนั้น ต้องเป็นกำลังสามัคคี เช่นมรรคมีองค์ ๘ ก็ต้องเป็น "มรรคสมังคี" คือมรรคสามัคคีนั้นเอง เมื่อสามัคคีกันอย่างละเอียดประณีต อย่างปรมาณู จะมีกำลังมหาศาล ปราบปรามอาสวะสมุทัยได้หมดสิ้นในชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้น นึกถึงระเบิดปรมาณู เมื่อระเบิดขึ้น ก็มีพลังทำลายสิ่งทั้งปวงภายในรัศมีพินาศไปชั่วแวบเดียวเท่านั้น พลังแห่งมรรคสมังคีแรงและเร็วกว่านั้น แต่เป็นพลังที่ทำลายความชั่วถึงถอนราก ทำให้เป็น "ขีณาสวะ" ผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้บริสุทธิ์สิ้นเชิง

ธรรมของพระพุทธองค์ทรงคุณ ทรงพลัง มหัศจรรย์ถึงเพียงนี้ บรรดาผู้เชิญธรรมของพระพุทธองค์ไปใช้ ย่อมได้ประจักษ์ผลด้วยตนเอง ย่อมควรรำลึกถึงพระกรุณาคุณที่โปรดประทานธรรมไว้เป็นเครื่องปราบอธรรมคือความชั่ว โดยเฉพาะความชั่วในใจตน ที่จะปราบด้วยอะไรอื่นนอกจากด้วยธรรมหาได้ไม่

กองทัพใหญ่สังโยชน์

ฝ่ายสมุทัยกับคู่อาสวะได้สังเกตเห็นความรวมพลังกันอย่างผิดสังเกตแห่งฝ่ายคู่บารมี จึงเห็นความจำเป็นว่า จะต้องรวมกำลังกันเป็นกองทัพใหญ่ให้เข้มแข็ง จะปล่อยให้แยกกำลังกันไปอย่างไม่มีระเบียบหาได้ไม่ อันที่จริงกำลังของฝ่ายสมุทัยก็มีอยู่เป็นอันมาก เช่นพวกหัวโจกต่าง ๆ ตลอดถึงกิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปดเป็นต้น คู่อาสวะเองก็ยังมีอาสวะที่เป็นพรรคพวกอีกหลายคน ซึ่งล้วนแต่มีอำนาจพิเศษต่าง ๆ แต่ก็ปล่อยให้กระจัดกระจายกันอยู่ ทำให้กำลังอ่อน พวกคู่บารมีจึงได้แทรกแซงเข้ามาในจิตตนครได้มากยิ่งขึ้นทุกที ทั้งดูท่าทีจะส่งกำลังเสริมและรวมกำลังกันให้เข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็ว สมุทัยจึงจัดรวมกำลัง จัดเป็นกองทัพใหญ่ขึ้นเรียกว่า "สังโยชน์" แบ่งออกเป็นกองทัพน้อย ๑๐ กอง คือ

๑ สักกายทิฐิ (ความเห็นเป็นเหตุถืออัตตาตัวตนในสกนธกาย)
๒ วิจิกิจฉา (ความลังเลเป็นเหตุไม่แน่ใจในปฏิปทาเครื่องดำเนินของตน)
๓ สีลัพพตปรามาส (ความถือศีลและวัตรต่าง ๆ ด้วยความปรารถนาผลมีลาภเป็นต้น หรือด้วยความเชื่อถือว่าศักดิ์สิทธิ์)
๔ กามราคะ (ความติดใจด้วยอำนาจกิเลสกาม เรียกแต่เพียงราคะก็มี)

๕ ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งแห่งจิต หรือความหงุดหงิด เรียกโทสะตรงทีเดียวก็มี)
๖ รูปราคะ (ความติดใจอยู่ในรูปธรรม เช่นชอบใจในบุคคลบางคนหรือในวัตถุบางสิ่ง หรือในรูปฌาน)
๗ อรูปราคะ (ความติดใจอยู่ในอรูปธรรม เช่นในสุขเวทนา หรือในอรูปฌาน)
๘ มานะ (ความสำคัญว่ายังมีเรา)
๙ อุทธัจจะ (ความคิดพล่านเป็นอันตรายแก่สมาธิ ตลอดถึงความคิดอะไรเพลินเกินไปกว่าเหตุ)
๑๐ อวิชชา (ความไม่รู้จริง ในสัจจะทั้งหลาย)

สมุทัยได้จัดกองทัพสังโยชน์ ๑๐ นี้เป็นกองทัพใหญ่ ประกอบด้วยกองกำลังต่าง ๆ อีกหลายกอง แต่ก็สังกัดอยู่กับกองทัพใหญ่เพื่อให้มีการปกครองสั่งการกันได้ทันท่วงทีทั้งหมด เป็นการผนึกกำลังกันอย่างมีระเบียบ คล้ายกับวิธีจัดของฝ่ายคู่บารมี และเพื่อผนึกกำลังให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งขึ้น ทั้งได้ซักซ้อมกลวิธีที่จะจัดส่งกำลังออกไปเผชิญข้าศึกน้อยหรือมากตามความจำเป็น สมุทัยกับคู่อาสวะก็เข้าร่วมในกองทัพใหญ่ด้วย คู่อาสวะก็ระดมมิตรสหายทั้งหมดเป็นต้นว่า กามาสวะ (กิเลสเครื่องดองสันดานคือกาม) ภวาสวะ (เครื่องดองสันดานคือภพ) อวิชชาสวะ (เครื่องดองสันดานคืออวิชชา) และอนุสัยโอฆะ โยคะ ทั้งหลาย สมุทัยก็ระดมมิตรสหายเช่นเดียวกัน เช่น กามตัณหา (อยากในกาม) ภวตัณหา (อยากในความเป็นนั่นเป็นนี่) วิภวตัณหา (อยากในความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คืออยากให้สิ่งหรือภาวะที่ไม่ชอบหมดสิ้นไป) กับทั้งอุปาทาน (ความยึดถือ) กรรม (กรรมที่ทำอันจะส่งผลในภพชาติทั้งหลาย) เป็นต้น สมุทัยได้ตั้งใจแน่วแน่ที่จะไม่ทิ้งจิตตนคร จะยึดไว้ตลอดไป เมื่อได้เห็นกองทัพสังโยชน์ที่จัดตั้งขึ้น เป็นกองทัพใหญ่ที่มีประสิทธิภาพ ก็มีความอุ่นใจว่าจะรักษาจิตตนครไว้ได้แน่นอน

บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย แม้จินตนาการเห็นกองทัพสังโยชน์ในจิตตนครว่าน่าสะพึงกลัวเพียงใด ก็พึงเข้าใจว่าอำนาจของความชั่ว ของกิเลส ในใจตนเอง น่ากลัวเพียงนั้น พึงอบรมบารมีคือประกอบกรรมดีทุกประการ ให้เป็นกองทัพธรรมที่ยิ่งใหญ่ ทรงพลังจนถึงอาจเอาชนะกิเลสและความชั่วทั้งปวงได้ อย่างน้อยก็จะสามารถมีความสุขสงบได้พอสมควร

แม่ทัพใหญ่ของกองทัพใหญ่ทั้งสอง

ขณะที่กองทัพใหญ่ทั้งสองฝ่ายได้ตั้งขึ้นนั้น จิตตนครก็ดูเหมือนกำลังเจริญรุ่งเรือง มีกำลังแสนยานุภาพเหมือนอย่างเป็นมหาอำนาจชั้นเอกในโลก เพราะมีกองทัพใหญ่ถึงสองกอง พร้อมที่จะปราบปรามศัตรูหมู่ปัจจามิตรให้พินาศ หรือที่จะรุกรานทุกประเทศในโลกให้อยู่ในอำนาจ ดูเป็นที่น่าสะพึงกลัวยิ่งนัก

จะกล่าวถึงแม่ทัพใหญ่ของกองทัพใหญ่ทั้งสอง มรรคบดี เป็นแม่ทัพใหญ่ของกองทัพใหญ่มรรค ส่วนสังโยชนบดีเป็นแม่ทัพใหญ่ของกองทัพใหญ่สังโยชน์ คู่อาสวะกับสมุทัยสนับสนุนสังโยชนบดีชักนำให้เข้าหาใกล้ชิดสนิทสนมกับนครสามี จนเป็นที่โปรดปราน เพราะสังโยชนบดีกล่าวหว่านล้อมเป็นที่ถูกจิตใจนครสามี ส่วนคู่บารมีสนับสนุนมรรคบดี ชักนำให้เข้าใกล้ชิดนครสามีเหมือนกัน แต่มรรคบดีเป็นผู้มีนิสัยพูดตรง ๆ พูดปดไม่เป็น ดีก็บอกว่าดี ชั่วก็บอกว่าชั่ว ทีแรกจึงยังไม่เป็นที่ชอบใจของนครสามีมากนัก แต่ต่อมาเมื่อคุณของมรรคมากขึ้น ในขณะเดียวกันโทษของสังโยชนบดีก็ปรากฏมากขึ้น นครสามีจึงเริ่มพอใจและไว้วางใจมรรคบดีมากขึ้น ทั้งสองฝ่ายจึงอาจตั้งกองทัพของ

ตนขึ้นในจิตตนครได้ และพร้อมที่จะส่งกำลังหนุนมาเพิ่มเติมได้ทันท่วงที

นครสามีเองนั้นดูเหมือนเป็นผู้มีอำนาจเหนือกองทัพทั้งสอง และกองทัพทั้งสองเป็นกองทัพของนครสามี แต่ดูอีกทางหนึ่งก็เหมือนเป็นผู้ไม่มีอำนาจ เพราะไม่อาจจะขับไล่ฝ่ายไหนให้ออกไปจากจิตตนครได้ ด้วยเหตุที่ได้ยอมให้ทั้งสองฝ่ายตั้งกองทัพขึ้นในจิตตนครได้ และทั้งสองฝ่ายก็ได้ตั้งกองทัพขึ้นแล้ว ต่างก็มีกำลังยึดยันกันอยู่ ชาวจิตตนครทั้งปวงพากันวิตกอยู่เงียบ ๆ ว่าจะเกิดศึกกลางเมืองขึ้น แต่บางพวกก็พากันภูมิใจว่าจิตตนครกำลังรุ่งเรืองเป็นมหาอำนาจ มีแสนยานุภาพที่จะปราบปรามโลกทั้งหมดได้ ภูมิใจทั้งในตัวแม่ทัพใหญ่มรรคบดีทั้งในตัวแม่ทัพใหญ่สังโยชนบดี ในขณะที่จิตตนครกำลังเจริญเต็มที่ ถนนสายสำคัญทั้งสี่สายก็ตรงราบเรียบเหมือนอย่างถนนคอนกรีตชั้นหนึ่งในบ้านเมืองปัจจุบัน มีต้นไม้ปลูกสองข้างถนนร่มรื่น ระบบสื่อสารทั้งชั้นนอกชั้นในก็ว่องไวรวดเร็ว ครัวเมือง ระบบท่อต่าง ๆ ระบบการคมนาคมการขนส่งทางท่อต่าง ๆ ทั่วเมือง ก็สะดวกเรียบร้อยไม่มีที่ติดขัด นครสามีก็ว่องไวกระฉับกระเฉง และออกปรากฏ ณ จุดเป็นที่บรรจบแห่งถนนสี่แพร่งเป็นครั้งคราว บางคราวก็ออกมาปรากฏพร้อมคู่อาสวะ สมุทัย และสังโยชนบดี นครสามีจะมีร่างกายปรากฏเป็นสีดำหรือแดงหรือเขียว บางคราวก็ออกมาปรากฏพร้อมกับคู่บารมีและมรรคบดี นครสามีจะมีร่างกายขาวผ่องสะอาด นอกจากนี้เป็นที่น่าประหลาดที่ชาวจิตตนครทั้งสองเพศต่างพากันเห็นนครสามีว่าเป็นเพศเดียวกันกับตน ที่จริงก็ไม่ใช่ของแปลก ใครเป็นหญิงก็ต้องว่าใจของตนเป็นหญิง ใครเป็นชายก็ต้องว่าใจของตนเป็นชายนั่นเอง

คู่อาสวะและสมุทัย เป็นพลเมืองฝ่ายชั่ว ฝ่ายสกปรก ผู้คบค้าสมาคมสนิทสนมด้วยจึงพลอยเปรอะเปื้อนความสกปรกไปด้วย เช่นนครสามีเมื่อปรากฏพร้อมกับคู่อาสวะ สมุทัย และสังโยชนบดี จึงมีผิวกายสกปรก เป็นสีดำหรือแดงหรือเขียว แต่เมื่อปรากฏพร้อมคู่บารมีและมรรคบดีซึ่งเป็นพลเมืองฝ่ายดี ฝ่ายสะอาดบริสุทธิ์ นครสามีจึงมีผิวกายขาวผ่องสะอาด เห็นความบริสุทธิ์สะอาดกับความสกปรกโสมมแตกต่างกันชัดเจนเช่นนี้ บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายล้วนต้องการปรารถนาความสะอาดบริสุทธิ์ ซึ่งจักสมปรารถนาได้ด้วยการพยายามปลีกกายปลีกใจให้พ้นจากความสกปรกโสมมของคู่อาสวะกับสมุทัย ขณะเดียวกันพยายามเข้าใกล้ชิดคู่บารมีให้สม่ำเสมอมากที่สุด ผลที่บังเกิดขึ้นจักเป็นความผ่องใสตามควรแก่ความปฏิบัติ

ภูเขาวงแหวน

ขณะที่จิตตนครกำลังเจริญเต็มที่ ทั้งความคับขันเกี่ยวกับกองทัพใหญ่ของทั้งสองฝ่ายก็มีเต็มที่ด้วยเหมือนกัน แต่ต่างก็คุมเชิงกันอยู่ มีกระทบกระทั่งกันประปราย เพราะทั้งสองฝ่ายต่างก็ระมัดระวัง ยังไม่ก่อสงครามกันขึ้น ต่างพยายามที่จะเอาชนะใจของนครสามี ชาวจิตตนครส่วนใหญ่จึงมองไม่เห็นความตึงเครียดคับขัน มองเห็นแต่ความเจริญสมบูรณ์ต่าง ๆ และพากันรื่นเริงยินดีสนุกสนาน นครสามีก็ได้ออกมาร่วมความสนุกสนานรื่นเริงที่ตรงจุดรวมของทางสี่แพร่งของเมืองอยู่เนือง ๆ

ในขณะที่พากันรื่นเริงบันเทิงใจอยู่นั้น น้อยคนจะได้สังเกตเห็นสิ่งที่แปลกปรากฏขึ้นในที่สุดลูกตา ห่างไกลจากจิตตนคร แต่สิ่งที่แปลกนี้เมื่อมองออกไปจากจิตตนคร จะพบโดยรอบทั้งสี่ทิศมองดูคล้ายกับเป็นภูเขาใหญ่เห็นไกลลิบ ๆ แต่โผล่ขึ้นเป็นเทือกยาว วงรอบโอบจิตตนครไว้ทุกทิศ แต่เดิมมามองไม่เห็นมีภูเขา เห็นเป็นที่ราบรอบไปหมด และเรียบไปไกลสุดลูกหูลูกตาทั่วทุกทิศเช่นเดียวกัน แต่ว่าบัดนี้ท้องฟ้าที่เคยมองเห็นโล่ง ๆ โดยรอบนั้นได้เป็นที่ไม่โล่งเสียแล้ว ได้มีเทือกเขาโผล่ขึ้นมาโดยรอบแทน นับว่าเป็นนครที่แปลกประหลาดกว่านครอื่น ๆ ในโลก ทีแรกชาว

จิตตนครก็มิได้สนใจ มัวแต่เพลิดเพลินในความเจริญสวยงามของจิตตนคร และตื่นเต้นในแสนยานุภาพของจิตตนครดังกล่าวด้วย และภูเขาวงแหวนรอบจิตตนครนั้นก็ปรากฏอยู่ห่างมากเหลือเกิน มองเห็นอยู่ลิบ ๆ สุดลูกตา ทั้งก็ดูต่ำเตี้ยนิดเดียว มองเห็นเขียว ๆ เป็นวงล้อมเมืองอยู่แสนไกล ทำให้ตื่นเต้นว่าจะเป็นวงรัศมีของจิตตนคร เหมือนอย่างรัศมีของพระจันทร์เมื่อทรงกลด ซึ่งทุกคนคงเคยเห็นว่ามีรัศมีเป็นวงล้อมดวงอย่างสวยงาม ชาวจิตตนครจึงได้เกิดสนใจพากันดู ทีแรกก็สงสัยว่าเป็นอะไร และปรากฏขึ้นมาอย่างไร แต่เมื่อคิดว่าวงแหวนล้อมเมืองอันมหึมานี้ที่จะเป็นวงรัศมีของเมือง แสดงว่าบุญวาสนาของเมืองได้เจริญถึงขีดสูงสุด จึงเกิดมีรัศมีเป็นวงล้อมอย่างพระจันทร์ทรงกลด ก็ยิ่งยินดีปรีดาพากันชมเมืองและตนเอง ว่าเป็นที่หนึ่งในโลก

ครั้นนานวันเข้า สิ่งที่มองเห็นเป็นวงรัศมีสีเขียวคล้ายมรกตที่ล้อมเมืองอยู่โดยรอบไกลลิบนั้น ดูเหมือนเลื่อนใกล้จิตตนครเข้ามาโดยรอบ และดูจะค่อย ๆ สูงขึ้น ทั้งค่อย ๆ ปรากฏชัดเจนขึ้นว่าเป็นภูเขาหินล้วนจริง ๆ วงล้อมจิตตนครอยู่โดยรอบ มิใช่เป็นวงรัศมีของพระจันทร์ ภูเขาวงนี้ก็เป็นสิ่งแปลกประหลาดที่สุดอีกเหมือนกัน เพราะว่าเป็นสิ่งที่เคลื่อนที่ได้คล้ายกับสัตว์บุคคล ต่างแต่ค่อย ๆ เคลื่อนเข้ามา เหมือนอย่างกระชับวงล้อมให้ใกล้แคบเข้าทุกที ยิ่งใกล้ก็ยิ่งสูงเงื้อมง้ำชัดเจนขึ้น จิตตนครได้กลายเป็นเมืองที่มีภูเขามหึมาค่อย ๆ กลิ้งเข้ามาหาทั้งสี่ทิศโดยรอบ

ความแปลกประหลาดเหลือเชื่อมีอยู่ไม่เพียงแต่ในจิตตนครเท่านั้น ในชีวิตของเราทุกคนก็มีอยู่ ได้พบอยู่ แต่ผู้ไม่บริหารจิตจักไม่เข้าใจ ผู้บริหารจิตเท่านั้นที่จักเข้าใจ เพราะผู้บริหารจิตคือผู้มุ่งอบรมปัญญาให้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ก็ย่อมจักเข้าใจแม้สิ่งแปลกประหลาดที่สุดได้ตามควรแก่ความปฏิบัติ สามารถพาตนหลีกพ้นภัยของสิ่งแปลกประหลาดนั้นได้ และสามารถถือเอาประโยชน์จากสิ่งแปลกประหลาดได้ด้วย

เริ่มอาการแปรปรวนในจิตตนคร

ในจิตตนครเอง ก็เริ่มมีอาการแปรปรวนบางอย่างเกิดขึ้นผิดแปลกไปกว่าแต่ก่อน เริ่มแต่ถนนสายสำคัญสี่สายของเมืองเริ่มชำรุด ไม่ราบเรียบเหมือนแต่แรก เพราะเหตุแห่งภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้น คือแผ่นดินได้ทรุดลงบางแห่ง น้ำหลากมาท่วมในบางคราว เกิดไฟไหม้ป่ามาบ้าง มีพายุใหญ่เกิดขึ้นบ้าง บางทีก็เพราะชาวจิตตนครก่อเหตุขึ้นเอง เช่นขุดก่นดิน เผาป่า หรือวางเพลิงเป็นต้น ด้วยเหตุที่ไปนิยมเชื่อฟังสมุนร้ายของสมุทัยทั้งหลาย ระบบสื่อสารทั้งชั้นนอกชั้นในก็เริ่มเชื่องช้าลง ไม่ว่องไวรวดเร็วเหมือนแต่แรก หัวหน้าระบบสื่อสารชั้นนอก คือหัวหน้าระบบตาเมืองชื่อว่าจักขุปสาท ก็มีสายตามัวเข้า หัวหน้าระบบหูเมือง ชื่อโสตปสาทก็มีหูตึงเข้า หัวหน้าระบบจมูกเมือง ก็มีจมูกชาเข้า หัวหน้าระบบลิ้นเมือง ก็มีลิ้นจืดชืดเข้า หัวหน้าระบบกายเมือง ก็มีกายอ่อนเพลียเข้า หัวหน้าใหญ่ระบบสื่อสารทั้งหมดชื่อว่ามโนหรือสมอง ก็ชักจะมึนงงบ่อยเข้า เป็นเหตุให้นครสามีเกิดความไม่สะดวกขัดข้องไปด้วย จึงต้องมีการบูรณะปฏิสังขรณ์จิตตนครกันอยู่เนือง ๆ เช่นต้องบูรณะถนนสำคัญทั้งสี่สาย ต้องถมส่วนที่ทรุดลง ต้องทำเขื่อนกันน้ำท่วม หรือสำหรับกั้นน้ำ หรือเพื่อใช้น้ำหมุนให้เกิดพลังไฟฟ้า ต้องทำกังหันลมใหญ่ให้เกิดลมเย็นเป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังต้องบูรณะระบบสื่อสารทั้งหลายให้คงดี พร้อมทั้งรักษาหัวหน้าทั้งหลายให้หายจากอาการผิดปรกติต่าง ๆ

แต่ความแปรปรวนชำรุดในจิตตนครนี้ บางอย่างก็บูรณะได้ บางอย่างก็บูรณะให้คืนดีเหมือนอย่างเดิมไม่ได้ เช่นความเก่า สิ่งที่เก่าลงไปจะทำให้กลับใหม่ขึ้นอีกหาได้ไม่ ความแก่เก่านี้ชาวจิตตนครเรียกว่า “ความแก่” หรือ “ชรา” พากันไม่ชอบ แต่บางคนก็ยอมปล่อยแก่ ส่วนมากไม่ยอม

คือจะต้องต่อสู้กับความแก่อย่างสุดกำลัง เครื่องต่อสู้มีต่าง ๆ เช่นเครื่องย้อมเครื่องทาเครื่องตกแต่งต่าง ๆ เพื่อที่จะอำพรางทำให้เห็นว่าเป็นของใหม่ สมุทัยสนับสนุนการต่อสู้นี้เป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้จิตตนครดำรงความงดงามเรียบร้อย แม้จะปรากฏอาการแปรปรวนชำรุดขึ้นแล้ว ก็ให้ซ่อนอยู่ในภายใน มิให้ปรากฏออกไปภายนอก เมื่อความงดงามปรากฏแก่ตาเมือง และความสมบูรณ์อื่น ๆ ปรากฏอยู่แก่หูเมืองเป็นต้น ระบบสื่อสารเหล่านี้ก็ส่งเข้าไปยังมโน และถึงนครสามี ทำให้นครสามีเข้าใจว่าทุก ๆ อย่างยังคงงดงามเรียบร้อยสมบูรณ์ แม้ว่านครสามีจะรู้ว่าเป็นการอำพราง แต่ก็อยากจะเข้าใจอยากจะเห็นจะฟังจะคิดว่างามว่าสมบูรณ์ จึงพอใจที่จะถูกอำพราง ทั้ง ๆ ที่รู้ เพราะก็สบายตาสบายใจดีเหมือนกัน

สามัญชนทั่วไปก็มิได้ผิดจากนครสามี คือยังยินดีที่จะเห็นทุกอย่างงดงามเรียบร้อยบริบูรณ์เสมอไป ไม่อยากเห็นความชำรุดทรุดโทรมหรือที่เรียกว่าความแก่เกิดแก่ตน เกิดแก่ผู้เป็นที่รักของตน จึงพยายามดิ้นรนต่อต้านอยู่อย่างเต็มกำลังความสามารถด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ นี้เป็นไปตามวิสัยของบุถุชนหรือสามัญชน แต่แม้จะยังยินดีพอใจในความงดงามเรียบร้อยอยู่เป็นอันมาก บรรดาผู้มาบริหารจิตทั้งหลายก็ยังไม่ประสงค์จะหลงติดอยู่ในความงดงามจนเกินไป ยังปรารถนาที่จะมีสติปัญญารู้เท่าทันความจริงที่ว่า ทุกคนมีความแก่เป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความแก่ไปไม่ได้ สติปัญญารู้ตามความจริงดังกล่าวจะเกิดได้แน่นอนแก่ผู้ปฏิบัติธรรม ตามควรแก่ความปฏิบัติ

ลักษณะนครสามีเปลี่ยนไป

สิ่งที่ปรากฏเห็นเป็นสีเขียวเป็นวงล้อมรอบจิตตนครอยู่สุดลูกตา ซึ่งดูเหมือนค่อย ๆ สูงขึ้นและกระชับวงล้อมแคบเข้ามานั้น ได้บังเอิญเกิดขึ้นพร้อมกับอาการแปรปรวนบางอย่างในจิตตนคร เช่นถนนสายสำคัญสี่สายเริ่มแสดงอาการชำรุด ระบบสื่อสารเริ่มเชื่องช้าไม่ว่องไวเป็นต้น แต่กองทัพใหญ่ฝ่ายสังโยชน์หาได้ระส่ำระสายไปไม่ กลับรวมกำลังกันกระชับยิ่งขึ้น ต้องการที่จะคุมอำนาจในจิตตนครไว้แต่ฝ่ายเดียว สมุทัยกับคู่อาสวะและสังโยชนบดีแม่ทัพใหญ่ได้ประชุมหารือกันวางแผนที่จะปราบปรามกองทัพใหญ่มรรค และพยายามที่จะครองใจนครสามีกับชาวเมืองทั้งปวง สิ่งแปลกประหลาดที่เกิดขึ้นและอาการแปรปรวนดังกล่าว ได้เป็นเครื่องช่วยสมุทัยให้ได้รับความโปรดปรานขึ้นอย่างหนึ่งคือ เมื่อนครสามีออกปรากฏที่ใจกลางเมืองอันเป็นที่รวมของถนนใหญ่สี่แพร่งดังกล่าวแล้ว แต่เดิมมาชาวจิตตนครทั้งปวงก็พากันตื่นเต้นชื่นชมว่าสวยงามยิ่งนัก ทั้งเห็นเป็นหนุ่มเป็นสาวที่งามพร้อม อยากจะดูจะชมอยู่เนือง ๆ คล้าย ๆ กับคนหนุ่มสาวทั้งหลายผู้กำลังรักสวยรักงามอยากจะชมเงาหน้าของตนเองในกระจกเงาอยู่นาน ๆ เนือง ๆ ยิ่งดูก็ยิ่งเห็นว่างาม

ครั้นเมื่อเกิดสิ่งแปลกและอาการแปรปรวนดังกล่าวขึ้น ลักษณะของนครสามีเองก็เปลี่ยนไปด้วย คือเมื่อออกมาปรากฏที่กลางใจเมือง ชาวเมืองก็พากันเห็นว่ารูปโฉมลักษณะของนครสามีได้เริ่มแปรเปลี่ยนเสียแล้ว ความเป็นหนุ่มสาวก็ดูจะลดลงไป ความงดงามน้อยลง ไม่เหมือนเมื่อก่อน ดูทรุดโทรมลงไปเช่นเดียวกับถนนสี่สาย เมื่อชาวเมืองได้เห็นภาพที่เปลี่ยนไปอย่างมิได้นึกฝันต้องการดังนั้น ก็พากันตกใจ ถึงบางคนเผลอร้องขึ้นดัง ๆ ว่า “แก่ แก่” ฝ่ายนครสามีได้ยินเสียงทักอย่างแปลกประหลาดดังนั้น ก็ตกใจรีบกลับเข้าไปทันที เพราะทุก ๆ ครั้งแต่เดิมมา ชาวเมืองพากันร้องชมว่า “ยุพวัย งามพร้อม” มาครั้งนี้ได้รับคำทักที่น่าตกใจว่า “แก่ แก่” ก็มีอาการเสียใจ อย่างที่เรียกว่าเกือบจะเป็นลมพับไป ณ ที่กลางใจเมืองนั้น ถ้าไม่รีบกลับเข้าไป

สมุทัยเห็นดังนั้นก็รีบเข้าไปเสนอวิธีแก้ไขพร้อมทั้งทับถมคู่บารมีว่า ความจริงนครสามีหาได้แก่ดังที่

ชาวเมืองทักไม่ ยังอยู่ในยุพวัยอันสวยงาม แต่คงเป็นเพราะคู่บารมีและพรรคพวกนั่งเองที่ชอบแสดงตนเป็นคนแก่ธรรม ชอบนำคำแห่งพระบรมครูของพวกเขามาแสดงสอนชาวเมือง ว่าควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงความแก่ไปได้” บางทีชาวเมืองบางกลุ่มอาจจะแก่ธรรมตามไปด้วย จึงเผลอร้องขึ้นต่อหน้านครสามีว่า “แก่ แก่” เป็นเรื่องของคนเผลอสติแท้ ๆ ทีเดียว ไม่มีความจริงอยู่เลย ฉะนั้นจะช่วยป้องกันมิให้มีเสียงทักที่วิปริตเช่นนั้นเกิดขึ้นให้เป็นที่กวนใจนครสามีอีก

ถ้าสมุทัยสามารถทำให้นครสามีไม่ได้ยินเสียงของคู่บารมีกับพรรคพวกเสียแล้ว นครสามีก็จะตกอยู่ในอำนาจของสมุทัย คือฝ่ายนำไปไม่ดี การตกอยู่ใต้อำนาจฝ่ายไม่ดีนั้น เป็นธรรมดาย่อมกลายเป็นคนไม่ได้ตามไปด้วย ผู้บริหารจิตคือผู้กำลังพยายามต่อต้าน ไม่ยอมตกอยู่ใต้อำนาจของฝ่ายไม่ดี คือพยายามเป็นคนดีนั่นเอง เป็นคนดีได้เพียงไรก็จะพ้นจากอำนาจของฝ่ายไม่ดีมากเพียงนั้น จะห่างไกลจากความทุกข์ความร้อนอันจะเกิดจากความไม่ดีเพียงนั้น

สมุทัยฉวยโอกาส

สมุทัยได้ช่วยป้องกันนครสามีมิให้เห็นและคิดถึงความแก่ ด้วยวิธีการที่แยบยลหลายอย่าง ได้บูรณะและตกแต่งที่จุดกลางใจเมือง อันเป็นที่บรรจบแห่งถนนสี่สายของเมือง ซึ่งเป็นที่ออกปรากฏกายของนครสามี เพราะจิตตนครนี้คล้ายกับเป็นเมืองอาถรรพณ์แปลกประหลาดจากเมืองในโลกทั้งปวง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วหลายอย่างหลายประการ เช่น ระบบสื่อสารชั้นนอกชั้นใน ระบบขนส่ง ระบบถ่ายเท ซึ่งใช้ท่อทั้งนั้น ระบบครัวเมืองหรือท้องเมือง ซึ่งมีโรงครัวใหญ่แห่งเดียวเลี้ยงคนทั้งเมือง มีระบบปันส่วนอาหารเหมือนกันหมด มีการกินการอยู่เสมอเหมือนกัน อิ่มด้วยกัน อดด้วยกัน ระบบส่งอาหารไปเลี้ยงทั้งเมืองก็ใช้ท่อเช่นเดียวกัน ระบบสื่อสาร ระบบขนส่ง ระบบครัวเมือง เป็นต้น แบบนี้ยังไม่มีเมืองไหนในโลกทำได้ ทั้งยังมีโรงงานต่าง ๆ อีกมากมาย เรื่องโรงงานนี้จะได้เล่าในคราวต่อไปอีก และมีถนนที่สำคัญของเมืองสี่สายมาบรรจบกันตรงกลางใจเมือง ซึ่งเป็นที่นครสามีออกมาปรากฏกาย ตรงที่บรรจบกันของถนนสี่สายนี้มีความแปลกประหลาดคือ เมื่อถนนเรียบร้อยไม่ชำรุดดูเหมือนสร้างขึ้นใหม่ กายของนครสามีจะปรากฏว่าดำรงอยู่ในยุพวัยสวยสดงดงามยิ่งนัก เป็นที่ชื่นชมยินดีของชาวจิตตนครทั้งปวง แต่เมื่อถนนเหล่านี้ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา กายของนครสามีจะปรากฏว่าทรุดโทรม ดังที่เรียกว่าแก่

ฉะนั้นสมุทัยผู้รู้ความข้อนี้ จึงพยายามบุรณะตกแต่งทางสี่แพร่งนี้อย่างรีบด่วน โดยได้มอบให้เป็นหน้าที่ของนายช่างตัณหา ผู้เป็นนายช่างผู้มีฝีมือมีชื่อเสียงที่สุดของสมุทัย ถนนสี่สายของจิตตนครนี้ชื่อว่า ถนนปฐวี ถนนอาโป ถนนเตโช ถนนวาโย เพราะสร้างขึ้นด้วยปฐวี (ดิน) สายหนึ่ง ด้วยอาโป (น้ำ) สายหนึ่ง ด้วยเตโช (ไฟ) สายหนึ่ง ด้วยวาโย (ลม) สายหนึ่ง จะเรียกง่าย ๆ ว่า ถนนดิน ถนนน้ำ ถนนไฟ ถนนลม ก็ได้ การบุรณะก็ทำด้วยใช้พัสดุสี่อย่างนั้นแหละ นอกจากนี้ยังตกแต่งด้วยเครื่องแต่งต่าง ๆ เช่น เครื่องผัด เครื่องย้อม เครื่องทา และเครื่องแต่งอย่างอื่น ๆ เพื่อให้ผิวประเทืองบ้าง เพื่อให้มีกลิ่นหอมระรื่นชื่นใจบ้าง นายช่างตัณหาเป็นผู้ฉลาดในการบุรณะตกแต่งชั้นยอดในโลก สิ่งที่ชำรุดจริง ๆ บุรณะไม่ไหวแล้ว ก็ยังสามารถตกแต่งปกปิดความชำรุดให้มองเห็นภายนอกว่าสมบูรณ์ไม่บกพร่อง

นอกจากจัดบุรณะตกแต่งดังกล่าว สมุทัยยังได้จัดคนไว้หมู่หนึ่งให้คอยร้องชมนครสามีว่า “ยุพวัยงามพร้อม” ถ้าจะมีนักแก่ธรรมที่ไหนมาร้องว่า “แก่ แก่” ก็ให้รีบร้องชมดังกล่าวให้ดัง ให้กลบเสียง

ที่วิปริตนั้นเสียให้จงได้ ครั้นจัดเตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว ก็ให้สัญญาณนครสามีให้ออกปรากฏกายได้ นครสามีออกปรากฏกาย ก็มีเสียงร้องชมเซ็งแซ่ว่า "ยุพวัยงามพร้อม" เป็นเหตุให้นครสามียินดีชื่นบานเป็นอย่างยิ่ง หายระทมหม่นหมองทันที

น่าจะอย่างนี้ ที่กล่าวกันทั่วไปว่า คนโดยมากชอบยอมากกว่าชอบคำจริง เมื่อไม่ชอบคำจริงก็ไม่ได้รับความเข้าใจที่ถูกต้องจริง หลงอยู่ในความเห็นผิดเข้าใจผิด ซึ่งมีผลเป็นโทษมิใช่เป็นคุณ ผู้มาบริหารจิตคือผู้มุ่งหมายยกระดับจิตให้ประกอบด้วยเหตุผลคือปัญญา ที่จะทำให้สามารถถอดถอนความหลงติดในสิ่งไม่ชอบไม่ควรทั้งหลาย สามารถปฏิบัติสิ่งที่ชอบที่ควรทั้งหลายได้ และจะได้รับผลเป็นคุณ เป็นความสุขสงบ ตามควรแก่ความปฏิบัติ

กองทัพใหญ่สังโยชน์เดินสวนสนาม

ฝ่ายสมุทัยเห็นว่านครสามีกำลังโปรดปราน เพราะได้ช่วยแก้เหตุการณ์ที่น่าตกใจกลัวไว้ได้ แม้จะด้วยวิธีตกแต่งอำพรางก็ตาม จึงเห็นเป็นโอกาสที่จะแสดงแสนยานุภาพของฝ่ายตน เป็นการข่มขู่ขวัญของอีกฝ่ายหนึ่ง และเป็นการดึงจิตใจของชาวเมืองให้มาเข้าสนับสนุนฝ่ายตน จึงขออนุญาตนครสามีเพื่อแสดงแสนยานุภาพกองทัพใหญ่สังโยชน์ โดยจัดให้มีการเดินสวนสนามผ่านพักตร์นครสามี ณ กลางใจเมือง ที่ถนนใหญ่ ๔ สายมาบรรจบกัน ครั้นได้รับอนุญาตแล้วสมุทัยก็ได้เรียกประชุมหารือกับคู่อาสวะและสังโยชนบดีแม่ทัพใหญ่สังโยชน์ เตรียมการสวนสนามใหญ่ เมื่อได้เตรียมการทุกอย่างพร้อม และได้กำหนดวันเวลาเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ประกาศพิธีสวนสนามและวันเวลา ชักชวนชาวจิตตนครทั้งปวงให้มาดูชม ครั้นถึงวันสวนสนาม แม่ทัพใหญ่สังโยชน์ก็ได้ชุมนุมกองทัพใหญ่สังโยชน์ทั้ง ๑๐ กองทัพน้อยไว้พร้อมสรรพ

ประชาชนชาวจิตตนครได้มาดูกันอย่างแน่นขนัด เมื่อได้เวลากำหนด นครสามีก็ได้ออกมาปรากฏกาย ณ ที่ใจกลางเมืองอันเป็นที่บรรจบแห่งถนนใหญ่ทั้งสี่ กองทัพใหญ่สังโยชน์ก็ได้เริ่มเดินสวนสนามผ่านที่สถิตแห่งนครสามี เริ่มแต่กองทัพน้อยที่หนึ่งไปโดยลำดับดังนี้

๑ กองทัพสักกายทิฐิ (ความเห็นเป็นเหตุยึดตัวตน) แบ่งออกเป็น ๕ เหล่า คือ เหล่ารูป เหล่าเวทนา เหล่าสัญญา เหล่าสังขาร เหล่าวิญญาณ แต่ละเหล่ายังแบ่งออกเป็น ๔ หมู่ คือ หมู่ขันธ์เป็นอัตตา หมู่อัตตามีขันธ์ หมู่ขันธ์ในอัตตา หมู่อัตตาในขันธ์ จึงรวมทั้งหมดเป็น ๒๐ หมู่

๒ กองทัพวิจิกิจฉา (ความลังเลเป็นเหตุไม่แน่ใจ) แบ่งออกเป็น ๓ เหล่าใหญ่ คือ เหล่าอัตตาอดีต เหล่าอัตตาอนาคต เหล่าอัตตาปัจจุบัน เหล่าอัตตาอดีตแบ่งออกเป็น ๕ หมู่ คือ ได้มีเรามาแล้วหรือ ไม่ได้มีเรามาแล้วหรือ เราได้เป็นอะไรมาแล้ว เราได้เป็นอย่างไรมาแล้ว เราได้เป็นอะไรแล้วจึงเป็นอะไรมาแล้ว เหล่าอัตตาอนาคตแบ่งออกเป็น ๕ หมู่ คือ จักมีเราต่อไปหรือ จักไม่มีเราต่อไปหรือ เราจักไปเป็นอะไร เราจักไปเป็นอย่างไร เราจักไปเป็นอะไรแล้วเป็นอะไรต่อไป เหล่าอัตตาปัจจุบันแบ่งออกเป็น ๖ หมู่ คือ เรามีอยู่หรือ เราไม่มีอยู่หรือ เราเป็นอะไรอยู่ เราเป็นอย่างไรอยู่ สัตว์ (คือเรา) นี้มาจากไหน จักไปไหน และยังแบ่งออกเป็นอีก ๘ เหล่า คือ เหล่ากังขาในพระศาสดา เหล่ากังขาในพระธรรม เหล่ากังขาในพระสงฆ์ เหล่ากังขาในสิกขา เหล่ากังขาในเงื่อนต้น เหล่ากังขาในเงื่อนปลาย เหล่ากังขาในทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลาย เหล่ากังขาในปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นโดยเป็นปัจจัยสืบต่อกันโดยลำดับ)

๓ กองทัพสีลัพพตปรามาส (ความถือศีลและวัตรต่าง ๆ ด้วยความปรารถนาผล มีลาภเป็นต้น หรือด้วยความเชื่อถือว่าศักดิ์สิทธิ์ และอย่างละเอียดคือยังต้องถือคือยังต้องรักษาอยู่ ยังไม่ถึงขั้นศีลและพรตรักษา) แบ่งออกเป็น ๒ เหล่า คือ เหล่าศีลปรามาส เหล่าวัตรปรามาส แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกมากมายหลายสิบหมู่

๔ กองทัพกามราคะ (ความติด ยินดี กำหนัดในกามหรือเพราะกาม) แบ่งออกเป็น ๕ เหล่า คือ เหล่ารูป เหล่าเสียง เหล่ากลิ่น เหล่ารส เหล่าสิ่งที่ถูกต้อง ทุกเหล่าล้วนแต่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ แต่ละเหล่าแบ่งออกไปอีกหลายสิบหลายร้อยหมู่

กองทัพใหญ่สังโยชน์เพียงเท่าที่กล่าว ยังไม่หมด แต่ก็มากมายนักแล้ว พอจะทำให้น่านึกกลัวอำนาจของกองทัพสังโยชน์นั้นยิ่งนัก อำนาจของกองทัพใหญ่สังโยชน์ กล่าวอีกอย่างก็คืออำนาจอันยิ่งใหญ่ของกิเลสนั่นเอง **กิเลสมีอำนาจเหนือจิตใจมากมาย น่าสะพึงกลัวอย่างยิ่ง ควรจะได้เตรียมกำลังต่อต้านไว้ให้เข้มแข็งที่สุด** เพื่อจะได้ไม่เกิดความพ่ายแพ้แก่อำนาจของกิเลสอย่างสิ้นเชิง จะได้พอมีส่วนชนะเหลืออยู่บ้าง กำลังที่จะต่อต้านกิเลสได้ก็คือกำลังของความดีเท่านั้น สร้างความดีให้มากที่สุด ให้เกิดเป็นพลังแห่งความดีให้เข้มแข็งที่สุดขึ้นในใจ แล้วจะสามารถต้านทานอำนาจแรงร้ายของกิเลสได้ สามารถดำรงตนเป็นคนดี มีจิตใจที่ดีได้ตามควรแก่พลังแห่งความดีเท่าที่จะสามารถสร้างขึ้นได้

กองทัพใหญ่สังโยชน์เดินสวนสนาม (ต่อ)

ได้เล่าถึงการสวนสนามแสดงแสนยานุภาพของกองทัพใหญ่สังโยชน์ ซึ่งประกอบด้วยกองทัพน้อย ๑๐ กองทัพ และได้แสดงผ่านไปแล้ว ๔ กอง คือ ๑ กองทัพสักกายทิฐิ ๒ กองทัพวิจิกิจฉา ๓ กองทัพสีลัพพตปรามาส และ ๔ กองทัพกามราคะ จนถึง

๕ กองทัพปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งหงุดหงิดแห่งจิต) แบ่งออกเป็น ๑๐ เหล่า คือ เหล่าอาฆาตว่าเขาได้ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา เหล่าอาฆาตว่าเขากำลังประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา เหล่าอาฆาตว่าเขาจะประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา เหล่าอาฆาตว่าเขาได้ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักของเรา เหล่าอาฆาตว่าเขากำลังประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักของเรา เหล่าอาฆาตว่าเขาจะประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักของเรา เหล่าอาฆาตว่าเขาได้ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เป็นที่รักของเรา เหล่าอาฆาตว่าเขากำลังประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เป็นที่รักของเรา เหล่าอาฆาตว่าเขาจะประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เป็นที่รักของเรา เหล่าโกรธในฐานะอันไม่สมควรทั้งปวง และยังแบ่งออกไปเป็นหมู่ต่าง ๆ อีกมากมาย

๖ กองทัพรูปราคะ (ความติดอยู่ในรูปธรรมหรือในอารมณ์แห่งรูปฌาน) แบ่งออกเป็น ๓ เหล่า คือ เหล่าขณิกหรือปริกรรม เหล่าอุปจาร เหล่าอัปปนา แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกมากหมู่ โดยเฉพาะเหล่าอัปปนา แบ่งออกไปอีก ๔ หมู่ คือ หมู่ปฐมรูปฌาน หมู่ทุติยรูปฌาน หมู่ตติยรูปฌาน หมู่จตุตถรูปฌาน

๗ กองทัพอรูปราคะ (ความติดอยู่ในอรูปธรรม หรือในอารมณ์แห่งอรูปฌาน) แบ่งออกเป็น ๓ เหล่า คือ เหล่าขณิกหรือปริกรรม เหล่าอุปจาร เหล่าอัปปนา แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกหลายหมู่

เช่นเดียวกับกองทัพรูปราคะ และเหล่าอัปปนายังแบ่งออกไปอีก ๔ หมู่ คือ หมู่ปฐมอรูปฌาน หมู่ทุติยอรูปฌาน หมู่ตติยอรูปฌาน หมู่จตุตถอรูปฌาน

๘ กองทัพมานะ (ความสำคัญว่ายังมีเรา) แบ่งออกเป็น ๙ เหล่า คือ เหล่าดีกว่าเขาสำคัญตนว่าดีกว่าเขา เหล่าดีกว่าเขาสำคัญตนว่าเสมอเขา เหล่าดีกว่าเขาสำคัญตนว่าเลวกว่าเขา เหล่าเสมอเขาสำคัญตนว่าดีกว่าเขา เหล่าเสมอเขาสำคัญตนว่าเสมอเขา เหล่าเสมอเขาสำคัญตนว่าเลวกว่าเขา เหล่าเลวกว่าเขาสำคัญตนว่าดีกว่าเขา เหล่าเลวกว่าเขาสำคัญตนว่าเสมอเขา เหล่าเลวกว่าเขาสำคัญตนว่าเลวกว่าเขา และแต่ละเหล่าก็ยังแบ่งออกไปอีกหลายสิบหมู่

๙ กองทัพอุทธัจจะ (ความคิดพล่าน) แบ่งออกเป็น ๓ เหล่า คือ เหล่าอวูปสมะ (ความไม่สงบ) เหล่าเจตวิกเขปะ (ความฟุ้งซ่านแห่งใจ) เหล่าจิตตภันตะ (ความหมุนไปแห่งจิต) แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกเหล่าละ ๖ หมู่ คือ หมู่รูปารมณ์ หมู่สัททารมณ์ หมู่คันธารมณ์ หมู่รสารมณ์ หมู่โผฏฐัพพารมณ์ หมู่ธรรมารมณ์ กองทัพอุทธัจจะนี้ ยังมีกองทัพสหายติดตามหนุนเนื่องอีกด้วย

กองทัพใหญ่สังโยชน์ยังไม่หมด ความมโหฬารของกองทัพนี้น่าสะพึงกลัวยิ่งนัก แต่ความจริงก็มีอยู่ว่ากองทัพนี้จะถูกปราบให้ราบเรียบไปได้ และพระพุทธองค์ก็ทรงปราบได้ราบเรียบไปแล้ว ด้วยกองทัพธรรมที่ทรงแสนยานุภาพยิ่งกว่า เหลือที่จะประมาณได้ บรรดาผู้มาบริหารจิต คือผู้กำลังพยายามสร้างสมกองทัพธรรมของตนให้ทวีแสนยานุภาพยิ่งขึ้น ซึ่งจะสามารถทำให้เป็นฝ่ายชนะกองทัพสังโยชน์ได้เป็นลำดับไป ได้มีความสงบเยือกเย็นเป็นสุขเป็นลำดับไป ตามควรแก่การปฏิบัติเพื่อสร้างกองทัพธรรม

กองทัพใหญ่สังโยชน์เดินสวนสนาม (ต่อ)

กำลังแสดงการสวนสนามของกองทัพใหญ่สังโยชน์ เพื่ออวดแสนยานุภาพให้ปรากฏแก่เจ้าผู้ครองจิตตนครหรือนครสามี กองทัพใหญ่สังโยชน์นี้ประกอบด้วยกองทัพน้อย ๑๐ กองทัพ และได้สวนสนามผ่านไปแล้ว ๙ กอง กองสุดท้ายที่เพิ่งผ่านไปคือกองที่ ๙ เป็นกองทัพอุทธัจจะ (ความคิดพล่าน)

กองทัพสหายคู่ใจของกองทัพอุทธัจจะ คือกองทัพกุกกุจจะ (ความรำคาญใจ) แบ่งออกเป็น ๕ เหล่า คือ เหล่ารำคาญใจ เหล่าหยุกหยิก เหล่ากระสับกระส่าย เหล่าเดือดร้อนใจ (เจตวิปปฏิสาร) เหล่ายุ่งใจ (มโนวิเลขะ) แต่บางคราวก็รวมกันเข้าเป็น ๒ เหล่า คือ เหล่าหยุกหยิกเดือดร้อนรำคาญเพราะทำ เหล่าหยุกหยิกเดือดร้อนรำคาญเพราะไม่ทำ และยังแบ่งออกเป็นหมู่ต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น หมู่เดือดร้อนใจว่า “เราทำทุจริต เราไม่ได้ทำสุจริต” เป็นต้น

๑๐ กองทัพอวิชชา (ความไม่รู้จริง) แบ่งออกเป็น ๘ เหล่า คือ เหล่าไม่รู้ในทุกข์ เหล่าไม่รู้ในเหตุเกิดทุกข์ เหล่าไม่รู้ในความดับทุกข์ เหล่าไม่รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหล่าไม่รู้ในเงื่อนต้นหรืออดีต เหล่าไม่รู้ในเงื่อนปลายหรืออนาคต เหล่าไม่รู้ในเงื่อนทั้งสอง หรือทั้งอดีตทั้งอนาคต เหล่าไม่รู้ในธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกมากมายหลายหมู่

กองทัพใหญ่สังโยชน์อันประกอบด้วยกองทัพน้อยทั้ง ๑๐ นี้ ได้เดินสวนสนามผ่านพักตร์นครสามีและผ่านหน้าประชาชาวเมืองทั้งปวงที่พากันมาดูแน่นขนัด ได้ผล คือผูกใจนครสามีและประชาชน

ทั้งปวงอย่างแน่นแฟ้นในลักษณะต่าง ๆ กัน คือ กองทัพสักกายทิฐิ ผูกใจให้ยึดถือกายของตนอย่างมั่นคง กองทัพวิจิกิจฉา ผูกใจให้สงสัยในตนและในพระรัตนตรัย เป็นต้น กองทัพสีลัพพตปรามาส ผูกใจให้ถือขลังถือโชคลางต่าง ๆ จะเว้นอะไร จะประพฤติอะไร ก็เพื่อสนองความประสงค์ของสมุทัย กองทัพกามราคะผูกใจให้พากันยินดีติดอยู่ในกามทั้งปวง กองทัพปฏิฆะ ผูกใจให้กระทบกระทั่งหงุดหงิด กองทัพรูปราคะ ผูกใจให้ติดในรูปารมณ์ตลอดถึงอารมณ์แห่งรูปฌานทั้งปวง กองทัพอรูปราคะ ผูกใจให้ติดในอรูปารมณ์หรือในอารมณ์แห่งอรูปฌานทั้งปวง กองทัพมานะ ผูกใจให้เกิดความสำคัญตนต่าง ๆ กองทัพอุทธัจจะ ผูกใจให้ฟุ้งซ่านให้รำคาญ กองทัพอวิชชา ผูกใจให้ไม่รู้จริง ให้เห็นผิด ให้หลงเข้าใจผิดต่าง ๆ

สมุทัยแสดงโอ้อวดว่า กองทัพสังโยชน์อันเกรียงไกรประกอบด้วยแสนยานุภาพยิ่งใหญ่ที่สุด ครอบงำไตรภูมิโลกได้ทั้งหมด ฉะนั้น ทุก ๆ แห่งในโลกไตรภูมิพากันระย่อเดชแห่งกองทัพใหญ่สังโยชน์นี้ ไม่มีผู้ใดจะสามารถทำลายกองทัพใหญ่สังโยชน์นี้ได้ จิตตนครเป็นนครที่หนึ่งในไตรภูมิโลก และนครสามีจะเป็นผู้ครองไตรภูมิโลกทั้งหมด คำโฆษณาชวนเชื่อของสมุทัย ทำให้นครสามีและชาวจิตตนครทั้งปวงพากันตื่นเต้นยินดีชมชื่นในแสนยานุภาพของกองทัพใหญ่สังโยชน์ นับว่าการสวนสนามของกองทัพใหญ่สังโยชน์ที่สมุทัยจัดขึ้น ได้ผลผูกใจคนทั้งปวงอย่างแนบแน่น เป็นที่สมใจของสมุทัยที่สุด

การเสวนานี้สำคัญนัก เพราะนครสามีเสวนากับสมุทัย จึงมีโอกาสให้สมุทัยล่อหลอกให้หลงเชื่อได้ด้วยกลอุบายต่าง ๆ ถ้านครสามีตัดการเสวนากับสมุทัยเสียแล้ว สมุทัยก็จะไม่มีโอกาสแสดงแสนยานุภาพหลอกล่อได้เลย การเสวนาหรือคบพาลไม่ดีอย่างยิ่ง ไม่เป็นมงคลอย่างยิ่ง ยิ่งเป็นพาลในใจตนเองด้วยแล้วยิ่งเป็นพาลใหญ่ที่สุด ที่ไม่ควรเสวนาที่สุด การจะกำจัดพาลในใจตนหรือพาลคือตนเองก็มีอยู่หนทางเดียว ซึ่งเป็นหนทางที่จักได้ผลแน่นอน นั่นคือการศึกษาและปฏิบัติธรรม ตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระกรุณาชี้ให้ไว้

เสียงเรียกร้องกองทัพใหญ่มรรค

สมุทัยอาจจะลืมนึกไปว่า ในจิตตนครมิใช่มีกองทัพใหญ่สังโยชน์เพียงกองเดียวเท่านั้น ยังมีกองทัพใหญ่มรรคอีกกองหนึ่ง ซึ่งแม่ทัพใหญ่สังโยชน์เองก็ยังรู้สึกพรั่นพรึง เพราะไม่แน่ใจว่าถ้าเกิดต่อสู้กันขึ้นฝ่ายสังโยชน์จะเอาชนะฝ่ายมรรคได้ และการที่มีกองทัพใหญ่ตั้งเผชิญหน้ากันอยู่ถึงสองกองทัพก็แสดงว่า นครสามีจะต้องเป็นผู้มีส่วนอนุมัติให้ตั้งขึ้น จะต้องรู้เห็นเป็นใจ หรือจะโดยต้องจำใจยอมก็ตาม เป็นอันว่า นครสามีและชาวจิตตนครทั้งปวงชื่อว่าได้รับรองกองทัพทั้งสองให้ตั้งขึ้นแล้วในจิตตนคร

อนึ่งเล่า ในจิตตนครดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่ามีสองศาสนา คือพุทธศาสนาและมารศาสนา สมุทัยตั้งตนเป็นศาสดาผู้แสดงมารศาสนาอีกด้วย นครสามีและชาวจิตตนครส่วนมากก็นับถือศาสนาทั้งสองนี้ควบคู่กันไป ฉะนั้น แม้จะพากันตื่นเต้นยินดีชมชื่นในแสนยานุภาพของกองทัพใหญ่สังโยชน์ เพราะได้เห็นการสวนสนามครั้งสำคัญที่สมุทัยจัดขึ้นนั้นผ่านไปแล้ว ชาวจิตตนครผู้ซึ่งมีความตื่นเต้นสงบลงแล้ว ก็เริ่มระลึกถึงกองทัพใหญ่มรรค ซึ่งยังรักษาดุษณีภาพไม่แสดงอาการเคลื่อนไหวแต่อย่างไร พากันคิดว่าจะทรงพลังอันเกรียงไกรสักเพียงไร จึงเกิดเป็นเสียงเรียกร้องจากประชาชนขึ้น ให้กองทัพใหญ่มรรคแสดงการเดินสวนสนามให้ประชาชนได้ชมบ้าง นครสามีเองก็ได้ระลึกถึงกองทัพใหญ่มรรค และคิดอยากจะให้เดินสวนสนามเช่นเดียวกับชาวจิตตนครทั้งปวง สมุทัยเองก็คาดไม่ถึง

ว่าจะเกิดผลสะท้อนขึ้นเช่นนั้น เพราะสมุทัยเองนั่นแหละเป็นเหตุ เคยคิดเล็งผลเลิศฝ่ายตนแต่ถ่ายเดียว ซึ่งทีแรกก็ดูเหมือนเป็นเช่นนั้น แต่ก็ไม่สามารถจะหยุดยั้งเสียงเรียกร้องจากประชาชนได้เสียแล้ว

ทั้งสมุทัยเองก็ฉลาดที่จะรู้ว่าถ้าขืนเข้าไปห้ามปรามขัดขวาง ก็เท่ากับพายเรือขวางกระแสน้ำเชี่ยว ดีไม่ดีเรือจะล่มเสียเปล่า โบราณยังกล่าวไว้ว่า น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ เพราะคนโดยมากจะคิดว่าสมุทัยคงจะต้องมีปมด้อย จึงไม่อยากจะให้อีกฝ่ายหนึ่งแสดงบ้าง อีกฝ่ายหนึ่งนั้นคงจะต้องเก่งกว่าแน่ ฉะนั้น สมุทัยจึงเห็นว่าสู้ทำเฉยเสียหรือแกล้งส่งเสริมไปเลยไม่ได้ ฝ่ายคู่อาสวะซึ่งเป็นตัวหลักฝ่ายในข้างสมุทัย ได้เห็นอาการของสมุทัยกระสับกระส่ายเร่าร้อนก็รู้ใจสมุทัย จึงกล่าวปลอบโยนว่าไม่ต้องตกใจ เห็นว่ากองทัพใหญ่มรรคจะไม่เดินสวนสนามประชันขันแข่งกับกองทัพใหญ่สังโยชน์เป็นแน่ เพราะคู่บารมีและมรรคบดีแม่ทัพใหญ่มรรคกับพรรคพวกทั้งหมดนับถือเชื่อฟังองค์พระบรมครูพระองค์ทรงสั่งสอนว่า การโอ้อวด การแข่งดีกัน เป็นการไม่ควรทำ ฉะนั้น ให้สมุทัยสั่งพรรคพวกตะโกนว่าให้มาสวนสนามอวดกันแข่งกัน ฝ่ายมรรคได้ยินดังนี้ แม้จะอยากแสดงแสนยานุภาพบ้างก็จะต้องยับยั้ง เพราะจะขัดกับพระพุทธโอวาทซึ่งฝ่ายนั้นจะไม่ประพฤติให้ขัดเลย ฝ่ายมรรคเองก็จะกลายเป็นผู้ฝ่าฝืนมติมหาชน จะทำให้ประชาชนหมดความเชื่อถือในฝ่ายมรรค เพิ่มความเชื่อถือในฝ่ายสมุทัยหรือกองทัพใหญ่สังโยชน์มากขึ้น สมุทัยก็จะกลายเป็นผู้ได้ประโยชน์ทั้งขึ้นทั้งล่อง

พระพุทธองค์ทรงสอนไม่ให้โอ้อวด ไม่ให้แข่งดี เพราะการกระทำดังกล่าวไม่ช่วยให้กิเลสหรือความเศร้าหมองของจิตใจลดน้อยลง กลับจะเป็นการเพิ่มพูนขึ้น ทรงสอนให้ปฏิบัติเพื่อการลดกิเลสดับกิเลสเท่านั้น ผู้มาบริหารจิตทั้งหลาย คือผู้มุ่งจะดำเนินตามทางที่พระพุทธองค์ทรงชี้ไว้ ดังนั้นจึงต้องไม่คิดพูดทำสิ่งที่จะเป็นการเพิ่มกิเลส จะคิดพูดทำสิ่งที่เป็นการลดกิเลสดับกิเลสเท่านั้น ขอให้สังเกตผลดังนี้ คือถ้าใจร้อนน้อยลงเพียงใดก็แสดงว่ากิเลสลดน้อยลงเพียงนั้น ใจร้อนมากขึ้นก็แสดงว่ากิเลสเพิ่มมากขึ้น จะต้องระวังกิเลส ด้วยการสังเกตความร้อนของใจนี้แหละเป็นสำคัญ จะสมกับเป็นผู้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาและได้มาบริหารจิต

ปฏิบัติตามพุทธปฏิปทา

ฝ่ายคู่บารมีกับแม่ทัพใหญ่คือมรรคบดี ซึ่งได้ทราบเหตุการณ์ทั้งปวงมาโดยลำดับ ได้กำหนดใจไว้แล้วว่า องค์พระบรมครูได้ทรงประสาทสั่งพระสาวกขึ้นในโลก พระองค์เองก็ได้เสด็จจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนาในคามนิคมชนบทต่าง ๆ ไม่หยุดหย่อน จึงได้เกิดมีพุทธจักรขึ้นในโลกดังที่จะพึงเห็นได้ในจิตตนครนี้เอง การประกาศแสดงพระพุทธศาสนาเป็นกรณียะคือกิจที่ควรทำ เป็นพระพุทธประสงค์ให้กระทำ แต่ก็จะต้องคำนึงปฏิบัติตามพระวินัยคำสั่งและพระธรรมคำสอนขององค์พระบรมครู ด้วยทรงสั่งไว้ว่า ให้แสดงธรรมแก่ผู้ฟังที่ตั้งอยู่ในอาการที่มีความเคารพ และได้ทรงสอนให้แสดงธรรมโดยลำดับ ไม่ตัดลัดให้ขาดความ ชี้แจงแสดงเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจ ตั้งจิตเมตตาปรารถนาประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่แสดงคำนึงถึงสิ่งอื่นเช่นเพราะเห็นแก่ลาภ ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น

อนึ่ง เมื่อคำนึงถึงพระพุทธปฏิปทา ทรงใช้ปาฏิหาริย์สามในการประกาศพระศาสนา คือ อิทธิปาฏิหาริย์ แสดงฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดักใจเป็นอัศจรรย์ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ สั่งสอนเป็นอัศจรรย์ อิทธิปาฏิหาริย์นั้น ก็เพื่อจะทำลายมานะของผู้ฟังเสียก่อน และมิใช่หมายความแต่เพียงการแสดงอาการที่แผลงต่าง ๆ ซึ่งผิดจากสามัญชนปรกติอย่างเดียว แต่

หมายถึงการกระทำทุกวิธีที่เป็นไปเพื่อทำลายมานะดังกล่าว เหมือนอย่างวิธีแก้บ้าแก้เมาของคน ผู้ใหญ่เคยกล่าวว่า “อย่าไปสอนคนบ้า อย่าไปว่าคนเมา” เขาไม่อาจจะรู้เรื่องเหตุผลอะไรได้ ต้อง แก้ไขให้หายบ้าทำให้หายเมาเสียก่อน นั่นแหละจึงจะพูดกันรู้เรื่อง คนที่เต็มไปด้วยความมานะหรือ ที่เรียกว่ามีทิฐิมานะแรงกล้า ก็ยากที่จะสั่งสอนได้ ต้องทำให้คลายมานะหรือสิ้นทิฐิมานะเสียก่อน ดังที่เรียกในภาษาศาสนาว่า ทำให้สิ้นความเสพย์ผิด หรือให้หมดพยศ องค์พระบรมครูทรงแสดง ฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ คือทรงทราบวิธีและสามารถทำลายมานะของคนได้อย่างล้ำเลิศ ทรงดักใจเป็น อัศจรรย์คือทรงทราบจิตใจอัธยาศัยนิสัยอาสวะบารมีของบุคคล จึงทรงสั่งสอนได้เป็นอัศจรรย์ คือ ทรงสั่งสอนได้เหมาะ เป็นเหตุให้ผู้ฟังได้รับผลตามควรแก่อุปนิสัย

พระธรรมที่ศึกษาปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้ คือคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่จะเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาและ ปฏิบัติได้รับผลตามควรแก่การปฏิบัติ และผลของพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นไม่เป็นสอง คือไม่เป็นผลร้ายบ้างผลดีบ้าง แต่เป็นหนึ่งเท่านั้น คือเป็นผลดีสถานเดียว ดังนั้น การที่บรรดาผู้มา บริหารจิตตั้งใจมาศึกษาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นการถูกต้อง เป็นการทำกรรม ดีที่จะให้ผลดี เป็นความสุขสงบยิ่งขึ้น โดยควรแก่การปฏิบัติ

กองทัพใหญ่มรรคเตรียมแสดงกำลัง

คู่บารมีกับมรรคบดีผู้เป็นแม่ทัพใหญ่มรรคเห็นว่า การแสดงกำลังของกองทัพใหญ่มรรคให้ปรากฏแก่ ตาแก่ใจประชาชนชาวจิตตนคร หาใช่เป็นการแสดงความโอ้อวดไม่ แต่จะต้องกำหนดสถานที่แสดง กำลัง และประชาชนชาวจิตตนครผู้ที่จะมาดูชมการแสดงกำลังก็จะต้องอยู่ในอิริยาบถและอาการที่มี ความเคารพ จึงได้กำหนดสถานที่กลางใจเมืองซึ่งถนนสำคัญสี่สายมาบรรจบกันนั่นแหละเป็น สถานที่แสดงกำลัง แต่ให้กำหนดสนามหลวงใหญ่กลางเมืองนั่นแห่งเดียวเป็นที่ชุมนุมกองทัพใหญ่ มรรคและเป็นที่แสดงกำลังกำหนดที่ให้ประชาชนชาวจิตตนครมาดูชมอยู่โดยรอบสนาม ให้ดูชมด้วย อาการที่เคารพ จึงต่างจากการแสดงแสนยานุภาพของกองทัพใหญ่สังโยชน์ ซึ่งเดินสวนสนามไป ตามถนนใหญ่ ประชาชนต่างดูชมด้วยอาการต่าง ๆ โดยมากขาดความเคารพ

ครั้นได้จัดเตรียมการทั้งปวงเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ประกาศวันเวลาและระเบียบการต่าง ๆ ให้ประชาชน ชาวจิตตนครได้ทราบทั่วกัน เป็นอันว่าจะได้มีการสวนสนามแสดงกำลังของกองทัพใหญ่มรรค ณ สนามหลวงใหญ่กลางใจเมือง เฉพาะพักตร์นครสามี เจ้าเมืองจิตตนคร เป็นที่ตื่นเต้นโสมนัสยินดี ของประชาชนจิตตนครทั้งสิ้น แต่เป็นที่หวาดระแวงพรั่นพรึงของสมุทัยกับคู่อาสวะและพรรคพวก มากที่สุด

คู่อาสวะกับสมุทัยพากันคาดผิดว่ากลวิธีของพวกตนจะเป็นเหตุห้ามการแสดงกำลังของกองทัพใหญ่ มรรคได้ แต่คู่บารมีกับมรรคบดีกลับถือว่าเป็นการ “ประกาศแสดงพระธรรมขององค์พระบรม ครู” เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชาวจิตตนครทั้งสิ้น ซึ่งองค์พระบรมครูทรงสั่งกำชับและส่งพระ สาวกทั้งหลายให้แยกย้ายกันท่องเที่ยวไปประกาศแสดง ตั้งแต่เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้และเริ่มมีพระ สาวกขึ้นใหม่ ๆ พระองค์เองก็ได้เสด็จจาริกท่องเที่ยวไปประกาศแสดงพระธรรมไม่หยุดหย่อน ตราบ กระทั่งเสด็จสู่ปรินิพพาน คู่บารมีกับมรรคบดีจึงถือเป็นกิจเป็นหน้าที่สำคัญที่จะต้องประกาศแสดง กำลังให้เป็นที่ปรากฏประจักษ์ตาในจิตตนคร ทั้งได้จัดสถานที่สำหรับการเดินสวนสนามแสดงกำลัง กับวิธีการต่าง ๆ อย่างมีระเบียบ ผู้ที่ได้ดูชมจะต้องอยู่ในอิริยาบถอาการที่มีความเคารพ แต่เมื่อ เหตุการณ์ได้กลับตาลปัตร หรือกลับหน้ามือเป็นหลังมือไปเช่นนี้ คู่อาสวะกับสมุทัยก็ไม่อาจจะห้าม

ต่อไปได้ที่จะให้กองทัพใหญ่มรรคงดการเดินสวนสนาม แต่ก็ได้หาวิธีที่จะทำลายล้างหรือแทรกซึมบ่อนทำลายต่อไป

ขึ้นชื่อว่ากิเลสย่อมมีฤทธิ์มาก มีเล่ห์เหลี่ยมมาก แม้ไม่อบรมปัญญาให้เพียงพอ ก็จะไม่สามารถเอาชนะกิเลสได้ ดังนั้นการอบรมปัญญาในทางพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งจำเป็นซึ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับบรรดาผู้มาบริหารจิตที่ปรารถนาจะเป็นผู้ชนะกิเลส เพื่อจิตใจจะได้มีความสงบสุข มากน้อยตามแต่กำลังปัญญาที่จะสามารถเอาชนะกิเลส ทำให้กิเลสสลดน้อยลง

เริ่มการแสดงกำลัง ด้วยอิทธิแห่งธาตุ ๔

ได้กล่าวแล้วว่า คู่บารมีและมรรคบดีกำลังเตรียมการ "ประกาศแสดงพระธรรมขององค์พระบรมครู" เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชาวจิตตนครทั้งสิ้น ซึ่งฝ่ายคู่อาสวะกับสมุทัยหมดหนทางจะห้ามได้ แต่ก็ได้คิดหาวิธีที่จะทำลายล้างหรือแทรกซึมบ่อนทำลายต่อไป

ฝ่ายคู่บารมีและมรรคบดีแม่ทัพใหญ่แห่งกองทัพใหญ่มรรคบดีก็มิได้ประมาท ได้คิดเตรียมป้องกันการก่อกวนแทรกซึมบ่อนทำลายของพวกสมุทัยไว้พร้อมสรรพ เมื่อถึงวันแสดงกำลังของกองทัพใหญ่มรรค ประชาชาวจิตตนครได้พากันมาคอยดูอยู่รอบสนามหลวงใหญ่กลางใจเมืองอย่างแน่นขนัด สมุทัยได้ส่งพรรคพวกมาแทรกอยู่ในหมู่ประชาชนทั่วไป และได้นัดหมายการที่จะปฏิบัติไว้ด้วยเสร็จ ครั้นนครสามีออกปรากฏสถิตอยู่ ณ กลางใจเมือง ซึ่งถนนสำคัญสี่สายของเมืองมาบรรจบกัน กองทัพใหญ่มรรคซึ่งได้เตรียมพร้อมอยู่แล้วก็ได้เริ่มการแสดงกำลังทันที

พิธีได้เริ่มขึ้นด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ คือ แสดงธาตุทั้ง ๔ อันเป็นส่วนประกอบสำคัญของถนนสำคัญสี่สาย คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ให้ปรากฏในอากาศ แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของธาตุทั้งสี่ทีละอย่าง คือ ธาตุดินมีลักษณะแข้นแข็ง ธาตุน้ำมีลักษณะเหลวเอิบอาบ ธาตุไฟมีลักษณะอบอุ่นร้อน ธาตุลมมีลักษณะพัดไหว เมื่อธาตุดินมาอากาศจะแข้นแข็งเป็นอย่างดินหรือภูเขา เหมือนอย่างจะถล่มทับชาวจิตตนครทั้งสิ้น เมื่อธาตุน้ำมาอากาศจะกลายเป็นมหาสมุทร คล้ายกับจะตกลงมาท่วมจิตตนครทั้งสิ้น เมื่อธาตุไฟมาอากาศจะดูลุกเป็นไฟกองมหึมา เหมือนอย่างจะเผาไหม้จิตตนครให้เป็นจุณไปทันที เมื่อธาตุลมมาอากาศจะปั่นป่วนเป็นพายุร้าย คล้ายจะพัดผันจิตตนครให้ย่อยยับไปทันใด เป็นที่ตกใจกลัวของประชาชาวจิตตนครทั้งสิ้น แม้พรรคพวกสมุทัยเองก็เกิดความตกใจ หลบถอยไปอย่างวุ่นวาย ลืมคำสั่งให้มาปฏิบัติก่อกวนทั้งหมด

ฝ่ายมรรคบดีได้ประกาศแก่ชาวจิตตนครมิให้ตกใจกลัว ให้ทุกคนตั้งใจนมัสการองค์พระบรมครู โดยพร้อมกันเปล่งวาจา "นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส" ๓ จบ แล้วตั้งใจถึงองค์พระ "พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ" เป็นสรณะคือที่พึ่ง พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ๓ ครั้ง ครั้นชาวจิตตนครเปล่งวาจานมัสการองค์พระบรมครูและถึงพระไตรสรณคมน์ดังนี้แล้ว อาการที่ปรากฏของธาตุ ๔ อย่างน่าสะพึงกลัวนั้นก็หายไปทันที ขณะนั้น จิตใจของประชาชนที่แตกแยกเป็นหลายอย่าง บางคนอ่อนบางคนกระด้าง บางคนเคารพ บางคนไม่เคารพ เป็นต้น ก็รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือพากันมีจิตใจสงบจากความแข็งกระด้างด้วยอำนาจความกลัวภัยจากธาตุทั้ง ๔ และเห็นประจักษ์อานุภาพของพระไตรสรณคมน์

พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งได้จริง กำจัดความกลัวได้จริง กำจัดภัยได้จริง การมาบริหารจิตเป็นการอบรม

จิตให้สามารถถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งได้อย่างแท้จริง จึงเป็นการทำให้จิตพ้นจากอำนาจของความกลัวภัยทั้งหลาย ได้มีความเข้มแข็ง เป็นสุขสงบยิ่งขึ้นทุกที ตามควรแก่การปฏิบัติ

ดักใจในปัญหา "ตัวเรา" โดยแสดงภาพอบายภูมิ

"กำลังและอำนาจของธาตุ ๔ ที่ได้ประจักษ์แล้ว พร้อมกับกำลังอำนาจแห่งพระไตรสรณคมน์มีมากนัก แสดงเป็นตัวอย่างแต่เพียงอย่างเดียว" มรรคบดีได้ประกาศ ต่อจากนั้นมรรคบดีได้แสดงอาเทศนาปาฏิหาริย์ (ดักใจเป็นอัศจรรย์) โดยทราบใจของชาวจิตตนคร ทั้งที่เป็นส่วนลึก ทั้งที่เป็นส่วนผิวเผิน ใจที่เป็นส่วนลึกนั้นคือเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะอนุสัย หรือบารมี หรือที่เป็นส่วนนิสัยสันดาน ดังที่บางทีเรียกในจิตวิทยาปัจจุบันว่า "จิตใต้สำนึก" ใจส่วนตื้นผิวเผินนั้นคือเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ หรือกิเลสที่เป็นอกุศลมูล ดังที่บางทีเรียกในจิตวิทยาปัจจุบันว่า "จิตในสำนึก" เมื่อได้ทราบใจดังนี้ ก็เรียกว่าดักใจถูก ใครจะมีพื้นเพของจิตใจอย่างไรก็รู้ จะมีความคิดเห็นปรารถนาต้องการอะไรอย่างไรก็รู้ แต่มากคนก็มากใจ ดังที่เรียกว่า "นานาจิตตัง" จึงไม่อาจตอบปัญหาใจที่ต่าง ๆ กันของทุกคนให้ครบถ้วนได้ในคราวเดียวกัน จำต้องสรุปตอบในประเด็นที่คนส่วนมากมีใจพ้องตรงกันพอเป็นตัวอย่าง

ดังเช่นปัญหาว่า ตายเกิด หรือตายสูญ ตายแล้วไปไหน นรกสวรรค์มีไหม เรื่องเหล่านี้เป็นความอยากรู้ที่ตรงกันของทุกคน ดังนั้น จึงปรากฏภาวะอย่างหนึ่งที่ชาวจิตตนครทั้งปวงมองเห็นและเข้าใจว่า "ตัวเรา" ลอยอยู่ในอากาศมากมาย มีจำนวนเท่าชาวจิตตนครที่มาประชุมดูอยู่นั้น และชาวจิตตนครแต่ละคนก็รู้สึกเป็นตัวเราแต่ละตัวที่ลอยอยู่นั้น คือรู้สึกเหมือนไปลอยอยู่เองอยู่กับตัวเราของตน ๆ แต่ละคน หรือตัวเราของแต่ละคนนั้นมีสายใยมาเกี่ยวอยู่ที่กายของแต่ละคนคล้ายกับว่าวที่ลอยอยู่ในอากาศมีสายโยงมาถึงคนชักว่าวที่พื้นดิน "ตัวเรา" มาจากชาติอดีตนับไม่ถ้วน เหมือนอย่างวันนี้มาจากวันอดีตนับไม่ถ้วน และจักไปสู่ชาติอนาคตอีกไม่รู้ว่าอีกเท่าไร เหมือนอย่างวันพรุ่งนี้และวันต่อไปก็จะมีสืบต่อกันไปอีก

ในชาติอดีตเหล่านั้น บางชาติ "ตัวเรา" มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวถูกเผาอยู่ในไฟ บางชาติ "ตัวเรา" มีรูปร่างเป็นสัตว์ดิรัจฉานชนิดหนึ่ง บางชาติ "ตัวเรา" มีรูปร่างผอมโซสูงชะลูดน่าเกลียดหิวโหยเหลือเกิน บางชาติ "ตัวเรา" มีรูปร่างพิกล เป็นจำพวกผีชนิดต่าง ๆ ครั้นชาวจิตตนครได้มองเห็นภาพ "ตัวเรา" ในอดีตชาติมีรูปร่างต่าง ๆ ในแต่ละชาติดังนั้น ก็รู้สึกขึ้นว่า "นี้เองคือนิรยะ" หรือนรกนี้เองสัตว์ดิรัจฉาน นี้เองถิ่นอสุรกาย คือผีต่าง ๆ เหล่านี้คือ "ทุคติ คติที่ชั่ว เต็มไปด้วยทุกข์" ครั้นแล้วก็ได้เห็นว่า "ตัวเรา" ก่อนที่จะเกิดในทุคติเหล่านั้น ก็ได้มี "จิตใจเต็มไปด้วยโลภ โกรธ หลง จึงฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง เป็นชู้กับของเขาบ้าง พูดเท็จทำลายเขาบ้าง ดื่มน้ำเมาประมาทไปบ้าง" ก็รู้สึกขึ้นเองว่า "นี้คือบาป อกุศลกรรม ที่ตัวเราได้ทำแล้ว ก็เป็นเหตุนำไปสู่ทุคติจริงไม่ต้องสงสัย"

ความรู้สึกของชาวจิตตนครเมื่อมองเห็นภาพตนเองน่าเกลียดน่ากลัวต่าง ๆ นั้น อาจกล่าวอีกอย่างได้ว่า กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว ผู้ใดทำกรรมชั่วไว้ จักได้รับทุกข์ไม่ต้องสงสัย แม้ไม่ปรารถนาทุกข์ ก็ต้องพิจารณาให้ดีก่อนทำกรรมใด อย่าให้เป็นการทำกรรมชั่ว จึงจะไม่ได้รับผลเป็นความทุกข์

ดักใจในปัญหา “ตัวเรา” โดยแสดงภาพสวรรค์

ครั้นมรรคบดีได้แสดงตัวเราผู้ประกอบอกุศลกรรมต่าง ๆ แล้วต้องไปเกิดมีรูปร่างวิปริตต้องทนทุกข์ทรมานในชาติต่าง ๆ แล้ว ก็แสดง “ตัวเรา” อีกฉากหนึ่ง ขาวจิตตนครทั้งปวงได้มองเห็น “ตัวเรา” ที่ลอยอยู่ในอากาศนั้น กลับมีรูปร่างงดงามทั้งหญิงชายมีที่อยู่ที่สวยงามเป็นสุขสบาย มีสวนที่ร่มรื่นสวยงาม มีเครื่องแวดล้อมและทุก ๆ อย่างที่ล้วนสวยงามน่ารักน่าชมล้วนให้เกิดความสุข สิ่งต่าง ๆ ที่ได้เห็นนั้นมีมากมายเหลือที่จะกล่าวจะบอกให้สิ้นเชิง แต่ก็รวมลงว่า รูปทั้งปวงที่ตามองเห็น เสียงต่าง ๆ ที่หูได้ยิน กลิ่นต่าง ๆ ที่จมูกได้รับ รสต่าง ๆ ที่ลิ้นได้ลิ้ม สิ่งสัมผัสถูกต้องต่าง ๆ ที่กายได้ถูกต้อง ล้วนแต่น่ารักน่าชมน่าอภิรมย์ยินดี นำให้เกิดความสุขทั้งนั้น ตรงกันข้ามกับนรก ชาวจิตตนครบางคนยังได้มองเห็นตัวเราของตนในอดีตชาติ มีรูปร่างที่งามละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ไม่ต้องการอภิรมย์ในรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งถูกต้องที่น่ารักน่าอภิรมย์ทั้งปวง แต่สงบอยู่ในอุเบกขาญาณตลอดเวลา และชาวจิตตนครบางคนยังได้มองเห็นตัวเราของตนเองในอดีตชาติ เป็นตัวเราที่ไม่ปรากฏรูปร่าง อยู่ในภาวะตัวเราที่ละเอียดประณีตยิ่งนัก สงบอยู่ด้วยอุเบกขาญาณที่ละเอียดประณีต

ครั้นชาวจิตตนครได้เห็นดังนั้น ก็รู้สึกขึ้นมาว่า “นี้คือสวรรค์ชั้นกามาพจร นี้คือสวรรค์ชั้นรูปพรหม นี้คือสวรรค์ชั้นอรูปพรหม” เหล่านี้คือ “สู่คติ คติที่ดีมีสุข” ครั้นแล้วก็ได้มองเห็นว่า “ตัวเรา” ก่อนที่จะไปเกิดในสุคติภาพเหล่านั้นได้ “มีจิตใจไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ประกอบด้วยเมตตากรุณา ไม่ริษยาอาธรรม์ ไม่ทำร้ายชีวิตร่างกายใคร ไม่ลักของใคร ประกอบสัมมาอาชีวะ ไม่เป็นชู้กับของใคร ยินดีอยู่แต่ในคู่ครองของตน ไม่พูดเท็จหลอกลวงใคร พูดสัตย์จริงที่เป็นประโยชน์ ไม่พูดส่อเสียดยุยงใคร พูดประสานสามัคคี ไม่พูดคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพ ไม่พูดเหลวไหลไร้สาระ พูดแต่สิ่งที่มีหลักฐานเป็นประโยชน์ เว้นสิ่งที่ทำให้เกิดความเมากายเมาใจ ปลูกสติให้รอบคอบ รู้ผิดชอบชั่วดีประพฤติตนอยู่ในทางทานและศีล และบางคนก็ประพฤติตนอยู่ในทางภาวนา ได้สมาธิอย่างสูงถึงรูปฌานสมาบัติ อรูปฌานสมาบัติ จึงไปเกิดเป็นรูปพรหม อรูปพรหม” ก็รู้สึกขึ้นเองว่า “นี้คือบุญ กุศลกรรมที่ "ตัวเรา" ได้ทำแล้วเป็นเหตุให้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์จริง ไม่ต้องสงสัย”

เมื่อชาวจิตตนครได้เห็นกรรมและผลของกรรม ได้เห็นชาตินี้และอดีตชาติถอยหลังไปแล้ว ก็คิดว่าจะหยุดเกิดเพียงเท่านี้หรือจะมีชาติต่อไปอีก หยุดเสียทีก็ดี เพราะกลัวทุคติเต็มทีแล้ว คราวอยู่ในนรกรู้สึกว่านานแสนนาน แต่คราวอยู่ในสวรรค์รู้สึกว่าประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น

ทุคติหรือสภาพที่เป็นทุกข์นั้นทุกคนกลัว ไม่อยากได้รับ แต่จะสามารถหนีสภาพนั้นให้พ้นได้มิใช่อยู่ที่ความกลัวหรือความตั้งปรารถนาต้องการ แต่อยู่ที่ต้องศึกษาธรรมและปฏิบัติดำเนินไปจนถึงจุดที่จะพ้นจากสภาพที่เป็นทุกข์ได้เท่านั้น บรรดาผู้มาบริหารจิตคือผู้ที่กำลังหนีทุคติ ซึ่งแม้บริหารจิตจริงก็จะสามารถหนีสภาพที่เป็นทุกข์ได้ในวันหนึ่งอย่างแน่นอน มากน้อยตามควรแก่การปฏิบัติ

“ตัวเรา” บ่ายหน้าสู่คติที่จะไปเกิด

ได้นำเรื่องราวของนครสำคัญที่สุดมาแสดง คือเรื่องราวของจิตตนคร ได้แสดงมาแต่ต้นโดยลำดับจนถึงเมื่อชาวจิตตนครได้ชมการแสดงแสนยานุภาพของกองทัพใหญ่สังโยชน์จบลง มรรคบดีก็ได้แสดงกำลังธรรมให้เข้าใจบ้าง จนถึงแสดงให้ชาวจิตตนครได้เห็นกรรมและผลของกรรม ได้เห็นชาตินี้และอดีตชาติถอยหลังไป จึงเกิดความคิดว่าจะหยุดเกิดเพียงเท่านี้หรือจะมีชาติต่อไป

ทันทีที่ชาวจิตตนครนึกสงสัยถึงชาติหน้าว่าจะมีหรือไม่ ก็ปรากฏคติที่ไปข้างหน้าที่ชาวจิตตนครรู้สึกว่า "ตัวเรา" ที่ลอยอยู่ในอากาศจะต้องไป เหมือนอย่างจะต้องถึงวันพรุ่งนี้อย่างแน่นอน และคติข้างหน้าที่ปรากฏนั้น ก็ปรากฏมนุษยภูมิอยู่ตรงกลาง ต่ำลงไปเป็นอบายภูมิ สูงขึ้นไปเป็นสุคติภูมิแห่งเทพต่างชั้นและพรหมต่างชั้นตามลำดับ ตัวเราของใครจะไปภูมิไหน ก็ปรากฏว่าตัวเราของแต่ละคนต่างบ่ายหน้าไปสู่ภูมินั้น ๆ แล้ว ตัวเราของบางคนบ่ายหน้าไปสู่อบายภูมิ คือสู่นรกที่เต็มไปด้วยทุกข์ทรมาน ตัวเราของบางคนบ่ายหน้าไปสู่กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และบ้างบ่ายหน้าสู่แดนเปรต บ้างสู่ถิ่นอสุรกาย ส่วนตัวเราของบางคนบ่ายหน้าไปสู่ภูมิมนุษย์ บ้างสู่สุคติภูมิของเทพของพรหม เป็นปรากฏการณ์ที่แปลกที่สุด เพราะตัวเราจะต้องบ่ายหน้าไปสู่ภูมิใดภูมิหนึ่ง ทั้งที่บางภูมิเป็นที่น่าเกลียดน่ากลัว ไม่อยากจะดูจะพบเห็น แต่ก็ต้องบ่ายหน้าไป เหมือนอย่างถูกบังคับให้หันหน้าไปทางนั้น ไม่อาจจะเบนหน้าไปทางอื่นได้ ต้องหันหน้าไปทางนั้นเท่านั้น เป็นเหตุให้เกิดความอลหม่านด้วยอาการต่าง ๆ ขึ้นในหมู่ชาวจิตตนครทั้งหมด

บรรดาผู้ที่มี "ตัวเรา" ต้องบ่ายหน้าไปสู่อบายภูมิ ก็ต้องสะดุ้งตกใจร้องกรีดกราดด้วยความกลัวความพรั่นพรึงถึงตัวสั่นงันงกก็มี คล้ายกับนักโทษที่ถูกนำตัวไปสู่ที่ประหารหรือที่ทรมาน ส่วนบรรดาผู้ที่มี "ตัวเรา" บ่ายหน้าไปสู่ภูมิมนุษย์ ก็รู้สึกเป็นปรกติหรือดีใจ ไปสู่ภูมิของเทพของพรหมในสวรรค์ก็ปลื้มใจยินดี ถึงกับกระโดดโลดเต้นด้วยความดีใจก็มี อันที่จริงมิใช่เป็นสิ่งแปลกประหลาด แต่เป็นกรรมนิยม หรือ "**กรรมนิยาม**" คือความกำหนดแน่แห่งกรรมของทุก ๆ คนที่ทำไว้แล้ว จึงเป็นธรรมดาของกรรม มิใช่เป็นของผิดธรรมดาแต่อย่างไร เหมือนอย่างความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นของธรรมดาของชีวิต ถ้าใครเกิดมาไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย นั่นแหละจึงจะผิดธรรมดา เมื่อปรากฏอาการตกใจหรือตื่นเต้นขึ้นในหมู่ชาวจิตตนครดังนั้นครู่หนึ่งแล้ว คติข้างหน้าเหล่านั้นก็หายไปปรากฏเป็นภาพแห่งการกระทำต่าง ๆ ของ "ตัวเรา" แต่ละคนปรากฏขึ้นอย่างจะแจ้ง ว่าตัวเราได้ทำกรรมอะไรไว้แล้วบ้าง ได้ทำอกุศลกรรมไว้อย่างนี้ ๆ ได้ทำกุศลกรรมไว้อย่างนี้ ๆ เมื่อนั้น ๆ เมื่อทำอกุศลกรรมไว้จิตก็เศร้าหมอง หน้าของตัวเราก็บ่ายไปสู่ทุคติ แต่เมื่อทำกรรมดีไว้จิตก็ผ่องใส หน้าก็บ่ายไปสู่สุคติ ชาวจิตตนครจึงเกิดความรู้รับรองขึ้นว่าชาติหน้ามี และทุกคนจะต้องไปเกิดตามกรรม อกุศลกรรมที่ทำให้จิตใกล้ตายเศร้าหมอง ก็นำไปสู่ทุคติ ส่วนกุศลกรรมที่ทำให้จิตใกล้ตายผ่องใสก็นำไปสู่สุคติโดยแท้

กรรมจึงมีความสำคัญยิ่งนัก ทุกคนควรจะได้พิจารณาอย่างดีที่สุดก่อนจะทำกรรมทั้งปวง เพื่อให้สามารถทำแต่กรรมดี เป็นกุศลกรรมที่จะนำไปสู่สุคติ พ้นจากทุคติอันเป็นแดนแห่งความทุกข์น้อยใหญ่

ทุกคนสร้างหรือเปลี่ยนคติภายหน้าของตนได้

ครั้นชาวจิตตนครเกิดความรู้รับรองในชาติหน้าและในกรรมกับผลกรรมดังนั้นแล้ว ภาพคติข้างหน้าที่ปรากฏให้เห็นก็ยังหลอนใจให้กลัวว่าจะต้องไปแน่ หรือยังประทับใจให้ยินดีปรีดาว่าจะได้ไปแน่ แต่ในทันใดนั้น คติข้างหน้าทั้งปวงนั้นได้มาปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และบรรดา "ตัวเรา" ที่ลอยอยู่มากมายนั้น มิได้หันหน้าไปสู่ภูมิที่ดีหรือชั่วเหมือนอย่างครั้งก่อนเสียแล้ว บางตัวเราที่เคยหันหน้าไปสู่ภูมิดีในครั้งก่อน กลับหันไปสู่ภูมิชั่ว แต่บางตัวเราเคยหันหน้าไปสู่ภูมิชั่วในครั้งก่อน กลับหันไปสู่ภูมิดี บางตัวเราก็หันหน้าไปเหมือนอย่างครั้งก่อนนั่นแหละ จึงเกิดอาการอลหม่านตรงกันข้ามขึ้นในหมู่ชาวจิตตนคร คนที่เคยเสียใจในครั้งก่อนกลับดีใจ คนที่เคยดีใจในครั้งก่อนกลับเสียใจ แต่บางคนก็เป็นเหมือนอย่างครั้งก่อน ทำไมถึงเป็นเช่นนี้

ก็เกิดปรากฏการณ์ขึ้นอีก เป็นภาพแห่งการกระทำกรรมขึ้นใหม่ เพราะยังมีชีวิตอยู่ในโลก ยังไม่ตาย จึงยังต้องทำกรรมต่าง ๆ อยู่ บางคนทำกรรมชั่วไว้ในครั้งก่อน ๆ แต่ต่อมาทำกรรมดีที่ตรงกันข้าม บางคนทำกรรมดีไว้ในครั้งก่อน ๆ แต่ต่อมาทำกรรมชั่วที่ตรงกันข้าม บางคนก็ทำกรรมดีหรือชั่วสม่ำเสมอไป ปรากฏการณ์ครั้งหลังนี้ ทำให้ชาวจิตตนครได้ความรู้สำนึกว่าคนที่เคยทำชั่วไว้ ย่อมมีโอกาสกลับตัวได้ คือเมื่อมีความไม่ประมาท ละความชั่วเสีย ทำความดีเมื่อใดก็กลับตัวเป็นคนดีเมื่อนั้น กลับตัวเป็นคนดีได้เมื่อใด ก็หันหน้าไปสู่คติดีเมื่อนั้น ส่วนคนที่เคยทำดีไว้ มามีความประมาท ละความดีเสีย ไปทำชั่ว ก็กลายเป็นคนชั่วและหันหน้าไปสู่คติที่ชั่ว ฉะนั้น เมื่อยังไม่ตาย ยังมีชีวิตอยู่ ทุกคนจึงอาจสร้างหรือเปลี่ยนคติภายหน้าของตนได้ ถ้ามีความประมาท ประพฤติพอกพูนความชั่วร้ายเสียหายมากขึ้น ก็จะสร้างคติที่ชั่วภายหน้าขึ้น หรือเปลี่ยนคติที่ดีเป็นคติที่ชั่ว แต่ถ้ามีความไม่ประมาท ประพฤติพอกพูนคุณงามความดีต่าง ๆ มากขึ้น ก็จะสร้างคติที่ดีขึ้นภายหน้า หรือเปลี่ยนคติที่ชั่วให้เป็นคติที่ดี

ขณะนั้นได้ปรากฏเสียงกระแสพระบรมพุทโธวาทดังขึ้นว่า

"ทุกคนทั้งหญิงชายคฤหัสถ์บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราเป็นทายาทรับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย เราจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว จักเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น"

"กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตต่าง ๆ กัน"

"เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม เพราะบุคคลมีเจตนาแล้ว จึงทำกรรมทางกาย วาจา และใจ"

"กรรมชั่วที่บุคคลใดทำไว้แล้วย่อมละเสียได้ด้วยกุศล บุคคลนั้นย่อมส่องโลกนี้ให้สว่างเหมือนอย่างดวงจันทร์ที่พ้นจากหมอก"

"ฉะนั้น ทุกคนพึงละกรรมชั่วทำกรรมดีเถิด"

สิ้นสงสัยในชาติและกรรมทั้ง ๓ กาล

ฝ่ายคู่บารมีและมรรคบดี ครั้นได้แสดงให้ชาวจิตตนครได้เห็นฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ของธาตุทั้งปวงในโลกนี้ และดักใจชาวจิตตนครว่าคิดสงสัยอยู่ในอดีตอนาคตของตนเองแต่ละคน ว่าได้ทำกรรมอะไรไว้และได้รับผลของกรรมที่ตนทำไว้อย่างไร โดยเฉพาะอนาคตเบื้องหน้าของแต่ละคนก็จะต้องเป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ในอดีตบ้าง ในปัจจุบันนี้เองบ้าง และได้แสดงเน้นให้เห็นความสำคัญของปัจจุบัน ว่าอาจเปลี่ยนอนาคตของทุก ๆ คนได้ คือถ้าปัจจุบันนี้ทำความชั่ว ก็จะเปลี่ยนอนาคตให้ไม่ดีไปได้ ถ้าทำความดีก็จะเปลี่ยนอนาคตให้ดีได้เช่นเดียวกัน

เมื่อชาวจิตตนครมองเห็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เกี่ยวเนื่องกันไปอยู่อย่างนี้ คล้ายกับวันวานนี้ พรุ่งนี้ และวันนี้ ก็สิ้นความสงสัยในอดีตชาติ ชาตินี้ และชาติหน้า และเริ่มมองเห็นราง ๆ ในกรรมและผลของกรรม ขณะนั้น ชาวจิตตนครก็เริ่มสงสัยว่า ทำไมหนอเราถึงต้องทำกรรมชั่วทั้งที่รู้เห็นอยู่อย่างนี้ เราน่าจะทำแต่กรรมดีหรือความดีแต่อย่างเดียว ทันใดนั้นก็ปรากฏภาพของสมุนทั้งหลายของสมุทัยลอยอยู่ในอากาศเป็นต้นว่า โลโภ โทโส โมโห และคล้าย ๆ กับว่ามีภาพของสมุทัยแอบอยู่เบื้องหลัง ภาพของสมุทัยนั้นปรากฏออกมาเป็นกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา อย่างราง ๆ คลุกเคล้าอยู่ในอารมณ์ที่ลอยอยู่เต็มไปหมด และยังมีภาพที่เลือนรางยิ่งไปกว่านั้นอยู่เบื้องหลังอีก คือภาพของคู่อาสวะ แต่จางเต็มที

ขณะนั้นก็ปรากฏเสียงองค์พระบรมครูดังขึ้นอย่างชัดเจนว่า "โลโภ โทโส โมโห เป็น อกุศลมูล คือรากเง่าของอกุศล อันได้แก่กรรมที่ชั่วทั้งหลาย เพราะว่าบุคคลที่มีจิตใจถูกอกุศลมูลนี้ครอบงำ เป็นคนโลภแล้ว โกรธแล้ว หลงแล้ว ก็จะฆ่าเขาบ้าง ลักสิ่งของของเขาบ้าง ประพฤติผิดทางกามบ้าง พูดเท็จหลอกลวงตัดประโยชน์เขาบ้าง ดื่มน้ำเมาเป็นฐานประมาทบ้าง และจะชักชวนคนอื่นให้กระทำเช่นนั้น ฉะนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะละกรรมชั่ว ก็จงละอกุศลมูลทั้งปวงนี้เสีย อนึ่ง อโลโภ อโทโส อโมโห คือความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นกุศลมูล คือรากเง่าของกุศล อันได้แก่กรรมดีทั้งหลาย เพราะว่าคนที่มีจิตไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ก็จะไม่ประพฤติดังนั้น และจะไม่ชักชวนใครให้ทำอย่างนั้น แต่จะประกอบกรรมที่ดี เป็นเครื่องเกื้อกูลให้เกิดความสุข ฉะนั้นผู้ที่ปรารถนาจะทำความดี ก็จงอบรมกุศลมูลทั้งปวงนี้ให้เกิดมีขึ้นในใจเถิด"

กองทัพใหญ่มรรคแสดงกำลัง

เมื่อสิ้นพระสุรเสียงแห่งองค์พระบรมครู ก็เกิดความสงบขึ้นทั่วจิตตนครอย่างแปลกประหลาด ทิฐิมานะในจิตใจของชาวจิตตนครก็สงบลง บรรดาหัวโจกและสมุนทั้งหลายของสมุทัยที่ถูกส่งให้เข้าแทรกแซงอยู่ในหมู่ประชาชน ก็ต้องถอยหลบออกไปเพราะไม่อาจจะแทรกแซงอยู่ในที่สงบ แต่ก็คอยทีหาโอกาสอยู่ห่าง ๆ หากเกิดความไม่สงบขึ้น ก็จะวิ่งเข้าแทรกแซงทันที

ครั้นคู่บารมีและมรรคบดีเห็นว่าชาวจิตตนครทั้งปวงมีจิตสงบเรียบร้อย มีอาการทางกายวาจาสำรวมเรียบร้อย หัวโจกทั้งปวงของสมุทัยพร้อมทั้งสมุนทั้งหลายหลบถอยออกไปห่างไกล ด้วยอำนาจของอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ ถึงเวลาที่จะแสดงกำลังแห่งกองทัพมรรคในฐานะเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ได้แล้ว จึงสั่งกองทัพมรรคที่เตรียมพร้อมอยู่แล้ว ให้เริ่มออกเดินแสดงกำลัง กองทัพมรรคจึงออกเดินโดยลำดับดังนี้คือ

กองทัพน้อยที่ ๑ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) แบ่งออกเป็น เหล่าทุกขญาณ (ความรู้ในทุกข์) เหล่าสมุทัยญาณ (ความรู้ในเหตุเกิดทุกข์) เหล่านิโรธญาณ (ความรู้ในความดับทุกข์) เหล่ามรรคญาณ (ความรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) แต่ละเหล่าก็ยังแบ่งย่อยออกไปอีกมาก

กองทัพน้อยที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) แบ่งออกเป็น เหล่าเนกขัมมสังกัปปะ (ความดำริออกจากกาม) เหล่าอัพยาปาทสังกัปปะ (ความดำริไม่พยาบาท) อวิหิงสาสังกัปปะ (ความดำริไม่เบียดเบียน) แต่ละเหล่าก็ยังแบ่งย่อยออกไปอีกมาก

กองทัพน้อยที่ ๓ สัมมาวาจา (วาจาชอบ) แบ่งออกเป็น เหล่ามุสาวาทาเวรมณี (เว้นจากพูดเท็จ) เหล่าปิสุณวาจาเวรมณี (เว้นจากพูดส่อเสียด) เหล่าผรุสวาจาเวรมณี (เว้นจากพูดหยาบ) เหล่าสัมผัปปลาปเวรมณี (เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ) แต่ละเหล่าก็ยังแบ่งออกไปอีกมาก

กองทัพน้อยที่ ๔ สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) แบ่งออกเป็น เหล่าปาณาติปาตเวรมณี (เว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต) เหล่าอทินนาทานเวรมณี (เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยเจตนาเป็นขโมย) เหล่ากามมิจฉาจารเวรมณี (เว้นจากประพฤติผิดในกาม) แต่ละเหล่ายังแบ่งย่อยออกอีกมาก

กองทัพน้อยที่ ๕ สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตชอบ) แบ่งออกเป็น เหล่ามิจฉาอาชีวปหานะ (เว้น

จากอาชีพผิด) เหล่าสัมมาอาชีวกัปปะ (สำเร็จอาชีพชอบ) แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกมาก

กองทัพใหญ่มรรคแสดงกำลัง (ต่อ)

ต่อจากกองทัพน้อยที่ ๕ ก็มาถึง

กองทัพน้อยที่ ๖ สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) แบ่งออกเป็น เหล่าสังวรปธาน (เพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด) เหล่าปหานปธาน (เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว) เหล่าภาวนาปธาน (เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น) เหล่าอนุรักขนาปธาน (เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งอยู่และให้เจริญงอกงามมากขึ้น) แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกมาก

กองทัพน้อยที่ ๗ สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) แบ่งออกเป็น เหล่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (ตั้งสติพิจารณากาย) เหล่าเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (ตั้งสติพิจารณาเวทนา) เหล่าจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (ตั้งสติพิจารณาจิต) เหล่าธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน (ตั้งสติพิจารณาธรรม) แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกมาก

กองทัพน้อยที่ ๘ สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ) แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกมากเป็นเหล่าปฐมฌาน (ความเพ่งที่ ๑ ประกอบด้วย วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา) เหล่าทุติยฌาน (ความเพ่งที่ ๒ ประกอบด้วย ปีติ สุข เอกัคคตา) เหล่าตติยฌาน (ความเพ่งที่ ๓ ประกอบด้วย สุข เอกัคคตา) เหล่าจตุตถฌาน (ความเพ่งที่ ๔ ประกอบด้วย เอกัคคตา อุเบกขา) แต่ละเหล่ายังแบ่งออกไปอีกมาก

ครั้นกองทัพใหญ่มรรค อันประกอบด้วยกองทัพน้อยทั้ง ๘ เดินแสดงกำลังผ่านไปโดยอนุโลม (ตามลำดับ) แล้ว ก็กลับเดินย้อนกลับมาเป็นปฏิโลม (ทวนลำดับ) อีกครั้ง คือ กองทัพน้อยที่ ๘ สัมมาสมาธิ ที่ ๗ สัมมาสติ ที่ ๖ สัมมาวายามะ ขณะนั้นมีเสียงประกาศว่า สามกองทัพน้อยนี้รวมเข้าในกองทัพพิเศษ *จิตตสิกขา* หรือ สมาธิ ต่อจากนั้นกองทัพน้อยที่ ๕ สัมมาอาชีวะ ที่ ๔ สัมมากัมมันตะ ที่ ๓ สัมมาวาจา ขณะนั้นมีเสียงประกาศว่า สามกองทัพน้อยนี้รวมเข้าในกองทัพพิเศษ*สีลสิกขา* ต่อจากนั้น กองทัพน้อยที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ ที่ ๑ สัมมาทิฐิ ขณะนั้นมีเสียงประกาศว่า สองกองทัพน้อยนี้รวมเข้าในกองทัพพิเศษ*ปัญญาสิกขา*

เมื่อกองทัพใหญ่มรรคแสดงกำลังโดยอนุโลมและปฏิโลมแล้ว ได้มีเสียงประกาศว่าจะมีการแสดงการแปรขบวนตามระบบที่ชื่อว่า “อนุปุพพปฏิปทา” (ความปฏิบัติหรือข้อปฏิบัติโดยลำดับ) คือ กองทัพพิเศษสีลสิกขา ประกอบด้วย สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ มีชื่อเรียกพิเศษว่า “อาชีวมัฏฐกศีล” (ศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘) คือ สัมมาวาจา ๔ (ได้แก่วิรัติหรือเวรมณีทางวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๓ (ได้แก่วิรัติหรือเวรมณีทางกาย ๓) สัมมาอาชีวะอีก ๑ รวมเป็น ๘ ข้อ เป็นศีลในอริยมรรค

การรักษาศีล ๘ ข้อในอริยมรรคดังกล่าว เป็นการบริหารจิต ให้เป็นอริยศีล คือศีลที่เจริญ ผู้ที่มาบริหารจิตทั้งหลายจึงควรใส่ใจศึกษาให้เข้าใจศีลทั้ง ๘ ในอริยมรรคดังกล่าว และควรตั้งใจปฏิบัติรักษา ปฏิบัติรักษาได้เพียงไร จะเป็นการบริหารจิตให้เจริญได้เพียงนั้น

อนุปุพพปฏิปทา

ต่อจากนั้น กองทัพพิเศษจิตตสิกขา ประกอบด้วยสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ต่อจากนั้น กองทัพพิเศษปัญญาสิกขา กอปรด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ แล้วได้แสดงอนุปุพพปฏิปทาแห่งกองทัพมรรค แปรรูปในลักษณะต่าง ๆ เช่นในธรรมนับตั้งแต่หมวด ๑ หมวด ๒ ขึ้นไปจนถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นต้น กระจายออกไปแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ แล้วสรุปลงในลำดับธรรมดังต่อไปนี้

ข้อที่ ๑ ศีล แบ่งออกเป็นจุลศีล มหาศีล ต่าง ๆ มากมาย อันเป็นเหตุให้ได้อนวัชชสุข (สุขอันเกิดจากกรรมที่ไม่มีโทษ)

ข้อที่ ๒ อินทรียสังวร คือสำรวมสิ่งที่เป็นใหญ่ในตัวเรานี้ คือตาซึ่งเป็นใหญ่ในหน้าที่เห็นรูป หูในหน้าที่ฟังเสียง จมูกในหน้าที่ดมกลิ่น ลิ้นในหน้าที่ลิ้มรส กายในหน้าที่ถูกต้องสิ่งที่ถูกต้อง และมนะคือใจในหน้าที่รู้หน้าที่คิด เรื่องทั้งห้าดังกล่าวและเรื่องที่ยังเก็บมารู้มาคิดต่าง ๆ ด้วยมีสติสำรวมระวังในเวลาที่ตาเห็นรูปเป็นต้น และใจคิดเรื่องต่าง ๆ มิให้อกุศลธรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นและแล่นมาสู่จิต อันเป็นเหตุให้ได้สุขที่เกิดจากจิตที่ไม่รั่วไม่เปียกชุ่มด้วยความยินดียินร้าย

ข้อที่ ๓ สติสัมปชัญญะ คือมีสติสัมปชัญญะระลึกรู้ตัวอยู่ในอิริยาบถเดิน ยืน นั่ง นอน และในอิริยาบถเล็กน้อยทั้งปวง อันเป็นเหตุให้ได้สุขที่เกิดจากความมีสติสัมปชัญญะ

ข้อที่ ๔ สันโดษ ยินดีด้วยของที่มีอยู่ของตน มีความอิ่ม ความเต็ม ความพอ ไม่คิดโลภเพ่งเล็งทรัพย์หรือสิ่งของของผู้อื่น เพราะเหตุที่ไม่อิ่มไม่พอ ถ้าสำหรับบรรพชิตก็ยินดีเพียงพอแต่จีวรสำหรับบริหารกาย บิณฑบาตสำหรับท้อง เหมือนอย่างนกมีเพียงขนเป็นภาระ บินไปไหน ๆ ได้ตามปรารถนา อันเป็นเหตุให้ได้สุขที่เกิดจากความอิ่มความพอ อันเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง

ข้อที่ ๕ จิตตปริโสธนะ คือเสพย์ คืออยู่ในเสนาสนะ คือที่นอน ที่นั่ง ที่อยู่อาศัย ที่ว่าง ที่สงัด หรืออยู่ป่า อยู่โคนไม้ อยู่ภูเขา ลำธาร ห้วยระแหง ที่สงบสงัด ตั้งสติละนิวรณ์คือกิเลสเครื่องกั้นจิตมิให้สงบตั้งมั่น และมิให้รู้ตามเป็นจริง เช่นกามฉันทะ (ความพอใจรักใคร่ในกาม) อภิชฌา (ความโลภเพ่งเล็งไปถึงคนและวัตถุต่าง ๆ ด้วยความอยากได้เป็นสิทธิ์ของตน) พยาบาท (ความโกรธแค้นขัดเคือง) มีจิตปราศจากอภิชฌาพยาบาท มีความเอ็นดูกรุณาคิดเกื้อกูลสัตว์ทั้งปวงไม่เลือกหน้า และมีสติสัมปชัญญะ ทำอาโลกสัญญา (ความสำคัญหมายว่าแสงสว่าง) กำจัดความง่วง ความท้อแท้ ความคิดฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ละความสงสัยไม่แน่ใจในกุศลธรรมทั้งหลาย

ต่อจากนั้นได้ปรากฏภาพอุปมาให้มองเห็น โดยภาพเปรียบเทียบว่าจิตที่ปราศจากนิวรณ์มีความสุขเหมือนอะไร หรือเหมือนใคร เป็นภาพที่ปรากฏชัดแจ้งในอากาศที่ชาวจิตตนครมองเห็นทั่วกัน

อนุปุพพปฏิปทา (ต่อ)

ภาพที่ปรากฏในอากาศอันชาวจิตตนครมองเห็นทั่วกันนั้น ก็เช่นเดียวกับที่คู่บารมีได้แสดงแก่นครสามี และโยนิโสมนสิการได้แสดงพากย์ประกอบว่า “นิวรณ์ ๕ เหล่านี้ ก็เปรียบเหมือนความเป็นหนี้

ความเป็นโรค ความต้องขังในเรือนจำ ความเป็นทาส และเดินทางกันดาร ส่วนความพ้นจากนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ก็เหมือนอย่างพ้นจากหนี้ พ้นจากโรค พ้นจากเรือนจำ พ้นจากความเป็นทาส มีความเป็นไทแก่ตน พ้นจากทางกันดาร บรรลุถึงภูมิประเทศอันเกษม” ครั้นแล้วจึงถึง

ข้อที่ ๖ ฌาน (สมาธิที่แน่วแน่) ทั้ง ๔ คือ

(๑) ปฐมฌาน เพราะเมื่อละนิวรณ์ทั้ง ๕ ได้ก็เกิดปราโมทย์ จิตที่ปราโมทย์ก็คือบันเทิง แล้วก็เกิดปีติ ใจที่มีปีติก็เกิดความสงบกาย (นามกาย) จึงได้เสวยสุข เมื่อมีสุขจิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิแน่วแน่เข้าขั้นปฐมฌาน มีวิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา (ความมียอดคืออารมณ์เป็นอันเดียว) ทำให้ผู้ที่ได้ฌานนี้มีกาย (อาการทางใจ) ทั้งหมดเต็มไปด้วยปีติสุขอันเกิดจากวิเวก (ความสงบสงัด) เหมือนอย่างผงสำหรับอาบน้ำหรือสำหรับฟอก (ปัจจุบันเช่นแฟ้บ) ที่พรมน้ำให้เปียกชุ่มทั้งหมด

(๒) ทุติยฌาน มีปีติ สุข และเอกัคคตา ทำให้ผู้ที่ได้ฌานที่ ๒ นี้ มีกายทั้งหมดเต็มไปด้วยปีติ สุข อันเกิดจากสมาธิ เหมือนอย่างบ่อน้ำลึกมีน้ำพุผุดพุ่งขึ้น แล้วตกพรมลงไปทั่วหมด

(๓) ตติยฌาน มีสุข และเอกัคคตา ทำให้ผู้ที่ได้ฌานที่ ๓ นี้มีกายทั้งหมดเต็มไปด้วยสุขที่ไม่มีปีติ เหมือนอย่างดอกอุบลเป็นต้นที่เกิดโตขึ้นในน้ำ ชุ่มน้ำอยู่ตั้งแต่ยอดถึงโคนทั้งหมด

(๔) จตุตถฌาน มีเอกัคคตา และอุเบกขา ทำให้ผู้ที่ได้ฌานที่ ๔ นี้มีใจบริสุทธิ์ผ่องแผ้วไปทั่วกายนี้ทั้งหมด เหมือนอย่างนั่งคลุมศีรษะด้วยผ้าขาวโพลง

สภาพจิตที่ปรากฏด้วยอำนาจการปฏิบัติธรรมของกองทัพมรรคมีระดับต่ำสูงดังกล่าว และทุกระดับเป็นความสุขทั้งสิ้น ดังนั้นแม้ปรารถนาจะทำความสุขให้เกิดขึ้นแก่จิตใจ ก็ต้องปฏิบัติธรรมดังกล่าวแล้วตามลำดับ คือมีศีล มีอินทรียสังวร มีสติสัมปชัญญะ มีสันโดษ มีจิตตปริโสธนะ และมีฌาน

จิตตาภินิหารที่ ๑ ญาณทัสนะในกายจิตชั้นใน

ข้อที่ ๗ จิตของผู้ที่ทำสมาธิได้อย่างแน่วแน่ เข้าขั้นที่เรียกว่า “ฌาน” ความเพ่ง ดังกล่าว เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ขาวผ่องโดยรอบ ไม่มีอาการลุ่มดอนด้วยความยินดียินร้ายอะไร ราบเรียบทั่วไปหมด ปราศจากนิวรณ์ที่เข้าไปทำให้เศร้าหมองขุ่นมัว จึงใสสะอาด ปราศจากมลทินโทษ ไม่แข็งกระด้าง อ่อนโยนนิ่มนวล ควรแก่การงานคือใช้การได้ เช่นจะน้อมไปพิจารณาอะไรก็น้อมไปได้ จะให้รู้อะไรก็รู้ได้ ไม่ติดขัดอยู่กับสมาธิหรือผลของสมาธิ เช่น ความสุข ทำให้อยากอยู่เฉย ๆ ไม่ทำอะไร เลย กลายเป็นจิตที่ใช้การอะไรต่อไปไม่ได้ แม้เป็นจิตที่อ่อนใช้การได้ดังนั้น ก็เป็นจิตที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอายตนะทั้งหลาย มีตากับรูป หูกับเสียงเป็นต้น ไม่ก่ออารมณ์มาทำจิตให้หวั่นไหวได้ ชาวจิตตนครได้มองเห็นประจักษ์ภาพของจิตที่มีลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ในอากาศ ขณะนั้นสมุทัยกับคู่อาสวะและสมุนทั้งหลายโผล่หน้าออกมาไม่ได้เลย ต้องหลบซ่อนหน้าอยู่ทั้งหมด ทำให้ชาวจิตตนครรู้สึกว่าขณะที่ไม่มีสมุทัยกับสมุนทั้งหลายเป็นอย่างไร ราบรื่นจริง ๆ สุขสงบจริง ๆ อย่างไร ความสุขจริงไม่จำเป็นต้องอาศัยสมุทัยเลย ความสุขปลอมเท่านั้นที่ต้องอาศัยสมุทัย

ต่อจากนั้นก็ปรากฏภาพพิเศษขึ้นในอากาศ คือ มีแก้วมณีไพฑูรย์แปดเหลี่ยม ใหญ่โต ลอยอยู่งดงามยิ่งนัก เหมือนอย่างเป็นมณีที่นายช่างเจียระไนขัดแต่งเป็นอย่างดี จึงใสแจ๋ว สมบูรณ์ด้วย

อาการทุกอย่างหาที่ติมิได้ และมีเส้นด้ายสีเขียวหรือเหลืองหรือแดงหรือขาวผ่องบริสุทธิ์หรือขาวปรกติ ร้อยอยู่ในแก้วมณีไพฑูรย์นั้น มองเห็นด้ายที่ร้อยอยู่นั้นชัดเจนยิ่งนัก ขณะนั้นมีเสียงประกาศขึ้นว่า แก้วมณีไพฑูรย์นี้แหละเป็นสิ่งเปรียบเทียบกับกายและวิญญาณจิตใจของทุก ๆ คน คือกายนี้ที่เป็นรูปร่างประกอบขึ้นด้วยธาตุดินน้ำไฟลมอากาศ มีสมภพมาจากมารดาบิดา เติบโตขึ้นด้วยอาหารมีข้าวและขนม เป็นต้น เป็นของที่ไม่เที่ยงคือมีเกิดมีดับเป็นธรรมดา ในกายนี้มีวิญญาณอาศัยอยู่ปฏิพัทธ์คือเนื่องติดอยู่เหมือนอย่างมีเส้นด้ายสีร้อยผูกอยู่ภายในแก้วมณีไพฑูรย์ **กายที่เป็นวัตถุนี้เป็นของหยาบ ปิดบังกันเองและปิดบังสิ่งที่อาศัยอยู่อันเป็นสิ่งพิเศษคือวิญญาณหรือจิตใจ** จึงพากันสงสัยเสมอ ว่าวิญญาณมีจริงหรือมีเพียงมันสมองเท่านั้น ถ้ามีเพียงมันสมองเท่านั้น ในกายคนเรานี้ก็ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่วัตถุ ตายแล้วก็เน่าหมด ไม่มีอะไรเหลืออยู่ ทั้งไม่มีเครื่องมืออะไรพิสูจน์ให้มองเห็นได้ ปรมาณูที่ละเอียดแสนละเอียดยังพิสูจน์ได้ ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณหรือจิตใจจึงไม่มีจริง และคนเราเกิดมาแล้วก็ตายสูญ ปัญหาและความเข้าใจผิดดังนี้จะไม่เกิดขึ้น ถ้าใช้เครื่องมือสมาธิขั้น “ฌาน” นี้พิสูจน์ เมื่อเข้าฌานนี้ กายนี้จะกลายเป็นเหมือนแก้วมณีไพฑูรย์ วิญญาณจะเป็นเหมือนด้ายสีที่ร้อยอยู่ในแก้วนี้ และสีนั้นเองแสดงจริตของจิต มองเห็นได้ถนัดชัดเจน นี้คือ จิตตาภินิหาร (ความนำจิตไปเฉพาะ) เพื่อ “ญาณทัสนะ ความรู้ความเห็น” สภาพชั้นในแห่งกายและจิต นับเป็นวิชชาที่ ๑

สมาธิ หรือการทำใจให้สงบแน่วแน่ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้แลเห็นอะไร ๆ ได้ชัดเจนถูกต้องตามความเป็นจริง ทำให้ใจสงบได้เพียงใดก็จะสามารถเห็นและเข้าใจอะไร ๆ ได้ชัดเจนถูกต้องตามความเป็นจริงเพียงนั้น พูดอีกอย่างก็คือคนจะมีปัญญาเพียงใดก็จะต้องมีสมาธิความสงบของใจเพียงนั้น

ดังนั้น ผู้มาบริหารจิตทั้งหลายจึงควรอบรมใจให้มีสมาธิ คือให้สงบ ไม่วุ่นวายไปในอารมณ์ทั้งปวงพร้อมทั้งกับพยายามทำใจให้มีกิเลสมีโลภโกรธหลงเป็นสำคัญลดน้อยลงด้วย ทำได้เพียงใด ผลอันเป็นความสุขสงบของจิตใจก็จะบังเกิดขึ้นเพียงนั้น

จิตตาภินิหารที่ ๒ มโนมยิทธิ

ข้อที่ ๘ ถัดจากภาพมณีไพฑูรย์แปดเหลี่ยมใหญ่โต ก็ปรากฏภาพต่อไป คือภาพคนดึงไส้หญ้าปล้องจากหญ้าปล้อง แล้วชูออกแสดงว่านี้หญ้าปล้อง นี้ไส้ของมันที่ดึงออกมา หญ้าปล้องจึงเป็นส่วนหนึ่ง ไส้ของมันก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง แต่ไส้ของหญ้าปล้องก็ดึงออกจากหญ้าปล้องนั่นแหละ และภาพของคนชักดาบออกจากฝักชูแสดงว่านี้ฝักดาบ นี้ตัวดาบซึ่งเป็นอย่างอื่นจากกันและกัน มิใช่อย่างเดียวกัน แต่ดาบก็ชักออกมาจากฝักดาบนั่นแหละ และภาพคนจับงูออกมาจากข้องใส่งู ชูแสดงว่านี้งู นี้ข้องใส่งู งูและข้องต่างเป็นอย่างอื่นจากกันและกัน แต่ก็จับงูออกมาจากข้องนี้แหละ

เมื่อภาพทั้งสามนี้ปรากฏเห็นกันทั่วไปแล้ว ก็ได้มีเสียงประกาศอธิบายขึ้นว่า ภาพทั้งสามนี้เป็นภาพเปรียบเทียบกับ “จิตตาภินิหาร” คืออภินิหารแห่งจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่บริสุทธิ์ดังกล่าว คือมีอภินิหารอำนาจนำจิตน้อมจิตไปเพื่อนิรมิต “มโนมัย” คือกายที่สำเร็จด้วยใจ คือตั้งจิตคิดนิรมิตสร้างกายอื่นจากกายนี้ขึ้นได้ มีรูปร่างที่เป็นมโนมัยสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะใหญ่เล็กครบ มีอินทรีย์ มีตาหูเป็นต้นไม่เสื่อม คือมโนมัยกายที่ตั้งจิตนิรมิตขึ้นนี้ก็มีรูปร่างประกอบด้วยอวัยวะใหญ่เล็กครบถ้วนเหมือนอย่างรูปกายเนื้อของผู้ที่ได้สมาธิอย่างสูงนั่นเอง เช่นมีศีรษะ มีลำตัว มีแขน มีขา มีมือ มีเท้าเป็นต้น สมบูรณ์บริบูรณ์เช่นเดียวกับกายเนื้อ ทั้งมีอินทรีย์ตาหูเป็นต้น ใช้ได้เหมือนอย่าง

ตาหูเป็นต้นของกายเนื้อ คือมโนมัยกายนี้มีตาที่มองเห็นได้ มีหูที่ฟังได้ยิน มีจมูกที่รู้กลิ่น มีลิ้นที่รู้รส มีกายที่รู้สัมผัสถูกต้อง มีมโนคือใจที่รู้คิดเรื่องราวอะไรต่าง ๆ ได้เป็นต้น มโนมัยกายเป็นส่วนหนึ่ง กายเนื้อก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง แต่มโนมัยกายก็ถอดแยกจากกายเนื้อนี้ เปรียบเหมือนไส้หญ้าปล้องกับหญ้าปล้อง ดาบกับฝักดาบ และงูกับข้องงู ซึ่งเป็นอย่างอื่นจากกัน แต่ก็ถอดออกจากกันนั่นแหละ

มโนมัยกายนี้เรียกกันในหมู่ไทยเราในปัจจุบันว่า "กายทิพย์" ผู้ที่ได้สมาธิอย่างสูงอาจมีอภินิหารถอดกายทิพย์ออกจากกายเนื้อนี้และออกท่องเที่ยวไปสู่ที่ต่าง ๆ ได้ตามปรารถนาต้องการ ตามควรแก่อภินิหาร เมื่อเสร็จธุระแล้ว กายทิพย์นี้ก็กลับเข้าสู่กายเนื้อ กลับเป็นบุคคลตามปรกติ ผู้ที่ได้สมาธิจนถึงถอดกายทิพย์ออกจากกายเนื้อได้ดังนี้ ย่อมสิ้นสงสัยในเรื่องตายเกิดหรือตายสูญ และย่อมไม่กลัวตาย เพราะจะรู้ว่าไม่มีใครตาย กายเนื้อที่เป็น "นิวาส" คือบ้านเท่านั้นที่แตกสลายไป แต่จะรังเกียจและกลัวบาปแทน นี้คือจิตตาภินิหาร เพื่อนิรมิตมโนมัยกาย เรียกว่ามโนมยิทธิ (ฤทธิ์เป็นเครื่องนิรมิตมโนมัยกาย) นับเป็นวิชชาที่ ๒

จิตตาภินิหารที่ ๓ อิทธิวิธี

ข้อที่ ๙ ครั้นภาพอุปมามโนมยิทธิผ่านไปแล้ว ก็มีภาพใหม่ปรากฏขึ้นในอากาศ เป็นภาพช่าง ๓ หมู่ ได้แก่ ช่างหม้อ ช่างงา ช่างทอง ช่างหม้อคือช่างปั้นหม้อหมู่หนึ่ง มีหัวหน้าช่างและลูกมือกำลังปั้นหม้อและภาชนะดินต่าง ๆ ด้วยดินที่ผสมไว้ดีแล้ว โดยใช้แป้นเป็นเครื่องมือในการปั้น ช่างงาอีกหมู่หนึ่ง มีหัวหน้าช่างและลูกมือ ก็กำลังแกะงาทำเป็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่ต้องการ ฝ่ายช่างทองอีกหมู่หนึ่งมีหัวหน้าและลูกมือ กำลังทำเครื่องทองรูปพรรณและสิ่งต่าง ๆ ด้วยทองตามปรารถนา ขณะนั้นได้มีเสียงประกาศขึ้นว่า ภาพช่าง ๓ หมู่นี้เป็นภาพเปรียบเทียบกับ "จิตตาภินิหาร" คืออภินิหารของจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่บริสุทธิ์ ซึ่งมี "อิทธิวิธี" คือแผลงหรือแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกสบายเหมือนพวกช่างฝีมือเหล่านั้นทำสิ่งที่เป็นฝีมือของตนได้อย่างสบาย คือคนเดียวทำให้เป็นมากคนหรือคนมากทำให้เป็นคนเดียว คือทำให้ใคร ๆ เห็นไปอย่างนั้น ทำสิ่งที่ปดปิดให้เปิดเผยขึ้นได้ เช่นทำมืดให้สว่าง ทำสิ่งที่ถูกปกปิดมองไม่เห็นเพราะไกลมากหรือมีอะไรบัง ให้มองเห็น ทำสิ่งที่เปิดเผยให้ปกปิด เช่น ทำสว่างให้มืด ทำสิ่งที่อยู่ใกล้เปิดเผยมองเห็นให้มองไม่เห็น ไปทะลุฝาหรือกำแพงหรือภูเขาได้โดยไม่ติดขัดเหมือนไปในอากาศ ทำการดำและโผล่ในแผ่นดินได้เหมือนในน้ำ เดินไปบนน้ำไม่แตกได้เหมือนเดินไปบนแผ่นดิน นั่งขัดบัลลังก์ลอยไปในอากาศได้เหมือนนก ลูบคลำดวงอาทิตย์ดวงจันทร์เหล่านี้ได้ด้วยมือ ทำอำนาจให้เป็นไปด้วยการได้จนถึงพรหมโลก

เสียงประกาศดังกล่าวได้ดังอย่างชัดเจน ถึงกับทำให้ชาวจิตตนครผู้สดับฟังมองเห็นเหมือนอย่างเป็นภาพของผู้มีฤทธิ์แสดงฤทธิ์ในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าว ให้ดูเฉพาะหน้า ชาวจิตตนครบางคนสงสัยว่าเป็นไปได้หรือ จะเป็นการเล่นกลให้ดูกระมัง เหมือนอย่างภาพยนตร์อินเดียบางเรื่องแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้เหมือนกัน การแสดงฤทธิ์บางอย่างก็แสดงได้สนิท บางอย่างก็ไม่สนิทคนดูภาพยนตร์จับได้ เพราะมองเห็นเครื่องอุปกรณ์บางอย่าง ได้มีเสียงประกาศขึ้นเหมือนอย่างรู้จิตใจ ว่าอิทธิวิธีของผู้มีสมาธิอย่างสูงมิใช่เป็นการเล่นกลหรือเหมือนอย่างหนังอินเดีย แต่เป็นการแสดงได้จริง และที่เข้าใจว่าเป็นการเหนือธรรมชาตินั้น ก็อาจเหนือธรรมชาติของจิตสามัญจริง แต่เป็นธรรมชาติธรรมดาของอิทธิจิต คือจิตที่มีอิทธิ หมายถึงสมาธิจิตอย่างสูง เหมือนอย่างช่างฝีมือทำสิ่งที่เป็นฝีมือของตนได้อย่างปรกติธรรมดา ไม่รู้สึกว่าเป็นการยากผิดธรรมดาอย่างไร แต่คนที่ไม่ใช่ช่างก็ทำไม่ได้ ฉะนั้นจึงได้มีการแสดงภาพช่างให้ดูเป็นข้อคิดเปรียบเทียบ นี้คือจิตตาภินิหารเพื่อ อิทธิวิธี นับเป็นวิชชาที่ ๓

จิตตาภินิหารที่ ๔ ทิพโสต

ข้อที่ ๑๐ เมื่อภาพอุปมาอิทธิวิธีผ่านไปแล้ว ภาพอีกหมู่หนึ่งก็มาปรากฏพร้อมกับเสียง นับว่าแปลกกว่าภาพอื่น ๆ ที่ผ่านมาแล้ว ซึ่งเป็นภาพนิ่ง มีแต่เสียงอธิบายที่ประกาศดังขึ้น คือปรากฏภาพคนเดินทางไปถึงสถานที่ใกล้เมืองแห่งหนึ่ง ได้ยินเสียงต่าง ๆ คือเสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงมโหระทึก เขาก็รู้ว่าอย่างนี้เสียงกลอง อย่างนี้เสียงตะโพน ดังนี้เป็นต้น ขณะนั้นภาพคนเดินทางกับเสียงที่เขาได้ยินปรากฏดังขึ้นพร้อมกัน แต่เสียงนั้นดังขึ้นแผ่ว ๆ แต่ฟังชัดเจนได้ยินทั่วกัน และได้มีเสียงดังประกาศขึ้นว่านี่แหละเป็นภาพเปรียบเทียบกับ “จิตตาภินิหาร” คืออภินิหารของจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ บริสุทธิ์ ซึ่งให้มีทิพโสตธาตุ ฟังเสียงต่าง ๆ ได้ยิ่งกว่ามังสโสตธาตุมากนัก เมื่อทำสมาธิจนได้สมาธิแน่วแน่บริสุทธิ์จริงแล้ว น้อมจิตนั้นไปเพื่อได้ยินเสียง ก็จะบังเกิดหูทิพย์พิเศษของจิตขึ้น เรียกว่า “ทิพโสตธาตุ” แปลว่า “หูทิพย์” ฟังเสียงได้ ๒ อย่าง คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ หรือเสียงในที่ไกลและเสียงในที่ใกล้

เสียงประกาศที่ดังขึ้นนั้น ได้อธิบายต่อไปว่า ขอให้ทุกคนทราบว่า อันโสตธาตุคือหูนั้น มิใช่มีแต่หูของกายเนื้อที่เป็นมังสโสตธาตุอย่างเดียว ยังมีหูของจิตอีกด้วย จิตใจสามัญไม่ปรากฏว่ามีหูที่จะได้ยินอะไรได้เอง ต้องอาศัยหูเนื้อของกายเนื้ออยู่โดยปรกติ แต่อันที่จริงจิตใจนี้เป็นตัวธาตุรู้อย่างน่าอัศจรรย์ เพราะยังมิได้อบรมจึงยังไม่อาจรู้อะไรต่ออะไรได้ ต่อเมื่ออบรมดีแล้ว โดยเฉพาะเมื่ออบรมด้วยสมาธิอย่างสูง ก็อาจรู้อะไรได้สารพัดอย่าง รู้คล้ายกับที่รู้เกิดจากดูด้วยตาฟังด้วยหูทีเดียว เช่น เมื่อน้อมใจไป คืออธิษฐานใจว่าจะรู้เสียงต่าง ๆ ก็เกิดความรู้ในเสียงต่าง ๆ เหมือนอย่างได้ยินเสียงต่าง ๆ นั้นด้วยหูเนื้อนี้นั่นแหละ คือเสียงต่าง ๆ จะมาปรากฏอยู่ในความรู้เหมือนอย่างเสียงที่มาปรากฏอยู่ที่หูเนื้อ และเสียงที่มาปรากฏนั้นมิใช่เป็นเสียงหลอก เป็นเสียงจริง ซึ่งประมวลเข้าเป็น ๒ ประเภท คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ กับเสียงในที่ไกลและเสียงในที่ใกล้ เสียงทิพย์นั้นคือเสียงของอมนุษย์ (ผู้ที่มิใช่มนุษย์) นอกจากสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย ได้แก่เสียงของเทพของเปรตของผีเป็นต้น จำพวกอทิสสมานกาย (มีกายไม่ปรากฏ) ซึ่งเป็นพวกอุปปาติกกำเนิด (เกิดผุดขึ้นมาทีเดียว) เสียงมนุษย์คือเสียงมนุษย์รวมทั้งเสียงสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย และเสียงของโลกธาตุทั้งหลาย เช่นเสียงลมเสียงน้ำ เสียงฟ้าร้องเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เสียงทิพย์ก็คือเสียงที่ละเอียดเกินวิสัยที่หูมนุษย์สามัญจะฟังได้ยิน เสียงมนุษย์คือเสียงหยาบที่หูสามัญฟังได้ยิน เสียงเหล่านี้ทั้งในที่ไกลในที่ใกล้ เมื่ออธิษฐานจิตจะรู้แล้ว ก็จะปรากฏแก่ความรู้เหมือนเป็นเสียงมาปรากฏแก่หูนี้แหละทุกอย่าง นี้คือจิตตาภินิหาร เพื่อทิพโสต นับเป็นวิชชาที่ ๔

จิตฝึกได้ อบรมได้ ให้มีอานุภาพยิ่งใหญ่ดังกล่าวยังทำได้ ดังนั้นการฝึกจิตอบรมจิตจึงควรเป็นสิ่งที่ผู้มีปัญญาทั้งหลายไม่ควรไม่สนใจ แต่ควรให้ความสนใจในการจะอบรมจิตของตน หรือในการบริหารจิตของตนนี้แหละให้เกิดผลดีที่สุด จึงจะสมควร

จิตตาภินิหารที่ ๕ เจโตปริยญาณ

ข้อที่ ๑๑ ครั้นภาพอุปมาทิพโสตผ่านไป ก็ปรากฏภาพอีกหมู่หนึ่งขึ้นทันที เป็นภาพชายหนุ่มหญิงสาวผู้กำลังรักสวยรักงามส่องกระจกดูเงาหน้าของตนเองก็มี กำลังดูเงาหน้าของตนเองอยู่ในขันน้ำที่บริสุทธิ์สะอาดใสแจ๋วก็มี ต่างก็รู้ว่ามีสิ่งอะไรเปื้อนหน้าของตนอยู่หรือไม่มี ขณะนั้นก็ได้มีเสียงอธิบายขึ้นว่า ภาพนี้เป็นภาพเปรียบเทียบถึง “จิตตาภินิหาร” คืออภินิหารของจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่บริสุทธิ์ ซึ่งอาจอธิษฐานเพื่อ “เจโตปริยญาณ” กำหนดรู้ใจของผู้อื่นได้ คือเมื่อคิดจะรู้ใจของผู้อื่นว่า

ใจเขาเป็นอย่างไร ก็จะรู้ได้ทันที ดังที่มีแสดงไว้ว่า กำหนดรู้ใจของบุคคลอื่นสัตว์อื่นด้วยใจดังนี้ จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ จิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตห่อก็รู้ว่าจิตห่อ จิตฟุ้งก็รู้ว่าจิตฟุ้ง จิตใหญ่ก็รู้ว่าจิตใหญ่ จิตไม่ใหญ่ก็รู้ว่าจิตไม่ใหญ่ จิตยิ่งก็รู้ว่าจิตยิ่ง จิตไม่ยิ่งก็รู้ว่าจิตไม่ยิ่ง จิตมีสมาธิตั้งมั่นก็รู้ว่าจิตมีสมาธิตั้งมั่น จิตไม่มีสมาธิตั้งมั่นก็รู้ว่าจิตไม่มีสมาธิตั้งมั่น จิตพ้นก็รู้ว่าจิตพ้น จิตไม่พ้นก็รู้ว่าจิตไม่พ้น

เสียงอธิบายได้ขยายความต่อไปอีกว่า จิตของบุคคลมีชนิดเงียบและชนิดดัง ชนิดเงียบนั้นคือสงบอยู่เฉย ๆ ตัวของเจ้าของจิตเองก็รู้จักจิตของตนเองไม่ได้เหมือนกัน บางทีนึกว่าวิมุติเสียแล้วก็มี แต่ความจริงยังไม่วิมุติ ชนิดดังนั้นคือที่กำลังมีอารมณ์และกิเลส ได้แก่จิตที่กำลังคิดพล่านอยู่ มีความยินดียินร้ายอยู่ในเรื่องต่าง ๆ ที่กำลังคิดนั้น หรือแม้จิตที่กำลังคิดอะไรอยู่ จิตเงียบเป็นเหมือนน้ำนิ่ง ส่วนจิตดังเป็นเหมือนอย่างน้ำที่กำลังมีคลื่น คำโบราณมีว่า “น้ำนิ่งไหลลึก” จิตเงียบจึงรู้ยาก แต่ท่านผู้มีเจโตปริยญาณก็รู้ได้ ส่วนจิตดังนั้น ถ้าดังมาก คือขณะที่มีอารมณ์และกิเลสแรงแสดงออกมาทางสายตาสีหน้าและอาการทางกายอื่น ๆ ใคร ๆ ก็รู้ได้ว่า คน ๆ นี้กำลังรักกำลังชังกำลังหลง ก็หมายถึงจิตนั้นเองว่ากำลังเป็นอย่างไร เพราะคนจะเป็นอย่างไรนั้นก็คือจิตเป็นอย่างไร ดังเช่นเมื่อจิตโกรธก็เรียกว่าคนโกรธ ทุก ๆ คนจึงขึ้นอยู่แก่จิตของตนเอง ถ้าจิตดังน้อยคือคิดอยู่ในใจเท่านั้น มีความระมัดระวังไม่แสดงออกมาทางสีหน้าสายตาเป็นต้น คนอื่นก็รู้ยาก แต่ท่านผู้มีญาณนี้จะรู้ได้เสมอ จิตเงียบยังรู้ได้ ไฉนจิตดังจะไม่รู้ เพราะจิตนี้ เมื่อคิดจะดังเสมอ เพราะเมื่อคิดก็มีคลื่นมีกระแสแผ่ออกมา เหมือนอย่างน้ำมีคลื่นมีกระแสคลื่นแผ่ออกเป็นวงกว้าง ก็ย่อมมากระทบจิตที่ใกล้เคียงอยู่โดยปรกติ แต่เพราะเป็นจิตที่ไม่ได้อบรมจึงไม่รู้ อย่าว่าแต่เสียงจิตเลย แม้แต่เสียงปากที่ดังเข้าหูจริง ๆ จิตที่ไม่ได้อบรมยังฟังไม่รู้ หรือไม่รู้ฟัง นี้คือจิตตาภินิหาร เพื่อ เจโตปริยญาณนับเป็นวิชชาที่ ๕

การอบรมจิตจึงเป็นสิ่งพึงทำอย่างยิ่ง ผู้อบรมจิตตนเองไว้เสมอ ให้เป็นจิตที่รู้ยิ่งขึ้นเสมอ จะได้รับผลด้วยตนเองตามควรแก่ความปฏิบัติ

จิตตาภินิหารที่ ๖ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

ข้อที่ ๑๒ ต่อจากภาพอุปมาเจโตปริยญาณ จึงถึงภาพอีกหมู่หนึ่งปรากฏขึ้น เป็นภาพหมู่บ้านหลายแห่งติดต่อกันในจังหวัดหนึ่ง คล้ายกับแผนที่จังหวัด หรือแผนที่ประเทศแผนที่โลก แต่แผนที่นั้นบอกได้แต่จุดที่สำคัญ ส่วนภาพที่ปรากฏนี้เห็นเป็นหมู่บ้านเรียงรายกันอยู่อย่างชัดเจน ไกลสุดลูกตาจะมองเห็น ดังที่ทางบ้านเมืองแบ่งออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด บางคราวก็รวมหลายจังหวัดเข้าเป็นภาค เป็นประเทศ แต่ละประเทศก็เรียงรายติดต่อกัน ลักษณะของบุคคลบ้านเรือนและสิ่งต่าง ๆ เหมือนกันคล้ายกันก็มี แตกต่างกันก็มี หลายหลากมากมาย ครั้นแล้วได้มองเห็นบุคคลชายหญิงผู้อยู่ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แต่ละคนมีกิจธุระอย่างใดอย่างหนึ่งเดินทางออกจากบ้านของตนไปสู่บ้านอื่น แล้วก็ออกจากบ้านนั้นไปยังบ้านอื่นต่อไปอีก เดินทางไปด้วยเท้าบ้าง ด้วยยานพาหนะต่าง ๆ บ้าง ครั้นแล้วจึงเดินทางกลับมาสู่บ้านของตน ทุกคนต่างก็จำได้ว่า เราออกจากบ้านของตนไปยังบ้านโน้น ได้ยืน นั่ง พูด อย่างนั้น ๆ ในบ้านนั้น ครั้นแล้วได้ต่อจากบ้านนั้นไปบ้านโน้น ๆ แม้ในบ้านเหล่านั้น เราก็ได้ยิน เราก็ได้นั่ง พูด นิ่ง อย่างนั้น ๆ จนถึงกลับมาสู่บ้านของตน ณ บัดนี้ ชาวจิตตนครได้มองเห็นทุกคนในภาพ เดินทางจากบ้านหนึ่งไปยังบ้านหนึ่งกันอยู่เรื่อยไป หยุดอยู่ชั่วครู่ เพื่อทำธุรกิจหรือพักเหนื่อยเท่านั้น ไม่มีที่จะหยุดอยู่ได้นาน

ขณะนั้นได้มีเสียงประกาศขึ้นว่า ภาพนี้แสดงถึงจิตตภินิหารหรืออภินิหารของจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่บริสุทธิ์ ซึ่งมีอภินิหารคือ “กำหนดนำออกไป” คืออธิษฐานน้อมไปเพื่อ “ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ” ความรู้ระลึกนิวาสคือบ้านในปางก่อน หมายถึงขันธ์ดังที่เรียกว่า “สกนธกาย” เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ ดังที่เรียกกันง่าย ๆ ว่ารู้ระลึกชาติหนหลังได้ ชาติเดียวบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติบ้าง สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติบ้าง สังวัฏกัปชาติเป็นเอนกบ้าง วิวัฏกัปชาติเป็นเอนกบ้าง สังวัฏวิวัฏกัปชาติเป็นเอนกบ้าง ว่าในชาติโน้นเรามีชื่อโคตร วรรณ อาหาร เสวยสุขทุกข์ มีที่สุดแห่งอายุอย่างนี้ ๆ เคลื่อนจากชาตินั้น แล้วบังเกิดขึ้นในชาติโน้น แม้ในชาตินั้น เราก็มีชื่อโคตร เป็นต้น อย่างนี้ ๆ เราเคลื่อนจากชาตินั้นแล้วจึงบังเกิดขึ้นในชาตินี้ ระลึกได้ถึงนิวาสในหนหลังได้พร้อมทั้งอาการและเรื่องราวเป็นเอนกอย่างนี้

เสียงชี้แจงนั้นได้กล่าวต่อไปว่า อีกอย่างหนึ่งก็เหมือนอย่างเรานึกระลึกได้ถึงเมื่อวานนี้วานซืนนี้ว่าเราได้ทำอะไร ในเรื่องอะไรบ้าง สุดแต่ความจำได้ของเรา ความระลึกได้ถึงหนหลังนี้เรียกว่า “อนุสติ” ถ้าได้สมาธิอย่างแน่วแน่บริสุทธิ์ จะระลึกถึงหนหลังได้ไกลนัก หากจะถามว่าระลึกได้จากอะไร ก็ตอบว่าจากความจำเหตุการณ์อดีตของตนที่บันทึกไว้แล้วในจิตส่วนลึกจากเหตุการณ์ที่ตนได้ประสบมาจริงในอดีต ทุกคนมีบันทึกนี้อยู่พร้อมในจิตนี้แล้ว แต่ไม่มีอนุสติที่จะระลึกขึ้นมาได้ เพราะขาดสมาธิดังกล่าว นี้คือจิตตาภินิหาร เพื่อ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ นับเป็นวิชชาที่ ๖

การอบรมสมาธิเป็นสิ่งไม่ควรขาด สำหรับผู้ปรารถนาจะมีจิตที่ประกอบด้วยอนุสติดังกล่าว และสำหรับผู้ที่ปรารถนาจะมีจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในความสงบ ไม่สั่นไหวคลอนแคลนไปตามอำนาจสิ่งมากระทบทั้งหลาย ทั้งที่ดีและที่ชั่ว อบรมสมาธิให้เกิดได้เพียงใด ก็จะได้รับรสแห่งความสงบสุขของสมาธิเพียงนั้น

จิตตาภินิหารที่ ๗ ทิพจักษุ หรือจุตูปปาตญาณ

ข้อที่ ๑๓ ครั้นภาพอุปมาปุพเพนิวาสญาณผ่านพ้นไป ก็ถึงภาพอีกหมู่หนึ่งเป็นภาพอาคารหลายชั้นตั้งอยู่กลางถนนสามแพร่งแห่งหนึ่ง คนทั้งหลายกำลังเดินเข้าไปในอาคารก็มี กำลังเดินออกมาก็มีกำลังเดินอยู่ตามวิถีถนนก็ตาม คนผู้ที่ยืนอยู่ตรงนั้นย่อมจะมองเห็นได้ถนัดว่า คนเหล่านี้เข้าไปสู่อาคาร คนเหล่านี้ออกจากอาคาร คนเหล่านี้เดินอยู่ตามวิถีถนน เช่นเดียวกับที่ชาวจิตตนครมองเห็นอยู่บัดนี้ ได้มีเสียงประกาศขึ้นในขณะนั้นว่าภาพที่ท่านทั้งหลายมองเห็นอยู่นี้ เปรียบเทียบกับ “จิตตาภินิหาร” คืออภินิหารของจิตที่เป็นสมาธิอย่างแน่วแน่บริสุทธิ์ ซึ่งอาจอธิษฐานเพื่อ “ทิพจักขุ” หรือ “ทิพจักษุ” คือ “ตาทิพย์” มองเห็น “จุติ และ อุปบัติ” ว่า “เป็นไปตามกรรม” ของสัตว์ทั้งหลายซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติและอุปบัติ”

แต่ก่อนอื่น ขออธิบายคำบางคำ คือ “อภินิหาร” แปลว่า “ความนำ (ใจ) ไปเฉพาะ” มีคำที่ใช้คู่กันคือ “อภินินนามะ ความน้อม (ใจ) ไปเฉพาะ” ได้แก่อธิษฐานใจ คือตั้งใจปรารถนาผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นในข้อนี้ตั้งใจปรารถนาให้เกิดตาทิพย์มองเห็น “วิญญาณ” ของคนที่ตายไปว่าไปข้างไหนมองเห็นได้ถนัดชัดเจนว่าขณะที่คนกำลังตายนั้น “วิญญาณจุติ คือเคลื่อน” ออกจากร่างไปเมื่อไรและอุปบัติ คือ เข้าถึงร่างใหม่เมื่อไร เหมือนอย่างเห็นด้วยตาเนื้อ คำว่า “จุติ” จึงเท่ากับตาย คำว่า “อุปบัติ” จึงเท่ากับเกิดนั่นเอง บางคนนำไปใช้ผิด คือใช้คำว่าจุติในความหมายว่าเกิด ในที่นี้ขอยืม

คำว่า "วิญญาณ" มาใช้ตามที่คนทั่วไปใช้และเข้าใจกัน แต่ในพระสูตรท่านใช้คำว่า "สัตว์" คือสัตว์จุติ สัตว์อุปบัติ คำว่าสัตว์นี้มิใช่หมายเฉพาะสัตว์ดิรัจฉานที่ใช้พูดหมายถึงกัน แต่หมายถึงทั้งมนุษย์ ทั้งดิรัจฉานทั้งเทวดามารพรหมภูติผีปีศาจทั้งหมดบรรดาที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ เมื่อร่างกายนี้ตาย "สัตว์" ผู้ยึดร่างกายนี้อยู่ก็ "จุติ" คือ เคลื่อนออกจากร่างนี้ไป "อุปบัติ" คือเข้าถึงร่างใหม่ เมื่อสัตว์เคลื่อนออกไป ร่างเก่าก็ตายทันที และเมื่อสัตว์เข้าถึงร่างใหม่ ร่างใหม่ก็เกิดทันที ร่างที่ยึดอาศัยอยู่ของสัตว์ จึงเท่ากับเป็นอาคารบ้านเรือนสำหรับอยู่อาศัยของคนเรานี้แหละ ท่านจึงเรียกในจิตตาภินิหาร วิชชาที่ ๖ ว่า "นิวาส" แปลว่าที่อยู่ เรือนร่างของเราทุก ๆ คนนี้อันประกอบด้วยนามและรูป หรือกายและใจ (ส่วนที่เป็นอาการ) ย่อมเป็นนิวาสของสัตว์ เป็นสิ่งที่มีเกิดมีตาย ส่วนสัตว์เป็นสิ่งที่ไม่ตาย ยังไปเกิดอีกตามกรรมดีกรรมชั่วที่สัตว์ทำไว้เอง ในทุก ๆ คนมีสัตวภาพอยู่ด้วยกัน คือ "เรา" นี้แหละ และที่เรียกกันในบางโอกาสว่า "วิญญาณ" โดยมากเรียกว่า "จิตต์" บ้าง เรียกว่า "อัตตา" หรือ "อาตมัน" บ้าง

ทุกคนจึงควรรักษาตัวเรา ฝึกตัวเรานี้แหละให้ดี ด้วยให้ละกรรมชั่ว ประกอบกรรมที่ดีอยู่เสมอ

จิตตาภินิหารที่ ๗ ทิพจักษุ (ต่อ)

เสียงอธิบายได้กล่าวต่อไปว่า อันที่จริง ทิพจักษุ คือตาทิพย์ ก็เป็นความรู้อย่างหนึ่ง แต่เป็นความรู้แจ่มแจ้งอย่างเห็นด้วยตาเนื้อ โดยเฉพาะรู้จุติ (ความเคลื่อนออกจากร่างเก่า) และรู้อุปบัติ (ความเข้าถึงร่างใหม่) ของสัตว์ทั้งหลาย จึงเรียกว่า "จุตูปปาตญาณ ความรู้ความเคลื่อนและความเข้าถึง"

องค์พระบรมครูได้ทรงอธิบายถึงญาณข้อนี้ไว้ว่า ผู้ที่มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแน่วแน่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสที่ทำให้ลุ่มดอน ปราศจากเครื่องที่เข้าไปทำให้เศร้าหมอง อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว นำน้อมจิตไปโดยเฉพาะเพื่อจุตูปปาตญาณ (ความสามารถที่น้อมนำจิตไปเพื่อรู้อย่างนั้นได้ นี่แหละคืออภินิหาร) เขาย่อมเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้กำลังจุติอุปบัติกันอยู่ด้วยทิพจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้สัตว์ทั้งหลายผู้กำลังจุติอุปบัติอยู่นั้น บ้างก็เลว หรือดี บ้างก็มีวรรณดี หรือมีวรรณทราม บ้างก็ไปดี หรือไปชั่ว ว่าเข้าถึงภาวะต่าง ๆ กันตามกรรม ดังนี้ สัตว์เหล่านี้หนอประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ด่าว่าคนดีคนประเสริฐทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฐิ สมาทานกรรมของมิจฉาทิฐิ กายแตกทำลายตายไป เข้าถึงอบาย (ภพที่ไร้ความเจริญ) ทุคติ (คติชั่ว) วินิบาต (ภพที่ตกต่ำ) นิรยะ (นรก) ส่วนสัตว์เหล่านี้หนอ ผู้ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ด่าว่าคนดีคนประเสริฐทั้งหลาย เป็นสัมมาทิฐิ สมาทานกรรมของสัมมาทิฐิ กายแตกทำลายตายไปเข้าถึงสุคติ (คติดี) โลกสวรรค์

เสียงอธิบายได้กล่าวเน้นว่า ก็เห็นเหมือนอย่างภาพอุปมานั้นแหละ คือเหมือนเห็นคนทั้งหลายเดินเข้าเดินออกอาคารกันอยู่บ้าง เดินอยู่ตามถนนบ้าง และรู้ด้วยว่าเมื่อจุติคือเคลื่อนออกจากร่างเก่าแล้ว ก็ไปเข้าร่างใหม่ที่ดีหรือเลวต่าง ๆ กันตามกรรม ทิพจักษุหรือญาณข้อนี้จึงรู้เห็นสองอย่างได้แก่รู้เห็นจุติและอุปบัติกับรู้เห็นกรรม ฉะนั้นใครที่ต้องการรู้จักกรรมจริง ๆ ด้วยปัญญาตนเอง ก็ควรทำสมาธิจริง ๆ จนได้ทิพจักษุ ก็จะรู้กรรมได้ด้วยตนเอง เพราะเกี่ยวแก่ผลที่จะเกิดขึ้นข้ามภพข้ามชาติ และจะต้องอาศัยญาณข้อก่อนตามภาพอุปมา "ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ระลึกนิวาสคือบ้านในปางก่อน" ช่วยด้วย เมื่อรู้ระลึกย้อนหลังไปมาก ๆ ประกอบกับมาได้ทิพยจักษุประกอบเข้าอีกก็จะได้ญาณในกรรมอย่างประจักษ์ชัด

ส่วนภาพคนที่กำลังเดินอยู่ตามถนนไม่เข้าออกอาคารนั้น เป็นภาพอุปมาแห่งสัตว์จำพวกหนึ่งที่ยังไม่เคลื่อน ยังดำเนินอยู่ในภพชาติปัจจุบันของตน และสัตว์จำพวกที่เคลื่อนออกไปแล้วแต่ยังไม่เข้าถึงภพชาติที่แน่นอน ดังที่เรียกว่า "สัมภเวสี ผู้แสวงหาสมภพ (ที่เกิด)" คือยังไม่เข้าไปสู่อาคารอันจะเป็นนิวาสประจำของตน หรือเหมือนอย่างผู้ที่อพยพจากถิ่นเก่าเดินทางเร่ร่อนอยู่ ยังไม่ได้ถิ่นที่จะตั้งหลักฐานลงใหม่ นี้คือจิตตาภินิหาร เพื่อทิพจักษุ หรือจุตูปปาตญาณ นับเป็นวิชชาที่ ๗

ข้อนี้แสดงถึงสัจจะประการหนึ่ง ว่าขึ้นชื่อว่าภพชาติแล้ว จะต้องมีการเข้าถึงคือเกิด และการเคลื่อนออกคือตายทั้งหมด ไม่มีภพชาติที่ตั้งอยู่เที่ยงตลอดนิรันดรกาล ต่างแต่เร็วกับช้า ที่เร็วมากเช่นภพชาติของสัตว์ดิรัจฉานบางชนิด ที่ช้ามากได้แก่ภพชาติของพรหม ทุกผู้เมื่อยังมีสมุทัยคือกิเลสเป็นเหตุให้เกิด ก็ต้องจุติจากภพชาติหนึ่งและอุปบัติในอีกภพชาติหนึ่งอยู่เรื่อยไปนับไม่ถ้วนชาติ เป็นไปตามกรรม จึงเป็นเหมือนวิ่งวนอยู่ในวงกลม คือวิ่งจากจุดเดิมแล้วก็มาหาจุดเดิมอีกในวงของจุติและอุปบัตินี้เท่านั้น จึงเรียกว่าสังสารวัฏ แปลว่าวนแห่งการวิ่งเวียน ระหว่างนี้ เรียกว่าสัตว์ หรือ "เรา" หรือจะเรียก วิญญาณ จิต อัตตา อาตมัน หรืออะไรก็สุดแต่จะเรียก ครั้นเมื่อปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ละสมุทัยได้ด้วยญาณที่จะกล่าวต่อไป จึงจะตัดวัฏฏะคือวนดังกล่าวได้ และสิ้นภาวะเป็นสัตว์ สิ้นสมมุติ บัญญัติว่าอะไรทั้งสิ้น หากจะเรียกก็เรียกได้ว่า "พุทธะ ผู้รู้" ซึ่งเป็นผู้พ้นแล้ว

จิตตาภินิหารที่ ๘ อาสวักขยญาณ

ข้อที่ ๑๔ เสียงประกาศได้ดังขึ้นต่อไปว่า ต่อไปนี้จะเป็นภาพชุดสุดท้าย แสดงโดยอุปมา เปรียบเทียบให้เห็นจิตตาภินิหารอันสำคัญยอดเยี่ยม เป็นสุดยอดแห่งจิตตาภินิหารทั้งปวง ขอให้ท่านทั้งปวงตั้งตาตั้งใจดูให้ดี สุดเสียงประกาศก็ได้ปรากฏภาพเทือกเขาขึ้นในที่ไกลเห็นรำไร เทือกเขานั้นค่อย ๆ เลื่อนเข้ามาจนเห็นชัดเจน ที่ซอกเขาแห่งหนึ่งนั้นมีสระน้ำใหญ่ ใสแจ๋ว ไม่ขุ่นมัว มองเห็นลงไปถึงก้นสระอย่างถนัดชัดเจน ขณะนั้นก็ปรากฏภาพชายผู้หนึ่งผู้มีจักษุ ยืนอยู่ที่ริงฝั่ง มองดูหอยโข่งหอยกาบ ก้อนกรวด สะเก็ดหิน ฝูงปลา เคลื่อนไหวบ้าง หยุดอยู่บ้าง ชาวจิตตนครก็พากันมองเห็นชัดเจนเหมือนอย่างไปยืนดูอยู่ที่ริมฝั่งสระใหญ่ที่ซอกเขานั้นด้วยตนเอง ทันใดนั้นได้มีเสียงประกาศว่า ขอให้ทุก ๆ คนตั้งใจฟังพระสุรเสียงแห่งองค์พระบรมครูด้วยความเคารพ

ลำดับนั้นพระสุรเสียงอันไพเราะได้ดังขึ้นชัดเจน เป็นที่รู้สึกระรื่นโสตประสาทของทุกคน ไม่ดังไม่ค่อย พอเหมาะพอดี ซาบซึ้งเข้าถึงใจ เย็นระรื่นชื่นบาน เหมือนอากาศเย็นสบายที่พัดโชยมาในคราวร้อน หรือเหมือนอย่างน้ำฝนทิพย์โปรยปรายลงมาแผ่ว ๆ ดับความร้อนรุ่มกายใจของสัตวโลกทั้งปวง ดังต่อไปนี้

"ผู้ที่เมื่อมีจิตเป็นสมาธิแน่วแน่บริสุทธิ์ผ่องสะอาดสม่ำเสมอ ไม่มีลุ่มดอน ปราศจากอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมอง อ่อนสลวย ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนั้น ย่อมนำ ย่อมน้อมจิตไปเฉพาะเพื่ออาสวักขยญาณ (ความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นไปแห่งอาสวะ) ย่อมรู้ตามที่เป็นจริง ว่านี้ทุกข์ นี้สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ นี้นิโรธความดับทุกข์ นี้ปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้อาสวะ นี้สมุทัยเหตุให้เกิดอาสวะ นี้นิโรธความดับอาสวะ นี้ปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อรู้อยู่เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมพ้นจาก กามสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อพ้นแล้วก็มีญาณหยั่งรู้ว่า "พ้นแล้ว" ย่อมรู้ว่า "ชาติสิ้นแล้ว จบพรหมจรรย์คือการปฏิบัติอย่างสูงสุดแล้ว กรณียะคือกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก" อุปมาเหมือนอย่างสระน้ำใหญ่ที่ซอกเขา มีน้ำใสแจ๋วไม่ขุ่น บุรุษมีจักษุยืนอยู่ที่ฝั่งสระนั้น พึงเห็นหอยโข่งหอยกาบบ้าง ก้อนกรวดสะเก็ดหินบ้าง ฝูงปลา

บ้าง เขยื้อนเคลื่อนไหวไปบ้าง หยุดอยู่กับที่บ้าง ย่อมคิดอยู่ในใจว่า ห้วงน้ำนี้ใสแจ๋วไม่ขุ่น หอยโข่ง หอยกาบ ก้อนกรวดสะเก็ดหิน และฝูงปลาเหล่านี้ กำลังเคลื่อนไหวไปบ้าง หยุดอยู่บ้าง แม้นี้คือ สามัญผล (ผลแห่งสมณคุณ) ที่ผู้ปฏิบัติเห็นได้เอง ที่งามประณีตกว่าผลทั้งหลายข้างต้น ไม่มีสามัญผลอื่นที่จะยิ่งกว่า ประณีตกว่าสามัญผลข้อนี้ ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด"

สิ้นพระสุรเสียง ก็มีเสียงประกาศขึ้นว่า พระพุทธาธิบายนี้คือจิตตาภินิหาร เพื่ออาสวักขยญาณ นับเป็นวิชชาที่ ๘ เป็นวิชชาสูงสุด การศึกษาปฏิบัติจบสิ้นเพียงเท่านี้ สุดเสียงประกาศ ความสงบได้เกิดขึ้นแผ่คลุมทั่วไป

ผู้มาบริหารจิตพึงทราบว่า จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาทนั้นจะต้องไม่ประมาทในการไม่ทำชั่วทั้งปวง ไม่ประมาทในการทำกุศลให้ถึงพร้อม และไม่ประมาทในการทำจิตให้ผ่องใส คือต้องไม่ประมาทในการปฏิบัติทั้งสามดังกล่าว

ชาวจิตตนครถึงไตรสรณคมน์ เห็นสัจจะของสมุทัย

ภายในความสงบนั้น ชาวจิตตนครทั้งปวงได้มีจิตซาบซึ้งในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ มีความผ่องใสของใจซาบซ่าน สงบอยู่ ทันใดนั้นก็มีเสียงที่เปล่งขึ้นกึกก้องในความสงบพร้อมกัน เหมือนอย่างนัดซ้อมกันไว้ว่า

> "นโมตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
> ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
>
> พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพระเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ (ที่พึ่งกำจัดทุกข์ภัยได้จริง)
> ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพระเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ
> สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพระเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ
>
> ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ แม้วาระที่สอง ข้าพระเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ
> ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ แม้วาระที่สอง ข้าพระเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ
> ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ แม้วาระที่สอง ข้าพระเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ
>
> ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ แม้วาระที่สาม ข้าพระเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ
> ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ แม้วาระที่สาม ข้าพระเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ
> ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ แม้วาระที่สาม ข้าพระเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ"

และต่อจากนั้น ก็ได้มีเสียงร้องประกาศขึ้นในหมู่ชาวจิตตนครว่า "สมุทัยเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อาสวสมุทัย เหตุให้เกิดอาสวะ คือกิเลสที่ดองสันดานสัตว์ หาใช่เป็นสุขสมุทัย เหตุให้เกิดสุขโดยแท้จริงไม่"

ฝ่ายสมุทัยกับพรรคพวกซึ่งต้องถอยออกไปห่างด้วยอานุภาพแห่งกองทัพมรรค เมื่อได้เห็นเหตุการณ์ผันแปรไปในทางเป็นประโยชน์แก่กองทัพมรรคดังนั้น ก็มีความเสียใจมาก แต่ก็ยังมั่นใจในกำลังกองทัพสังโยชน์ของตน ว่าจะเอาชนะกองทัพมรรค และจะสามารถยึดจิตตนครไว้ได้จนถึง

ที่สุด คู่อาสวะก็ได้กล่าวปลุกปลอบใจสมุทัยให้เข้มแข็งต่อสู้ ขณะนั้น สติกับอินทรียสังวรได้เข้าคุมทวารชั้นนอกชั้นในทั้งหก อารมณ์กับนิวรณ์ได้คุมเชิงใกล้ ๆ ศีล วินัย และสุจริตสามได้เข้าคุมไตรทวารอีกส่วนหนึ่ง ทุจริตสามได้คุมเชิงอยู่ใกล้ ๆ หิริโอตตัปปะได้เข้าตรวจตราเป็นนครบาล (ตำรวจ) หัวโจกทั้งสามกับพรรคพวกอันธพาลทั้งหลายได้คุมเชิงอยู่ใกล้ ๆ สติสัมปชัญญะคุมการจราจรหรืออิริยาบถ อสติอสัมปชัญญะคุมเชิงอยู่ใกล้ ๆ สันโดษคุมการปันส่วนทรัพย์สินเครื่องอุปโภคบริโภค อิจฉาโลภะมัจฉริยะคุมเชิงอยู่ใกล้ ๆ สัมมาทิฐิกับโยนิโสมนสิการและสัจจะคุมสมองเมือง มิจฉาทิฐิกับอโยนิโสมนสิการและมายาคุมเชิงอยู่ใกล้ ๆ อัปปมาทธรรมคุมใจกลางเมือง ปมาทธรรมคุมเชิงอยู่ใกล้ ๆ กองทัพมรรคได้คุมตรงบริเวณที่ชุมนุมแสดงกำลัง คือตรงถนนสี่แพร่งบรรจบกันกลางจิตตนครนั้น โดยไม่ยอมเขยื้อนกำลังออกไป ฝ่ายกองทัพสังโยชน์ก็ได้ชุมนุมคุมเชิงอยู่ไม่ไกลจากกองทัพมรรค คู่บารมีได้เข้ากำกับนิเวศส่วนในของนครสามีอยู่ด้านหนึ่ง และกระจายกำลังธรรมขันธ์ทั้งปวงออกตรวจตราดูแลจิตตนครทั่วไปในความควบคุมของมรรคบดี คู่อาสวะก็เข้ากำกับนิเวศส่วนในของนครสามีอีกด้านหนึ่ง และกระจายกำลังกิเลสตัณหาทั้งปวงออกเผชิญหน้ากับกำลังธรรมขันธ์ทุกแห่งในความบังคับบัญชาทั่วไปของสมุทัยและสังโยชนบดี ต่างระดมรวมกำลังเต็มอัตราทั้งสองฝ่าย พร้อมที่จะเปิดรบแย่งจิตตนครกัน ยังรอแต่จังหวะอันเหมาะเท่านั้น เป็นอันว่าสงครามชิงจิตตนครจะเกิดขึ้นแน่นอน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เสียแล้ว สถานการณ์กำลังตึงเครียดอย่างที่สุด

กองทัพสองฝ่ายที่พร้อมจะเข้าทำสงครามกันนี้ ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายดี อีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายชั่ว พูดง่าย ๆ ก็คืออำนาจฝ่ายดีกับอำนาจฝ่ายไม่ดีกำลังพยายามจะเข้าครองจิตใจ ควรพิจารณาให้เห็นว่า ควรจะยอมให้ฝ่ายไหนเข้าครอง ถ้ายอมให้ฝ่ายดีเข้าครอง ก็จะเป็นคนดี มีความสุข ถ้ายอมให้ฝ่ายไม่ดีเข้าครอง ก็จะเป็นคนไม่ดี มีความทุกข์ เพราะความดีย่อมให้ผลเป็นสุข ความไม่ดีย่อมให้ผลเป็นทุกข์

จิตตนครตึงเครียดคับขันที่สุด โรงงานสังกัดธาตุทั้ง ๕

ขณะที่สถานการณ์ทางทหารในจิตตนครกำลังตึงเครียดที่สุดนั้น สถานการณ์ทางธรรมชาติทุกอย่างของจิตตนครก็ทวีความคับขันขึ้นมาอีกด้วย คือ จิตตนครที่เป็นเมืองมีภูเขามหึมาวงล้อมเป็นเหมือนอย่างวงแหวน และค่อย ๆ กลิ้งเข้ามาหาทั้งสี่ทิศโดยรอบดังกล่าวในตอนที่ว่าด้วยเขาวงแหวนแล้วนั้น ได้กลิ้งใกล้เข้ามายิ่งขึ้น และยิ่งสูงเงื้อมง้ำจดฟ้าน่าสะพึงกลัวยิ่งนัก ถ้าไม่หยุดกลิ้งเข้ามาก็น่ากลัวว่าจะกลิ้งเข้ามาบดขยี้จิตตนครทั้งสิ้นให้พินาศ ไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยง ทั้งเมื่อภูเขาวงแหวนกระชับวงอันมหึมาสูงจดฟ้าเข้ามา อาการแปรปรวนของจิตตนครเองก็เพิ่มมากขึ้น ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ไม่ปรกติ ถนนสี่แพร่งของเมืองก็ชำรุดทรุดพังจนเกือบเหลือที่จะซ่อม ระบบสื่อสารชั้นนอกชั้นในทั้ง ๖ ก็ชำรุด หัวหน้าของระบบสื่อสารทั้ง ๖ ก็ทุรพลหย่อนกำลังเรี่ยวแรง ไม่ว่องไวกระฉับกระเฉงเหมือนเดิม โรงครัวของเมืองก็ชำรุด ระบบขนส่งและคมนาคมทางท่อ ตลอดถึงระบบขับถ่ายทางท่อต่าง ๆ ทั่วเมืองก็ทรุดโทรมลงทั่วไป

โรงงานต่าง ๆ ของเมืองก็เช่นเดียวกัน โรงงานต่าง ๆ เหล่านี้ตั้งอยู่ทั่วเมืองจิตตนคร ได้แก่โรงงานเกศา (ทำผม) โรงงานโลมา (ทำขน) โรงงานนขา (ทำเล็บ) โรงงานทันตา (ทำฟัน) โรงงานตโจ (ทำหนัง) โรงงานมังสา (ทำเนื้อ) โรงงานนหารู (ทำเอ็น) โรงงานอัฏฐี (ทำกระดูก) โรงงานอัฏฐิมิญชัง (ทำเยื่อในกระดูก) โรงงานวักกัง (ทำไต) โรงงานหทยัง (ทำหัวใจ) โรงงานยกนัง (ทำตับ) โรงงานกิโลมกัง (ทำผังผืด) โรงงานปิหกัง (ทำม้าม) โรงงานปัปผาสัง (ทำปอด) โรงงานอันตัง (ทำไส้ใหญ่) โรงงานอันตคุณัง (ทำไส้เล็ก) โรงงานอุทริยัง (ทำอาหารใหม่) โรงงานกรีสัง (ทำอาหาร

เก่า) โรงงานมัตถเกมัตถลุงคัง (ทำขมองในขมองศีรษะ) โรงงานเหล่านี้สังกัดอยู่ในอธิบดีกรมโรงงานคนหนึ่งชื่อ ปฐวีธาตุ

ยังมีโรงงานปิตตัง (ทำน้ำดี) โรงงานเสมหัง (ทำน้ำเสลด) โรงงานบุพโพ (ทำน้ำหนอง) โรงงานโลหิตัง (ทำน้ำเลือด) โรงงานเสโท (ทำน้ำเหงื่อ) โรงงานเมโท (ทำน้ำมันข้น) โรงงานอัสสุ (ทำน้ำตา) โรงงานวสา (ทำน้ำมันเหลว) โรงงานเขโฬ (ทำน้ำลาย) โรงงานสังฆาณิกา (ทำน้ำมูก) โรงงานลสิกา (ทำไขข้อ) โรงงานมุตตัง (ทำน้ำมูตร) เหล่านี้สังกัดอยู่ในอธิบดีกรมโรงงานอีกคนหนึ่งชื่ออาโปธาตุ

ยังมีโรงงานทำไฟอีกหลายโรง สังกัดอยู่ในอธิบดีกรมโรงงานอีกคนหนึ่ง ชื่อเตโชธาตุ ยังมีโรงงานทำลมอีกหลายโรง เช่น โรงงานอัสสาสะปัสสาสะ (ทำลมหายใจเข้าออก) สังกัดอยู่ในอธิบดีกรมโรงงานอีกคนหนึ่ง ชื่อวาโยธาตุ ยังมีโรงงานทำอากาศ (ช่องว่างเช่นท่อต่าง ๆ ซึ่งต้องมีอยู่มากมาย) สังกัดอยู่ในอธิบดีกรมโรงงานอีกคนหนึ่งชื่ออากาศธาตุ โรงงานทั้งปวงนี้ล้วนชำรุดทรุดโทรมทั้งหมดทั่วเมือง

ความเปลี่ยนแปลงชำรุดทรุดโทรมดังกล่าว คือความไม่เที่ยง ย่อมเกิดขึ้นแก่ทุกคนทุกสิ่ง ไม่มียกเว้น ผู้มาบริหารจิตคือผู้กำลังพยายามจะทำใจของตนให้สามารถรับสภาพที่ไม่เที่ยงได้อย่างไม่เกิดความยินร้ายวุ่นวายจนเกินไป ทำได้เพียงไรก็จะมีจิตใจสงบสบายโดยควรแก่ความปฏิบัติเพียงนั้น

โรงงานเก่าแก่ชำรุดผลิตของไม่ดีออกมา

โรงงานในจิตตนครทั้งหลายรวมเข้าเฉพาะที่สำคัญ ๆ ก็มากกว่า ๔๐ โรงงาน แต่ละโรงงาน เดิมเมื่อยังใหม่ ๆ ก็ผลิตสิ่งต่าง ๆ ออกมาได้อย่างดี ทั้งโดยคุณภาพและปริมาณ ชาวจิตตนครมีสิ่งต่าง ๆ บริโภคอุปโภคเพื่อดำรงชีวิตอยู่เป็นสุขและสนุกสบาย ทั้งงดงามไปทั่วเมือง ไม่มีสิ่งไรบกพร่อง เป็นสมัยที่สมุทัยสบายใจที่สุด เพราะชาวเมืองพากันสนุกสบายดังที่ฝ่ายคู่บารมีเรียกว่า "มัวเมา" อยู่ในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิต และในความพรั่งพร้อมทั้งปวง ไม่จำต้องสร้าง "มายา" อะไรขึ้น ความพรั่งพร้อมทุกสิ่งทุกอย่างในจิตตนครเองเป็นเครื่องทำให้ชาวจิตตนครพากันหลงระเริงยินดี สมุทัยเพียงแต่คอยสร้างโรงภาพยนตร์ "อารมณ์" ส่งเสริมความสุขสนุกสนานให้ยิ่งขึ้นทั้งกลางวันและกลางคืน ทั้งสร้างสถานบำรุงบำเรอต่าง ๆ เกลื่อนเกร่อทั่วไป คล้ายกับเมืองที่เรียกว่าศิวิไลส์ทั้งปวงในปัจจุบัน

แต่ต่อมาเมื่อโรงงานทั้งหลายแก่เก่าชำรุด ประกอบทั้งธรรมชาติแวดล้อมจิตตนครปรากฏเป็นภูเขาวงแหวนมหึมา กระชับเงื้อมง้ำเข้ามาโดยรอบ และภายในจิตตนครเองก็มีอาการแปรปรวนทรุดโทรมลงทุกอย่าง ดังกล่าวมาโดยลำดับ โรงงานทั้งหลายก็พลอยยิ่งชำรุดและลดจำนวนและคุณภาพสิ่งที่ผลิตออกมาลงไปทุกที ปรากฏผลเป็นความไม่เพียงพอไม่งดงามขึ้นทั่วไป ยกตัวอย่างเช่นโรงงานเกศา (ทำผม) เดิมผลิตผมออกมามีสีงดงามดำสนิท (สำหรับชาวประเทศผมดำเช่นไทยเรา) และมีจำนวนมากเพียงพอปกส่วนศีรษะเมืองทั้งหมด แต่ต่อมา เมื่อโรงงานเก่าแก่ชำรุด ก็ผลิตผมออกมาไม่ได้สีเหมือนเดิม กลายเป็นสีขาวมากขึ้นจนถึงไม่อาจผลิตเป็นสีดำได้ ออกมาเป็นสีขาวโพลงไปทั้งหมด ทั้งโดยมากไม่เพียงพอที่จะใช้ ทำให้ศีรษะเมืองดูโล่งเตียนไปข้างหน้าบ้างข้างหลังบ้างตรงกลางบ้าง ข้าง ๆ บ้าง บางทีก็โล่งเตียนไปทั้งหมด แปลว่าผลิตออกมาไม่ได้หรือน้อยเต็มที เป็น

เส้นละเอียดเล็กน้อยเกือบจะมองไม่เห็นด้วยตา ทำให้สมุทัยต้องเข้ามาทำมายาปิดบังด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นทำยาย้อมผมให้ใช้ เพื่อให้มองดูดำสนิทเหมือนอย่างไม่มีอะไรเกิดขึ้น และสอนวิธีหวีส่วนที่มีมากไปปิดส่วนที่บกพร่อง หรือสร้างผมปลอมขึ้นสวม ทั้งสอนวิธีตัดแต่งต่าง ๆ ต่อสู้กับสัจจะของธรรมชาติอย่างเต็มที่

โรงงานตโจ (ทำหนัง) ทีแรกผลิตหนังออกมาตึงเรียบเปล่งปลั่งงดงาม เมื่อเก่าแก่เข้า หนังที่ผลิตออกมาหย่อนย่นสีคล้ำหมอง สมุทัยสอนวิธีใช้แป้งสีตบแต่งต่าง ๆ จนถึงใช้วิธีผ่าตัดดึงที่หย่อนให้ตึง แต่เมื่อเก่าหนัก ๆ เข้า ถึงย่นเป็นเกลียวกร้านหยาบเหลือที่จะตบแต่ง สมุทัยก็แนะนำให้พอกแป้งเข้าไว้จนเหมือนอย่างใช้ปูนโบกผนังตึก หนักเข้าสมุทัยก็เหลือกำลังแก้ไข แต่ก็ยังบอกว่าไม่เป็นไรจะสร้างโรงตโจให้ใหม่แทนโรงเก่านี้

สิ่งประกอบเป็นจิตตนครและระบบงาน

จิตตนครจำต้องอาศัยสิ่งที่ผลิตขึ้นจากโรงงานทั้งปวงนี้ มาประกอบเป็นจิตตนครขึ้น ตั้งต้นแต่จุดแห่งชีวิตที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าอันเรียกว่า “กลละ” หรือบางคนในปัจจุบันเรียกว่า “เซลล์” จุดเริ่มต้นแห่งจิตตนครองค์พระบรมครูทรงเรียกว่า “กลละ” ดังกล่าว และพระอาจารย์ผู้ศิษย์ของพระองค์อธิบายว่า ประมาณหยาดน้ำมันงาที่ติดปลายด้ายที่ฟั่นด้วยปลายขนทรายสามเส้น คือเป็นอย่างหยาดน้ำมันงาชนิดหนึ่ง ส่วนทางวิชาการแพทย์ปัจจุบันแสดงว่า ประกอบด้วยเซลล์ที่เล็กที่สุดซึ่งไม่สามารถจะมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ต้องใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องดู จึงจะเห็นว่ามีลักษณะเป็นของเหลวคล้ายวุ้นอย่างเละ ๆ หรือแป้งเปียก มีธาตุต่าง ๆ ผสมอยู่หลายอย่าง จิตตนครประกอบด้วยเซลล์เป็นจำนวนมาก และมีการแบ่งแยกหน้าที่ออกเป็นหมวด ๆ เพื่อทำหน้าที่หลายอย่างให้เหมาะสม แต่ละหมวดรับผิดชอบแตกต่างกัน แต่ทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เซลล์เหล่านี้ยังประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อ และเนื้อตั้งแต่สองชนิดขึ้นไปประกอบกันขึ้นเป็นอวัยวะ เช่น กระเพาะอาหาร ลำไส้ ตับ อวัยวะที่ทำหน้าที่รวมกันหรือเกี่ยวเนื่องกันหลายอวัยวะจะรวมกันเข้าเป็นระบบ ตามหน้าที่ของแต่ละชนิด ทั้งหมดที ๙ ระบบ คือ

๑ ระบบโครงกระดูก มีหน้าที่เป็นโครงร่างเป็นต้น มีจำนวน ๒๐๖ ชิ้น (แพทย์โบราณในลังกานับได้ ๓๐๐ ท่อน) ส่วนเด็กในครรภ์จะมีประมาณ ๘๐๐ ชิ้น เพราะกระดูกยังไม่ต่อกัน

๒ ระบบกล้ามเนื้อ มีคุณสมบัติหดตัวยืดตัวหรือหย่อนตัวคล้ายยางเป็นต้น

๓ ระบบประสาท มีหน้าที่ควบคุมหน้าที่ต่าง ๆ ของจิตตนครให้ปฏิบัติและประสานงานกัน ควบคุมความคิดและความประพฤติ ทำให้เห็นได้ ให้ได้ยินได้ ให้พูดได้ ให้เคลื่อนไหวได้ ควบคุมหน้าที่ของอวัยวะภายในให้ดำเนินไปโดยปรกติ รับความรู้สึกต่าง ๆ จากภายนอกโดยรอบและบอกได้ว่าสิ่งนั้นเป็นอะไร ควรจะจัดการปฏิบัติอย่างไรต่อสิ่งเหล่านั้น

๔ ระบบการไหลเวียนของโลหิตและน้ำเหลือง ประกอบด้วยหัวใจ หลอดเลือด และเลือด เพื่อไปเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของจิตตนคร

๕ ระบบหายใจ ประกอบกับอวัยวะที่เกี่ยวข้องกับการหายใจ ได้แก่ จมูก ช่องจมูก ปอด โครงกระดูก กระบังลม และกล้ามเนื้ออื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการหายใจ เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนแก๊สระหว่างโลหิตกับอากาศ โดยรับเอาอ๊อกซิเย็นเข้าไว้ ถ่ายเอาคาร์บอนไดออกไซด์ออกมา ช่วยทำให้ความร้อนอยู่ในระดับปรกติเป็นต้น ในเวลาหายใจเข้าช่องอกจะขยายโตขึ้นทุก ๆ ทาง ทั้งด้านหน้าด้านหลังและด้านข้าง ๆ โดยรอบ กล้ามเนื้อบางส่วนหดตัว ซี่โครงยกขึ้น ท้องยื่นออก ปอดพองโตโดยช่องอกขยายใหญ่ขึ้นอากาศก็จะผ่านเข้าไป เวลาหายใจออกช่องอกจะแคบลง โดยกล้ามเนื้อบางส่วนหย่อนตัวลง ทำให้ซี่โครงกลับลงมาที่เดิม และกระบังลมหย่อนตัวดันขึ้นมาในช่องอก โดย

กล้ามเนื้อหน้าท้องหดตัวดันอากาศให้ออกจากปอด

ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด เพื่อแสดงให้เห็นว่าโรงงานทั้งปวงในจิตตนครมีความจำเป็นแก่จิตตนคร เพียงไร อนิจจังคือความไม่เที่ยงทั้งหลายของจิตตนครเกิดจากโรงงานเป็นต้นเหตุทั้งสิ้น เมื่อโรงงานเองก็ไม่เที่ยง คือแปรเปลี่ยนจากใหม่เป็นเก่า จากแข็งแรงเป็นชำรุดทรุดโทรม สิ่งที่โรงงานผลิตขึ้นก็ย่อมต้องเสื่อมคุณภาพไปด้วย คือย่อมไม่เที่ยงไปด้วย และความไม่เที่ยงนี้จะแก้ให้กลับเป็นเที่ยงหาได้ไม่ วิธีจะรับความไม่เที่ยงที่ถูกต้องสมควรที่สุด จึงไม่ใช่อยู่ที่พยายามใช้วิธีของสมุทัยเข้าปกปิดแก้ไข แต่ต้องอบรมปัญญาให้เกิดให้ตระหนักในความจริง ว่านั้นเป็นสิ่งไม่เที่ยง ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา

ระบบงาน (ต่อ) และพยาธิภัยเกิดผสม

ระบบที่ ๖ ระบบย่อยอาหารและถ่ายเท ประกอบด้วยหลอดจากปากลงไป และอวัยวะต่าง ๆ เช่นลิ้น ต่อมน้ำลายมีหน้าที่เกี่ยวกับการย่อยอาหาร ดูดอาหารเข้าไปและช่วยระบายอาหารออกด้วย

๗ ระบบขับถ่ายปัสสาวะ ประกอบด้วยอวัยวะในระบบขับถ่ายทั้งปวงมีไตเป็นต้น

๘ ระบบสืบพันธุ์หรือระบบสร้างเมืองใหม่แห่งจิตตนคร

๙ ระบบต่อมไร้ท่อ ประกอบไปด้วยต่อมต่าง ๆ ซึ่งฉีดสิ่งที่ตนสร้างขึ้นเรียกว่า “ฮอร์โมน” เข้าสู่เส้นโลหิตโดยตรง และไม่มีท่อของตัวเอง สิ่งที่ฉีดเข้าไปนี้มีหน้าที่ควบคุมส่งเสริมและสัมพันธ์กับการทำงานในร่างกายให้เป็นไปโดยปรกติ

ระบบทั้ง ๙ นี้ ต้องอาศัยสิ่งที่ผลิตจากโรงงานในจิตตนครมาประกอบขึ้น เมื่อโรงงานเก่าแก่ชำรุด ระบบเหล่านี้ก็พลอยชำรุดไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ให้สมบูรณ์ได้ ปรากฏความบกพร่องชัดเจนขึ้นทุกที ธาตุทั้ง ๕ ผู้เป็นอธิบดีกรมโรงงานได้ร่วมกันปรับปรุงแก้ไขเต็มที่ ก็ไม่สามารถจะแก้ไขให้ดีขึ้นได้เหมือนอย่างเดิม พอปะทะปะทังไป ซ้ำยังแถมเกิดภัยขึ้นอีกชนิดหนึ่งชาวจิตตนครเรียกว่า “พยาธิภัย” มีเฉพาะในจิตตนครเท่านั้น อันที่จริงภัยนี้เกิดขึ้นอยู่เสมอ แต่เมื่อจิตตนครยังดี ภูเขาวงแหวนยังล้อมอยู่ไกล ยังไม่มีอาการแปรปรวนภายใน โรงงานทั้งหลายก็ยังทำงานผลิตสิ่งทั้งหลายป้อนระบบงานในจิตตนครอยู่อย่างดี พยาธิภัยที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวก็ไม่ทำให้จิตตนครต้องลำบากอะไรนัก ทั้งระบบการรักษาพยาบาลก็ดีขึ้นมาก ครั้นจิตตนครโทรมลง มีภูเขามหึมาวงรัดเข้ามาใกล้ พยาธิภัยก็พลอยเกิดผสมรุนแรงขึ้นทั่วไป ธาตุทั้ง ๕ เป็นหัวหน้าโรงงานใหญ่ เคยหัวเราะเยาะพยาธิภัย เพราะทะนงในความแข็งแรงทะมัดทะแมงของตน ว่าพยาธิภัยทำอะไรไม่ได้ บัดนี้หัวเราะไม่ออกเสียแล้ว ต้องป่วยเจ็บลงด้วยพยาธิภัย นครสามีรีบส่งแพทย์หลวงไปรักษา ก็พอได้ผลขึ้นบ้าง แต่ก็ไม่มีกำลังที่จะปฏิบัติหน้าที่ได้เต็มที่เหมือนแต่ก่อน จิตตนครได้กลายเป็นนครแห่งอันตรายใหญ่ที่จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจนแน่นอนแล้ว

ฝ่ายนครสามีพร้อมด้วยชาวเมืองทั้งปวงได้มองเห็นอันตรายที่คืบคลานเข้ามาใกล้โดยรอบ ทั้งกองทัพทั้งสองฝ่ายก็กำลังประชิดกันอยู่ การสัประยุทธ์จะเกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้ ได้มีความสะพรั่นพรึงตกใจ มองหาที่พึ่งป้องกันอันตราย สมุทัยเองก็ได้แลเห็นภัยธรรมชาติดังกล่าว ซึ่งพ้นอำนาจของสมุทัยจะครอบงำได้ คือไม่มีอำนาจจะไปผลักกั้นภูเขาวงรอบจิตตนครให้ถอยกลับไปได้ ไม่มีอำนาจที่จะแก้ไขความชำรุดทรุดโทรมภายในจิตตนคร ทั้งไม่สามารถจะบูรณะโรงงานทั้งปวงให้คืนดี ไม่สามารถจะแก้ไขระบบงานต่าง ๆ ที่บกพร่องเสื่อมโทรมให้ปฏิบัติหน้าที่โดยเรียบร้อย ทั้งไม่สามารถป้องกัยพยาธิภัย สมุทัยเก่งกาจในทางใช้มายาต่าง ๆ ปกปิดอำพรางมิให้สัจจะปรากฏแก่ตา ใช้

อารมณ์อำพรางใจมิให้คิดเห็น เพราะสิ่งที่สมุทัยกลัวอย่างที่สุดก็คือ “สัจจะ” ความจริง และสิ่งที่กลัวนี้ได้ปรากฏขึ้นอย่างไม่อาจจะปกปิดอำพรางได้เสียแล้ว

การบริหารจิตที่ให้ผลเต็มที่ คือการบริหารจิตให้สามารถยอมรับสัจจะความจริงโดยไม่หวาดกลัว เป็นต้นว่าการยอมรับว่าทุกสิ่งไม่เที่ยง ร่างกายนี้ก็ไม่เที่ยง จักไม่เป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่ได้ตลอดไป แต่จักต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง แก่เฒ่าเป็นธรรมดา การต่อต้านด้วยวิธีใด ๆ ก็ตามจักไม่เกิดผลได้จริง หนทางเดียวที่ควรทำอย่างยิ่งคือแลให้เห็นสัจจะความจริง

สมุทัยประชุมวางแผนขั้นสุดท้าย นครสามีเห็นภัยเฉพาะหน้า

สมุทัยได้เปิดประชุมหารือกับคู่อาสวะและสังโยชนบดีแม่ทัพใหญ่สังโยชน์อย่างเคร่งเครียด ที่ประชุมให้รักษาควบคุมนครสามีไว้ในอำนาจทุกวิถีทาง และให้ทำลายกองทัพใหญ่มรรคลงให้จงได้ และถ้าจิตตนครจะต้องเป็นอันตรายเพราะภูเขาวงแหวนกลิ้งมาบดขยี้ ก็ให้คู่อาสวะรีบลักพานครสามีออกไปยังสถานที่นัดหมาย เพื่อจะได้อพยพออกไปพร้อมกับกองทัพใหญ่สังโยชน์ แต่ให้ดำเนินการตามแผนการที่ ๑ คือ ควบคุมนครสามีไว้ในอำนาจก่อน เมื่อได้หารือตกลงกันเรียบร้อยแล้ว ต่างก็ออกไปปฏิบัติหน้าที่ของตนตามที่ได้ตกลงกัน คู่อาสวะได้พยายามเข้าใกล้ชิดควบคุมนครสามีอยู่ตลอดเวลา คอยเติมอวิชชา (ความไม่รู้ในสัจจะที่ทำให้หลงเข้าใจผิด) ภพ (ความเป็นเราที่เที่ยงยั่งยืน) และกาม (ความรักความใคร่ในตัวเราเป็นต้น) ทำให้นครสามีเข้าใจผิดว่าภูเขาวงล้อมนั้นเป็นภูเขากระดาษใช้ไม้ขีดก้านเดียวก็จะเผาเสียได้ ตัวเรานี้ใหญ่โตเที่ยงแท้ สมุทัยจะให้เป็นเจ้าโลกแต่ผู้เดียว เมื่อเราเป็นเจ้าโลกเราก็จะบงการโลกแต่ผู้เดียว ไม่ต้องมีเป็นหลายฝักหลายฝ่าย ทุกฝ่ายจะอยู่ในอำนาจของเรา จะรวมกันเป็นฝ่ายเดียวคือฝ่ายของเรา จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของเราแต่ผู้เดียว

ความชำรุดเสื่อมโทรมภายในตลอดถึงโรงงานต่าง ๆ ระบบต่าง ๆ ที่เก่าแก่ทรุดโทรม สมุทัยก็รับว่าแก้ไขได้ โรงงานไหนเก่าเหลือจะซ่อมก็รื้อทิ้ง สร้างใหม่เป็นโรง ๆ ไป นักวิทยาศาสตร์เดี๋ยวนี้เก่งมาก สร้างสิ่งเทียมต่าง ๆ ได้หลายอย่าง ตัดตาจากศพมาใส่ตาคนเป็นก็ได้ เปลี่ยนหัวใจก็ยังได้ ตัด ๆ ต่อ ๆ ได้เกือบทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งนครสามีได้เกิดอารมณ์รักตัวกลัวตายขึ้นอีกมากมาย ฝ่ายสมุทัยก็พยายามสร้างมายาปิดบังอำพรางสัจจะ ใส่อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะ โทสะ โมหะ และความมัวเมาต่าง ๆ เข้าในจิตตนครอีกมากมายเช่นเดียวกัน สังโยชนบดีแม่ทัพใหญ่สังโยชน์ก็สั่งกองทัพใหญ่สังโยชน์เตรียมพร้อมที่จะบดขยี้กองทัพใหญ่มรรคในเมื่อถึงจังหวะ แต่สมุทัยกับพรรคพวกหาได้สามารถควบคุมนครสามีได้ตามประสงค์ไม่ เพราะคู่บารมีก็ได้คอยเฝ้ารักษาอยู่ใกล้ชิดเช่นเดียวกัน และคอยเพิ่มเติมบารมีธรรมต่าง ๆ ให้แก่นครสามี เป็นต้นว่าปัญญาบารมี ประกอบกับนครสามีเองก็ได้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะเฉพาะตนครั้งหนึ่ง พร้อมกับชาวจิตตนครทั้งปวงเมื่อกองทัพใหญ่มรรคแสดงกำลังอีกครั้งหนึ่ง จิตตธาตุหรือวิญญาณธาตุซึ่งเป็นธาตุรู้อันวิเศษของนครสามีจึงแจ่มใสขึ้น การเดินสวนสนามของกองทัพใหญ่สังโยชน์ ถัดมาการแสดงกำลังของกองทัพใหญ่มรรคได้มีประโยชน์มาก เพราะทำให้นครสามีได้รู้ได้เห็นทั้งสองฝ่ายตามเป็นจริงได้ประจักษ์พร้อมกับชาวจิตตนครในที่สุดการแสดงกำลังของกองทัพมรรคใหญ่ ว่าโดยที่แท้สมุทัยคือบ่อเกิดแห่งทุกข์ทั้งปวง หาใช่บ่อเกิดแห่งสุขที่แท้จริงไม่ ดังที่ได้มีเสียงร้องอื้ออึงขึ้นของชาวจิตตนครเมื่อสิ้นขบวนวิชชาที่ ๘ เป็นการเปิดหน้ากากของสมุทัยออกให้เห็น “สัจจะ” ของสมุทัยโดยแท้จริง ธาตุรู้ของนครสามีจึงเจาะแทงทะลุบรรดาอารมณ์และมายาทั้งปวงของสมุทัยออกมา

เห็นภัยเฉพาะหน้าของจิตตนครตามเป็นจริง

อันสัจจะคือความจริงนั้น ต้องเป็นสัจจะคือความจริงเสมอ ผู้บริหารจิตควรได้ศึกษาให้รู้ว่า มีอะไรบ้างที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้เป็นสัจจะ แล้วอบรมจิตใจตนเองให้เกิดปัญญาเห็นตามที่ทรงแสดงไว้ให้ได้ จะได้พ้นจากอำนาจของสมุทัยที่พยายามนำมายามาหลอกล่ออยู่เสมอ และการพ้นจากอำนาจของสมุทัยได้นั้นเป็นการก้าวล่วงทุกข์ได้อย่างแท้จริง มากน้อยตามควรแก่กำลังของปัญญา

คู่บารมีแนะนำบุญกิริยา

ภัยของจิตตนครที่ปรากฏแก่ธาตุรู้ของนครสามี คือภูเขาที่วงล้อมรุกเข้ามานั้นหาใช่เป็นภูเขากระดาษไม่ แต่เป็นภูเขาหินล้วน น่าสะพึงกลัว ตัวจิตตนครเองที่กำลังเก่าแก่อยู่ก็ไม่อาจซ่อมให้กลับคืนดีเหมือนดังเดิมได้ และตัวโรงงานเองจะรื้อสร้างใหม่หาได้ไม่ เว้นไว้แต่จะสร้างซ่อมส่วนเล็กน้อยบางส่วนเท่านั้น ภูเขาวงแหวนดังกล่าวกลิ้งใกล้เข้ามามากแล้ว จิตตนครจะต้องถูกบดละเอียดเป็นแน่แท้ ความรู้สึกหยิ่งผยองในตัวเราที่ใหญ่โตจะเป็นเจ้าโลกได้หายไป กลายเป็นตัวเราที่ขลาดกลัว ต้องการแต่ที่จะหนีจากภัยที่กำลังคุกคามอยู่ ความรักตัวได้เกิดขึ้นแก่กล้าพร้อมกับความใหญ่โตแห่งความกลัว เมื่อธาตุรู้ของนครสามีแจ่มจรัสขึ้นในสัจจะดังกล่าว คู่อาสวะก็ต้องถอยห่างออกไปทันที ไม่อาจอยู่สู้แสงของธาตุรู้ได้ ส่วนคู่บารมีได้ปรากฏขึ้นในที่ใกล้ชิดทันที ทั้งที่ได้คอยเฝ้าอยู่ใกล้ชิดแล้ว แต่ก็ไม่ปรากฏชัด มาปรากฏชัดเมื่อธาตุรู้แจ่มขึ้น ทำให้นครสามีเกิดความปีติโสมนัสว่าได้พบมิตรที่แท้จริงอันจะอาศัยเป็นที่พึ่งได้แล้ว เป็นเหตุให้ความกลัวหายไปเกือบหมดสิ้น เหมือนอย่างคนตกน้ำกำลังว่ายน้ำกระเดือก ๆ เกือบจะสิ้นกำลังและจะหมดหวังในชีวิตอยู่แล้ว พลันได้เห็นแพลอยมาถึงก็กลับมีหวัง รีบขึ้นแพยึดแพเป็นที่พึ่งพำนักโดยเร็ว นครสามีก็ยึดคู่บารมีเป็นแพที่พึ่งพำนักทันที

คู่บารมีได้เตือนขึ้นทันทีว่า ขอให้นครสามีและชาวเมืองจิตตนครทั้งหมดตั้งจิตระลึกถึงองค์พระบรมครูสัมมาสัมพุทธเจ้า ถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะที่พึ่งกำจัดภัยเถิด อย่านึกถึงสิ่งอื่นให้เป็นการไม่แน่นอนเป็นการโลเล ให้นึกน้อมใจถึงพระรัตนตรัยเท่านั้น และขอให้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์ที่ท่านพระสาวกได้ฟังมาดังนี้ว่า ครั้งหนึ่งองค์พระบรมครูได้ตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งโกศลรัฐว่า ถ้าจะมีบุคคลที่เชื่อได้มาจากทิศทั้ง ๔ กราบทูลพระเจ้าปเสนทิว่า ได้เห็นภูเขาใหญ่สูงจดฟ้ากลิ้งบดสัตวโลกทั้งปวงมาในทิศทั้ง ๔ ขอพระมหาราชจงทรงทำกิจที่ควรจะทำในการป้องกันเมื่อมหาภัยบังเกิดขึ้นอย่างนี้ ซึ่งจะทำให้หมู่มนุษย์สิ้นไปอย่างทารุณ ทั้งที่ความเกิดเป็นมนุษย์เป็นการที่ได้ด้วยยาก พระองค์จะทรงทำอย่างไร พระเจ้าปเสนทิกราบทูลองค์พระบรมครูว่า เมื่อมหาภัยเกิดขึ้นอย่างนั้น ก็ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำได้ นอกจากธรรมจริยา (ความประพฤติธรรม) สมจริยา (ความประพฤติสมควร) กุศลกิริยา (ความทำกุศล) บุญกิริยา (ความทำบุญ) องค์พระบรมครูจึงตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิต่อไปว่า ชราและมรณะก็เหมือนอย่างภูเขาใหญ่สูงจดฟ้านั้น เมื่อชราและมรณะครอบงำสัตวโลกทั้งสิ้นอยู่จะพึงทำอย่างไร พระราชากราบทูลว่า ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำได้ นอกจากธรรมจริยา สมจริยา กุศลจริยา บุญกิริยา เช่นเดียวกัน แม้จะมีกองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ กองทัพทหารราบ ที่จะรบชนะครอบครองโลกทั้งหมดได้ แต่จะไม่อาจรบชนะชราและมรณะได้ แม้จะมีมหาอำมาตย์มนตรีผู้ชาญฉลาดอาจทำลายข้าศึกด้วยมนต์กลวิธีต่าง ๆ แต่ก็ไม่อาจเอาชนะชรามรณะด้วยมนต์กลวิธีดังกล่าวได้ แม้จะมีเงินทองมากมายในแผ่นดินในอากาศ อาจที่ล่อข้าศึกด้วยทรัพย์ แต่ก็ไม่อาจจะซื้อจากชรามรณะได้ เพราะไม่มีคติวิสัย

ที่จะเอาชนะด้วยสิ่งทั้งปวงเหล่านั้น เว้นไว้แต่ธรรมจริยา บุญกิริยา ดังกล่าวเท่านั้น

อำนาจของความประพฤติธรรม และอำนาจของความทำบุญ ยิ่งใหญ่เหนืออำนาจทั้งหลาย ผู้ไม่ประมาทจึงควรประพฤติธรรมและทำบุญไม่ว่างเว้น เพื่อได้เสวยผลควรแก่ความปฏิบัติ

เชิญทูตทั้งคู่มาด่วน สมุทัยเปิดการโจมตี

องค์พระบรมครูได้ทรงรับรองพระดำรัสกราบทูลของพระราชา และได้มีเสียงกล่าวสรุปว่า ภูเขาหินล้วนสูงจดฟ้ากลิ้งบดสัตว์มาในสี่ทิศหมุนเวียนอยู่โดยรอบแม้ฉันใด ความแก่และความตายย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย ทั้งขัตติยะ ทั้งพราหมณ์ ทั้งเวส ทั้งศูทร ทั้งจัณฑาลและคนเทขยะฉันนั้น ความแก่ความตายไม่ละเว้นใครไปเลย ย่อมครอบงำย่ำยีให้อยู่ในอำนาจทั้งสิ้น ไม่มีภูมิที่จะยกกองทัพช้างม้ารถคนเดินเท้าไปรบกับความแก่ความตายนั้น ทั้งไม่อาจจะรบชนะด้วยมันตยุทธหรือด้วยทรัพย์ เพราะเหตุนั้นบุคคลผู้เป็นบัณฑิตมองเห็นประโยชน์ของตน เป็นคนทรงปัญญา พึงตั้งศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ประพฤติธรรมด้วยกาย วาจา และใจ อยู่ในโลกนี้ก็เป็นที่สรรเสริญ ละไปก็จะบันเทิงในสวรรค์ องค์พระบรมครูได้ทรงสอนไว้ดังนี้ ฉะนั้น **ขอให้พากันประพฤติธรรม พากันทำบุญทำกุศลเถิด** นครสามีพร้อมด้วยชาวจิตตนครทั้งสิ้นพากันตั้งศรัทธาในพระรัตนตรัยมั่นคง และพากันประพฤติธรรมบำเพ็ญบุญกุศลกันทั่วทั้งเมือง คือ พากันทำทาน สมาทานรักษาศีล และบำเพ็ญภาวนา คืออบรมใจและปัญญา

วิธีอบรมใจนั้น คู่บารมีแนะนำให้อบรมในเมตตากรุณามุทิตาและอุเบกขา แผ่ไปทั้งโดยเจาะจงและไม่เจาะจงคือทั่วไป ชำระจิตให้ปราศจากโทสะพยาบาทวิหิงสาริษยาและราคะ **วิธีอบรมปัญญานั้น** คู่บารมีแนะนำให้อบรมธาตุรู้ให้มองเห็นสัจจะทั้งหลายให้แจ่มชัด เปิดอารมณ์มายาโมหะที่ปิดบังออกเสียให้จงได้

ทุกคนในจิตตนครได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของคู่บารมี ความหวาดกลัวทั้งปวงได้สงบไปเกือบหมดสิ้นด้วยอำนาจของบุญกิริยา พร้อมด้วยศรัทธาที่ตั้งมั่นในพระรัตนตรัย คู่บารมีมองเห็นว่าถึงโอกาสแล้วที่จะส่งทูตทั้งคู่ คือ สมถะและวิปัสสนาเข้ามาสู่จิตตนครโดยด่วน จึงแจ้งเรื่องทูตทั้งคู่นี้แก่นครสามี ว่าได้มีทูตคู่หนึ่งกำลังจะเข้ามาสู่จิตตนคร ทูตคู่นี้องค์พระบรมครูทรงส่งมาช่วยพร้อมทั้งพระพุทธสาส์น นครสามีได้ฟังก็เกิดความปลื้มปีติว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงทอดทิ้ง ได้ทรงช่วยในคราวที่คับขันที่สุดดังนี้ จึงเร่งคู่บารมีรับเข้ามาโดยเร็ว **คู่บารมีหาได้ทิ้งนครสามีออกไปไม่ ได้น้อมจิตอัญเชิญทูตทั้งคู่เข้ามาสู่นคร** ฝ่ายทูตทั้งคู่ทราบการอัญเชิญโดยกระแสจิตแล้วจึงตรงมาสู่จิตตนครโดยด่วน

ฝ่ายสมุทัยผู้ที่ได้สังเกตเห็นเหตุการณ์ทุกอย่างกำลังดำเนินไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่คู่บารมีเห็นว่าถึงเวลาที่จะต้องเปิดการสัประยุทธ์อย่างหลีกเลี่ยงมิได้เสียแล้ว และไม่อาจจะรอช้าอยู่ได้ จำจะต้องใช้กำลังป้องกันมิให้ทูตทั้งคู่นั้นเข้าเมืองให้จงได้ จึงสั่งให้อารมณ์กับนิวรณ์พร้อมกับสมุนทั้งปวงจู่โจมแย่งทวารเมืองจากสติกับอินทรียสังวรและพรรคพวกที่ยึดรักษาทวารเมืองอยู่ อารมณ์กับนิวรณ์และพรรคพวกได้ยกเข้าปล้นทวารเมืองทันที แต่ก็ถูกสติกับอินทรียสังวรและพรรคพวกรับไว้และตีให้ถอยร่นออกไป พร้อมกันนั้นสมุทัยได้สั่งให้ทุจริตสามแย่งไตรทวารอีกส่วนหนึ่ง และสั่งให้หัวโจกทั้งสามนั้นกับพรรคพวกอันธพาลก่อกวนต่าง ๆ และต่อสู้กับนครบาลคือหิริโอตัปปะให้ทั่วไปทั้งเมือง แต่ศีลกับวินัยและสุจริตสามพร้อมทั้งนครบาลคือหิริโอตตัปปะก็คงยืนหยัดรักษาไตรทวาร

ไว้ได้ ให้อสติอสัมปชัญญะยึดการจราจร แต่สติสัมปชัญญะคงยืนหยัดรักษาไว้ได้ ให้อิจฉาโลภะมัจฉริยะแย่งคลังทรัพย์สิน แต่สันโดษคงรักษาไว้ได้ ให้มิจฉาทิฐิและอโยนิโสมนสิการและมายาชิงสมองเมือง แต่สัมมาทิฐิกับโยนิโสมนสิการและสัจจะรักษาไว้ได้ ให้ปมาทธรรมยึดใจกลางเมือง แต่อัปปมาทธรรมคงรักษาไว้ได้ นอกจากนี้ให้กิเลสตัณหาทั้งหมดก่อกวนความสงบทั่วทั้งเมือง แต่ธรรมขันธ์ทั้งหลายที่มรรคบดีส่งออกไปช่วยตรวจตราเมืองคล้ายกับส่งกำลังทหารออกช่วยตำรวจก็คงปฏิบัติงานอย่างเข้มแข็ง จับกุมปราบปรามพวกก่อกวนความสงบสุขของเมืองจนสงบลงได้ทั่วไป

ทูตด่วนทั้งคู่เข้าเมือง เสนอพุทธสาส์น

ขณะเมื่อสติกับอินทรียสังวรและพรรคพวกชนะอารมณ์กับนิวรณ์ และพรรคพวกศีลกับวินัยและสุจริตสามพร้อมกับตำรวจนครบาลหิริโอตตัปปะและฝ่ายคู่บารมีทั้งปวงชนะทุจริตสามกับหัวโจกทั้งสามพร้อมกับพรรคพวกอันธพาลและกำลังฝ่ายสมุทัยทุกจุด เกิดความสงบขึ้นทั่วเมืองแล้ว คู่ทูตสมถะและวิปัสสนาก็พลันมาถึงทวารนคร สติผู้ทวารบาลก็รับรองเปิดทวารให้ทูตทั้งคู่เข้ามา เมื่อทูตด่วนทั้งคู่ถามว่าสามีคือเจ้าแห่งนครนี้อยู่ในที่ไหน ก็ตอบว่า อยู่ ณ ถนนสี่แพร่งกลางนคร ทูตด่วนทั้งคู่จึงตรงไปสู่ที่อยู่ของนครสามีโดยเร็ว แล้วมอบพุทธสาส์นแก่นครสามีในทันที นครสามีรับพุทธสาส์นจากคู่ทูตนั้นมาอ่านในทันใดนั้น ข้อความในพุทธสาส์นนั้นว่า

"นี้คือยถาภูตพจน์ (ถ้อยคำตามที่เป็นจริงแล้ว) ของตถาคต

มัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง) ไม่ข้องเกี่ยวที่สุดโต่งสองทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค (ความประกอบความสุขสดอยู่ในกาม) และอัตตกิลมถานุโยค (ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก) อันตถาคตได้ตรัสรู้แล้วว่าเป็นทางทำจักษุทำญาณให้เกิด เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพาน (ออกจากกิเลสเครื่องเสียบแทงดุจลูกศรที่เสียบใจ)

มัชฌิมาปฏิปทาคือมรรค (ทาง) ประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ ได้แก่สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งใจมั่นชอบ)

นี้อริยสัจจะคือทุกข์ เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ความโศก ความรัญจวนใจ ความทุกข์กาย (พยาธิ) ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่สมหวังเป็นทุกข์ โดยย่อสกนธกายเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์

นี้อริยสัจจะคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ตัณหา (ความดิ้นรนทะยานอยาก) ที่เป็นเหตุให้เกิดอีก เป็นสหายกับนันทิ (ความเพลิน) ราคะ (สิ่งที่ย้อมใจให้ติดให้ยินดี) มีความยินดียิ่ง ๆ ขึ้นในอารมณ์นั้น ๆ ตัณหานี้คือ กามตัณหา (ความอยากดิ้นรนไปในกาม) ภวตัณหา (ความอยากดิ้นรนไปในภพคือความเป็นนั่นนี่) วิภวตัณหา (ความอยากดิ้นรนไปในวิภพคือความไม่เป็นนั่นนี่)

นี้อริยสัจจะคือนิโรธความดับทุกข์ ได้แก่ความดับ ความทิ้ง ความสละ ความปล่อย ความไม่พัวพันตัณหานั้นแล โดยวิราคะคือสำรอกออกหมดไม่มีเหลือ

นี้อริยสัจจะคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐนั่นแล

จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลก (ความสว่าง) บังเกิดผุดขึ้นแก่ตถาคตในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยสดับมาแล้วก่อนว่า นี้อริยสัจจะคือทุกข์ ข้อนี้นั้นควรกำหนดรู้ ข้อนี้นั้นได้กำหนดรู้แล้ว นี้อริยสัจจะคือทุกขสมุทัย ข้อนี้นั้นควรละ ข้อนี้นั้นละได้แล้ว นี้อริยสัจจะคือทุกขนิโรธ ข้อนี้นั้นควรทำให้แจ้ง ข้อนี้นั้นได้ทำให้แจ้งแล้ว นี้อริยสัจจะคือข้อปฏิบัติให้ถึงทุกขนิโรธ ข้อนี้นั้นควรปฏิบัติอบรม

ข้อนี้นั้นได้ปฏิบัติอบรมแล้วแล''

นครสามีอ่านพุทธสาส์นแล้วเพ่งพินิจคู่ทูต

พระพุทธสาส์นได้กล่าวต่อไปว่า "ตราบใดที่ญาณทัสนะ (ความรู้ความเห็น) ตามเป็นจริง มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ในอริยสัจจะ ๔ ยังไม่บริสุทธิ์ดีแก่ตถาคต ตราบนั้นตถาคตก็ยังไม่ปฏิญญาว่าเป็นอภิสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้จบอย่างเยี่ยมยอดในโลก พร้อมทั้งเทวดามารพรหม ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทพและมนุษย์ แต่เมื่อใด ญาณทัสนะดังกล่าว วิสุทธิ์ดีแล้วแก่ตถาคต เมื่อนั้นตถาคตจึงปฏิญญาว่าเป็นอภิสัมพุทธะแล้ว ญาณทัสนะบังเกิดผุดขึ้นแก่ตถาคตด้วยว่า วิมุตติ (ความพ้น) ของตถาคตไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติที่สุด ไม่มีภพใหม่อีกตั้งแต่บัดนี้ไป''

ครั้นพระพุทธสาส์นได้แสดงทางปฏิบัติและความตรัสรู้แห่งองค์พระบรมครูแล้ว ก็ได้แสดงชี้เข้ามาโดยเฉพาะเจาะจงว่า

"สรีระกายนี้ถูกสร้างขึ้นให้เป็นนครแห่งกระดูกทั้งหลาย มีเนื้อและเลือดเป็นเครื่องฉาบไล้ เป็นที่ตั้งลงแห่งชราและมัจจุ กับมานะ (ความสำคัญตน) และความลบหลู่

พึงรู้กายนี้ว่ามีอุปมาด้วยหม้อดิน พึงกั้นจิตนี้ซึ่งมีอุปมาด้วยนคร พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา พึงรักษาความชนะไว้ไม่ติดอยู่

ธรรม ๒ ประการ พึงรู้จัก (โดยลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้น) ด้วยอภิญญา (ปัญญาที่รู้ยิ่ง) คือนาม และรูป

ธรรม ๒ ประการ พึงละด้วยอภิญญา คือ อวิชชา (ความไม่รู้ในสัจจะ) และภวตัณหา (ความอยากเป็นเหตุให้ยึดเป็นตัวเป็นตน)

ธรรม ๒ ประการ พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา คือ วิชชา (ความรู้ในสัจจะ) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น)

ธรรม ๒ ประการ พึงปฏิบัติอบรมด้วยอภิญญา คือ สมถะ (ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องสงบใจและอารมณ์ด้วยทำจิตให้เป็นสมาธิ) วิปัสสนา (ข้อปฏิบัติทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง สำเร็จเป็นอภิญญา (ปัญญาที่รู้ยิ่ง) เป็นเหตุให้รู้จักนามและรูป ให้ละอวิชชาและภวตัณหา ให้ทำให้แจ้งวิชชาและวิมุตติ และให้ปฏิบัติอบรมสมถะและวิปัสสนาให้บริบูรณ์) แล''

จบพุทธสาส์นเพียงเท่านี้ คู่บารมีได้กำกับจิตของนครสามีอยู่อย่างรอบคอบ นครสามีจึงอ่านเข้าใจซาบซึ้งสัจพจน์ทุกถ้อยคำอย่างน่าอัศจรรย์ เมื่ออ่านจบแล้ว ได้เพ่งพินิจทูตทั้งคู่คือสมถะและวิปัสสนา ทีแรกเพ่งดูทีละหนึ่ง แล้วจึงเพ่งดูพร้อมกันทั้งคู่ น่าประหลาดที่เมื่อเพ่งดูทีละหนึ่งก็เห็นไม่ถนัดนัก แต่เมื่อเพ่งดูทั้งคู่จึงมองเห็นได้ถนัดขึ้น ทั้งได้มองเห็นทางที่ทูตทั้งคู่นั้นดำเนิน เป็นทางพิเศษ มิใช่เป็นทางสี่แพร่งแห่งจิตตนคร แต่ก็ไม่นอกไปจากทางสี่แพร่งนั้น เมื่อเพ่งพินิจยิ่งขึ้นจึงปรากฏเป็นทางคือมรรคมีองค์ ๘ ที่กล่าวถึงในตอนต้นของพระพุทธสาส์นนั่นเอง หาใช่ทางอื่นที่ไหนไม่ ครั้นมองเห็นทางมาของทูตทั้งคู่ประจักษ์ชัดแล้ว ก็เพ่งพินิจที่สมถะ มองเห็นจิตที่สงบตั้งมั่น เพ่งลงไปในจิตนั้นก็พบวิปัสสนาซ้อนกันอยู่กับสมถะ เพราะเป็นทูตที่คู่กัน ขณะนั้นสมุทัยได้สั่งกองทัพใหญ่สังโยชน์ให้ทำการโจมตีกองทัพใหญ่มรรคทันที เพราะเป็นจังหวะสุดท้ายที่จะขัดขวางทำลายฝ่ายคู่บารมี

ใจของทุกคนก็เช่นเดียวกับจิตตนคร คือมีฝ่ายไม่ดีคอยแต่จะเข้าขับไล่ฝ่ายดีให้พ้นไป การมาบริหารจิตคือการมาศึกษาและอบรมให้ฝ่ายดีเข้มแข็ง จนสามารถจะเอาชนะฝ่ายไม่ดีได้ ทำให้ฝ่ายไม่ดี

พ่ายแพ้ สามารถอบรมให้ฝ่ายดีชนะได้มากเพียงไร ก็จะได้เป็นเจ้าของใจที่มีค่า มีความสงบสุข เพียงนั้น

กองทัพใหญ่ทั้งสองต่อสู้กัน นครสามีได้ธรรมจักษุ กองทัพน้อยสังโยชน์ ๓ ถูกเผาพินาศ สมุทัยขอพักรบ

ในขณะที่นครสามีเพ่งพินิจทะลุสมถะเข้าไปพบวิปัสสนานั้น กองทัพใหญ่สังโยชน์ทั้ง ๑๐ กองทัพน้อย ได้เข้าโจมตีกองทัพใหญ่มรรคทันทีตามคำสั่งของสมุทัย เพื่อจะยึดภูมิประเทศที่รวมถนนสี่แพร่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งนิเวศของนครสามีอันกองทัพใหญ่มรรคยึดตั้งอยู่ แต่กองทัพใหญ่มรรคได้เตรียมพร้อมอยู่แล้ว จึงต่อสู้ป้องกันชัยภูมิสำคัญของเมืองไว้ได้ เสียงต่อสู้กันดังเข้าไปถึงภายในนิเวศแห่งนครสามี ทำให้นครสามีต้องชะงักการเพ่งพินิตทูตทั้งคู่ ไปเพ่งพินิจเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นโอกาสให้คู่อาสวะรีบเยี่ยมหน้าเข้ามาชักชวนให้ทิ้งทูตทั้งคู่รีบออกไปกับคู่อาสวะโดยเร็ว สมุทัยกับกองทัพใหญ่สังโยชน์กำลังช่วยปราบศัตรูกำลังจะชนะอยู่แล้ว แต่นครสามีได้มีศรัทธาตั้งมั่นในองค์พระบรมครูแล้ว และได้เห็นสมุทัยเป็นตัวเหตุแห่งทุกข์เสียแล้ว จึงไม่ยอมทิ้งทูตทั้งคู่ออกไปกับคู่อาสวะ แต่ก็ยังสงสัยอยู่ว่าฝ่ายไหนจะชนะ

ได้ระลึกถึงคู่บารมี ฝ่ายคู่บารมีได้ปรากฏขึ้นทันที และบอกว่าฝ่ายกองทัพใหญ่มรรคจะต้องป้องกันชัยภูมิแห่งเมืองไว้ได้แน่นอน และจะยกออกไปทำลายกองทัพใหญ่สังโยชน์ถึงที่ตั้งได้ด้วย คู่บารมีได้สนับสนุนอยู่เต็มที่ ขอให้เบาหทัย และอย่าทิ้งทูตทั้งคู่ ดำเนินการเพ่งพินิจต่อไป นครสามีจึงสิ้นนิวรณ์ สิ้นกังวลเพราะเหตุสังโยชน์ กลับมาเพ่งพินิจสมถะใหม่ มองทะลุเข้าไปพบวิปัสสนา จึงเพ่งพินิจวิปัสสนา ก็ปรากฏสัจจะทั้งสี่ขึ้นในวิปัสสนา เหมือนดังกล่าวในพระพุทธสาส์น

ขณะที่สัจจะทั้งสี่เริ่มปรากฏขึ้นแก่จิตตธาตุแห่งนครสามี กองทัพสังโยชน์ได้พ่ายแพ้แก่กองทัพใหญ่มรรค ถอยออกไปตั้งอยู่ในที่มั่นเก่า มรรคบดีแม่ทัพใหญ่มรรคได้สั่งกองทัพใหญ่มรรคยกติดตามออกไปเพื่อทำลายล้าง เพราะถึงจังหวะที่จะต้องปฏิบัติในขั้นเด็ดขาด กองทัพใหญ่มรรคได้ยกออกไปประชิดกองทัพน้อยทั้ง ๓ ของกองทัพใหญ่สังโยชน์ คือกองทัพน้อยสักกายทิฐิ กองทัพน้อยวิจิกิจฉา กองทัพน้อยสีลัพพตปรามาส กองทัพใหญ่มรรคได้ระดมโจมตีกองทัพน้อยสังโยชน์ทั้งสามนี้ทันที มุ่งบดขยี้ให้แหลกลาญเป็นการประเดิมชัย

ขณะที่กองทัพทั้งสองฝ่ายต่อสู้กันถึงขั้นเด็ดขาด ธรรมจักษุ (ดวงตาเห็นธรรม) ได้บังเกิดผุดขึ้นแก่นครสามีว่า **"สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา"** ในขณะเดียวกันนี้ ได้ปรากฏลำแสงจากกองทัพใหญ่มรรคมีตบะอำนาจยิ่งกว่าระเบิดทำลายใด ๆ ในโลกทั้งสิ้น พวยพุ่งไปเผากองทัพน้อยสังโยชน์ทั้งสาม คือ สักกายทิฐิ (ความเห็นเป็นเหตุถืออัตตาตัวตนในสกนธกาย) วิจิกิจฉา (ความลังเลเป็นเหตุไม่แน่ใจในปฏิปทาทางดำเนินของตน) สีลัพพตปรามาส (ความถือศีลและวัตรต่าง ๆ ด้วยความปรารถนาผลมีลาภยศเป็นต้น หรือด้วยความเชื่อถือว่าศักดิ์สิทธิ์) สิ้นซากไปในชั่วขณะจิตเดียว บรรดาทุจริตและหัวโจกอันธพาลวายร้ายทั้งปวงก็วอดวายไปสิ้นพร้อมกัน สมุทัยกับคู่อาสวะได้สลบไสลไปครู่หนึ่งจึงฟื้นขึ้นมา แต่ก็กลับเป็นสมุทัยกับคู่อาสวะอีกคนหนึ่ง ซึ่งหายความร้ายกาจไปเป็นอันมาก และขอสงบพักรบกับกองทัพใหญ่มรรคทันที

ความจริงก็เป็นเช่นนั้น เมื่อความดีเข้มแข็งเต็มที่แล้ว ความไม่ดีก็จะพ่ายแพ้สงบเงียบไปทันที

ความสำคัญอยู่ที่ว่าทุกคนควรพยายามอบรมความดีให้เจริญ ให้เข้มแข็ง จนถึงขนาดทำให้ความไม่ดีสงบเงียบไปอย่างสิ้นเชิง แบบผู้แพ้อย่างราบคาบ

อวสานแห่งจิตตนคร
นครสามีกับคณะอพยพออกไปสู่แดนเกษม

ในขณะเดียวกันที่ธรรมจักษุบังเกิดผุดขึ้นแก่นครสามี และกองทัพน้อยสังโยชน์ทั้งสามถูกเผาทำลายไปหมดสิ้นนั้น องค์พระบรมครูพุทธเจ้าได้ปรากฏพระธรรมกายขึ้นแก่ธรรมจักษุของนครสามี พระองค์ได้เสด็จมาสู่จิตตนครในขณะเดียวกันนั้น องค์พระบรมครูได้เสด็จมาตามสัจพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” นครสามีผู้ได้ธรรมจักษุจึงได้เห็นองค์พระบรมครูโดยพระธรรมกายสมเจตนาที่มีมาช้านาน ได้ถวายบังคมพระยุคลบาท ด้วยธรรมปีติยิ่งนัก และได้สดับพระพุทธพยากรณ์ว่า

> “สาวกของเราผู้ละสังโยชน์ได้สามเป็นสมุจเฉทปหาน (ละได้เด็ดขาด) ย่อมเป็นโสดาบัน คือ ผู้ถึงกระแสธรรมแล้ว เป็นผู้ไม่ตกต่ำ เป็นผู้แน่นอน จะได้ตรัสรู้ในเวลาต่อไปอีก ๗ ชาติ เป็นอย่างช้า”

ครั้นทรงพุทธพยากรณ์แล้วก็ได้เสด็จกลับ คู่บารมีได้เข้ามาแสดงมุทิตาจิตทันที และบอกว่าบัดนี้นครสามีเป็นผู้พ้นอบายภูมิทั้งปวงแล้ว มีอาภรณ์พิเศษประดับองค์อยู่ ๔ อย่าง นครสามีจึงตรวจดูที่องค์เอง ก็พบอาภรณ์พิเศษ ๔ อย่าง ประดับอยู่จริง คือ

๑ ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
๒ ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม
๓ ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

และ ๔ ศีลที่พระอริยะปรารถนา คือศีล ๕ ที่บริสุทธิ์ เกิดโดยสมุจเฉทวิรัติ (งดเว้นโดยเด็ดขาดด้วยมรรค)

คู่บารมีได้บอกว่า อาภรณ์พิเศษนี้เรียกว่าโสดาปัตติยังคะ (องค์แห่งความถึงกระแสธรรม) ทั้ง ๔ ขณะนั้น ภูเขามหึมาที่สูงจดฟ้า ซึ่งวงล้อมจิตตนครได้กลิ้งเข้ามาประชิดปราการทุกด้านแห่งจิตตนครแล้ว ความแปรปรวนภายในจิตตนครได้เกิดขึ้นถึงขนาดที่สุด ถนนสี่สายชำรุดขนาดหนัก ระบบสื่อสารทั้งปวงขัดข้อง โรงงานทุกโรงชำรุด บางโรงเกือบใช้งานไม่ได้ ระบบต่าง ๆ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่ทั้งปวงพลอยเก่าแก่เชือนแชขัดข้องไม่สะดวกไปทั้งหมด เป็นอันแน่ว่าจิตตนครจะต้องถูกบดทำลายลงไปพร้อมกับความแตกทำลายทุกอย่างภายใน นครสามีจำจะต้องทิ้งเมืองไปสู่ภูมิอื่นเพื่อสร้างนครขึ้นใหม่ ถ้าเป็นเวลาก่อนแต่ที่จะได้ธรรมจักษุหรือปราศจากบุญกิริยาก็ยากที่จะออกไปได้ เพราะดูไม่มีทางจะออกไปได้อย่างไร ภูเขาสูงชันจดฟ้าล้อมกระชับแน่นทั้งสี่ทิศโดยรอบ ไม่มีช่องที่จะเล็ดลอดออกไปได้แม้แต่น้อย ก็จะต้องถูกบดขยี้อยู่ภายใต้เขาหินแน่แท้ แต่เมื่อนครสามีได้ธรรมจักษุแล้ว ก็มีทางที่อพยพออกไปได้โดยสวัสดี

ขณะนั้นคู่บารมีกับบุญกิริยาและชาวเมืองผู้ติดตามได้เตรียมการอพยพใหญ่ เพราะจะมีทั้งกองทัพใหญ่มรรค ทั้งคู่อาสวะกับกองทัพใหญ่สังโยชน์ที่เหลือซึ่งบัดนี้เล็กลงพร้อมทั้งสมุทัยซึ่งได้กลับเรียบร้อยขึ้นเป็นอันมาก อพยพติดตามนครสามีไปด้วย เพราะทั้งสองฝ่ายเป็นอันพักรบกันไว้ชั่วคราว และตกลงจะอพยพไปพร้อมกันในเวลาอันคับขันที่สุดนี้ ระบบต่าง ๆ ของเมืองจำต้องยุบตัวเองลงเหลือ ๓ คือ ระบบวจีสังขาร (ปรุงแต่งวาจาให้พูด คือ วิตกวิจาร ความตรึกตรองที่จะพูด)

ระบบกายสังขาร (ปรุงแต่งกาย คือลมหายใจเข้าออก) ระบบจิตตสังขาร (ปรุงแต่งจิต คือ สัญญาเวทนา หรือระบบสมอง) กาลกิริยาแห่งจิตตนครได้มาถึงแล้ว เมื่อภูเขาวงรอบนั้นได้กลิ้งบดขยี้ปราการเมืองเข้ามาทำลายทุก ๆ อย่างไปโดยลำดับ กล่าวเฉพาะที่ย่อเป็น ๓ ระบบ คือ ทำลายระบบวจีสังขาร ดับวิตกวิจารที่จะพูดลงก่อน แล้วทำลายกายสังขารดับลมลง นครสามียังไม่อพยพ ครั้นแล้วทำลายระบบจิตตสังขารดับสัญญาเวทนาหรือระบบสมองชั้นในลงเป็นที่สุด นครสามีกับคณะได้อพยพออกจากจิตตนครทันที โดยเคลื่อนออกไปเหนือภูเขาที่กลิ้งประชิดเข้ามาประสานเป็นหินแท่งเดียวกัน ทับขยี้จิตตนครทำลายลงหมดสิ้น จิตตนครจึงถึงกาลอวสาน นครสามีกับคณะอพยพไปสู่แดนเกษมสวัสดีแล้วแล

พรส่งท้าย

จิตตนครได้ถึงกาลอวสานลงแล้ว แต่นครสามีกับคณะผู้ติดตามได้อพยพออกไปสู่แดนเกษมสวัสดีได้ โดยได้เคลื่อนขึ้นเหนือภูเขาแห่งชราและมรณะออกไปสู่สุคติ (คติที่ดี) จึงไม่ถูกภูเขาบดโลกนั้นบดขยี้อยู่ภายใต้ให้จมลงไปสู่ทุคติ ด้วยอานุภาพแห่งบุญกิริยา ไตรสรณคมน์ และโดยเฉพาะโสดาปัตติยังคะทั้ง ๔ อันเป็นอาภรณ์พิเศษแห่งนครสามีที่ได้มาพร้อมธรรมจักษุ เรื่องจิตตนครจึงเป็นอันถึงอวสาน

ความคิดผูกเรื่องนี้ขึ้น ได้เกิดจากพระพุทธภาษิตในธรรมบทข้อหนึ่งว่า "พึงกั้นจิตอันมีอุปมาด้วยนคร" อันที่จริง ความหมายแห่งพระธรรมข้อนี้น่าจะมีเพียงว่า พึงกั้นคือทำเครื่องป้องกันและทำการป้องกันนครจากข้าศึกฉันใด ก็พึงกั้นจิตจากข้าศึกคือกิเลสมารฉันนั้น แต่ก็ยังชวนให้คิดวางโครงเล่าเรื่องจิตตนครโดยอุปมา คือคิดขยายอุปมานั้นออกไปเป็นเรื่องจิตตนครขึ้น ทั้งได้อาศัยพระพุทธภาษิตในสฬายตนวรรคสังยุตตนิกายอีกแห่งหนึ่งที่ผูกอุปมาถึงนครชายแดนแห่งหนึ่งมีปราการและเสาระเนียดอันมั่นคง มีทวาร ๖ มีนายทวารบาลเป็นผู้ฉลาดห้ามคนที่ไม่รู้จักมิให้เข้าไป อนุญาตให้แต่คนที่รู้จักเข้าไป ได้มีทูตด่วนคู่หนึ่งมาจากทิศทั้ง ๔ ถามนายทวารบาลนั้นว่า นครสามี (เจ้าแห่งนคร) นี้นั่งอยู่ที่ไหน นายทวารบาลตอบว่านครสามีนั่งอยู่ที่ทางสี่แพร่งกลางเมือง ทูตด่วนคู่นั้นจึงมอบยถาภูตพจน์ (คำตอบตามที่เป็นจริง) แก่นครสามี ปฏิบัติตามมรรค (ทาง) ที่มาแล้ว และได้มีพระพุทธภาษิตไขความไว้ต่อไปว่า "นคร" เป็นชื่อของกายนี้ คำว่า "ทวาร ๖" เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ คำว่า "นายทวารบาล" เป็นชื่อของสติ คำว่า "คู่แห่งทูตด่วน" เป็นชื่อแห่งสมถะและวิปัสสนา คำว่า "นครสามี" เป็นชื่อแห่งวิญญาณ คำว่า "ทางสี่แพร่งกลางเมือง" เป็นชื่อแห่งมหาภูตะคือธาตุทั้ง ๔ คำว่า "ยถาภูตพจน์" (คำตามที่เป็นจริง) เป็นชื่อแห่งนิพพาน คำว่า "มรรคตามที่มาแล้ว" เป็นชื่อแห่งมรรคมีองค์ ๘

เรื่องจิตตนครจึงได้ถูกผูกขึ้นตามโครงอุปมาดังกล่าว บรรจุธรรมทั้งปวงลงโดยบุคลาธิษฐาน และแสดงออกมาตามจังหวะของเรื่องตั้งแต่ต้นจนอวสาน มีความประสงค์เพื่อจะชักจูงใจผู้ประสงค์ธรรมในรูปและรสที่แปลกมาฟังมาอ่าน แล้วไขความธรรมน้อมเข้ามาสู่ตน เพราะเรื่องจิตตนครทั้งหมดก็เป็นเรื่องกายและจิตนี้เอง และทุกคนจะต้องพบภูเขาแห่งชราและมรณะที่กลิ้งมาบดชีวิต ฉะนั้นไฉนจะไม่แสวงหาที่พึ่งดังเช่นนครสามีในเรื่อง และไฉนจึงจะยอมอยู่ใต้ให้ภูเขาแห่งชราและมรณะนั้นมาบดขยี้เอาข้างเดียว ไฉนจึงจะไม่ปีนขึ้นอยู่เหนือภูเขาแห่งชราและมรณะนั้นบ้าง

พระพุทธสาส์นได้บอกวิธีปฏิบัติเพื่อขึ้นอยู่เหนือไว้แล้ว เมื่อเพ่งพินิจเรื่องจิตตนครจนถึงอวสาน

จะพบวิธีปฏิบัติอยู่เหนือสมุทัยกับพรรคพวก ตลอดถึงภูเขาแห่งชราและมัจจุดังกล่าวทุกอย่าง เรื่องจิตตนครจึงอาจเป็นประโยชน์แก่ผู้จำนงและค้นหาประโยชน์ได้ตามสมควร และบางประการอาจจะรู้สึกว่าเป็นบุคลาธิษฐานจัดไปบ้าง เช่น เรื่องของององค์พระบรมครูยังประทับอยู่และเสด็จมาโปรดนครสามีในจิตตนครในขณะมรรคจิตผลจิต แต่ก็ผูกขึ้นให้เห็นจริงตามพระพุทธดำรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ซึ่งตรัสเป็นทำนองบุคลาธิษฐาน จึงผูกเป็นบุคคลขึ้นให้เห็นได้ คิดว่าเหมือนอย่างการสร้างพระพุทธรูปขึ้นไว้บูชาก็แล้วกัน เพราะว่าคนทั่วไปอยากเห็นเหมือนอย่างเห็นด้วยตา เมื่อทำให้เห็นดังนั้นได้ก็จะซาบซึ้งเข้าไปถึงใจได้ดีกว่าแสดงเป็นนามธรรมล้วน ๆ

== จบ ==